KABUL-ONAY

Pof Dr. İsmail ÖZÇELİK danışmanlığında Raziye GÜNAY tarafından hazırlanan "Dersim'de Sosyal Yapının Tarihî Arka Planı (XVI – XVIII. Yüzyıllar)" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında Yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

05../09/20.18

(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

(İmza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Yr. Öğr. Üyesi Sıddık Çalış

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

(Ünvan, Adı Soyadı)

Enstitü Müdürü

Yüksek Lisans Tezi Dönem Projesi olarak sunduğum **Dersim'de Sosyal Yapının Tarihî Arka Planı (XVI–XVIII. Yüzyıllar)** adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

05.06.2018

Raziye GÜNAY

ÖNSÖZ

Uzun bir sürece yayılan bu tez çalışmasında başta tez danışmanım Prof. Dr. İsmail Özçelik olmak üzere emeği geçen bütün hocalarıma can-ı gönülden teşekkür ederim.

Aklıma takılan bir olay ya da kelimeyi sorduğumda tereddüt etmeden yardımcı olmaya çalıştıkları için Dersimli dostlarıma ve Şecere-i Pirî Horasan (Kuraşan)'ın fotokopisini paylaşma nezâketinde bulunduğu için Ali Hasret Demircan'a ayrıca teşekkür ederim.

Kaynak kitaplara ulaşmamda yardımcı olan ve tezi bitirmem hususunda beni yüreklendiren dostlarım Serap Işık ve Zehra Eroğlu'na, tezi okuma ve tashih sürecinde oldukça emek harcayan Hilal Akpunar Hızarcı'ya, yüksek lisans sürecimde hep yanımda olan dostum Gülsüm Uludağ Seçginli'ye, Şule Çelebi Kalkan'a teşekkür ederim.

Uzun sürecin yakın şahitleri olan ve tezin nihayete ermesinde emeği geçen kızım Esma'ya, oğlum Ömer Faruk'a, öğrencim, arkadaşım, dostum Ecem'e ve küçük kızım Lizbon'a sabır ve sevgiyle yaklaştıkları için teşekkür ederim.

Raziye GÜNAY

Samsun/2018

TÜRKÇE ÖZET

Günay, Raziye "Dersim'de Sosyal Yapının Tarihî Arka Plânı (XVI. XVIII. Yüzyıllar)" Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018.

Bu çalışmanın amacı Cumhuriyet tarihi içinde yer alan Tunceli'nin, tarihî arka plânını Osmanlı tarihi içinde araştırarak, günümüzdeki sosyal yapının oluşmasında etkili olan unsurları tespit etmektir. Bu doğrultuda Osmanlı klasik döneminde 16. ve 18. yüzyıllar arasında meydana gelen siyasi ve sosyal olaylar, dönemin arşiv belgelerinde ve birinci el kaynaklarında tespit edilerek, bu olayların Dersim'de sosyal yapının oluşmasındaki etkileri araştırılmıştır. Ayrıca bölge üzerine yazılmış tetkik eserler ve yöre insanının bellekleri de yararlanılan kaynaklar arasındadır.

Coğrafyanın da etkili olduğu Dersim'de, 16-18.yy. aralığındaki adıyla 'Çemişgezek Ülkesi'nde bu zaman diliminde meydana gelen savaşlar, isyanlar, göçler ve iki farklı karakterdeki devletin (Osmanlı-Safevi) politikalarına karşı gösterilen refleksler Dersim'in ovalık ve dağlık bölgelerine farklı sirayet etmiştir. Ovalık bölgelerde zamanla Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti tanınıp, Sünnî iktidarla uyumlu hareket etmeye başlanılmışken, dağlık bölgelerde yüzyıllar boyunca Kızılbaş kültürünün hâkim olduğu bir sosyal yapı oluşmuştur. Bu sosyal yapının harcı ise kan bağına dayalı asabiye geleneğinin ve ikrar bağına dayalı ocak yapılanmasının üzerine bina edildiği 'aile'dir. Toplumun en küçük yapısı aile temeli üzerine inşa edilen bu sosyal yapı, aşiret geleneğiyle dikey ve ocak yapılanmasıyla da yatay olarak büyük aile olan toplumu birbiriyle tıpkı bir duvar gibi örmüş; kendi içine kapanmış, otoriteyi temsil eden devlete karşı kendi içinde bir hukuk ve ortak hafıza geliştirmiştir.

Dolayısıyla Osmanlı döneminin 16.-18.yy. aralığında İç Dersim'de teşekkül eden bu sosyal yapı yüzyıllarca ayakta kalmış ve 21.yüzyıl Cumhuriyet dönemine intikal etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çemişgezek, Dersim, Kızılbaş, sosyal yapı, aşiret ve ocak

ABSTRACT

Günay, Raziye "Historical Background of Social Structure of Dersim" (XVI–XVIII. Centuries), Master Thesis, Kırıkkale, 2018.

The purpose of this study is to investigate the historical background in the Ottoman history of Tunceli which takes place in the history of the Turkish Republic and to identify the elements that are effective in the formation of the present social structure. In this direction, the political and social events that took place in the Ottoman classical period between the 16.-18 centuries were determined in archival documents and the first hand sources of the period and their effects on the formation of social structure in Dersim were investigated. In addition, research works about the region and the memories of the local people are among the used sources. In Dersim where geography is also effective, the wars, rebellions, immigrations and reflexes against the politics of the state that has two different characteristics (Ottoman and Safavid) has spread to the plain and mountainous regions of Dersim, which was called in between "Çemişgezek Country" 16th and 18thcentury. As time went on, while in the plain regions the rule of the Ottoman Empire was acknowledged and they played along with the Sunnite power, in the mountainous regions Qizilbash social became dominant where they were prevailing for centuries. The ground of this social structure is the "family" which has built on the Assabiyyah tradition that is based on kindredship and seedbed settlements that is based on admission bond. This social structure which is formed around the family, the smallest structure of the society, has closed itself up by constructing the society like a wall with each other vertically with its tribal settlement and horizontally with its seedbed settlements and led to the development of a law and collective memory in itself against the state that is representing the authority.Therefore, this social structure formed in Internal Dersim during the 16th and 18thcenturies of the Ottoman era has survived for many centuries and has passed into the Republican period of the 21st century.

Key Words: Çemişgezek, Dersim, Qizilbash, social structure, tribe and seedbed, family

SİMGELER VE KISALTMALAR

age: Adı geçen eser

agm: Adı geçen makale

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

bknz: Bakınız

c.: Cilt

(çev): Çeviren

der.: Derleyen

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Ed.: Editör

H.: Hicrî

haz.: Hazırlayan

Hz.: Hazreti

M: Miladî

MEB.: Millî Eğitim Bakanlığı

Nşr.: Neşreden

OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi

s.: Sayfa

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDK: Türk Dil Kurumu

trc.: Tercüme; tercüme eden

TTK: Türk Tarih Kurumu

vb.: Ve benzeri

vs.: Ve saire

vd.: Ve diğerleri

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....i
TÜRKÇE ÖZET SAYFASI…….....ii
İNGİLİZCE ÖZET (ABSTRACT) SAYFASI……iii
SİMGELER VE KISALTMALAR……..iv
İÇİNDEKİLER……...v
GİRİŞ……..vı

BİRİNCİ BÖLÜM
DERSİM TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

I-DERSİM'İN ADI VE COĞRAFYASI……...**4**
A-Dersim'in Adı……...4
B-Dersim'in Coğrafyası……7
II-DERSİM COĞRAFYASININ GENEL TARİHİ……**8**
A-XI. Yüzyıla Kadar Dersim Tarihi…….....8
B-XI.-XIII. Yüzyıllar Arası Dersim Tarihi…….10
C- XIII.-XV. Yüzyıllar Arası Dersim Tarihi……..13
D-XV.-XVIII. Yüzyıllar Arası Dersim Tarihi……19

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NİN KLASİK DÖNEMİNDE
DERSİM'DE SOSYAL YAPININ TARİHÎ ARKA PLÂNI:
YAŞANAN OLAYLAR, İSYANLAR VE GÖÇLER
(XVI– XVIII. YÜZYILLAR

I-DERSİM'DE YAŞANAN OLAYLAR ……**22**
A-1500-1514 Yılları Arası…….……**22**
1-Çemişgezek-Melkişler ve Hacı Rüstem Bey……...23
2-'Çemişgezek Ülkesi'nin Safevi Devleti'ne Katılması…….....26
B-1514-1540 Yılları Arası……**28**
1-Çaldıran'da Kızılbaş Kurçiler, Kurçiler ve Akbaş Yeniçeriler……...31
2-Çaldıran'a Giden Yol: Şah ve Sultan, Erzincan……..……...32

3-Çaldıran Savaşı:1514……...38
4-Çaldıran Savaşı ve Çemişgezek İlişkisi……...40
5- Çaldıran Savaşı Sonrası Melkişoğlu Pir Hüseyin Bey'in Tepkisi……..42
6- Çaldıran Sonrası Pir Hüseyin Bey ve Çemişgezek'in Siyasi Durumu…...43
7- Çemişgezek Beyliği'nde Osmanlı Hâkimiyetinin Başlaması…….44
8- Çaldıran Savaşı'nın Dersim Bölgesine Sosyo-Kültürel Etkisi……...46
C-1540 -1663 Yılları Arası……51
1-Pir Hüseyin Bey Sonrası Çemişgezek Sancağı'nın İdarî Durumu……..51
2-Pir Hüseyinoğluları ve Ocaklık Sancakların Teşekkülü……..52
3-İç Dersim: Çemişgezek Dağlık Bölgesi ve İdarî Durumu……...56
4- Çemişgezek Sancağıyla Bağlantılı Sancaklar…….…57
5-Pir Hüseyinoğullarının Topraklarını Tasarruf Şekli ve Şartları……...60
6-Çemişgezek Beyliği ve Pir Hüseyinoğullarının Sonu…….....60
II-DERSİM'DE YAŞANAN VE DERSİM BÖLGESİNİ ETKİLEYEN CELALÎ İSYANLARI……..63
A-Dinî Muhtevalı Celâlî İsyanları……...64
1-Şah Kulu İsyanı (1511)……66
2-Nur Ali Halife İsyanı (1512)……....69
3-Bozoklu Şeyh Celâl İsyanı (1518)……...70
4-Söklenoğlu/Sülünoğlu Koca ve Baba Zünnun İsyanı (1526)……..71
5-Zünnunoğlu Halil İsyanı (1526)…….71
6-Kalender Çelebi İsyanı (1526)……72
B-İdarî Yapılanmadan Kaynaklanan Celâli İsyanları…….73
1-Levend-Sekban Celâlîleri……....74
2-Vilayet Hizmetlilerinin İsyancı Özellikleri……76
3- Ehl-i Örf ve Reâyânın Karşı Karşıya Gelmesi……...77
4-Kapukulu/Yeniçeri- Timarlı Sipahi Çatışması……....78
C-Büyük Celâli İsyanları ve Büyük Kaçgunluk Dönemi……..80
1-Karayazıcı İsyanı (1597)……..80
2-Deli Hasan İsyanı (1602)……82
3-Şah Abbas'ın Bölgeye Taarruzu (1603)……..85
4-Çakıoğlu-Kaya İsyanı (1608)……..87
5-Celâliler'e karşı Murad Paşa'nın Siyaseti……88

D- Bölgedeki Celâli Bakîyesi İsyanlar…….89
1-Erzurum Valisi Abaza Paşa İsyanı (1623-1628)……..89
2-Sivas Valisi Vardar Ali Paşa İsyanı (1647-)……91
F-Celâlî İsyanlarının Dersim Bölgesi Bakımından Sonuçları……..92
III- DERSİM BÖLGESİNDE YAŞANAN GÖÇLER……...98
A- Osmanlı Devlet Düzeninden Kaynaklanan Göçler……99
1-Osmanlı İktidar Anlayışının Tesirleri……..99
2-XVI. Yüzyıl Osmanlısında Sünni Devlet İdeolojisinin Oluşmasını sağlayan Ulema ve Devlet Adamları: Kemalpaşazâde, Ebussuud Efendi, Lütfi Paşa'nın Görüşlerine Dayalı Uygulamalar……..102
3-Osmanlı Devleti'nde Sünnî Anlayışı Güçlendirme Çabaları…….105
4-XVI. Yüzyıl Osmanlı Anlayışının Göçlere Etkileri……..106
5-Osmanlı Kızılbaş Siyasetinin Dersim'e Yapılan Göçlere Etkileri……109
B- Safevi Devleti'nin Politikalarından Kaynaklanan Göçler……..113
1-XVI.-XVII. Yüzyıl Safevi Devleti'nde Şiî Devlet İdeolojisinin Oluşmasını Sağlayan Şiî Ulema: Ali el- Kereki el-Amilî, Kadı Şemseddin Lahicî, Muhammed Bakır el- Esterabadî, Sadrüddin Muhammed Şirazî'nin Görüşleri……114
2-XVII. Yüzyıl Safevi Anlayışının Kızılbaşlar Üzerindeki Tesirleri ve Dersim'e Yapılan Göçlere Etkileri……116
C- Osmanlı Devleti'nin Uyguladığı Zorunlu İskân Siyasetinden Kaynaklanan Göçler……...121
1-Şenlendirmeden Sükûna: Aşiretlerin İskânı……..122
2-Aşiretlerin İskân Siyasetinin Dersim'e Etkileri…….124
3-Osmanlı İç İskân Siyasetinin Dersim Aşiret Yapılanmasına Etkileri……133

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DERSİM SOSYAL YAPISININ HARCI:
AŞİRET VE OCAK YAPILANMASI

I-DERSİM'DE AŞİRET GELENEĞİ …….137
A-Asabiye -Aşiret - Coğrafya İlişkisi……138
1-Asabiye ve Aşiret Örgütlenmesi……138

2-Aşiret Örgütlenmesinde Dersim Coğrafyasının Etkileri……....141
B- Dersim Aşiretlerinin Genel Karakterinin Oluşumundaki Etkenler……....142
1-Coğrafî Etkenlerden Kaynaklı Sebepler……...142
a-Doğu Dersim Coğrafyasının Özelliği ve Buradaki Aşiretlerin Yapısı…..145
b-Batı Dersim Coğrafyasının Özelliği ve Buradaki Aşiretlerin Yapısı……149
2- Konar-göçer Yaşamdan Kaynaklı Sebepler…….155
a-Bağımsızlık Algısı…….155
3- İdarî Etkenlerden Kaynaklı Sebepler……...156
a-Osmanlı Taşra İdaresi Kapsamında Yurtluk-Ocaklık Sancaklar……...156
b-Osmanlı Toprak İdaresi Kapsamında Adem-i Merkeziyetçilik…….160
II-DERSİM'DE OCAK YAPILANMASI……165
A- İnanç Bağlamında Ocak Yapılanması……...165
1-Ocak Kavramı ve Teşekkülü……165
2-Ocağın Harcı: Seyyidlik Olgusu ve Dersim'deki İzleri…….....167
B- Dersim Ocakları……170
1-Dersim Ocak Örgütlenmesinde Safevi Etkisi……..……169
2-Dersim Ocak Örgütlenmesi ve Hiyerarşisi……175
III-DERSİM'DE SOSYAL YAPI……187
A-Aşiret ve Ocak Yapılanmasının Sosyal Yapıya Tesirleri……187
1-Gelenek-Görenek ve Ortak Hafıza Oluşturma……...187
2-'Cemaat Usulü' Yoluyla 'Biz Bilinci' Oluşturma…….190
3-İkrar ve Nikâh Bağlamında Büyük ve Küçük Aileyi Koruma……...192
4-Aşiret Ülküsü Bağlamında Devlet Algısının Oluşması……191
SONUÇ…….. 194
KAYNAKÇA……...199
BELGELER: ŞECERE-İ PİRÎ HORASAN……..…….....216
EK-1:……217
EK:2:……218
EK-3:……219
EK-4:……...…….220
EK-5:……221
EK-6:……222
EK-7:……223

GİRİŞ

Günümüzdeki adı Tunceli olan, Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan bu küçük şehrin sosyal yapısının oluşmasında 16. ve 18. yüzyıl arasında yaşanan olayların etkilerinin araştırılma sebebi, bölgedeki insanların "Horasandan geldik" söylemlerini Osmanlı dönemine dayandırmaları ve bölge insanındaki Osmanlı Devleti ile Şah İsmail algısıdır. Bu sebeple Dersim'de Sosyal Yapının Tarihi Arka Planı'nında yer alan zaman aralığı 16. yüzyıldan başlayıp, 18. yüzyıl sonuna kadar uzanmaktadır. Bu zaman aralığı Osmanlı Tarihi açısından "Klasik Dönem" ve "Klasik Sonrası Dönem" olarak adlandırılmaktadır ki bu dönemlerde siyasî, dinî, idarî, içtimaî alandaki devlet yapısında meydana gelen değişimler Dersim'deki sosyal yapının şekillenmesinde etkili olmuştur.

15. yüzyılın ikinci yarısından 16. yüzyılın son çeyreğine kadar olan dönem "Osmanlı klasik düzeni" olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı Devleti'ne "Cihanşümul imparatorluk teşebbüsü"[1] nün kapılarını açan 16. yüzyıl aynı zamanda devletin omurgasını oluşturan sistemlerin de değişim çağıdır. "klasik düzen"in bel kemiğini oluşturan uygulamalardan olan timar vb. sistemlerin tedrici olarak ortadan kalkmaya başlamasıyla "Osmanlı klasik düzeni"nde 17. yüzyıla doğru dikkati çeken değişmeler yaşanmaya başlamıştır. Bu sebeple de 16. yüzyılın son çeyreğinden 18. yüzyılı da içine alıp, 19. yüzyıla akan devreye "klasik sonrası dönem" denilmektedir. Bu dönemin öne çıkan özelliği sosyal hayatta ve insan yaşamında yeni şartların oluşmasına rağmen, devletin hukukî yapısında herhangi bir değişikliğin olmamasıdır.

17. yüzyıl mevcut durumunu sorgulama ve "kanun-i kadîm" olarak adlandırılan klasik düzen uygulamalarına yeniden dönülmesini savunan gelenekçi aydınların çabalarının yoğunlaştığı bir dönemken; 18. yüzyıl içeride yerelleşmenin, bir bakıma adem-i merkeziyetçiliğin öne çıktığı, ıslahat düşüncesinin yoğunlaştığı, kaybedilen toprakların geri alınma arzusunun hep gündemde tutulduğu, dünyayı tanıma, anlama ve diplomasiyi öne çıkarma dönemidir. [2]

Bütünün parçası olan Dersim'de sosyal yapının oluşmasında nazar-ı dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da Dersim bölgesinin içinde bulunduğu fiziki ve kültürel coğrafyadır. Anadolu'nun doğusundaki toprağın yurda, yurdun[3] toprağa;

---

[1] Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dâir Genel Gözlemler", Türk Tarih Kurumu, Belleten, C. XXXVIII, S. 152, 1974, 661

[2] Hüseyin Çınar, *Selçuklulardan Bugüne Tarih El Kitabı*, (ed) Ahmet Nezihi Turan, Grafiker Yayınları, Ankara, 2004, s. 237

[3] Göçebe Türklerin oturduğu çadır

Rûm diyarının Anadolu'ya dönüşme sürecindeki olguları irdeleyen Kafadar, 1071 Malazgirt Savaşı ile son beylik olan Dulkadiroğlu topraklarının Osmanlılara katılması sırasında tetiklenen 1526 Kalender Çelebi İsyanı arasındaki dönemin çehresinin en azından kültürel ve toplumsal tarih açısından kendi özgüllüğüyle tarif edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.[4]

Yukarı Fırat'ın en dağlık alanı olan Dersim'in sınır ve/veya sınır boyu oluşu genel olarak yazılı tarih boyunca da süregelmiş ve yöre bu pozisyonu itibarıyla genellikle "tarih dışı" kaldığından [5] araştırma konumuzun zaman açısından sınırları olan 16. ve 18. yüzyıl aralığına dair bölgenin sosyal yapısıyla ilgili kaynaklar yok denecek kadar azdır.

Bütün bu tarihî ve sosyal gelişmeler doğrultusunda 16.-18.yüzyıl aralığındaki Dersim'de sosyal yapının tarihi arka planı araştırılırken, arşiv kaynaklarından yararlanılmıştır. Osmanlı ve Safevi Devleti'nde yazılan birinci el kaynaklarda bölgede meydana gelen siyasi olaylar tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca dönemin resmi tarihçilerinin dışında yazılmış olan *Şerefnâme, Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman, Anonim Kızılbaşlığın Tarihi (Târîh-i Kızılbaşiyye* ve *Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâli İsyanları* istifade edilen önemli birinci el kaynaklar arasındadır. 17. yüzyılda bölgeye seyahat eden Evliya Çelebi'nin gözlemlerinden oluşan *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* ve zaman dilimi bakımından çalıştığımız dönemden sonra bölgeye giden Antranik'in *Dersim Seyahatnâme* 'si başvurulan kaynaklarındandır.

Dersim bölgesi hakkındaki Jandarma *Umum Komutanlığı Raporu, Derebeyi ve Dersim, Erzincan, Doğu İlleri* ve *Varto Tarihi* kitaplarıyla birlikte, bölgenin Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine geçmesinin ardından 16. yüzyılda dört farklı zaman aralığında yapılan tahrirlerden hareketle hazırlanan *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566), Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı-Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566),* ayrıca *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı ve XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*adlı çalışmalar yararlandığımız önemli kaynaklardandır.

Bölgenin omurgası olan aşiret ve ocaklarla ilgili olarak Dersim'de fotokopisine ulaştığımız *Şecere-i Piri Horasan(Kureşan)* şeceresi, aşiretler hakkında bilgi veren birinci el kaynak olarak istifade ettiğimiz belge olmakla birlikte çelişkilerle dolu olduğu yönünde üzerinde oldukça tartışılmıştır. *Tunceli (Dersim)*

[4] Cemal Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma*, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s. 63-65
[5] Gürdal Aksoy, *Anadolu Aleviliğinden Dersim'e*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2009, s.57

Çevresindeki Aşiretler ve Sosyo-Kültürel Yapıları ile Tunceli-Hozat Bölgesinde Sarı Saltık Ocağı ve Bektaşilik (Tarih - İnanç ve Doktrin - Ritüel) başlıklı yüksek lisans tezleri bölgedeki aşiretler ve ocaklar üzerine yapılan akademik çalışmalar olup, yararlanılan kaynaklar arasındadırlar.

Ayrıca bölgedeki aşiretler ve ocaklar hakkında yazılan makale ve kitaplarla birlikte, yöre insanın bellekleri araştırmada yararlanılan kaynaklardandır.

Bu bağlamda üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Dersim adının anlamı ve coğrafyası ile birlikte bölgenin tarih öncesi çağlardan itibaren Osmanlı dönemi dâhil siyasî tarihî hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde Osmanlı Devleti'nin Klasik Döneminde Dersim'de Sosyal Yapının Tarihî Arka Plânı başlığı altında Osmanlı ve Safevi Devleti'nin uyguladığı politikalar doğrultusunda 16.-18.yüzyıl arasında bölgede yaşanan olayların, isyanların ve göçlerin bölgedeki sosyal yapının oluşmasına etkileri ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Dersim'de sosyal yapının harcı; aşiret ve ocak yapılanması doğrultusunda Dersim'de aşiret geleneği, aşiret karakterlerinin oluşumundaki etkenlerden coğrafya, konar-göçer yaşam tarzı ve Osmanlı Devleti'nin taşra-toprak idaresi üzerinde durulmuştur. Ayrıca aşiret geleneğiyle paralel hareket eden ocak yapılanmasının sosyal yapıya tesirleri anlatılmaya çalışılmıştır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın amacı Dersim denilen ve "öteki" gözüyle ayrıştırılmış olan bölgenin,16.-18.yüzyıl aralığında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde yaşayan her bölge gibi bu dönem aralığında yaşanan olaylardan etkilendiği ve coğrafyasının kendisine sunduğu imkânlar doğrultusunda şekillenmekle birlikte Osmanlı'nın terk ettiği asabiye kültürünü muhafaza ederek kendi içinde oluşturduğu sosyal yapıyla bütünün bir parçası olduğudur.[6]

İki farklı karakterdeki devlet arasında yer alan Çemişgezek Sancağı'nın namı diğer Dersim'in üç yüzyıllık gibi uzunca bir zaman aralığında özelde Osmanlı Devleti'nde genelde dünya tarihinde yaşanan olaylar doğrultusunda şekillenen sosyal yapısının tarihî arka planının araştırılmaya çalışıldığı bu zorlu süreçte muhakkak birçok eksiklik bulunmaktadır. Konu ve zaman aralığı olarak oldukça yoğun olan bu araştırma sürecinde eksiklikleriyle birlikte ortaya çıkan çalışmanın Tunceli-Dersim tarihine ufak da olsa bir katkı sağlaması dileğiyle.

[6]Osmanlı, aşiret ve asabiye ilişki için bkz: Paul Wittek,"Osmanlı İmparatorluğunda Türk Aşiretlerinin Rolü", (çev) Ercüment Kuran, Tarih Dergisi, sayı: 17-18, 1963, 257-268; Altan Çetin, Galip Çağ,"Kurucu Bir Kavram Olarak Asabiyetin Osmanlı Kuruluş Siyasetindeki Rolü", *1. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı,* 8-10 Ekim, 2015, Aksaray, s. 35-51

BİRİNCİ BÖLÜM
DERSİM TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

I- DERSİM'İN ADI VE COĞRAFYASI

1935 tarihinde çıkarılan Tunceli Kanunu'na[7] kadar geniş bir bölgenin adı olan, günümüzde Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat Bölümü içinde bulunan Dersim-Tunceli; doğuda Bingöl, batıda Malatya, kuzeyde Erzincan, kuzey-doğuda Erzurum, güneyde Elazığ illeriyle komşu olan küçük bir vilâyettir.[8]

1938 yılına kadar bu vilâyete verilen Dersim veya Tunceli ismi bu sahaları kapsamaktadır. Bölgenin tarihî dönemler içerisindeki en eski yerleşim merkezleri Hozat, Çemişgezek, Mazgird, Pertek ve Sağman olup, tarihte bu bölgeler "Dersim" adıyla bilinmekle[9] birlikte, geçen yüzyıllar içerisinde şu anki Elazığ, Bingöl, Sivas, Erzincan'a bağlı olan bazı ilçeler de Dersim bölgesine dâhildirler.

A-Dersim'in Adı

Dersim adının kökeni konusunda pek çok varsayım bulunmaktadır. Bunlardan ilki M.Ö. IV. yüzyıldan önce Yunan tarihçi ve coğrafyacıların Dersim yöresine "Daranis" adını verdikleri ve Anadolu'ya ilişkin en eski yer adlarının başında "Daiaini"nin geldiğidir. Bu varsayıma göre I. Dara (Darius) döneminde (M.Ö.521-486), İran'dan Kızılırmak'a kadar yayılan, Doğu Anadolu ile birlikte Dersim'i de içine alan Pers egemenliği kurulur ve M.Ö.519'da Pers kralı Dara'nın sınırlarına katılan Dersim, bu dönemde Pers Kralı Dara'nın adından kaynaklı "Daranalis" olarak anılır.[10] Zira Dara'dan önceki dönemlerde, Dersim'e böyle bir isim verildiğine rastlanılmadığı belirtilmektedir.[11]

---

[7]"Tunceli Kanunu" , Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı [TR] (Erişim:10.02.2018) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01602884.pdf

[8] "Tunceli", *Yeni Türk Ansiklopedisi*, XI. cilt, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1985, s. 4201

[9]İbrahim Yılmazçelik,"Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918)", OTAM, 28/Güz, 2010, s.165

[10] Ertuğrul Danık, *Koç ve At Şeklindeki Tuceli Mezartaşları*, Türk Kültürü Araştırma Ensttüsü Yayınları, Ankara, 1993, s.5

[11] Ali Kaya, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi,* Demos Yayınları, İstanbul, 2010, s.19

Başka bir varsayım da Eski çağlarda Tercan'ı da içine alacak şekilde ifade edilen Derksen ile Dersim adları arasında ilişki olduğu ve bu adın zamanla Fars kültürünün etkisiyle Dersim'e dönüştüğü şeklindedir.[12]

Farsça-Gileki "der" kapı, "sim" gümüş; Kırmançki-Zazaca'da ise Dêyr-sim sözcüklerinden oluşan bir isim tamlamasıdır. Türkçe'ye genellikle "Gümüşkapı" olarak çevrilmiş olan tamlamanın[13] ayrıca "gümüş ağaç" anlamını da ihtiva ettiği belirtilmektedir. Buna göre Erzincan valisi Ali Kemalî'nin iddiasıyla Dersimlilerin ağaca tapınmalarına istinaden Kürdçe ağaç anlamına gelen "dar" ile gümüş anlamına gelen "sim" sözcüklerinin yan yana gelmesi (Darsim) Dersim adına kaynaklık etmiştir.[14] Bugün de "daresime" kelimesinin Dersim yöresinde "gümüş ağaç" anlamına geldiği ifade edilmiş ve bu ismin şifahi bilgilere göre eskiden bugünkü meşe ağacına verilen ad olduğu belirtilmiştir.[15]

Dersim adının anlamıyla ilgili bir diğer açıklama da Gümüşdere manasına geldiği yönündedir. Zazaca "dere"nin Türkçe "dere/su yatağı" ile eş anlamda kullanıldığı, "sim"in de Zazaca gümüş manasına geldiği belirtilerek "Gümüşdere" anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir.[16]

Bunların yanında Dersim adının menşeî hakkında sarih bir malumata tesadüf edilmediğini dile getiren Jandarma Umum Komutanlığı Raporu'na göre de Orta Asya'dan göçlerle gelen yerleşikleri tarafından Munzur Suyu'na ilkin içinde yaşayan balıklardan ve balık totemine istinaden Dersom denilmiştir. Dersim adının buradan gelmiş olabileceği gibi ayrıca Dersimanlı aşiretine izafeten verilmiş olabileceği rivayeti de vardır.[17]

Dersim adı Osmanlı Devleti'nde 16. asırdan itibaren kullanılmıştır. 1518 tarihli tahrirde bugünkü Tunceli ilini içine alan Çemişgezek Sancağı'nda bulunan cemaatler arasında "Disimlü ekradı cemaati" de vardır.[18] Tanzimat öncesi kayıtlarda "Desim(lu)" şeklinde kaydedilen Dersim adı 1518 ve 1523 yıllarındaki ilk tahrir kayıtlarında, Desimlu (dal, sin, ye, mim harfleriyle), 1541'de ise (dal, sin, mim

---

[12] İbrahim Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı,* Kripto Yayınları, Ankara, 2011, s.13

[13] Kaya, *Dersim Tarihi*. s.19

[14]Dilşa Deniz, *Yol/Rê: Dersim İnanç Sembolizmi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.45-46

[15] Kibar Taş, *Tunceli (Dersim) Çevresindeki Aşiretler ve Sosyo-Kültürel Yapıları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, s.15

[16]Mahmut Akyürekli, *Dersim Sorunu(1937–1938),*Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s.9

[17]Jandarma Umum Komutanlığı*: Dersim Raporu (1932),* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s.39, 41

[18] Taş, *Tunceli (Dersim) Çevresindeki Aşiretler...*, s.11

harfleriyle) kaydedildiğinden Desim adının belirli bir bölgeyi tanımlayan bir isim olmaktan öteye bir aşiret ismi olduğu, 1518 yılından başlayarak yapılan tahrirlerde isim sonuna eklenen "lu" ekinden de anlaşıldığı; aşiret, cemaat ve oymaklar yazılırken sonuna aitlik ekini belirten "lu/li" eki ile kaydedildiğinden bölgenin bu adı aşiretten dolayı aldığı görüşü savunulmaktadır.[19]

Dersim adının bu bölgede bulunan ve Osmanlı arşiv belgelerinde Disimli (Desimli) olarak geçen aşiretten dolayı verildiği görüşünün yanında bu aşiretin çok eskiden bilinen bu bölgenin ismini almasının da mümkün olduğu da ifade edilmektedir. Zira son dönemlerdeki Osmanlı arşiv belgelerinde Dersim'deki olaylar anlatılırken genelde Disümlü ve Şeyh Hasanlu Aşiretleri şeklinde kullanılan ifadelerden bölgede Şeyh Hasanlu aşiretinin de Disimlü aşireti kadar güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Bölgenin Disimlü aşiretinden dolayı Dersim adını almasındansa bu aşiretin çok eskiden bilinen bu bölgenin ismini almış olma ihtimali dile getirilmektedir.[20]

Ayrıca Dersim üzerine yazılan dönem kaynaklarına bakıldığında bölgeyi hâkimiyetleri altına alanlardan Çemişgezek Beyi, Şeyh Hasan Bey gibi coğrafya ve şahıs isimlerinin sonuna bey unvanı getirilirken,'Dersim Bey' veya 'Dersim Beyi' şeklinde coğrafî bir mekândan veya şahsî bir unvanla hüküm süren bir beyden bahsedilmemektedir. Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altında olan ve günümüzde İç Dersim olarak adlandırılan coğrafî mekânı arşiv belgelerinde Docik [21] olarak tanımlarken, 1839'dan sonra teşekkül eden idarî sancağa Dersim adının verilmesi önemli bir gelişme gibi durmaktadır.

[19]Mehmet Yıldırım, "Desimlu Aşireti'nden Dersim Sancağı'na", Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 1, Sayı 1, Güz 2012, ss.23-37, s.26

[20] Taş, *Tunceli (Dersim) Çevresindeki Aşiretler...,* s.14

[21]"...Docik, Pirnik ve Ovacık denilen mahallerde sakin Şeyh Hasanlı, Disimli ve Gevanlı aşiretleri..." BOA, Fon No: C..DH.., Dosya No:92, Gömlek No:4596 Belge Tarihi:22.06.1781; Ayrıca Docik, Cevdet Türkay'ın Başbakanlık Arşiv Belgelerine göre hazırladığı *Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler* çalışmasının aşiretler kısmında Docik/Docik Kürdü adı altında Çemişgezek Sancağı'nda gösterilirken, Dirsimli ve Disimlü olmak üzere "ekrad taifesi"nden üç farklı aşiret ismi yer almaktadır. Bunlardan Disimli aşireti hakında Okçu İzzedinlü aşiretinden olduğu; çift, dam ve bina eshabı ve zer' ve hars ile meşgul oldukları belirtilmiştir. Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, Tercüman* Kültür Yayınları, İstanbul, 1979, s.76

B-Dersim'in Coğrafyası

16. yüzyıldan itibaren Osmanlı hâkimiyetine giren; resmî belgelerde önce Çemişgezek, sonrasında ise Dersim adını alan bölge kuzeyden Munzur Dağları, doğudan Peri Suyu, güneyden Murad Suyu, batıdan Fırat akarsuları ile çevrilmiş olduğundan bölgenin sınırları doğal unsurlara göre çizilmiştir.[22]

Doğal sınırların arasında kalan Dersim coğrafyası kendi içinde ikiye ayrılmıştır. Yine bir başka doğal unsur olan Munzur Suyu, Dersim'i böldüğünden Mazgird ve Nazımiye'ye doğru taraflar Doğu Dersim; Hozat Çemişgezek, Çarsancak-Pertek ve Ovacık tarafları da Batı Dersim olarak adlandırılmıştır. Naşit Hakkı Uluğ'a göre Pertek'i ve Çemişgezek'i Dersim'den saymak yanlıştır. Zira onlar Dersim kavramının ifade ettiği manadan uzaktır. İdari bölünmede Dersim'in içinde kalmaları, Fırat'ın çevrelediği sınırın dâhiline düşmeleri onları da Dersim'den saydırmıştır.[23]

Jandarma Umum Komutanlığı Dersim Raporu'nda da Pertek ve Çemişgezek Dersim'den ayrı tutulmakla birlikte Dersim denilince iki telâkkiden bahsedilmektedir. Birisi Şark Hududu Muş-Erzurum hattına dayanan ve Plümer, Ovacık, Nazımiye, Mazgird, Pertek, Hozat, Çemişgezek kazaları haricinde kalan diğer birçok kazaları da ihtiva eden mıntıka ve diğeri de yalnız Pertek ve Çemişgezek kazalarını ve Plümer, Kiğı hattının Şarkında kalan mıntıkayı hariç bırakarak Plümer, Mazgird, Nazımiye, Ovacık ve Hozat kazalarından oluşan mıntıkadır. Bu telakkiler bir taraftan Dersim'in esas halkının şarktan Dersim'e doğru gelirken geçtiği yollarda ve ovalarda aynı adlı tortular bırakmış olmasından ve diğer taraftan Dersim olaylarının sahasını zaman zaman genişletmesinden doğmuştur.[24]

Coğrafyanın doğal sınırlarından kaynaklı olarak idarî ve sosyo-kültürel hayat açısından Dersim, Docik ya da İç Dersim, Dış Dersim ve İkinci Dış Dersim şeklinde veya birinci, ikinci, üçüncü kuşak olarak ya da tabi olanlar, yarı tabi olanlar ve bağımsız olanlar şeklinde bölümlere ayrılmıştır. En dağlık alandan en geniş ovalık alanlara doğru bir bölümlendirmeyle Dersim coğrafyasının birinci kuşağında yer alan Docik ya da Asıl/İç Dersim olarak anılan bağımsız bölge; Munzur Suyu'nun doğu tarafları ile Pülümür Suyunun güneybatı taraflarında oturan Ovacık'ın dışında Hozat,

[22] Naşit Hakkı Uluğ, *Derebeyi ve Dersim,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011, s.23
[23] Uluğ, *age*, s.23
[24] *Dersim Raporu*, s.43

Mazgird, Kızılkilise ve Pah'ın büyük kısmı, devletin elinin pek ulaşamadığı, dağlık alandaki aşiretlerin meskûn olduğu alanı ifade eder. İkinci kuşakta yer alan ve yarı tabi özeliğinde bulunan ve büyük ölçüde tarıma elverişli olan Dış Dersim bölgesine ise Kızılkilise, Pah, Pertek, Çemişgezek, Mazgird'in kuzey bölgeleri ve Hozat'ın bir kısmı dâhildir. Üçüncü kuşak denilen ovalık alanların ağırlıklı olduğu İkinci Dış Dersim bölgesi Osmanlı Devleti'ne tabi özelliğe sahip olup Kemah, Kuruçay, Eğin ve Arapgir'in bir kısmından oluşur.[25]

Özetle Dersim tarihi üzerine yazılan kaynaklara göre tarihî dönemler içerisinde Dersim coğrafyası en temel iki mıntıkaya ayrılmıştır: 1.Batı Dersim: Hozat, Çemişgezek, Pertek, Ovacık, Kemah, Gürcanis ve Kuruçay kazalarını; 2.Doğu Dersim: Mazgird, Kiğı, Çarsancak, Nazımiye ve Pülümür kazalarını kapsamaktadır.[26]

II-DERSİM COĞRAFYASININ GENEL TARİHİ

A- XI. Yüzyıla Kadar Dersim Tarihi

Dersim bölgesinin tarihi 1968-1970 yıllarında yapılan Pulur kazısı sonuçlarına göre İlk Tunç Çağı'na kadar gitmektedir.[27] Bu kazılar sırasında bulunan kutsal ocak idollü ocaklar ve bu ocakların yoğunluğu "haşşa" olarak adlandırılan ocak tanrısına ve ocak kültüne bağlanmıştır.[28]

M.Ö.2200'lerde Subartular'ın hâkimiyetine geçen Dersim bölgesinin bu dönemdeki adı "İşuwa"dır. Bugünkü Dersim sınırlarına göre Dersim'in güneyini içine alan İşuwa; batıda Hitit, doğuda Hurri-Mitanni bölgesiyle sınırdır. Hititler döneminde "Zuhma" olarak adlandırılan Çemişgezek ve çevresi daha çok Dersim'i içine aldığından, Dersim'in güneyine "İşuwa", kuzeyine "Zuhma" denilmektedir. Hititler'in yıkılmasının ardından karanlık bir dönem yaşayan Dersim bölgesinde hâkimiyet kuran kavimlerin arasında "Muşki" adıyla geçen kavim Murat Suyu ile

[25] Abdulkadir Gül, *Öteki Dersim*, İdil Yayınları, 2015, s.103-104; Antranik Yeritsyan, *Dersim Seyahatnâme*, (çev) Payline Tomasyan, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 98, 108, 113
[26] Yılmazçelik, *Dersim Sancağı,* s.59
[27] Hâmit Zübeyr Koşay, *Keban Projesi Pulur Kazısı 1968-1970*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projes Yayınları, Ankara, 1976
[28] Danık, *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları*, s. 2

batı Fırat arasındaki bölgeye kadar ilerlemiştir. Mitanni ve Asurlular da bu dönemlerde bölgeye hâkim olmuştur.[29]

İzoli, Bağın, Mazgird ve Palu'daki çivi yazılı kabartmalara göre M.Ö. VIII. yüzyılda[30] Urartular'ın hâkimiyetine giren ve Urartu Devleti'nin batıdaki en uç kesimini oluşturan bölge, M.Ö. VII. yüzyılda Medler'in ve VI. yüzyılda Persler'in egemenliğine girmiştir. Sonrasında Makedonya Kralı İskender'in eline geçen bölge İskender'in haleflerinin hâkimiyeti esnasında zaman zaman Kapadokyalılar'la Selevkoslar arasında el değiştirmiştir. Bu dönemi Roma ve Roma'nın 395 yılında ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu dönemi izlemiştir. Bizans devrinde Sâsânîler ile Bizans arasında sık sık el değiştiren bölge Hz. Ömer zamanında 639 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun birçok yeri gibi Müslüman Arapların eline geçmiştir.[31] Bu tarihte Bizans'ın elinde olan Ermenistan'a vali tayin edilen Sempat, yeni bir istilaya maruz kalmamak için halifeye ağır bir vergi verilmesini kabul ederek 644 yılında Hz. Ömer'e tabi olmuştur. Hz. Ali ve Emeviler döneminde meydana gelen iç karışlıklıklar neticesinde bölge Müslümanlarla Bizans arasında da birkaç defa el değiştirmiştir. Erzincan Valisi Ali Kemalî, bu dönemde Emeviler tarafından zapt edilen Derbend'e, Hazer Türklerine karşı koymaları için yerleştirilen on dört bin Suriyeli Arap Müslümanın Erzincan ve havalisinde bulunan ve Peygamber sülalesine mensubiyet iddiasında olan Kureyşanlılar olabileceği ihtimalini belirtmiştir.[32]

969-976 yılında Roma imparatorluk tahtına çıkan Ioannes Çimiskes'in müttefiki Ermeni Kral III. Aşot'a gönderdiği "Mucizeleri duy ve haberin olsun..." diyerek başlayan zafernâmesinde bütün Fenike, Filistin ve Suriye'nin Arapların boyunduruğundan kurtarılmış olup Romalıların hâkimiyetlerini kabul ettiğini belirtmiştir.[33] Ardından Bizans imparatoru II. Basileios zamanında Armenia'da çıkan karışıklık üzerine Vaspurakan bölgesi de Bizans tarafından ilhak edilmiştir. Böylelikle Ermeni Ani Krallığı hayat boyunca Gagik'in oğlu ve halefi olan Kral Ioannes Sembat'a kalacak, ölümünden sonra ise aynı şekilde Bizans imparatoruna intikal edecektir. Bu gelişmeler sonucunda Anadolu'da Bizans'a tabi themalar[34] arasına geniş bir kavis halinde güneye ve doğuya taşarak şu themalar katılmıştır:

[29] Danık, *age*, s. 4
[30] Danık, *age*, s. 4
[31] Metin Tuncel, Bünyamin Kara, "Tunceli", *DİA*, XLI, s.378
[32] Ali Kemalî, *Erzincan*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013, s. 41, 44
[33] George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, 276
[34] Thema: Bizans İmparatorluğu'nun yerel idare birimi

Antiokheia (Antakya), Telukh (Dülük), Fırat şehirleri ve (sonraları Edessa) Melitene (Malatya), Mezopotamya thema bölgesi, Taron theması ve Vaspurakan, İberia (Gürcistan) ve Theodosiopolis (Erzurum).[35] Bu bölgeler Arap yazarlarının suğur/uc olarak üç kısma ayırdıkları bölgelerdendir. Bu üç uc bölgeden biri olan ve Anadolu'nun doğusunu içine alan Arminiya ucunun en önemli şehirleri Kalikala yani eski Erzurum ile Bitlis, Malazgird, Ahlat, Erciş ve Kemah Müslümanların elinden çıkıp, Bizans'a geçmiştir.[36]

B- XI.-XIII. Yüzyıllar Arası Dersim Tarihi

11. yüzyılda Bizans İmparatorluğu Mezopotamya'sı içindeki yerler arasında Dersim, Harput, Palu, Kemah, Tercan/Malanis ve Muş/Taron da bulunmaktadır.[37]

Bu yüzyılın başlarında Selçukluların Oğuzlara yol açmak maksadı ile Doğu Anadolu'ya [38] yaptıkları akınlar coğrafyanın kaderinde etkili olurken, Bizans Devleti açısından Selçuklu Türklerinin doğuda ilerlemeleri ağır sonuçlar doğurmuştur. Ön Asya'daki Arap hâkimiyetinin kalıntıları Selçuklular tarafından, bir zamanki Bizans fetihlerinin parlaklığını solduran bir süratle süpürülmüştür. İran bölgesini itaat altına alıp Mezopotamya'ya giren Türkler, hilafetin merkezi Bağdat'a hâkim olmalarının ardından kısa bir süre içinde bütün Yakındoğu, Bizans Devleti'nin ve Mısır'da Fatımî hilafetinin sınırlarına kadar Selçukların eline geçmiştir. Selçuklulara IX. Konstantinos zamanındaki Armania'nın ilhakı yeni bir taarruz alanı sağlamıştır. Bu sırada Bizans Devleti'nin iç kudretsizliği ve savunma gücünün çöküşü Selçuklulara kısa zamanda Bizans'ın asıl çekirdek arazisine giden yolu da açmıştır. Böylelikle Selçuklu Sultanı Alparslan kumandasındaki Türkler, Armenia'yı boydan boya geçerek 1065 yılında Ani'yi zapt etmişlerdir.[39]

Bizans'taki taht kavgaları, Balkanlardaki Türk kavimlerinden Peçenekler'in Bizans topraklarını yağma hareketleri ve Kumanların istilaları gibi sebepler karşısında Bizans İmparatorluğu tahtında bulunan Alexios Komnenos Türk akınlarına karşı direnmesine rağmen seferlere karşı duramamıştır. Ayrıca Türklerin yerel ittifakları olan Şadiller Aşireti ve Mervanî Kürdlerinin Bizans'a karşı daha sert

[35] Ostrogosky, *age*, s.291
[36]Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri,*İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944, s.26
[37]Kaya, *Dersim Tarihi*,s.226
[38]Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003 s.150
[39]Ostrogosky, *age,* s. 318; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, MEB Yayınları, Ankara, 1972, s.44

darbeler indirmeleri de Anadolu fetihlerinin gelişmesine imkân vermiştir. İmparatorluk tahtına geçen Manuel batıda yer yer savunma önlemleri alırken, Dersim'in Mazgird ilçeleri yakınlarında Bağın'da 1051-1052 yıllarında Bizans'a karşı bir ayaklanma başlamıştır. Bu ayaklanmaya bölgede yaşayan Ermenilerden Zadegânlar ön ayak olmuşlardır. Bunun üzerine İmparator Manuel, Bağın yöresine Beros komutasında bir ordu göndermiştir. Bizans Roma İmparatorlukları döneminde kesin olarak Dersim ve yöresinde denetim sağlanabilmiş değildir.[40]

11. yüzyılın ikinci yarısında Selçuklular Azerbaycan, Kürdistan, Errân ve Doğu Anadolu'ya geldiklerinde buralarda hâkimiyet süren Revâdi, Şeddâdi, Mervâni ve Annâzoğulları gibi birçok Kürd hanedanlar ile karşılaşmışlardır.[41] Kafkasya'dan gelen göç dalgası sonucunda Bağın yöresine kadar gelen ve bölgeye ulaşan Türkmenler, Armeniye bölgesine karşı harekete girişmişler ve Kürdlerin kenti olan Urmiye kentini yağma etmişler; direnen Kürd, Arap ve diğer kabileleri etkisiz hale getirmişlerdir.[42]

Diğer taraftan ise Anadolu'nun doğusunda bulunan yüksek dağlar ve yüksek dağların arasındaki geçit mahiyetindeki derin vadilerde meydana gelen Bizans'ın Türkmenlere karşı savunmaları, açık arazi savaşlarına alışkın bulunan göçebe Türkmenler için çok defa zorluklar çıkarmasının yanında, Bizans ordu ve garnizonları tarafından takip edilen göçebeler sıkışınca da aile ve sürüleri ile tekrar Azerbaycan'a dönmek zorunda kaldıklarından Anadolu'da emniyetle kalmışlardır.[43]

1071 yılında Bizans İmparatorluğu ile Selçuklu Devleti arasında yaşanan Malazgird Savaşı neticesinde Romanos Diogenes'in 1072 yılında ölmesiyle Sultan Alparslan'la İmparator Romanos ile akdetmiş olduğu antlaşma hükümsüz kaldığından, Bizans toprakları fetihlere açık hale gelmiştir.[44] Bu olayın ardından hemen bütün Anadolu yarımadası böylelikle Oğuz boyundan olan Türklerin eline geçmiştir.[45] Malazgird Savaşı sonrası Anadolu'ya giren Türkler adım adım ilerlerken, Bizans imparatoru tarafından general rütbesiyle Malatya kumandanlığına

[40] Kaya, *Dersim Tarihi*, s.226
[41] Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Güven Matbaası, Ankara 1976, s.2
[42] Kaya, *Dersim Tarihi*. s.226-227
[43] Yınanç; *age*, s. 29; Kaya, *Dersim Tarihi*, s.226
[44] Ostrogotsky, *age*, s. 319; Yınanç, *age*, s. 82
[45] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi-1 (1243-1453)*, Barış Kitabevi, Ankara, 1999, s.9

tayin edilen Ermeni komutan Filaretos[46] karışıklıklardan yararlanarak İmparator II. Mikhail'e karşı bağımsızlığını ilan etmiş; Maraş, Tarsus, Harput, Urfa, Antakya'yı içeren bölgede tutunmaya çalışırken bir süre sonra Elazığ ve Dersim hariç geri kalan yerleri kaybetmiştir.[47]

Alparslan, Malazgird Savaşı sonrası maiyeti erkanından Emir Saltuk'a Erzurum ve havalisini; Emir Artuk Bey'e Mardin, Amid, Malatya, Harput ve civarını; Emir Danişmend'e Kayseri, Sivas, Tokat, Niksar ve Amasya'yı, Emir Çavuldur'a Maraş ve Saros'u; Emir Mengücek'e Erzincan, Kemah ve Şarkikarahisar'ı ikta ederek Anadolu'nun fethine memur etmiştir.[48]

Bölgenin ruhunda derin tesirler bırakacak olayların kapısını aralayan Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türk iskân yoğunluğunu arttırmış ve Doğu Anadolu'da Saltuklu, Mengücekli, Danişmendli ve Artuklu Beylikleri kurulmuştur.[49] Böylelikle vaktiyle Arap-Bizans mücadelesinde nüfusu azalan ve iktisadi hayatı harap olan bu topraklara Türkler, yalnız siyasî hâkimiyetlerini değil, kendi içtimaî topluluklarını da getirmişlerdir.[50]

Alparslan, 1071 yılında Malazgird'de Bizanslıları yenip, Anadolu'ya girince; Doğu Anadolu bölgesini, Erzurum başkent olmak üzere Ebul Kasım Saltuk'a 'ikta' olarak vermiş, Ebul Kasım Saltuk da 1072 yılında ilk Türk Beyliği olan "Saltuklular Beyliği" kurmuştur.[51] Saltuklu Beyi Muhammed Saltuk'un oğlu olan Mansur'u,[52] dedesi Saltuklu Beyi İzzettin Saltuk, 1165 yılında Doğu Dersim'in merkezi olan Mecingert (Mazgird) sancakbeyliğine atamıştır. Burada uzun süre sancakbeyliği yapan Mansur Saltuk, halkı arasında çok sevildiği için Baba Mansur unvanıyla anılmıştır.[53]

Doğu Anadolu'da Alparslan'ın emriyle Erzincan ve çevresinde yurt tutan hanedanlardan olan ve 1080-1228 yılları arasında Kemah, Divriği, Şebinkarahisar bölgesini idare eden[54] Mengücek oğlu İshak, Malatya sultanı Tuğrul-Arslan'a ait

---

[46] Kafesoğlu, *age*, s. 49
[47]Danık, *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları*, s.9; Yınanç, *age*, s. 67
[48] Yınanç, *age*, s. 80
[49] Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.122
[50] Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi-1*, s.9
[51] Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.119
[52] Şema için bakınız Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Beylikler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.61
[53] Veli Saltık, "Tunceli'de Alevi Ocakları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2009-52, s.149
[54] Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Beylikler,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s.1

Harput ve Dersim havalisine 1118'de bir akın yapmış, bunun ardından 1119 yılında da Malatya sultanı, Mengücek'in üzerine yürüyerek Kemah bölgesini istila etmiştir.[55] Mazgird çevresinde ve Dersim'in güney bölümlerine kadar olan yerlerde Mengücek oğlu İshak Bey'in (1118-1142) hâkimiyeti bulunmakta olup, beylikler döneminde Dersim yöresine kısmen egemen olan Mengücekler'le Malatya yöresinde etkili olan Danişmendoğulları arasında sürekli çatışmalar olmuştur. Bu dönemde de Dersim yöresinde Mengücekler'e karşı çatışmaların ardı arkası kesilmemiştir.[56]

1086'da Suriye hâkimi Tutuş'un, Süleymanşah'ı yenmesinden sonra, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah Diyarbakır'ı alarak, Harput ile Dersim yöresini Çubuk Bey'e vermiştir. Böylece 1087'de Dersim yöresi kesin olarak Türk egemenliğine girmiştir. Çubukoğulları, Dersim yöresinin güneyine hâkimken, Mengücekoğulları da kuzeyine hâkim olmuşlardır. Artukoğlu Belek Gazi 1115'te Harput'u alarak Çubukoğlulları'nın bölgedeki hâkimiyetine son vermiş ve yörenin güneyini ele geçirmiştir.[57]

D-XIII.-XV. Yüzyıllar Arası Dersim Tarihi

Melikşah'ın Anadolu'ya gönderdiği Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın kurmuş olduğu devlet zamanla genişlemiş, Büyük Selçuklu Devleti tarih sahnesinden çekilirken Anadolu coğrafyasında hüküm süren siyasi yapı Anadolu Selçuklu Devleti olmuştur.

Bu dönemde İran coğrafyasında hâkim olan Moğolların[58] önünden kaçarak gelen ve Selçukluların doğu sınırlarında faaliyet gösteren Celâleddin Harzemşah ile Eyyubî hükümdarı El-Melikü'l-Kamil'in ittifak etmesi, Selçuklu hükümdarı Alaaddin Keykubad'ın 1226'da doğu tarafına sefer düzenlemesine sebep olmuş; Kahta, Hısn-ı Mansur/Adıyaman ve Çemişgezek kalelerini almıştır.[59]

Moğolların ülkesinden kovduğu Harzemşah Muhammed'in oğlu Celâleddin Harzemşah'ın[60] Anadolu Selçuklu Devleti için bir tehlike olduğunu idrak eden Selçuklu Sultanı Keykubad, Celâleddin Harzemşah'ın Doğu Anadolunun siyasî

[55]Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.189
[56] Kaya, *Dersim Tarihi*, s.229
[57]Ertuğrul Danık, *Dersim'in Siyasi Tarihi*. Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2014, s. 19
[58] Bertold Spuler, *İran Moğolları*, (çev) Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957
[59]Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.369
[60] Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 82

işlerine karışmasını önlemek için Erzincan'ı fethetmiştir. Aradaki ilişkilerin giderek gerginleşmesi ve siyasî olarak karşı karşıya gelinmesi üzerine Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad ile Celâleddin Harzemşah, 1230 yılı Ağustos ayında Erzincan Akşehir'i ovasında Yassıçemen'de karşı karşıya gelmiş ve Harzemşah hükümdarı Celâleddin mağlup olmuştur.[61]

Bu olayların meydana geldiği sırada Erzurum meliki Rükneddin Cihanşah'ın Anadolu Selçuklu Devleti ile münasebeti gerginleşmiş ve görünüşe göre de Rükneddin Cihanşah 1227 yılında Melik Eşref'e tabi olmuştur. Bunun üzerine 1202 yılında fethedilip kardeşi Tuğrulşah'a verilen Erzurum (Saltuk-ili) onun ve oğlu Cihanşah'ın elinde 28 yıl kaldıktan sonra bir daha ayrılmamak üzere Yassıçemen Savaşı'nın akabinde 1230 senesinde Anadolu Selçuklu ülkesine katılmıştır.[62]

Diğer taraftan Celâleddin Harzemşah'ın ölümüyle alakalı olarak kaynaklarda yer alan bilgilere göre onun Dersim dağlarında ya da Amid dağlarında öldürüldüğü yazmaktadır.[63]Anadolu'da Moğolların on beş süvarisi tarafından takip edilip, ikisi tarafından da yakalanması üzerine onları öldürüp kaçmış, ardından tırmandığı sarp dağda Kürdlerle karşılamış ve kendisini öldürmeye çalışan Kürdlerin reisine "Ben sultanım, hakkımda karar vermekte acele etme; ya beni Melik Muzaffer Şihabüddin'e götür, o seni zengin eder veya memleketlerimden birine götür, seni emir yaparım." diye açıklamada bulunca, Kürd eşkıya resisi Celâleddin Harzemşahı obasına götürerek karısına emanet etmiş, ardından da at temini için dağa çıkmıştır. Bu sırada gelen bir Kürd, reisin karısına "Bu Harezmli kim? Onu neden öldürmüyorsunuz? diye sorunca kadın "Kocam ona aman verdi. Çünkü o, sultan olduğunu söyledi." Bunun üzerine Kürd "Buna nasıl inanırsınız? Onlar Ahlat'ta bundan daha kıymetli bir kardeşimi öldürdü" diyerek bir mızrak darbesi ile Celâleddin'i öldürmüştür.[64]

Moğolların takibine ve kendi adamlarının hiyanetine uğrayarak, Melik Eşref'e sığınmak üzere, Meyyafarkin (Silvan) dağlarına saptığı sırada, 1231 yılı Ağustos'unda, Ahlat muhasarasında ölen kardeşinin intikamı ile bir Kürd aşiret reisi

[61] AydınTaneri, *Harzemşahlar Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 81-83
[62]Taneri, *age*, s. 75,78; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*,Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004, s.374, 394
[63]Ali Kemali, *Erzincan,* s.62
[64] Taneri, *age*, s. 89;

tarafından öldürülen Celâleddin Harzemşah'ın cesedini Eyyubi Melik Muzaffer, Meyyafarkin'de yatan birçok Türk büyükleri mezarlığında defnetmiştir.[65]

Jandarma Umum Komutanlığı'nın Dersim Rapuru'na göre Dersim'deki aşiretlerin bilginleri Harezmli Celâleddin'in kendilerinden olduğunu söylemektedirler. Mezarı da Dersim'deki Germil nahiyesinin Ağdat Köyü civarında bir tepede bulunmakta olup, bu tepe Sultan Baba Dağı/Tepesi adıyla bilinen Dujik Dağı'dır.[66]

Yassıçemen Savaşı'ndan sonra Harezm tehlikesi kalkıp Batı Ermenistan bütünüyle Selçuklu egemenliği altına girmiştir.[67] Yassıçemen'den sonra Mazgird'in kuzey doğusunda yer alan Bağin kasabasına giden Alâeddin Keykubad şeyhlerle dost olduğundan ve göçmen dervişlere gösterdiği yakınlıktan[68] dolayı bu bölgedeki aşiret liderlerini ve seyyitleri toplayıp ilkin H.582/ 1186'da yazılan şecere sahipleriyle 1230'dan sonra görüşmeler yapmış ve ardından bölgedeki aşiretlerin konumunu bu şecere üzere tasdik etmiştir.[69]

Dersim sosyo-kültürel ve siyasî tarihinde önemli yeri olan aşiretlerin varlığına dair ilk resmi belge hüviyetine sahip olan Şecere-i Pirî Horasan'da yer alan bilgilere göre 1232 tarihinde Alâeddin Keykubad'ın mühürlediği bu şecerede kayıtlı olan on iki Türk aşireti Horasan'dan Erzincan'a, Bağın/Dersim ve Hısn-ı Mansur'a gelmişlerdir.[70]

Alâeddin Keykubad'ın bölgedeki aşiretlerin konumunu tasdik ettiği şecere onayının ardından sekiz yıl sonra tahta geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e karşı 1240 yılında iktidarı ele geçirmek maksadıyla[71] Baba İshak İsyanı patlak vermiştir. Dede Garkın'ın halifesi olarak Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkmen şeyhlerinden

---

[65]Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 393

[66]*Dersim Raporu*, s.75

[67] Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, s. 88

[68] Edirneli Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi,* (haz) Atsız, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1972, 28; Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009, s. 65

[69] Kaya, *Dersim Tarihi*, s. 230; Mehmet Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi,* Kamer Yayınları, İstanbul, 1998, s. 102-104

[70]Şecere-i Piri Horasan (Kureşan): Tunceli/Dersim'de tarafımıza fotokopisinin verildiği şeceredir. Şecerenin Tunceli Valisi Kenan Güven tarafından yeminli tercüman Süleyman Yaşar'a transkiribi yaptırılmış, bu durum Ankara 2. Noterliği tarafından da tasdik edilmiştir. 40 sayfadan ibaret olduğu ifade edilen şecerenin 7. ve 23. sayfaları eksik olmak kaydıyla bizde el yazısıyla olan sayfa sayısı 28'dir. Bu şecere ilkin Mehmet Şerif Fırat, ardından Fırat'tan alıntıyla Nejat Birdoğan tarafından yayımlanmıştır. Ali Kaya, Dersim Tarihi adlı kitabında Fırat ve Birdoğan tarafından yayımlanan şecere hakkında bilgiler verilmiş olup, elimizdeki şecereyle karşılaştırmıştır. Bkz: Ekler bölümü ve Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, s.104; Nejat Birdoğan, *Alevilik-Anadolu'nun Gizli Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013, s. 207; Ali Kaya, *Dersim Tarihi*, s.136

[71]Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İlyas", *DİA*, IV, s.368

Baba İlyas[72] ve yanında yetişerek icazetini alan Baba İshak Güneydoğu Anadolu'da tarikatın görüşlerini yaymaya çalışmışlardır. Baba İshak ve Orta Anadolu'ya gönderilen diğer halifeler, Anadolu Türkmenlerinin İslam öncesi gelenek ve göreneklerini, tasavvufi bir tarz ile işleyip, dergâhlarındaki saz ve sözleriyle, deyiş ve konuşmalarıyla başta Amasya olmak üzere Tokat, Sivas, Erzincan, Dersim yörelerinde yaşayan bu topluluklar üzerinde büyük etki yapmışlardır. Kendisini mehdi hüviyetiyle Türkmenlere tanıtan Baba İlyas, baskı altında kalmış ve türlü sosyal-iktisadi zorluklar içinde bunalmış bu zümreleri kendine çekmeyi başarmıştır.[73]

Yukarıda ifade edilen bölgelerde Müslüman, Hristiyan, Süryani ve Ermeni halklar, aşırı Şii (İsmailî) zümreler, Mani ve Hristiyan akidelerine bağlı bulunan Pavlaklara ait eski inançlar birbirine karışmıştır. Ayrıca bu bölgeye gelen göçebe Türkmenler dini bakımdan henüz iyice İslamlaşmamış yarı Şamanî bir inanışa bağlı olup, yabancı akidelerin tesirine de kolaylıkla maruz kalmışlardır. Bu sebeple Sumeysat (Sımsat)a yakın Kefersüd nahiyesinde yarı bir Türk şamanı ve yarı Müslüman şeyhi olarak ortaya çıkan Baba İshak yalnız Türkmenler üzerinde değil bölgenin yerli halkı, Kürdler ve Hristiyanlar üzerinde de etkili olmuştur. 1240 yılındaki Baba İshak isyanına yerel halkla birlikte yoksul Türkmenler de idarecilerine karşı duydukları nefret yüzünden dâhil olmuşlardır.[74]

Baba İshak İsyanı'nın zayıflattığı Anadolu Selçuklu Devleti, 1243'teki Kösedağ Savaşı'yla Moğollar'a vergi veren devlet durumuna dönüşmüş ve Dersim yöresi de Moğollar'ın eline geçmiştir. Moğol İlhanlı Devleti hükümdarı Olcaytu Han, Moğolların Sulduz boylarının beyi Emir Çoban'ı 1314'de Anadolu'ya göndermiş ve Dersim aşiretlerinin önemli iki kolundan Şeyh Hasanlılar'ın soyu olabileceği de belirtilen Çobanîlerden Emir Çoban'a;[75] Malatya'yı "Yurtluk" olarak vermiştir. Emir Çoban, malikâne olarak aldığı Malatya'ya yerli beylerden Cemaleddin Hızır'ı kendisine naib tayin etmiştir. Kürd emiri veya şeyhi Mandu (yahut Mandive)yi de onun yanında haraç işlerine memur edip orada bırakmış, naib Cemaleddin ve Mandu Malatya halkına ve mülklerine tecavüzde bulunmuşlardır. Tecavüze uğrayan Malatyalılar bu emlakın 170 yıldan beri kendilerine ait olduğunu,

[72]Elvan Çelebi, *Menâkıkub'ul- Kudsiyye fî Menâıbi'l-Ünsiyye,* (haz) İsmail E. Erünsal, Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014
[73]Ocak, *Babaîler İsyanı*, s.107-108.
[74] Turan*, Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.441
[75]Mahmut Rışvanoğlu, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, Türk Kültür Yayınları, İstanbul, 1978, s.114-115; Veli Saltık, "Dede Şeyh Hasanlılar- Aşiret Şeyh Hasanlılar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* / 2013 / 66, s.279-312, s.289

Selçuklu sultanlarının verdiği beratların ellerinde bulunduğunu belirtmişlerdir.[76] Bu durum Alâeddin Keykubad'ın tasdik ettiği şecereyi hatırlatmaktadır.

Olcaytu Han'dan sonraki İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır zamanında İlhanlılar'ın en kudretli şahsiyeti ve hâkimi olan Emir Çoban'ın 1317 yılında Anadolu'ya vali tayin ettiği oğlu Timurtaş 1318'de bütün Selçuklu hanedanını imha etmiş; bazıları dağlara kaçmış ve uç beylerine sığınmıştır. 1321'de "Mehdi ahiru'z-zaman" olarak isyan edip[77] bağımsızlık mücadelesine giriştikten sonra Mısır'a kaçan Timurtaş'ın öldürülmesi üzerine, oğlu Küçük Şeyh Hasan yanında bir kısım Moğol ile birlikte Dersim'in Pülümür ile Ovacık arasındaki dağlık bölge olan Lertik bölgesine sığınmışlardır.[78] Ardından İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın 1335'de ölmesiyle birlikte İlhanlılar'ın Anadolu'daki son valisi Celayirli Şeyh Hasan'la karşı karşıya gelerek iktidar mücadelesinin içinde yer alan Küçük Şeyh Hasan, Celayirli Hasan'ı mağlup ederek 1340 yılında Anadolu'nun doğusunda kesin olarak hâkimiyet sağlamıştır.[79]

Moğolların Anadolu'da bulunan iki önemli kabilesi Sulduz/Çobanî-Celayirli[80] mücadelesinde Celayirli Şeyh Hasan'ın yanında yer alan Çobanîlerden Timurtaş'ın kayınbiraderi Eretna, Çobanî Şeyh Hasan'a tabi olmayı reddedip, nüfuz ve hâkimiyet sahibi olmaya başlayınca iki siyasî güç 1343'te Sivas-Erzurum arasında yer alan Karanbük Ovası'nda karşı karşıya gelmiş ve Şeyh Hasan tarafı mağlup olmuştur. Beylikler devri Türk tarihi açısından da dönüm noktası olan bu savaşın[81] akabinde Çobanî Şeyh Hasan 1343'te karısı tarafından öldürülmüştür. Çobanî Şeyh Hasan'ın öldürülmesinin aradından Doğu Anadolu'da bozulmuş olan dirlik ve düzen hepten ortadan kalkmıştır.[82]

Çobanî Şeyh Hasan'ın ölümünün ardından 1343'te bağımsızlığını ilan eden Eretnalılar'ın hâkim oldukları yerler arasında Şark-i Karahisar, Sivas, Erzincan vilayetleri ve bağlı yerler de vardır.[83] 1352 yılında Eretna'nın ölmesiyle birlikte gücünü ve nüfuzunu kaybeden Eretnalılar'ın yerini, Kadı Burhaneddin'in kurduğu beylik almıştır. Bu siyasî gelişmeler sırasında Ahî Ayna Bey ve Pir Hüseyin Bey'in

[76]Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* s. 655
[77] Spuler, *age*, s.388
[78]Saltık, "Dede Şeyh Hasanlar ve Aşiret Şeyh Hasanlar", s.288-291
[79] Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s, 660-664
[80] Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi-I*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1994, s.162
[81]Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar-I,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 6-12
[82] Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu Türk Beykilleri*, s. 80
[83] Ali Kemali, *Erzincan*, s. 82

idaresinde olup, Eretnalılar'a tabi olan Erzincan; 1379 yılında Pir Hüseyin Bey'in ölmesiyle bir müddet hâkimsiz kalmıştır.[84] Pir Hüseyin'den sonra Erzincan Emirliği 1379'da Mutahharten'e geçmiştir. Mutahharten 1379 yılında Erzincan Emiri olunca Erzurum, Çemişgezek, İşpir, Bayburd, Tercan, Kemah ve Şebinkarahisar'ı idaresi altına almıştır.[85]

Moğol hâkimiyetinin çökmeye başlamasının ardından 14. yüzyılda Doğu Türkmenleri siyasî faaliyete geçmiş ve İlhanlıların bıraktığı boşluğu doldurmaya başlamışlardır. Bu dönemde Anadolunun doğusunda Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri adı altında iki Türkmen devleti ortaya çıkmıştır.

14. yüzyılın ikinci yarısında Van-Erciş bölgesi merkez olmak üzere kuzeyde Erzurum'dan güneyde Musul'a kadar uzanan Doğu Anadolu bölgesinde ortaya çıkan Karakoyunlular Doğu Anadolu'un uç bölgelerinde; Erzurum, Erzincan, Sivas ve Dersim civarına hâkim olmuşlardır.[86] Karakoyunlular'ın Anadolu'yu nüfuzları altına aldıkları dönemde Batı İran'ı zaptetmiş olan Timur 1386 Anadolu'yu da istilâ için fırsat kollamış, sebep olarak da kendisine tabi olmayan Karakoyunlu hükümdarı Kara Mehmed Bey'i hacı kafilelerine ve ticaret kervanlarına saldırmakla suçlamış ve 1387 Erzurum'a kadar olan bölgeyi ele geçirmiştir.[87] Doğu Anadolu'yu istila eden Timur'un Erzincan'da oluşturduğu korkudan vilayet halkı Erzincan'ı terk ederek etrafa göç etmiş, Mutahharten de Timur'un hâkimiyetini kabul etmiştir.[88]

Timur-Karakoyunlu mücadelesinde Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf, Osmanlı padişahı Bâyezid'e sığınmıştır.[89] I.Bâyezid de Kara Yusuf'u alarak kendisiyle Timur'un aralarının açılmasında başlıca müsebbip gördüğü Erzincan hâkimi Mutahharten'in üzerine yürümüş ve Mutahharten'i bozguna uğratmıştır. Bu

---

[84]Yücel, *Anadulu Beylikleri Hakkında Araştırmalar-I*, s. 247-252

[85]Yücel*, Anadou Beylikleri Hakkında Araştırmalar-1*, s. 268

[86] Danık, Dersim'in Siyasî Tarihi, s.10; Faruk Sümer, "Karakoyunlular", DİA, XXIV, Ankara, 2001, ss.434-438, s.434

[87] Sümer, "Karakoyunlular", s. 434

[88]Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar-I*, s. 268-269

[89] Kendi tabiiyetini kabul etmeyerek Osmanlı padişahı Bâyezid'e sığınan Kara Yusuf'la ilgili olarak Timur günlüğüne şunları kaydetmiştir: "Benim şanı şevketim Kayserin Yıldırım Bâyezid| kulağına kadar yetişti. Sivas, Malatya kalelerini ele geçirip oralara konmuş muhafiz askerlerin hepsini dağıtıverdiğimi anlayınca, onun tüm gayret damarları harekete gelip ayaklandılar. Benim askerlerimin darbesinden kaçarak onun penahına sığınan Kara Yusuf'un iğvasiyle, Kayser, Haleb, Hums, Diyarbakır vilayetlerine asker göndermiştir. Benden kaçıp Kayser penahına giren Kara Yusuf ise eşkıyaların başçısı olmuştur. Yolcuların yolunu keserek yağmacılık yapıyormuş. Bilhassa iki hareme gidip gelen kervanlara çok ziyan vermektedir diye duydum. Üstelik o taraftan bir cemaat kişiler gelip Kara Yusuf'un yaptığı cebir ve zulümden bana şikâyet ettiler. Bu söz tesbit edilince Kara Yusuf'un cezasını verip Kayser'in gözünü gaflet uykusundan açmak bana lazım oldu"
Kutlukhan Şakirov,- Adnan Aslan, *Timur'un Günlüğü (Tüzükat-ı Timur),* İnsan Yayınları, 2010, s. 67

durum üzerine şehir halkı I.Bâyezid'den aman talep etmiş; I.Bâyezid de Erzincan'ı yine Kara Yusuf'a vermiştir fakat Karakoyunlu beyi şehir halkı ile anlaşamayarak on altı günlük hâkimlik yaptıktan sonra kendi isteğiyle bundan çekilmiştir. Bâyezid gerek onun, gerekse Ahmed Celâyir'in ve Erzincan halkının ricaları üzerine şehri, metbûluğunu kabul etmek şartıyla Mutahharten'e geri vermiştir.[90]

"Bayındıriye Devleti" ya da Trabzon-Grek kaynaklarında "Âmid Türkleri" "Âmidliler" diye adlandırılan[91] Akkoyunlular; ilkin Diyarbakır dolaylarını yurt tutmuş, ardından 13. yüzyılın ilk yarısında Erzurum havalisine kadar çıkmışlar ve yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan, Harput ve Diyarbakır arasına hâkim olmuşlardır.[92] Akkoyunlu hükümdarı Kara-Yülük Osman Bey 1420 yılında Mutahharten'in torunu Yâr Ali'nin elinde bulunan Erzincan'ı kuşatmış,[93] Çemişgezek'i de Emir Şeyh Hasan'dan almıştır.[94]

Uzun Hasan ilkin Karakoyunlularla işbirliği yapmış olan Kürdistan beylerinden Çemişgezek Beyi Şeyh Hasan'ı ortadan kaldırmaya çalışmış, ancak daha sonra onu ortadan kaldırmak yerine kendine bağlı kılarak iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir.[95] Zira bu dönemde Akkoyunlu ile Osmanlı Devleti arasında meydana gelen siyasî olaylarda Erzincan, Kemah ve Munzur Dağları'nı bir nevi üs olarak kullanan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, annesi Sâre Hatun'la birlikte Çemişgezek Beyi Şeyh Hasan'ı Trabzon üzerine sefer düzenlemekte olan Osmanlı hükümdarı Sultan II. Mehmed'e elçi olarak göndermiştir.[96]

D-XV.-XVIII. Yüzyıllar Arası Dersim Tarihi

15. yüzyılda Doğu Anadolu; Karakoyunlu, Akkoyunlu, Timur, Osmanlı ve Safevi Devletleri'nin birbirlerine karşı hâkimiyet kurmak üzere giriştikleri coğrafya olmuştur. Doğu Anadolu'da oldukça kuvvetlenen Uzun Hasan'ın akrabalık dolayısıyla Trabzon Rûm İmparatorluğu'nu himaye etmesi, Bizans İmaparatorluğu'nun tahtına oturan Osmanlı hükümdarı II. Mehmed Han'ın

[90] Faruk Sümer, *Karakoyunlular-I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1967, s. 62-63
[91] Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar-I*, s.207
[92]Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekkiyye*, (çev) Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.1
[93]Yücel *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar-I*, s.209
[94] Ebu Bekr-i Tihrani, *age*, s. 70
[95]Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.15
[96]Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar-I*, s.225-226

Trabzon'un üzerine sefer düzenlemesine sebep olmuştur. Bu sefer esnasında Akkoyunlu Devleti'ne tabi Kemah Kalesi'nin de bulunduğu Koyluhisar'ı fethetmesinin ardından Erzincan tarafına yürüyen Sultan Mehmed Han'a, Uzun Hasan tarafından elçi olarak annesi Sâre Hatun'la birlikte Çemişgezek Beyi Şeyh Kürd Hasan ile gönderilmiştir.[97] Bulgar Dağı yakınında heyetle buluşan Sultan II. Mehmed, Uzun Hasan'ın anası Sara Hatun'u ana edinmiş ve Çemişgezek hâkimi Kürd Şeyh Hasan'a baba demiştir.[98]

Karakoyunlu Devletini ve Timurluları ortadan kaldırarak sınırlarını genişletip, gücünü arttıran Uzun Hasan, kendisini en büyük Asya hükümdarı görüp, Osmanlılara üstün gelecek durumda olduğunu düşündüğünden Osmanlı hükümdarı II. Mehmed ile 1473 yılında ilkin Erzincan-Tercan yakınlarında, ardından Otlukbeli'de karşı karşıya gelmiş ve Uzun Hasan bu savaşta mağlup olmuştur.[99]

16. yüzyıla gelindiğinde Doğu Anadolu'da 1501 yılında Safevi Devleti, zayıflayan Akkoyunlu Devleti'ni mağlup ederek yeni bir siyasî güç olarak ortaya çıkmıştır. Safevi Devleti, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırları, ülke ekonomisi ve dinî yapısı için tehdit oluşturmaya başlayınca Sultan Selim döneminde Safeviler üzerine sefer düzenlenmiş ve 1514 yılında iki devlet arasında Çaldıran Savaşı yapılmıştır. Bu savaşta Uzun Hasan'ın Sultan Mehmed'e elçi olarak gönderdiği ve Sultan Mehmed'in de baba diye hitap ettiği Şeyh Hasan'ın oğlu Çemişgezek Bey'i Hacı Rüstem Bey, Şah İsmail'in saflarında Osmanlılar'a karşı savaşa katılmıştır. Savaş, Osmanlılar tarafından kazanılıp, Yavuz Tebriz üzerine yürüyünce Hacı Rüstem Bey, Sultan Selim'e itaatini arz etmek istemiş lakin isteği kabul görmemiş ve Sultan Selim, onun ve ailesinin ileri gelenlerinden 40 kişinin öldürülmesi emrini vermiştir.[100] Hacı Rüstem Bey'in oğlu Pir Hüseyin Bey Mısır Memlûkleri'ne sığınmayı düşünürken, Memlük valisinin tavsiyesiyle Sultan Selim'in huzura çıkarak itaatini bildirmiştir. Sultan I. Selim bu olay karşısında Şah İsmail'in komutanlarından Nur Ali Halife'nin elinde bulunan Çemişgezek Sancağı'nı Pir Hüseyin Bey'e tevcih olarak vermiştir.[101]

---

[97] Musrafa Âli, *Künhü'l- Ahbâr,* (haz) M. Hüdaî Şentürk, II. cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, s.118; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi-I,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.70

[98] Âşık Paşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi*, (çeviri ve günümüz diline aktarım) Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, Koç Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s.240-241

[99] Mustafa Âli, *age*, s.155-158; Uzunçarşılı, *age*, s. 106, 111-112

[100] Şerefhan Bitlisî, *Şerefnâme,* I.cilt, (çev) Abdullah Yegin, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2016, s.212-214

[101] Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 17

Bölge, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra burada oluşturulan idari yapılanmada imparatorluğun diğer bölgelerindeki idari yapıdan farklı bir uygulamaya gidilerek bölgedeki mevcut düzen bozulmadan Osmanlı hâkimiyetine bağlamak amacıyla; Klasik Sancaklar, Ekrad Sancakları ve Hükûmet Sancakları adı altında idari, mali ve askeri açıdan birbirinden farklılıklar arz eden üç çeşit idari birim oluşturulmuştur. 16. yüzyılın başında Çemişgezek Sancağı adı altındaki yurtluk-ocaklık sancak yüzyılın ortalarında Çemişgezek, Pertek, Sağman, Mazgird sancakları olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. Bu dört kısmın dışında kalan ve İç Dersim olarak adlandırılan mıntıka ise idari açıdan bütünün içinde çok fazla bir anlam ifade etmeyen, arazinin de durumu nedeniyle çok fazla müdahale edilmeyen bir bölge olarak kaldığı anlaşılmaktadır. Dersim, merkezî otoritenin nüfuz alanı dışında kalmakla beraber, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da var olan yerel örfe dayalı mir, emir ve bey gibi feodal hâkimlerin oluşturduğu güçlü bir otoriteye ve hiyerarşiye de sahip olamamıştır. Burada ağa ya da seyitlerin etrafında oluşan bir otoriteden bahsetmek mümkündür. Ancak bir aşiretin bazen birden fazla reisinin varlığı da görülmüştür.[102]

Eyalet teşkilatıyla timar usulünün cari olduğu zamanlarda beş on kazalık yerin idari olarak taksim edilmesiyle oluşturulan sancak tipi yönetim biçimi[103] Osmanlı Devleti teşkilatının temel idarî birimi olarak kabul edilmiştir. Bu bakımdan sancaklar ülkenin ve devlet teşkilatının düzenlenmesinde ve taşra ordusunun yetiştirilmesinde[104] önemli yer tutmuştur. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti Dersim'de, klasik dönem ve Tanzimat sonrası olmak üzere farklı usullerdeki sancak uygulaması ile buraya daha doğrusu Kıyı Dersim'e yani Pertek, Sağman, Çemişgezek gibi bölgelere hâkim olmuştur. Çemişgezek'in Sultan I. Selim döneminde 1515'te Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinin ardından İdris-i Bitlisî'nin yardımıyla Osmanlı sınırları Doğu'da daha da genişlemiştir. Bu genişlemenin sonucunda Dersim de bir "iç sınır bölgesine" dönüşerek Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur.[105]

[102]Bekir Koçlar,"Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Dersim'de Yönetim Sorunu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt:21, Sayı: 2, Elazığ, 2011, s.264

[103] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-II,* MEB Yayınları, İstanbul 2004, s.119

[104] Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s.19

[105]Gürdal Aksoy, *Anadolu Aleviliği'nden Dersim'e*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2009, s.71

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NİN KLASİK DÖNEMİNDE DERSİM'DE SOSYAL YAPININ TARİHÎ ARKA PLÂNI: YAŞANAN OLAYLAR, İSYANLAR VE GÖÇLER (XVI.– XVIII. YÜZYILLAR)

I-DERSİM'DE YAŞANAN OLAYLAR

A-1500-1514 Yılları

16. yüzyıl başında Anadolu coğrafyasını siyasî ve ideolojik hamlelerle birbirine karşı kullanmaya başlayan Devlet-i 'Aliyye[106] ve Devlet-i Kızılbaşiyye[107] politikalarının etkileri günümüze kadar süren olguların da başlangıcı olmuştur. Bu doğrultuda Anadolu'nun orta ve batı kesimlerinde hâkimiyet kuran Osmanlı ile Anadolu'nun doğusunu hâkimiyeti altına alan Safevi arasında kalan Dersim bölgesi, o vakitlerdeki adıyla 'Çemişgezek Ülkesi' 16. yüzyıl başında Safevi Devleti'nin hâkimiyetindedir.

Çemişgezek, M.S. 969 yılında Bizans tahtına oturan İmparator Jean Zimiscês'in vatanı olduğundan [108] adını da buradan almıştır. [109] Başka bir irtibatlandırmaya göre de Çemişgezek, adını Cemşîd'in korkusundan kaçan bir kölenin bu sarp diyara gelerek yaptırdığı Cemşîd-kenîzek kalesine yanlış söyleyişle Çemişgezek denmesinden almıştır.[110]

1541 tarihli ilk sancak kanunnâmesinin Osmanlı Kanunları esas alınarak hazırlandığı Osmanlı klâsik döneminde Mazgird, Pertek, Sağman "Ülke-i

[106]Osmanoğulları'nın kurdukları devletin adı kendi tabirleriyle Devlet-i Âliyye'dir. İsmail Özçelik, *Devlet-i 'Aliyye'nin Toplumsal Düzeni ve Kurumları*, Gazi Kitapevi, Ankara, 2013

[107]Erdebiloğullarının Safevi tarikatına mensup Kızılbaş Türkmen oymaklarıyla beraber kurdukları devletin adı kendi tabirleriyle Devlet-i Kızılbaşıyye'dir.

[108]Ostrogorsky, *age*,s.272

[109] St.Martin, Bizans İmparatorunun gerçek isminin Çemeşgek olduğunu söyler. Şerefeddin Han, *Şerefnâme-2*, (çev) Rıza Katı, Yaba Yayınları, İstanbul 2015, s. 33

[110] Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, III. Kitap, (haz) Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 134 "Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim Cemşîd'in bir gulâmı bir (---) firâr edüp bu sa'b diyârda karâr edüp mâl-i Kârûn'a mâlik olup Cemşîd havfından bu kal'ayı inşâ etdiklerinden Cemşîd-kenîzekden galat Çemişgezek derler."

Çemişgezek" olarak adlandırılmıştır. [111] 17. yüzyılın sonlarından itibaren ise "Çehârsancak-Çarsancak"' olarak bahsedilen[112] bölgenin Dersim adıyla anılması daha geç zamana, Osmanlı idari taksimatı gereği oluşturulan sancağa Dersim adının verilmesine dayanır.[113]

Safevi Devleti'ne tâbi olmadan önce, İran imparatorluk tacını Karakoyunlular'dan alan Akkoyunlu Devleti'nin hâkimiyetine giren[114] Çemişgezek bölgesi bu dönemde soyları Abbasî halifelerinin çocuklarına veya Saltukoğulları'na dayandırılan Melkişler tarafından yönetilmektedir.[115]

1-Çemişgezek - Melkişler ve Hacı Rüstem Bey

Kitab-ı Diyarbekriyye ve Aşıkpaşazâde Tarihi'ne[116] istinaden 15. yüzyılın sonlarına doğru Çemişgezek'in hâkimi Şeyh Hasan'dır. [117] Şeyh Hasan'ın Melkişoğulları soyundan geldiğini yazan Şeref Han'a göre Melkişler, soylarının Abbasi halifelerinin çocuklarından olan Melkiş isimli birisine dayandığını iddia etmektedirler. Bununla birlikte ekâbirden bazılarının rivayetine göre de Selçuklu saltanatının kollarından olan Emir Salik (Saltuk) bin Ali bin Kasım, Selçuklu Sultanı Alparslan zamanında Erzen-i Rûm (Erzurum) dolaylarının yönetiminde bulunmaktadır. Emir Salik (Saltuk) bin Ali bin Kasım ile Gürcistan hükümdarları arasında eskiye dayanan bir düşmanlık bulunduğundan 1160-1161 yılında iki taraf arasında meydana gelen çarpışmada Emir Saltık ile ordusunun ileri gelenleri Gürcüler'in eline esir düşerler. Emir Saltık'ın kızkardeşi Şah Ermen'in karısıdır ve kızkardeşinin araya girmesiyle serbest kalan Emir Saltık'tan sonra yönetim oğlu Melik Muhammed'e, ondan sonra da Çakdaş'a geçmiştir. Çakdaş'ın ölümünden sonra yerine Melikşah bin Muhammed geçmiş, ancak Melikşah'ın bağımsızlık istemesi üzerine çıkan savaşta 1201-1202 yılında Selçuklu Sultanı Süleyman bin

[111] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri-V*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s.528
[112] Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek ve Sağman Sancakbeyîleri**:** Pir Hüseyin Bey Oğulları" OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), No. 2, s.239
[113]Yılmazçelik, *Dersim Sancağı*, s.88
[114] Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, I.cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s.764-765
[115]Şerefhan Bitlisî, *age* s.210
[116]Uzun Hasan, Çemişgezek Beyi Şeyh Kürd Hasan'ı anasıyla birlikte Sultan Mehmed Han' a elçi olarak gönderdi. Âşık Paşazade, *Osmanoğlulları Tarihi,* s.240-241
[117] Ebu Bekr-i Tihranî, *age*, s.70

Kılıçaslan tarafından Melikşah bin Muhammed öldürülmüştür. Erzen-i Rûm da o tarihten beri Rûm Selçukluları'nın eline geçmiştir. Bu durumda Çemişgezek hükümdarlarının soyunun bu Melikşah'ın soyundan gelmiş olmalarına bağlayan Şerefhan, Melikşah sözünün Kürdçe Melkiş şeklini almış olmasının muhtemel olduğundan Çemişgezek hükümdarlarının adlarından da hareketle onların Türkler'e dayandığını belirtrmiştir. Çünkü Şeref Han'a göre Melkişlerin adlarının hiçbir şekilde Arap ve Kürd adlarıyla ilgisi yoktur.[118]

Şerefnâme'de yazılanlara paralel olarak Saltukoğulları beyi Melik Şah Saltuk'un 1202 tarihinde Anadolu Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleyman Şah tarafından katledilmesi üzerine[119] Saltukoğulları hâkimiyetine son verilmiştir. Bunun ardından Rükneddin Süleyman Şah, Saltuk ilini Selçuklu Devleti'ne kattıktan sonra kardeşi Melik Muğinenddin Tuğrulşah'a Erzurum'u vermesi üzerine bu bölgede Selçuklardan yeni bir hanedanın hâkimiyeti başlamış ve bu süreç Alâeddin Keykubad zamanına kadar devam etmiştir. Tuğrulşah uzun müddet Selçuk ilinde hüküm sürerken, bununla birlikte Saltukoğullarından bir beyin Erzurum-Kars arasında Micingerd Kalesi'nde hüküm sürdüğünü gösteren bir kitâbe vardır.[120] Tarihi Micingird kalesindeki kitâbenin Pasin Ovası'ndaki Aşağı Micingird köyünde bir evin duvarında bulunduğunu aktaran Sümer, bu devirde bölgenin Alâaddin Keykubâd'ın eline geçtiğini, Saltukoğlunun bu yıllarda Pasin bölgesinde beğlik yaptığına ihtimal verilse bile Onun Selçuklu hükümdarını metbu tanıdığını yazmaktadır.[121]

Rükneddin Süleyman Şah tarafından beyliği elinden alınan Melik Şah'ın lakabının Alâeddin olabileceğinden hareketle [122] Erzincan'dan Çemişgezek'e hükümeti nakleden Alâeddin Davud Şah[123] oğlu Emir Şeyh Hasan, Karakoyunlu

---

[118] Şerefhan Bitlisî, *age,* s.209

[119] Şerefnâme'de Melikşah başına buyruk hareket edip, istiklal davası güttüğü için 1202 yılında Selçuklu Sultanı II. Süleyman Şah tarafından öldürülmüştür. Çemişgezek hâkimlerinin de onun soyundan gelmiş olmaları muhtemeldir şeklinde yazılmışken; Faruk Sümer, Süleyman Şah'ın Gürcistan seferine giderken, Melik Şah'ın hükümdarlığına son vermekle beraber onu öldürttüğüne dair bir şey söylememektedir. Son Saltuklu hükümdarı ile ilgili olarak Faruk Sümer ve Osman Turan arasında ihtilaf olmakla birlikte Mehmet Ali Ünal'a göre Melikşah'ın Çemişgezek'teki hâkimiyeti kesintiye uğramıştır. Ünal, *Çemişgezek Sancağı,* s.13

[120] Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004, s. 277

[121] Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri,* s. 54-55

[122] Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 26

[123] Zira başka bir Alêaddin Davud Şah'ın varlığı karşımıza çıkıyor. Erzincan, Kemah, Şark-i Karahisar ve Divriği bölgelerinde hâkimiyet kuran Mengücekoğulları ikiye ayrılmıştır. Kemah-Erzincan kolunun üçüncü yöneticisi Fahreddin Behramşah'ın üç oğlundan Kemah'ı idare eden ve babasının yerine Erzincan'da tahta geçen Mengücek Beyi olan Alêaddin Davud Şah'dır. Davud Şah, dönemin Selçuklu Hükümdarı Alâeddin Keykubad'la siyasî problem yaşamış olup, bu siyasî krizde kendisine müttefik olarak Erzurum Meliki Müğineddin Tuğrul Şah'ın oğlu Cihan Şah'ı seçmiş ve Alâeddin Keykubad'a karşı birleşmek teklifinde bulunmuştur. Alâeddin Keykubad da kendisine karşı teşebbüste

Türkmenlerinin düşmanı olan Bayındır Devlet reisi Uzun Hasan ile yaptığı mücadelede galip gelmiştir.[124]

Şeref Han da bu Melkiş'in soyundan gelen ve yine ismi Melkiş olan birinin etrafında büyük bir topluluk meydana geldiğini, şanı yücelerek, değeri artınca 32 kale ve 16 nahiyeyi ele geçirdiğini yazmıştır. Sırasıyla çocuklarının ve torunlarının yönetimi altına giren bu kale ve nahiyelerin Cengiz Han, Timurlenk, oğlu Şahruh Mirza ve Türkmen Kara Yusuf gibi büyük fatihler zamanında bile ellerinden çıkmadığını ve durumun Şeyh Hasan bin Emir Yelman zamanına kadar bu şekilde devam ettiğini ifade etmiştir. Şeyh Hasan'ın döneminde İran'da Bayındırlı Hasan Bey'in[125] hükümdar olması Çemişgezek hâkimi olan Melkişleri olumsuz etkilemiştir. Bayındırlı Hasan Bey uyguladığı politika gereği Kürdistan beylerinin ve köklü ailelerinin özellikle de Karakoyunlu sultanlarıyla eskiden dostluk kurmuş ve anlaşmış olanların köklerini kazımaya karar vermiştir.

Bu karar doğrultusunda Çemişgezek hükümdarları ailesini ortadan kaldırmanın yollarını arayan Akkoyunlu hükümdarı Hasan Bey, Çemişgezek hâkimi Şeyh Hasan'ı kendine tâbi kılmak amacıyla [126] Akkoyunlu aşiretinin en geniş kollarından biri olan Harbendelü kabilesinin mensuplarını Çemişgezek üzerine göndermiş ve Harbendelüler de vilayeti Emir Şeyh Hasan'dan almışlardır.[127] Uzun

---

bulunan Mengücek Bey'i Alêaddin Davud Şah'ın memleketi olan Erzincan'ı ele geçirmiştir. Kemah Kalesi teslim olmamak için zorlansa da sonunda Alâeddin Keykubad'ın Davud Şah'a baskı yapması üzerine teslim olmuştur. 1228 yılının son aylarında yapılığı anlaşılan bu sefer sonunda Alêaddin Davud Şah'a da Akşehir ve Ilgın taraflarında maiyetiyle birlikte yaşamak üzere dirlik verilmiştir. Sümer, *age*, s.7-13 arası

[124] Mehmet Zülfü Yolga *Tunceli (Dersim) Tarihi*,Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s.51

[125] Akkoyunlu Devleti'nin diğer adı Bayındır Devleti'dir. Devletin bu dönemdeki hükümdarı Bayındır oymağına mensup olan Bayındırlı Uzun Hasan'dır.

[126] Faruk Sümer, "Akkoyunlular," *DİA,* II, Ankara, 1989, s.272

[127] Çemişgezek'in Akkoyunlu Devleti'nce kuşatılıp alınması Kitab-ı Diyarbekriyye'de şu şekilde aktarılmıştır. "Ondan önce Çemişgezek'te Pir Hüseyin Bey hâkim idi. Küçük kardeşi Şeyh Hasan, onunla arasına nifak sokarak Erzincan valisi Pir Ömer ile dostluk ve antlaşma yolunu tuttu. Vermeyi üstlendiği çok miktarda malı Ömer Bey göndererek kardeşini tutukladı. Bu durum Emir Osman Bey'e malum olunca o Çemişgezek'i onun yönetiminden ayırmak istedi. Düşmanlarından Pir Ömer ile dostluk ve anlaşma yoluna giren onunla karşılaşıp öç almak, Çemişgezek'i ve o tarafın kalelerinin bazılarını kuşatmak amacıyla ülke alan bayrakları açarak (râyât) Amid'den hareket etti. Orayı kuşatmakla meşgulken Şeyh Hasan'ın baskısından sıkılıp üzülen Hüseyin Bey'in emir-i divân Feramurz, yardım istemek için elini, Osman Bey'in eteğine attı. Onun üzerine şehir, Emir-i Nâmdar'ın yönetim alnına girdi ve Nur Ali Bey'e verildi. Osman Bey, o kalelerin bazılarını yönetimi altına alırken, bazılarını da askerlerin kuşatmasında tuttu. Şeyh Hasan Bey ise Sanak Dağı dağlık alanında, Munzur'da ve Sitrur'da şaşkın ve perişan halde dolaşmaya başladı. Adı geçen bu Munzur Dağı, Erzincan- Çemişgezek arasında çok yüksek ve ihtişamlı bir dağdır. Ebu Bekr-i Tiharani, *age*, s.70

mücadelerden sonra tekrar yönetime geçen Şeyh Hasan'dan[128] sonra yönetime oğlu Sohrab, onun da yerine en büyük oğlu Hacı Rüstem Bey geçmiştir. Hacı Rüstem Bey zamanında da İran'da Şah İsmail Safevi ortaya çıkmıştır.[129]

2-'Çemişgezek Ülkesi'nin Safevi Devleti'ne Katılması

Çemişgezek hâkimi Melkişoğullarından Hacı Rüstem Bey'in döneminde Doğu Anadolu coğrafyasında siyasî karışıklık yaşanmaktadır. Bu dönemde Şeyh İsmail, Şah İsmail Safevi olarak ortaya çıkmış; parçalanmış olan Anadolu Selçuklularını da Osmanlı Türkleri topraklarına katmıştır. Bu keşmekeş ortam içinde her bey kendi geleceğinin hesabını yapmaktadır.[130]

Bu dönemde Erdebiloğlu Şeyh İsmail'in Akkoyunlular tarafından sıkı takip altında olmasına rağmen Akkoyunlu coğrafyası içinde bulunan Erzincan bölgesine gelebilmesi de bu siyasî karmaşanın bir sonucudur. Bununla birlikte Çemişgezek hâkimlerinin Akkoyunlu Devleti'nin hâkimiyetini tanımak istemedikleri ve bu devlete karşı bir duruş sergiledikleri Hacı Rüstem Bey'in dedesi Şeyh Hasan'ın topraklarını Akkoyunlular'dan almak için giriştiği mücadeleden anlaşılmaktadır.[131]

Diğer taraftan zamanla siyasi gücünü kaybeden Akkoyunluları mağlup eden Şah İsmail, böylesi kargaşa ve otorite boşluğu içinde bulunan Doğu Anadolu coğrafyasındaki Diyarbakır, Palu, Eğil, Harput, Çubukçur, Kiğı ve Çemişgezek'i kuşatmış ve bu yerleri ele geçirmiştir.[132] Şerefnâme'ye göre "Şah İsmail, Kızılbaş beylerinden Nur Ali Halife isimli bir şahsı Çemişgezek vilayetini ele geçirmek üzere

---

[128] Osman Bey tarafından ümit bağı koparılan ve kaleleri elinden alınan Şeyh Hasan, İskender Mirza'nın devletine sığınarak, kendini onun adamlarının (mülâzimaân) arasına soktu. O sırada İskender Mirza Sökmenabad'da konakladı. Osman Bey'in tarafına yönelen Bitlis, Ahlat, Van ve Vustan emirlerini kendi yanına çağırdı. Şeyh Hasan Bey'i de davete aracı yaparken, o konuda "Şeyh Hasan Bey Kürd'tür. O kavimler onlarındır. Görevimiz Diyarbakır'a gitmek ve (Şeyh Hasan'ın) topraklarını, Osman Bey'in elinden almaktır." dedi. Ancak İskender Mirza bunda başarılı olamayınca, İskender Bey'den ümidini kesen Şeyh Hasan Bey oradan kaçıp, yöredeki yedi kalenin kendisine bağlı olduğu Eğil hâkimi Devletşah Bey'e katıldı. Emir Osman ile aralarında dostluk ve sadakat bağı olan adı geçen Devletşah, Ali Bey'e "Şeyh Hasan benim yanımdadır. Ricamız odur ki Şeyh Hasan'ın kaleleri Kires ve Riyad kalelerini kuşatmakla meşgul olan Nur Ali Bey kuşatmadan alıkonulup, oradan uzaklaştırılsın. O zaman o kaleyi sizin memurlarınıza (mülazim) teslim edeyim. O hazret Şeyh Hasan Bey'e altın, at, deve ve dört ayaklılardan nimetler versin" dedi. Ali Bey kalenin ayağına gitti ve ister istemez Nur Ali Bey'i kuşatmadan çekti. Onu oradan göç ettirdi. Kaleler Ali Bey'e bağlandı. Onun karşılığında da ona nakitten, altından, binekten, dört ayaklılardan önemli bir meblağ verildi. Devletşah Bey adamlarından bir topluluğu Hasan Bey'in yanına katarak Arapların arasından geçirdi. O oradan Rûm'a yönelirken, Osman Bey de Diyarbakır kalelerine gitti. Ebu Bekr-i Tihrani, *age*, s.71

[129] Şerefhan Bitlisî, *age*, s.210-11

[130] Yolga, *age*,s. 52

[131] Bkz: Ebubekr Tihrani, *age*, s71

[132] Kaya, *Dersim Tarihi*, s.241

göndermiş, Çemişgezek hâkimi Hacı Rüstem Bey de ülkeyi çatışmasız ve savaşsız olarak Nur Ali Halife'ye teslim etmiştir. Oysa aynı Hacı Rüstem Bey, Osmanlı padişahı Sultan II. Mehmed'in Kemah Kalesi üzerine yürüyüp, Akkoyunlu hükümdarı Bayındırlı Hasan Bey'i 1473'te bozguna uğrattığında[133] Çemişgezek topraklarındaki Kemah Kalesi'nin komutanı Sultan Selim'e teslim olmak istediğinde buna engel olmuştur. Ancak otuz yıl sonra savaşsız ve çatışmasız şekilde kaleyi Şah İsmail'e veren Hacı Rüstem Bey, Şah İsmail'in sarayına giderek kendisine itaatini sunmuştur. Şah İsmail, Hacı Rüstem Bey'i değerli bir hediye ile onurlandırdıktan sonra Uzun Hasan'ın uyguladığı politika gibi bölgenin yerel beylerinin topraklarını ellerinden alarak kendi hâkimiyetini tesis etmek üzere Hacı Rüstem Bey'in toprağı olan Çemişgezek vilayetini de elinden almıştır. Karşılığında da Hacı Rüstem Bey'i Irak'a bağlı bazı bölgelere yönetici tayin etmiştir. Hacı Rüstem Bey'in ata toprağı olan Çemişgezek'in yönetimi de Şah İsmail'in adamlarından Hınıs oymağına mensup Nur Ali Halife'nin idaresine bırakılmıştır.[134]

Hacı Rüstem Bey'in bu tutumun nedenini Bruniessen ailenin Kızılbaş-Şiî eğilimli olmasına bağlamıştır.[135] Ünal'a ise bu durumun sebebini henüz Doğu Anadolu Safevîlerin eline geçmeden evvel Şah İsmail tarafından Çemişgezek bölgesine gönderilen Nur Ali Halife'nin burada Safevîler lehine çıkardığı isyanda Çemişgezek hâkimi Hacı Rüstem Bey'in topraklarını savunmak yerine, Şah İsmail'e sığınmasına bağlamıştır.[136]

Hacı Rüstem Bey'le birlikte bin kadar aile de İran hükümdarına katılmış, bunlardan bir grup da Şah'ın muhafız subayları arasında yer almışlardır. Bunların bir kısmı eyaletlerde bağımsız yönetici olmuşlardır. Geride kalan Çemişgezek halkını idare etmekle görevlendirilen Nur Ali Halife ise doğru yoldan sapıp, Çemişgezek vilayetinin halkına baskı uygulamaya başlamış; aşiret adamlarından ve Melkişi ailelerinin çocuklarından birçok kişiyi öldürmüştür. Bu durum karşısında küçük büyük ülke halkı ayaklanmış, Irak ve İsfahan yöresinde bulunan Hacı Rüstem'e

---

[133] Fatih'in İç Oğlanı Giova Maria Angiolello Uzun Hasan üzerine düzenlenen sefer sonrası Türk ordusunun galibiyetten sonra toplanıp Bayburd'a geri dönmeye başladığını, ordugâhın yola çıkıp önce Kemah (Ersenşa) şehrinden geçildiğini ve dört gün sonra da Karahisar'a varıldığını yazmaktadır. Giova Maria Angiolello, *Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor Fatih Sultan Mehmed,* Profil Yayınları, (çev) Pınar Gökbar, İstanbul, 2011, s.69

[134]*Kızılbaşlığın Tarihi (Târîhi Kızılbaşiyye),* Tercüme, Notlar ve Tıpkıbasım: Şerafettin Deniz – Hasan Asadi, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015 s. 43

[135] Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 226

[136]Ünal, "XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek ve Sağman Sancakbeyîleri", s.244

haber göndererek gelip ayaklanmanın başına geçmesini istemişlerdir.[137] Şah İsmail ise bu sırada Irak, Fars ve Azerbaycan ordularıyla birlikte Çaldıran'da Sultan Selimle savaşmaya gitmektedir. [138]

B-1514-1540 Yılları Arası Olayları

1- Kızılbaş Kurçiler, Kızılbaş ve Akbaş Yeniçeriler

a) Kızılbaş Kurçiler: Şah İsmail'in ordusuyla Sultan Selim'in ordusu 23 Ağustos 1514 yılında Çaldıran'da karşı karşıya geldiklerinde bir Osmanlı raporunda verilen bilgiye göre Çaldıran Savaşı'nda 3.000 kişi olan Kurçiler,[139] Safevi hassa ordusu adı altında Şahın muhafız subaylarını oluşturan Türkmen birlikleridir.[140] Bunlar Erzincan yakınlarında Şah'ın etrafında toplanılmasından hemen sonra 1500 yılında gerçekleştirilen Bakü kuşatması esnasında ilk kez anılan Kurçilerdir.[141] Safevi Devleti'nin tam da bir aşiret birlikleri şeklinde kurulduğu esnada meydana getirilen Safevi ordusu[142] Anadolu'dan gelen Türkmen oymaklarından oluşmuş ve Dulkadir Kurçileri-Ustaclu Kurçileri, Çepni Kurçileri gibi bir oymak ismi ile kullanılarak hangi oymağa mensup oldukları belirtilmiştir.[143]

Erdebil'den çıkıp, Anadolu sınırındaki Erzincan'a gelen Şeyh İsmail'in[144] etrafında toplananların çoğu Doğu, Güneydoğu ve Akdeniz bölgesindeki [145]

---

[137] Şerefhan Bitlisî, *age*, s.210
[138] Şerefhan Bitlisî, *age*, s.211- 212
[139]Masashi Haneda, "Safevi Hassa Birliklerinin Tekâmülü", (çev) İlker Külbilge, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı II/1 -July 2016, ss.125-150, s.134
[140] Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu...* s. 82
[141]Safevi ordusunun dört ana unsurundan birini, süvari sınıfından olan kurçiler oluşturmaktaydı. Kurçi terimi Kızılbaşların ülkedeki tek askeri kuvvet olduğu zamanlarda Kızılbaşların içindeki tecrübeli süvarileri tanımlamak için kullanılan bir kelimedir. Kurçi birliği Kızılbaşların en seçkin ve saygın kişilerinden oluşurdu. Şah; cesaretli, güvenilir ve hanedana sadık olan bu kişileri kendisini koruması ve kendisine hizmet etmesi için Kızılbaş asillerinin arasından seçiyordu. Kurçiler, Şah'ın yanında savaşırlar, şahın emri ile şahın katılımı olmaksızın askeri seferlere çıkarlar, sarayı korurlar ve eyaletler için çıkan kararları eyaletlere taşıyarak kararı yerine getirirlerdi. Eralp Erdoğan, "Safevi Ordusunda Bir Birlik-Kurçiler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55, 2, 2015, s.76
[142]Haneda, "Safevi Hassa Birliklerinin Tekâmülü", s.134
[143]Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu....*s. 82
[144]Abdullatif Kazvini, *Safevi Tarihi,* (çev) Hamidreza Mohemmednejad, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2011, s.30; Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi,* (haz) Vahid Çabuk, I.cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 428
[145] Şah İsmail'in Erzincan'a gelmesiyle alakalı ortak yaygın görüş Anadolu'daki müridlerinin yanına kolayca ulaşmalarını sağlamak şeklindedir. Ancak o sıralarda Karaman bölgesinde isyan çıkarmış bulunan ve Teke-ili yöresindeki Türkmen gruplarına dayanan Karamanoğlu Mustafa ile irtibat kurmak için Erzincan'a gelip, burada etrafına toplanacak adamlarla Karaman'a inmek olduğu belirtilir. Ancak

topraklara iki asır önce Şeyh Cüneyd'in ektiği tohumların Hoca Ali ve Haydar döneminde filiz verdiği Türkmen oymaklarıdır.[146] Bu tohumların ekildiği topraklar; Sivas, Amasya, Tokat bölgelerinin yerleşik Türk halkından Ustaclu, Şamlu, Rûmlu; Antalya bölgesi Türkmenlerinden Tekelü, Maraş bölgesinden Zul'kadr/Dulkadir; Karaman bölgesinden Turgudlular; Tarsus bölgesinden Varsak Türkmenlerinin yaşadıkları yerlerdir. Bu oymaklar Şeyh İsmail'in etrafında Erzincan'da toplanmışlar ve Safevi Devleti'nin kurulmasında siyasî, askerî ve dinî rol oynamışlardır. Bu oymakların içinde Sümer'e göre Kürd menşeli Çemişgezek ve Hınıs oymakları, Târih-î Kızılbaşiyye'de geçen ifadeyle Arabgir beldesine bağlı Çemişgezek'ten Arapgirlü oymağı bulunmaktadır.[147]

Safevi kaynaklarında "Hazreti A'la"[148] ve "Hâkân-ı İskender-şân"[149] olarak anılan İsmail'e, böylelikle şeyhlikten şahlığa giden yol açılmıştır. Bunca müridin etrafında toplanmasında etkili olan unsur ise büyük dedesi Şeyh Safiyyüdin'in kurduğu tarikatın Erdebil'deki başı ile dedesi ve babasının beslediği Anadolu'daki gövdesinin birleşmesidir. Bu birleşme sonucunda Sâfevi Devleti'ni kurmak için Erzincan'dan ayrılıp Tebriz'e doğru hareket eden Şeyh İsmail'in buyruğunda 906/ Temmuz-Ağustos 1501/Koyun yılının başlarında takriben 7000 kişilik bir kuvvet bulunmaktadır. [150] Gücünü aşiret birliklerinden alan ve 1501 tarihinde Safevi Devleti'nin ilk hükümdarı olarak 14 yaşında Tebriz'de saltanat mülkünün tahtına oturan Şeyh İsmail, kendisine de Şah unvanı takmış; askerlerine de kırmızı çukalardan taçlar giydirmiş ve Kızılbaş nâmı ile şöhret ve şan kazanmalarına vesile olmuştur.[151]

b) Kızılbaş: Kızılbaş adının bir dinî ve sosyal grubu nitelemek üzere ilk defa ne zaman kullanıldığına dair kesin bir kayıt olmamakla birlikte ağırlık kazanan görüş

---

bunda başarılı olamayan İsmail ve taraftarları Şirvan'a yönelmişler. Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 327

[146] Şeyh İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın ilk yılları Anadolu'daki teşkilatı geliştirmek ve müridlerinin sayısını arttırmakla geçti. Anadolulu müridlerden istidatlı olanlar hususî bir şekilde yetiştirilerek halife unvanı ile memleketlerine gönderiliyorlardı. Halifelerin görevi tarikatı yaymak ve şeyhler için mal toplamaktı. Bunlardan biri de Tekeli (Antalya bölgesi halkından) Hasan Halife idi ki, bu Şah Kulu'nun babasıdır. Bkz: Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu...*s.12

[147] Kazvini, *age*, s. 30-32; *Kızılbaşlığın Tarihi(Târîh-i Kızılbâşiyye)*, s.19, 25, 41, 42, 44, 59, 65, 69; Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu...*s.18-19

[148] "...Bundan sonra gelen kısımlarda "Hazret-i A'la "denildiği zaman, maksadımız o yüce kişi Şah İsmail'dir." Kazvinî, *age*, s. 23

[149] "Hâkân-ı Süleymân mekân-ı İskender-nişân el müeyyid bi-te'yîdâti'l- meliki'l-celil Ebü'l-feth Şah İsmail Enâra'l-lâhu burhânehu. Kısaca Hâkân-ı İskender-şân" *Kızılbaşlığın Tarihi(Târîh-i Kızılbâşiyye) s.19 vd*

[150] Sümer, Safevilerin Kuruluşu..., s.20

[151] Kazvinî, *age*, s.32; Solak-zâde, *age*, 428

15. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ortaya çıktığıdır.[152] Safeviyye tarikatının kurucusu Safiyyüddîn-i Erdebîlî'den itibaren tarikat mensuplarına iki karış uzunluğunda beyaz taç giydirilmiş olup, bu gelenek Safeviyye'nin Somuncu Baba ile Anadolu'ya gelen silsilesi Bayramiyye'de de sürdürülmüştür. Bu sebeple Şeyh Haydar'ın da müridlerini Bayramî dervişlerinden ayırt etmek için kızıl taç giydirdiği belirtilmektedir.[153] Buna göre Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar, müridlerine Kızılbaş akidesini ve on iki imamı temsil edecek biçimde kırmızı başlıklar giydirmiş; bu başlığı kullananlara da Kızılbaş denilmiştir. "Tâc-ı haydarî" veya kısaca "taç" diye anılan bu baş giysisi, üzerine beyaz bir tülbent sarılan sürahi biçiminde on iki imamın adının yazılı olduğu on iki dilimli kırmızı bir kavuktur.[154]

Başlangıçta siyasî mahiyet taşıyan bu adlandırma zamanla Safevî hükümdarına yönelişle birleşerek aşırı anlayışların bütün ayırıcı niteliklerini ortaya koyan Türkmen Şiîlik biçiminin adı olmuştur.[155] Bununla birlikte yine başlangıçta dar bir sosyal alanı kapsayarak sadece Şeyh Haydar'ın taraftarlarını içine alırken daha sonra onun ve oğlu Şah İsmail'in yoğun faaliyetleriyle zaman içinde taraftar kitlesinin çoğalmasına paralel olarak bütün Safevî taraftarlarını kapsayan çok geniş bir sosyal tabanı nitelemek üzere kullanılmıştır.[156]

Böylelikle Şeyh İsmail'in etrafına toplanan Safevi taraftarı Kızılbaş Türkmenlerin desteğiyle neşet eden Safevi Devleti'ne Kızılbaş Devleti denilmiştir. Kızılbaş ismi, devlet bünyesinde kurucu unsuru teşkil etmesi bakımından "Türk yahut Türkmen", daha sonra mülkî idarede ağırlıklı olarak muharip gücü teşkil etmesi bakımından "askerî aristokrasi" anlamında kullanılmıştır. Bu çerçevede kızılbaş oymakları "tavâif-i kızılbaş", emîrler "ümerâ-yi kızılbaş", ordu "leşker-i kızılbaş", hükümdar "pâdişâh-ı kızılbaş", devlet ise "ülke-i kızılbaş, devlet-i kızılbaş" adlarıyla anılmıştır.[157]

---

[152]İlyas Üzüm, "Kızılbaş", *DİA*, XXV, Ankara, 2002, s.546

[153] Reşat Öngören, "Safeviyye", *DİA*, XXXV, Ankara, 2008, s. 461 Ayrıca Haydar'ın etrafında toplanıp kızıl taç giyen kızılbaşlardan ayrılarak tarikatta siyah taç giyen Sünnîler'in olduğu ve bunlara "karabaş" dendiği belirtilmiştir. Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik- Bektaşilik*, Ötüken Yayınları, Ankara, 2014, s.93-120;

[154] Walter Hınz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi,* (çev) Tevfik Bıyıklıoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 65; Üzüm, agm, s. 546

[155] İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, (çev) Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul, 2009, s.29

[156] Üzüm, agm, s.547

[157]Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*… s, 150

c) Akbaş Yeniçeriler: Diğer tarafta komutanlarıyla birlikte genellikle on bin kişiden meydana gelen ve hepsi de mücadeleci olan Yeniçeriler takımı da[158] Osmanlı Devleti'nin askerî teşkilâtının özel konumlu, maaşlı, daimî yaya ordusunu oluşturmuştur. Yeniçeriler, Osmanlı ülkesindeki Hristiyanlardan toplanarak saray ve askerî hizmetler için eğitilip kullanılmak amacıyla "Türk üzerinde olan oğlanlar" tanımlamasıyla Türk ailelerinin yanına verilen ve buralarda geçirdikleri beş-sekiz yıl arasındaki zaman dilimi içinde devşirilen gençlerden oluşmuştur. Bu gençler Türk'ten geri alınıp İstanbul'a getirildikten sonra başlarına ak börk geçirilerek ocağa dâhil edilmiştir. Ak börk durumunu Hacı Bektaş Veliyle irtibatlandıran görüşler olmakla birlikte [159] yeniçeri börkünün Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde teşkilatlı bir grup oluşturan ahîlere mahsus bir başlık olduğu genel kabul görmektedir.[160]

16. yüzyılın başında ak börklü yeniçeriler tahtın varisleri arasından bey olarak Şehzade Selim'i görüp, ona meyillerinden her ne olursa olsun vazgeçemediklerinden, Sultan Bâyezid onların isteği ile Şehzade Selim'e statüsünü vererek, tahttan feragat etmiştir. [161] Kardeşleri ve babasıyla arasındaki taht mücadelesini hallederek, yeniçerilerin desteğiyle[162] 1512 tarihinde 32 yaşında, 9.Osmanlı padişahı olarak tahta geçen Sultan Selim [163] önce Macaristan üzerine sefer düzenleyip, elde ettiği galibiyetle Edirne'ye gitmiş; burada çok sayıda taraftar edinip, Venedik'le de 1514 Şubat'ında barış eyledikten sonra[164] yönünü doğuya; Kızılbaşlar'a çevirmiştir.

---

[158]Angiolello, *age*, s.148

[159] Sual: Bu Bekdaşiler ey dürler kim yeniçerilerün başındagı tac Hacı Bekdaş'ufidur dirler.
Cevab.- Yalandur. Ve bu börk hôd Bilecük'de Orhan zamanında zahir aldı. Bekdaşiler geymege sebeb Abdal Musa[dur]. Orhan zamanında gazaya geldi ve bu yeniçerinin arasında bile yörüdi ve bir yeniçeriden bir eski börk diledi. Yeniçeri dahı virdi; yeniçeri üsküfüni çıkardı, bunun başına giydürdi. Abdal Musa vilayetine geldi; ol börk bile başında. Sardılar kim "Bu başındagı nedür?" Ol eyitdi "Buna elef dirler." didi. Vallahi bunların taclarunun hakikati budur. Âşık-Paşazâde, *Osman-Osmanoğulları'nın Tarihi,* s.571

[160]Kemal Beydilli, "Yeniçeri", *DİA*, XLIII, Ankara, 2013, s.450

[161]Angiolello, *age*, s. 247

[162]Yeniçeriler cem olup divana vardılar. Kendisi mâriz olmuştur. Sefere varmağa kudreti yoktur. Araz idek padişahlığın Selim'e virsün. "Elbette" didiler. "Ana arz itmezsenüz taşra çıkacak işünüz tamam iderüz. Sultan Selim'i tahta geçiririz deyü glüv ettiler. *Tevarih-i Âl-i Osman*, F. Giesse Neşiri, (haz) Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1992, s.134

[163]Angiolello, *age*, s.245-247; Celâlzâde Mustafa, *Selim-nâme*, (haz) Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1990, s.85-99; *Solak-zâde Tarihi-I*, s.465; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi-I*, s.227-237; Feridun Emecen, *Yavuz Sultan Selim,* Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010, s. 45-86

[164]Angiolello, *age,* s.248-249

2-Çaldıran'a Giden Yol: Şah-Sultan-Erzincan

14. yüzyılın başlarında Küçük Asya'nın batısında kurulmuş olan Osmanlı Devleti 16. yüzyıla geldiğinde doğusunda yeni bir siyasî güçle karşılaşır. Aslında siyasî olarak karşısına çıkan bu yapı yeni teşekkül etmiş olmayıp, kendisinin de bilfiil desteklediği ve saygı duyduğu Erdebil Dergâhı'nın Şeyh İbrahim'den sonra ikiye ayrılmış olan Safevi tarikatının bir parçasıdır.[165] Erdebil Dergâhı'nda Safevi tarikatının kurucusu Şeyh Safi'nin oğlu Şeyh İbrahim'in oğullarından Kevâkibî Ebu Yahya Muhammed'in soyundan gelenler sünnî itikad üzere dinî karakteri devam ettirirlerken ve Osmanlı yönetiminde yer alırlarken,[166] Şeyh Cüneyd'in soyundan gelenler Şiî itikad üzere siyasî karaktere evirilmişlerdir. Şeyh Cüneyd'le başlayan bu evrimleşme süreci oğlu Hoca Ali, torunu Haydar dönemlerin de devam etmiş, en nihayet Haydar'ın oğlu İsmail döneminde devlet olma şekliyle son bulmuştur.[167]

Dergâhın dinî karakter taşıdığı dönemlerde herhangi bir problem bulunmayıp, Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında karşılıklı olarak saygıya dayalı dostane bir ilişki mevcuttur. İlerleyen zamanda dergâhın siyasî karakterle yeniden şekillenmesiyle birlikte Küçük Asya'daki Osmanlı halkından beslenme sürecine girmesi ve bu topraklar üzerindeki gayr-i memnun kesimi nüfuzları altına almaya başlaması Osmanlı Devleti ile Erdebil Dergâhı şeyhleri arasındaki ilişkinin seyrini değiştirmiştir.

1501'de devlet karakterine bürünmesine kadar geçen sürede bir tarikat şeyhi sülalesi olan Safevi hanedanlığına adını veren Şeyh Safi, Anadolu'nun batısında beylikten devlete evirilen Osmanoğuları sülalesinden Osman Bey'in çağdaşı olup, Osman Bey de kuzey-batı Anadolu'daki uç boylarının akıncı toplumunu bir uç beyliği olarak geliştirmeye çalışmaktadır. Bu yıllarda Şeyh Safi de Azerbaycan'ın Hazar Denizi kıyılarına yakın Erdebil şehrinde tasavvuf alanındaki hâkimiyeti

---

[165] Öngören, agm, s. 461

[166]Kevâkibî Ebu Yahya Muhammed'in soyundan, sünnîliği kabul eden Abdurrahman b. Ahmed'il-Kevâkibi, Halep'te müftülük makamına çıkan Muhammed b. Hasan, Anadolu kazaskerliği yapan Necmeddin Muhammed sâdât-ı Hüseyniyye ve Sülale-i Safafiyeden sayılmakta, hatta II. Abdülhamid devrinde uzun süre Şeyhülislam olan Cemaleddin Efendi de bu soydan gelmekle beraber sidayetleri kabul edilmekte, fakat Şeyh Cüneyd'in oğlu Haydar'ın sülbünden gelen İsmail-i Safevi ve onun soyu, Osmanlı tarihçilerince müteseyyid tanınmaktadır. Abdülbâki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik*, Derin Yayınları, İstanbul, 2011,s.181

[167]*Aşıkpaşazâde Tarihi,* (haz) Prof. Dr. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s. 330-331; *Solak-zâde Tarihi-I,* s.428; Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşunda*... s, 20; Tufan Gündüz, "Safeviler", *DİA*, XXXV, 2008, Ankara, s.451-457; Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013, s.68

sınırları aşmaktadır. Osman Bey'in oğulları atalarının adını taşıyan devleti büyütürken, Şeyh Safi'nin çocukları da kendi atalarının adını taşıyan tarikatın ününü yaymaktaydılar. Zamanla Osmanoğulları beylikten devlete geçerken, Safevi şeyleri tarikatlarını Azerbaycan, Kafkaslar, Doğu Anadolu bölgelerine yaymaya devam etmişlerdir. Safevi tarikatı özellikle Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde bulunan Doğu, Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz bölgesindeki Türkmenler arasında tutunmuştur.[168] Dolayısıyla bu bölgede yaşayan halk her iki devlet içinde önem arz etmektedir.

II. Bâyezid'e "baba" diyerek hitap eden Şeyh İsmail'in Küçük Asya'dan Erdebil'e gitmek isteyenlere dair yasağın kaldırılmasını istemesi üzerine Bâyezid'in bunun ancak gidenlerin geri dönmeleri kaydıyla mümkün olabileceğini bildiren bir cevap yazması ilişkilerdeki insan unsurunun önemini belirtmesi açısından önemlidir. Çünkü Erdebil'e gidenler ile gitmek isteyenlerin vergileri devlet hizmetinde bulunanlara veya dinî müesseselere tahsis edilmiştir. Arkası kesilmeyen göçlerden hizmet erbabı, yani vazifeliler büyük zarara uğradığından, bu da devlet için halledilmesi güç bir mesele teşkil etmektedir.[169] Erdebil'in talipleri de ağırlıklı olarak Küçük Asya denilen Anadolu coğrafyasındaki Osmanlı hâkimiyetinde yaşamaktadır. Böylelikle beslenme kaynağı ortak olan iki farklı yapı birbirleriyle denge siyaseti üzerine bir ilişki sürdürmeye başlamıştır. II. Bâyezid döneminde her ne kadar dengeli bir politika takip edilmeye çalışılmışsa da dergâhın değişen niyeti de göz ardı edilmemiş ve buna göre yaptırımlar da uygulanmaya başlanmıştır.[170]

İlerleyen vakitlerde Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırarak Azerbaycan, Irak-ı Acem, Irak-ı Arab ve İran'ı ele geçirerek Ceyhun nehrine kadar hududunu genişleterek, en nihayet 1510 yılında doğuda Özbekleri mağlup eden Mürşid-i Kâmil Şeyh/Şah İsmail'in "yenilmez oluşu" batıdaki Osmanlı Kızılbaşları üzerinde oldukça etkili olmuştur. Buralara gönderilen halifeler vasıtasıyla Kızılbaşları kendisine bağlayan Şah İsmail'e bu hususta Sultan II. Bâyezid'in yumuşaklığı, bir kısım devlet adamlarının kayıtsızlığı ve bazılarının da Kızılbaşlığa meyilli bulunmaları gibi

---

[168] Metin Kunt, "Siyasi Tarih (1300-1600) , *Türkiye Tarihi-2,* (haz) Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 105

[169] Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu...,* s. 25

[170] II. Bâyezid tarafından Şah Kulu hadisesinin ardından Teke İli'nde kalan Kızılbaşları veya bir kısmı yeni fethedilen Mora Yarımadasındaki Modon ve Koron taraflarına sürülmüştür. Sümer, *age,* s. 36; II. Bâyezid askerî açıdan da Sivas Kalesi'ni onartmış, muhtemel bir Safevi saldırısına karşı 15 sancakbeyini Sivas'ın doğusunda sınır boyunda konuşlandırmıştır.
Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiîleştirme Çalışmalarını Engelmeye Yönelik Önlemleri", *Osmanlı,* I.cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.274

sebepler yardımcı olurken, diğer yandan Anadolu Kızılbaşlarının Şah İsmail'e sadakat ve rabıtaları her sene birçok nezir ve hediye yollanarak sağlanmıştır.[171]

a) Şah ve Sultan: Şah İsmail'in bu faaliyeti sıralarında Sultan II. Bâyezid'in oğullarından Şehzâde Selim Trabzon'da sancakbeyidir. Şehzade Selim'in Trabzon'daki idarecilik yılları ona ileride kısa sürecek saltanatı için çok iyi bir tecrübe kazandırmıştır. Buradayken sınır boylarındaki gelişmeleri, özellikle Gürcü prensliklerinin ve Osmanlı Devleti için büyük bir siyasî-dinî mesele oluşturacak olan Şah İsmâil'in faaliyetlerini dikkatle takip eden Şehzade Selim, İran tarafına yakın olduğundan Şah'ın maksadını anlamış, bu sebepten Erzincan'ı işgal etmiştir. Ayrıca Şehzade Selim, Şah İsmail'in Anadolu'daki faaliyetini ve Şah Kulu hâdisesini, Kızılbaşlar'ın yer yer hareketlerini de takip ederek, Şah İsmail'in Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht kavgalarında sergilediği tutumun nezaketini de gözden kaçırmamıştır.[172]

Bu dönemde Osmanlı şehzadeleri arasında çıkan taht kavgalarından faydalanan Şah İsmail de Amasya sancakbeyi Şehzade Ahmed'in oğlu Murad'ı himaye etmiş hatta Murad'ın Şah İsmail'in halifesi elinden taç giydiği ifade edilmiştir. Taht mücadelesinde galip gelen Selim'in cülusunu müteakip Sultan Ahmed'in ve oğlu Murad'ın Kızılbaş kıyamının başına geçmiş olmalarının sonucunda Sivas, Çorum, Tokat ve havalisindeki facialar artmış, Şah İsmail de Sultan Selim'in cülusunu tebrik için bir elçi göndermeyerek bu saltanat değişikliğinden memnun olmadığını göstermiştir.[173]

Bilinen ilk görev yeri Trabzon Sancağı olan ve Şah İsmail'in doğduğu 1487 yılından 1510 yılına kadar yaklaşık yirmi dört yıl sancakbeyliği yapan Şehzade Selim'in Osmanlı tahtına çıkışında hayatını garantiye alma zorunluluğuyla birlikte Şah İsmail'in Doğu Anadolu'da uyguladığı siyasî ve dinî politikanın etkisi vardır.[174]

---

[171] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi-I*,s. 248

[172] Ferudun Emecen, "Selim I", *DİA*, XXXVI, Ankara, 2009, s.

[173] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi-I*, s. 246-.248

[174] Osmanlı tahtına geçecek olan Şehzade Ahmed'i istemeyen ve Selim'in tahta geçmesinde etkili olan yeniçeriler bunun için sebep olarak Şah Kulu isyanını sebep göstermişlerdir. "Memleket-i islamiyyede bir tayife-i bî-din-u mezheb güruh-ı zalimin ve hâsirin ve bi-edeb huruç itdiler. Bunca kanlar dökülüb, hanumanlar harab itdiler. Rikab-ı saltanata hakaretler düşürdiler. Anatolı Beglerbegisi ve 'atabe-i alem-penahda vezir-i azam olan 'Ali Paşayı katl-ü kahr eylediler. Kendünün üzerinde bî-nihaya 'asker-i zafer-rehber var iken islam ve din düşmanlarını kahr-ü-kam'a kadir olmaıdı. Lekelek ihtiyar ıidüb, gayret ve hamiyetsiz iken, şimdi saltanat mı ister? Bî-'ar-u-ğayret, ne yüziyle geldi.? Devlet asitenesini halimi zan eyledi? Bu ocak erenler meydanı, pehlevanlar hanedanıdır. Bunda olan gaziler Din-i mübin-i Ahmetlinin kulları çâkerleridir. Biz anı saltanata kaıbül itmek ihtimali yoktur. Var haber eyle başını alu'b kanda giderse gitsün» didiler." Celâlzâde, *age*, s. 91; Hoca Sadettin Efendi,

Böylelikle hükümdar olan Sultan Selim, maksadını çok iyi keşfettiği Şah İsmail'e mühim bir darbe vurmak için hazırlanmaya başlamıştır. [175] Sultan Selim hükümdarlığının hemen sonrasında divânı toplayarak yaptığı hitâbede durumu şöyle ifade etmiştir:

"Hâlâ Acem kisralarından olan Şah İsmail tamamıyla İran topraklarına müztevli olmuştur. Diyâr-ı Irak ve Diyâr-ı Arab, Azerbaycan, Gence, Şirvan, Geylan, Mazenderan, Taberistan ve Cürcan ile bütün Kürdistan ve özellikle Güzcistan vilayetleri hâkimiyetleri altına girmiştir… Allah'ın fazlıyla kuvvet ve kudretimiz kemaldedir. Cihanı zapdeten kılıcımız da İslâmın nuru ile parlamaktayken, o mürtekip ve kötü işler işleyen Şia taifesinin vücudlarını izale eylemek için, haklı zimmet, aklen ve şer'en himmetimize lazım gelmiştir. Fermanım altında bulunan Osmanlı üklesinin hâkimlerine sıkı hükümler gönderilerek, güzel eserlerle ortaya çıkacak olan ilkbahar mevsiminde, ihtiyaçları kadar yiyecek ve zahireyle Yenişehir Ovası'nda gelip, hazır ve amade olmaları gerektir. Vezir-i âzâma da, seferim vardır, "ya taht ola ya baht" diyerek askerden bir cevap istemiştir. [176]

Maksadını üç defa tekrar ettiği halde askerden bir ses çıkmamıştır. Fakat son tekrarında Abdullah adında dokuz akçe yevmiyeli bir oda kethüdası birkaç adım ilerleyerek padişaha duadan sonra: "Bizim arzumuz da aynıdır, ferman pâdişahımızındır" deyince padişah bu cevaptan memnun olup, kendisine derhal Selanik beyliğini verip vezirlere de bu parasız adama yardım etmelerini emreylemiştir. Sultan Selim'in Kızılbaşlar üzerine yapacağı sefere devlet erkânından taraftar olmayanlar vardır. Yeniçerilerin içinde de Safevi taraftarı olduğundan, yeniçeriler bu seferde isteksiz davranış sergilemişlerdir. Yeniçerilerin bu isteksiz halleri gerek sefere giderken, gerek savaşa başlanma kararının alınmasında ve gerekse avdet de görülmektedir.[177]

Siyasî, iktisadî ve dinî sebeplerin hep bir koldan sararak oluşturduğu savaş sürecinde Sultan Selim ile Şah İsmail arasındaki mektuplaşma trafiğinin en can alıcı kısmı Erzincan'da vuku bulmuştur. Şah İsmail'in savaşa hazır olduğu haberi Sultan Selim'e Erzincan'da ulaşmıştır.[178]

b) Erzincan: Safevi Devleti'nin fikir bazında kurulduğu coğrafya olan Erzincan, Şeyh İsmail'in 'Şah'lığına dair ilk biat edilen yerdir. Şeyh olarak Erdebiloğulları'nın mirasını taşıyan İsmail'in Erzincan'a gelmesi daha çok

---

Tac'üt-Tevarih, Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 10; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*-II, s.241

[175]Uzuncarşılı, Osmanlı *Tarihi-I*, s. 248

[176]*Solak-zâde Tarihi-I,* s.14-15

[177] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi- II*, s. 249

[178] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi- II*, s. 250

güvenlikle alakalıdır.[179] Çünkü Uzun Hasan'ın devlet erkânı, İsmail'in babası Erdebilli Şeyh Haydar'ı, "saltanata kasdı vardır" diye padişaha arz ederek, katlini gerçekleştirmişlerdir. Bu sırada Geylan'da saklanılan İsmail, babasının öldürülmesinin ardından Geylan'dan Erdebil'e gelmiştir.[180] Ancak burada Karabağ-Nahçivan bölgesinde Hüseyin Baranî gibi yeni huruç etmiş kişi veya grupların dolaşması, Kuzey ve Güney Azerbaycan'da Şirvanşahlar ve Akkoyunluların otoritesinin devam etmesi gibi sebeplerin yanında bölgenin yerleşik ahalisinden de aradığı desteği bulamaması İsmail'in Erdebil'den ayrılmasında etkili olmuştur. Diğer taraftan da öncelikle askerî açıdan güçlenmesi lazım geldiğinden ister istemez Şeyh İsmail, Doğu Anadolu yaylarına yani Erzincan'a gelmek durumunda kalmıştır.[181]

Şeyh İsmail'e yardımcı olacak nitelikte hesaba gelemeyecek kadar topluluk; atasının bütün halifeleri çoğunlukla Anadolu diyarında yerleşmiş olduğundan bu vesileyle Erzincan'a gelen Şeyh İsmail, Anadolu vilayetlerinde bulunan bu topluluklara mektuplar dağıtarak, davetnâmelerle müjdeler göndermiştir. Bu olay üzerine Anadolu'dan pek çok oymak giderek Şeyh İsmail'e tâbi olmuştur.[182] Bununla birlikte Şeyh İsmail daha Erzincan'a varmadan Erivan'ın güneyindeki Sa'd Çukuru bölgesinde Dokuz Ulâm denilen yerde Türkmen oymaklarından Bayburdlu Karaca İlyas'ın buyruğundaki bir kısım Anadolulu sofular karşılamışlardır. Bu sofularla buradan yoluna devam eden İsmail, Kağızman ve Erzurum'dan geçip, Tercan'a, sonra onun güneyindeki Saru Kaya yaylağına ulaştığında İsmail'i burada da Ustaclular karşılaşmışlardır. Burada iki ay kadar kaldıktan sonra Erzincan'a giden Erdebiloğlu İsmail, Taliş'ten Erzincan'a kadar taciz edilmeden gelmiş, Akkoyunlu ülkesinde dolaşmış ve yine bu ülkeye ait olan Erzincan'a gelip, burada kendisine mürid olanları etrafında toplayarak devlet kurma niyetiyle Erzincan'dan ayrılmıştır.[183]

1500'de Şeyh olarak geldiğinde Akkoyunlu toprağı olan Erzincan, 1501'de Akkoyunlu Devleti'nin dağılmasıyla Şah İsmail'in hâkimiyetine girmiştir. Ayrıca Erzincan, Şah İsmail'i ziyaret etmek veya hizmetine girmek isteyen Kızılbaşların göç ve ziyaret yollarındandır. Bu sebeple Şerur yenilgisinden sonra kaçan Akkoyunlu

[179]Bilal Dedeyev,"Çaldıran Savaşı'na Kadar Osmanlı Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, Volume 2/6, Winter 2009, s.127
[180]*Solak-zâde Tarihi-I*, s.426-427
[181]Gündüz, *Son Kızılbaş: Şah İsmail*, s. 50
[182]*Solak-zâde Tarihi-I*, s.428
[183] Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu...,* s. 20

Elvend Beyin,[184] 1502 baharında Erzincan'a gelip, burada asker toplamasına engel olmuştur. Zira Şah İsmail'in Anadolu'dan gelecek nüfusa askerî bakımdan ihtiyacı vardır.[185]

1508'de Dulkadir ülkesini istilâya giderken Erzurum-Erzincan yolunu seçen Şah İsmail'e karşı mücadele eden ve o sırada Trabzon sancağında bulunan Şehzade Selim de 1508'de Erzincan'a kadar ileri harekâtta bulunmuştur. Şehzade Selim'in tahta çıkarak Osmanlı Sultanı olmasının ardından, Şah İsmail de faaliyetleri için hâkimiyeti altındaki Erzincan'ı merkez seçmiştir. Bu sebeple 1512'de Erzincan'a güvenilir adamlarından Nur Ali Halife'yi tayin etmiştir.[186] 23 Ağustos 1514 tarihindeki Çaldıran Savaşı öncesinde Temmuz 1514 tarihinde Erzincan ve yöresi savaş yapılmadan Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.[187]

Şah İsmail'in savaşa hazır olduğu haberi Sultan Selim'e Erzincan'da ulaşmıştır. Yine Fırat kenarına ve Erzincan'a gelindiğinde asker, kumandan ve vezirler daha ileri gitmek istemediklerini hükümdara iletmişler; Padişah da Erzincan'dan Azerbaycan'ın merkezi olan Tebriz'in kırk merhale olduğunu beyan ederek, kararında kat'i olduğunu burada göstermiştir.[188]

Bu doğrultuda Tarih'te mekân olgusunun önemine binaen Dersim bölgesi içinde yer alan Erzincan; gerek Şeyh İsmail'i Şah İsmail yapan Kurçilerin sadakatine, gerekse yüzyıllar boyu sürecek tarihi bir olgunun ateşleyicisi olan savaş öncesi Yeniçerilerin tutumlarındaki kırılganlığa[189] şahitlik yaptığından tarihi coğrafya ve sosyo-kültürel açıdan önemlidir.

---

[184] Elvend Bey'in Erzincan'a gelme sebebi ise II. Bayezid, Elvend Bey Diyarbakır'da iken, özel elçisi Mehmed Ağa Çavuşbaşı'yla ona gönderdiği mektupla, şehzadeler arasındaki mücadeleye son vererek bütün kuvvetlerinin Safevîlere karşı kullanmalarını önermiş ve bu konuda her türlü yardımı edeceğini bildirmişti. Muhtemelen Elvend, II. Bayezid'in mektubundan cesaretlenerek tekrar Safevîler'le mücadele için harekete geçmiş ve Tercan'ın güneyindeki Saru Kaya'ya gelmişti. Bunu haber alan Şah İsmail, Elvend Bey üzerine yürümüş; Elvend Bey ve askerleri yenilerek Tebriz yönüne çekilmiş; oradan Ucan'a gelmiştir. Dedeyev, agm, s.127

[185] Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu...*,s. 22

[186] İsmet Miroğlu, "Erzincan", *DİA*, XI, Ankara, 1995, s.320; Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu.*,s. 34

[187] Celâlzâde, *age*, s. 370; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Kasası (1520-1566),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 7

[188] *Solakzâde Tarihi-II*, s.19-20; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi-II*, s. 250, 253

[189] Acem ülkesinde zahireler az ve kıt, kuru toprağı ot ve bitki yetiştirmekte gücü ve takatı olmadığından askerin hayvanlarının yaşayışları, yemsizlikten sıkıntı çekip, yok oldu. hayvanların ayağında nal ve mıh kalmayıp, o zamanlar hayret verici bir tarih oldu. Özellikle yaya Azab askerlerinin eli silahlı yiğitleri olan yeniçeri topluluğunun pabuçları döğünüp, (eskiyip) ayakları yalın ve çıplak kaldı. Köylüler gibi zaruret haliyle çarıklar döğünüp, yürümeye koyulurlardı. Askerin her yönüyle takatları cılız, ileri gitmeye güçleri zayıf oldu. Şüphesiz dilleri uzamaya başlayıp, bu vilayetlerde düşmanın adı sanı yok, varlıkları vehimden ibarettir. Bilinmeyen maksad için nereye gideriz diye düşünerek dedikoduya düştüler. Celâl-zâde, *age,* s.374

3-Çaldıran Savaşı (1514)

Şah İsmail'in hükümdar olmasından Çaldıran Savaşı öncesine kadarki 13-14 yıl içinde Kermanşah'tan Sivas'a ve Erzincan'a kadar bütün Kürt toprakları, Safevilerin hâkimiyetine girmiştir. Ele geçen bütün topraklarda; Bradost'ta, Mükriyan'da, Van'da, Bitlis'te, Musul'da, Cizre'de, Hasankeyf'te, Diyarbekir'de, Harput'ta, Çemişkezek Beyliği'nde ve Erzincan'da Kürt beylerini tahtlarından indirtmiş, tutuklatmış, sürgün etmiş ya da öldürtmüştür. Yerlerine de Çemişgezek Beyliği'nin hâkimi Hacı Rüstem Bey'in yerine Nur Ali Halife'yi atadığı gibi kendi Kızılbaş komutanlarını atamıştır. Safevilerin batı sınırını oluşturan Sivas'ın doğusunda Amasya ve Tokat'ta Safeviler, Osmanlı Devleti'yle komşu oldukları dönemde Osmanlı Devleti İran'dan daha küçük bir toprağa sahiptir. Daha çok Avrupa'da genişlemiş olan Osmanlı Devleti, Avrupa ya da Balkan devleti olarak adlandırılan ama giderek genişleyen önemli bir güçtür. Bu dönemde Osmanlı'nın doğuda sınırları Antalya, Sivas, Kayseri, Tokat, Amasya'dan geçip, daha kuzeyde Trabzon'u içine almaktadır. Trabzon'a komşu Erzincan, ayrıca boydan boya Fırat yöresi, 32 kale ve 16 nahiyesiyle 'Çemişkezek Beyliği', Urfa ve Diyarbekir ise Safeviler'in hâkimiyetindedir. Adana, Elbistan, Maraş ve Malatya Dulkadir Beyliği'nin, onun güneydeki bütün İslam toprakları; Şam, Halep, Filistin, Mısır, Yemen, Mekke ve Medine gibi kutsal topraklar da Memluklerin egemenliğindedir. Böylelikle 16. yüzyılın başlarında Safevi, Osmanlı ve Memluk olmak üzere bölgede üç büyük devlet teşekkül etmiştir. Ortalarında da küçük bir Dulkadir Beyliği kalmıştır.[190]

Özetle Çaldıran Savaşı öncesinde Osmanlı-Safevi sınırı Sivas'a bağlı Suşehri'nden geçmektedir. Ondan sonra da Fırat'ı takip ederek Memlük-Safevi sınırı başlamaktadır. Divrigi, Darende, Malatya, Ayıntab Memlüklerin, Kemah müstahkem kalesi ile Harput ve Urfa da Safevilerin sınır şehirlerini oluşturmaktadır.[191]

Savaş öncesi sınırların bu şekilde olduğu üç büyük devletten Osmanlı Sultanı Selim, Şah İsmail'e karşı sefere çıkmadan önce, müfridllerin tesbit edilerek bir deftere kayd edilmesini emretmek suretiyle[192] Anadolu'da yayılmış ve sayılarının

[190] Murad Ciwan, "Çaldıran Savaşı ve sonrasındaki gelişmelerde Kürtlerin rolü", (Erişim: 19.03.2018) https://muradciwan.com/2014/12/14/caldiran-savasi-ve-sonraki-gelismelerde-kurtlerin-rolu/
[191] Faruk Sümer, *Safeviler'in Kuruluşunda…,* s. 38-39.
[192] Şahabettin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XVII/22, (1967–8), s. 56

40.000'e vardığı söylenen Kızılbaş Safevi müridlerini ve halifelerini tespit ettirip kimilerini hapseylemiş, kimilerini de idam ettirmiştir. İsmail'e karşı bu seferi, râfızi ve mülhidlere karşı bir nevi gaza olarak ilan eden Sultan Selim'e karşılık Şah İsmail de gönderdiği mektupta Anadolu halkının çoğunluğunun kendi babalarının müridleri olduklarını ve ailesinin gaza ile şöhret kazanmış olduğunu söylemiş, Timur olayında Osmanlıların başına gelenleri hatırlatmıştır. Edirne'de toplanan fevkalade bir Divanda savaş kararını alan Sultan Selim, İran üzerine sefer için 19 Mart 1514 günü Edirne'den hareket etmiştir.[193] Sefere çıkarken şeyhlerden ve ulemadan Şah'ın bir mülhid ve kâfir olarak katli vacip olduğuna dair fetvalar almış ve bunu etrafa ilan ettirmiştir. 13 Temmuz 1514'de sınıra erişmiş, Çaldıran sahrasına gelince bir harp meclisi oluşturmuştur.[194]

Bu harp meclisinde askerin istirahati için harbin yirmi dört saat tehiri mi yoksa sabahleyin şafakla beraber harp edilmesi mi muvafık olacağı görüşülmüştür. Vezirler istirahat edilmesinde hemfikir olmuşlarken, baş defterdar Pirî Mehmed Çelebi, asker arasında Şah İsmail'e taraftar bulunması ve bilhassa akıncıların büyük bir kısmının Alevi olmalarına binaen bunların karşı tarafla anlaşmadan evvel harbe girilmesinin muvafık olduğunu söylemesi savaşın hassasiyetini göstermesi açısından önemlidir.[195]

23 Ağustos 1514 Çarşamba günü[196] Şah İsmail 24, Sultan Selim 41 yaşında[197] iki hükümdar olarak Kızılbaş Kurçiler ve Akbaş Yeniçerilerden oluşan ordularıyla İran'ın Hoy şehri mevkiinde Çaldıran'da karşı karşıya gelmişlerdir.[198] Burada savaşan Osmanlılar ve Safeviler aynı dili konuşan; çoğunluğu aynı ülkenin, aynı bölge ve yörelerin, aynı boy ve obaların evlatlarıydılar. Bununla birlikte Çaldıran'da Şahın ordusu Sultan'ın ordusundan azdır ve ağır silah bakımından eksiktir.[199] Anadolu padişahı, beraberinde arabalarını getirmiş, aralarına zincirler çekmiş ve kenarlarına da top ve tüfekler yerleştirmiştir.[200]

---

[193] Tekindağ, agm, s. 57
[194] Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.138; Tekindağ, agm, s. 55-56
[195] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi-IV*, s. 256
[196] Tekinadğ, agm, s.65
[197] Safevi kaynağında bu durum şöyle aktarılmakadır: Rum Paşası Selim düşmanlık ve isyan hareketine kalkıştı. Bütün Anadolu askeriyle birlikte Azerbaycan toprağına geldi. Kazvini, *age*, s.56
[198] Celâlzâde, *age*, s.376; Hoca Sadeddin, *age*, s. 198
[199] Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu...,* s. 36
[200] Kazvini, *age*. 57

Beylerbeyi Sinan Paşa'nın marifetiyle kurulmuş olan topların Sultan'ın fermanı üzere ateşlenmesiyle[201] Şah'ın can siperâne, çıplak vücutla savaşan ordusu Anadolulların top ve tüfekleriyle[202] mağlup edilmişitr. İki devlet arasında meydana gelen bu savaş sonusunda Çaldıran, etkisi günümüze değin süren baş ile gövdenin ayrıldığı tarihi bir olaya şahitlik etmiştir. Sultan 1520'de 50 yaşında, Şah da 1524'de 38 yaşında satranç oynadıkları coğrafyaları arkalarında bıraktıklarında Kızılbaşlık deyiminin yerini Alevilik almaya başlamıştır.[203]

Bütün bu tarihî gelişmeler sürecinde gözden kaçmaması gereken önemli olgu Osmanlı Devleti'yle Safevi Devleti arasında Çaldıran'la başlayan ve yaklaşık yüz elli yıl devam eden bir savaş süreci sebebinin sadece mezhep çatışması olmadığıdır. Mezhep farklılığından kaynaklanan çatışma belirleyici faktör olmakla birlikte Osmanlı-Safevi mücadelesi yukarıda da ifade edildiği üzere siyasî, içtimâi, ekonomik ve dönemin şartları gereğince salt Sünnî-Şiî karşıtlığından öte iç ve dış dinamiklerin, bölgesel çeşitliliklerin, uluslararası ittifakların ve jeopolitik kaygıların da etkili olduğu bir mücadeledir.[204]

4-Çaldıran ve Çemişgezek/Dersim İlişkisi

1472 yılından 1502 yılına kadar[205] Çemişgezek Beyliği'ni hâkimiyeti altında tutan Hacı Rüstem Bey döneminde Safevi Devleti kurulmuştur. Bunun üzerine Safevi Devleti hükümdarı Şah İsmail, Doğu Anadolu'da hüküm süren beylere Nur Ali Halife'yi gönderip, kendisine bağlanmalarını istemiştir. Hacı Rüstem Bey de bu bağlanmayı kabul etmiştir. Beyliğini Nur Ali Halife'ye bırakan Hacı Rüstem Bey'le birlikte bin kadar aile de İran hükümdarlarına katılmış ve bunlardan bir grup da Şah'ın muhafız subayları arasında yer almışlardır. Bunların bir kısmı eyaletlerde bağımsız yönetici olmuştur.[206]

---

[201]*Solak-zâde Tarihi-II*, s. 24;
[202] Kazvini, *age*, s.57
Kızılbaş sözü, yüzyıllar içinde küçültücü bir anlama kaymış ve Celâli isyanları adı ile tanınan dinî-sosyal başkaldırma hareketleri dolayısıyla da "dinsiz asi" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Kızılbaş deyimi bu sebeple yerini Alevi'ye bırakmıştır.
[203]Melikoff, *age*, s.29
[204] Özer Küpeli, "Osmanlı-Safevi Münasebetlerine Dair Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Hakkında Birkaç Not Ve Bir Bibliyografya Denemesi", *Tarih Okulu Dergisi*, Ocak – Nisan 2010, Sayı VI, s. 17-32. s.18
[205]Saltık, "Dede Şeyh Hasanlılar-Aşiret Şeyh Hasanlılar", s. 308
[206] Şerefhan Bitlisî, *age*, s.210

Çemişgezek'teki tebaanın kaçının Kızılbaş olduğu bilinmemekle birlikte mir ve ağanın çoğunluğunun Çaldıran'da Safeviler safında savaşmış olmaları olasılıkla Safevilerin müridlerinden olduklarını göstermektedir. [207] Hacı Rüstem Bey Melkişanlılar'ın temel dayanağı olan aşiretlerden; Şavaklar, Karaçorlar, Kevanlar, Şadıllılar ve Dersimli Çepniler'leŞah İsmail'e katılmıştır. Şah İsmail'e katılan aşiretlerden Karaçorlu ve Çepniler sağ tarafta, Şadlular ise sol tarafta yer alarak savaşan cemaat/boylar arasındadırlar.[208]

Çaldıran Savaşı'nda Osmanlı'nın toplarına mağlup olan Kızılbaş Devleti'nde Şah'ın korucubaşısı dâhil olmak üzere nice han ve sultanlar can vermiştir.[209]

Tac'üt Tevarih'in anlatımıyla Sultan Selim'in otağı Kuşçuçemen'de kurulduğunda Kürd beylerinden Hacı Rüstem ki; Şah'a ayak uydurmuş, Çaldıran tokuşunda da temiz yoldaki Sünnîlere kılıç çekmiştir. İçine düştüğü zor durum üzerine otağa gelip, ikiyüzlülüğün gösterip bağlılığını bildirmiş; anlamı gereğince yalan ve uydurmaca savunmaları yüzünde sırıtmakla oğlu ve yüz elli ayakdaşıyla ceza kılıcından geçirilmesi buyrulmuştur.[210]

Şerefnâme'nin anlatımına göre de Çaldıran Savaşı'nda yenilip kaçan Şah İsmail'in ardından, Sultan Selim, Tebriz üzerine İran'a doğru yürürken, Hacı Rüstem Bey de "Merend"e bağlı "Yam" denilen yerde Sultan Selim'e itaat etmeye gitmiştir. Ancak Türk Sultanı; Hacı Rüstem'in, torununun, aşiretinin reislerinden ve liderlerinden olan Melkişilerden 40 kişinin öldürülmesini emretmiştir. Yine Şerefnâme'ye istinaden halk içinde dilden dile dolaşan söylentilere göre Sultanı bu çirkin davranışa iten nedense Ferruhşad'ın tutumudur. Evvelden Melkişler'le arası iyi olmayan Bayındırlı Ferruhşad, yukarıda da aktarıldığı üzere Kemah Kalesi meselesini fırsattan yararlanarak Sultan Selim'e şu şekilde anlatmıştır: "Hacı Rüstem Bey, kaleyi büyük atanıza teslim etmemekte ciddi bir gevşeklik gösterdi. Oysa Şah İsmail' in adamlarına mücadelesiz ve çatışmasız teslim etti." Bu mesele üzerine Sultan Selim, Hacı Rüstem Bey'i görür görmez ceza ve intikam olarak öldürülmesini emretmiştir.[211]

Tac'üt Tevarih ve Şerefnâme'de Hacı Rüstem Bey hakkında yazılanların tersine Selimnâme isimli kitabında Celâlzâde Mustafa ise şunları kaydetmiştir:

[207] Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s.226, 45 nolu dipnot
[208] *Kızılbaşlığın Tarihi (Târih-i Kızılbaşıyye)*, s. 26, 40, 57
[209] Kazvini, *age*, s.57; *Solak-zâde Tarihi-II*, s. 27
[210] Hoca Sadeddin, *age*, IV. cilt, s. 219-220
[211] Şerefhan Bitlisî, *age*, s.212

"Diyarbakır ve yöresi emirlerinden Hacı Rüstem diye bilinen şanlı emir, dindar, ehl-i sünnete bağlı ve Müslüman olduğundan Şah İsmail elinde kesilerek öldürülüp, vilayet ve memleketlerini zapt etmişlerdi.[212]"

6-Çaldıran Savaşı Sonrası Melkişioğlu Pir Hüseyin Bey'in Tepkisi

Şerefnâme'ye göre Hacı Rüstem Bey'in Irak'ta bulunan ve hayatta kalan tek oğlu Pir Hüseyin Bey, babasının öldürüldüğü haberini alınca Mısır'ın Çerkes sultanlarına sığınmak için Irak'ı terk edip, Mısır'a hareket etmiştir. Çerkes sultanları tarafından Memluk toprağı olan Malatya'ya tayin edilen Memay/Mamay Bey'in söylediği sözler Pir Hüseyin Bey'in kararını değiştirmesinde etkili olmuştur. Mamay Bey'in Pir Hüseyin Bey'e şunları tavsiye etmiştir:

"Osmanoğulları'nın kudreti, gücü ve diğer sultanlar üzerindeki üstünlükleri sürekli artmaktadır. Fetihlerinin ünü ve şanlarının yüceliğinin yankısı ufuklara yayılmıştır. Oysa Çerkes sultanları adalet ve insaf yolundan saptıkları için sürekli gerilemektedirler. Bu yüzden, devletlerinin kısa bir süre sonra ortadan kalkması ve ülkelerinin yabancıların eline düşmesi uzak ihtimal değildir. Bu nedenle senin için en hayırlı olanı hemen Rûm tarafına hareket etmek ve Sultan Selim'in eşiğine sığınmaktır."

Bu durum üzerine Pir Hüseyin Bey, Sultan Selim'in otağına gelerek, Amasya şehrinde sultanın huzuruna çıkmıştır. Şerefnâme'ye göre Pir Hüseyin'in eşine az rastlanır cesareti, yiğitliği ve yüreğinin güçlülüğü karşısında Sultan Selim'in "Babasını ve oğlunu Melkiş aşireti reislerinden 40 kişiyle birlikte öldürmeme rağmen korkmadan otağıma iltica etti." diyerek hayret etmiştir. Ardından da "Suçlu özür dilediği zaman suçunu bağışlamazsan eğer, suç işlemiş olursun" düşüncesiyle de Pir Hüseyin'i değerli bir hediyeyle onurlandırarak himaye etmiş ve kendisine babaları ve ataları zamanından beri yürürlükte bulunan usul gereğince Çemişgezek Beyliği'ni lütfetmiştir.[213]

Öte yandan Yavuz Selim'in, Pir Hüseyin Bey'in itaatini kabul edip, ona Çemişgezek Beyliği'ni vermesinin sebebini Ünal, onun cesaretine olan hayranlığından çok, o sırada Güneydoğu Anadolu'da faaliyet gösteren Safevi komutanı Ustaclu Karahan'a karşı takip edilen ve bölgedeki Kürd Beylerini Osmanlı

[212] Celâl-zâde Mustafa, *age*, s.398
[213] Şerefhan Bitlisî, *age*, s.213-214

yönetimine bağlamak amacı taşıyan siyasetinin yürürlüğe konmuş olmasına bağlamıştır.[214]

Celalzâde Mustafa'nın aktardığına göre ise "Erdebilli Şah İsmail'in zulüm ve tecavüz elleri ile zararda ve kayıpta olan vilayet ve memleket ileri gelenleri ve valileri hep İslam yuvası olan Osmanlı sarayına sığınmışlardır. Hacı Rüstem'in Pir Hüseyin adlı cesaret ve mertlik meydanının muzaffer arslanı, dindarlık ve iffet ülkesinin değerli arslanı olan oğlu da görmüşdür ki, saltanat ve ikbal ve başarılı cennet mekân padişah hazratları taraflarına yönelmiş olup, şaha layık büyük eserleri yeryüzüne yayılmıştır. Ülkeyi bırakıp, gelip, mutluluk veren saray hizmetlilerinden olmayı kendine devlet ve mutluluk sayıp, cihan sığınağı huzurlarının toprağına yüz sürüp, kapılarında kul olup, bütün saat ve zamanlarını hizmetlerine harcamıştır. Cennet mekân padişah hazratları da iksir etkili bakışlarıyla şanlarını şerefli ve saygılı eyleyip, bayağı durumları, son derece şerefli güzel iltifatlarıyle güç kazanıp, değerli ve bahtıyar oldular. Cihan yapan yüksek ihsanları hal arkadaşı olup, atasının ülkesi kendisine verilmştir. Mutlu hünkâr beratını ihsan ettiler. Ülkeyi bekleyip, koruma hususunda güçlü, yüksek rutbede kimseler verip, yüksek emirleri üzere adı geçen Pir Hüseyin o yana gidip, varınca, orada hâkim olup, vilayetlerini gereği gibi zabt ederek korumuştur. Mutlu nişanlı huzura intisabla mesud ve bahtıyar düşman eli ülke eteğinden kısa ve uzak, düşmanların alakası vilayete taarruzundan belirsiz ve görünmez olmuştur."[215]

7-Çaldıran Sonrası Melkişoğlu Pir Hüseyin Bey ve Çemişgezek'in Siyasi Durumu

Pir Hüseyin Bey, ata toprağının kendisine verilmesinin ardından Çemişgezek'i Safevi halifesi Nur Ali'den almak için harekete geçmiştir. Bu dönemde Bıyıklı Mehmed Paşa da Sultan Selim tarafından bir emirnâme ile Çemişgezek'in ilhakı için görevlendirilmiştir. Henüz Doğu Anadolu Safevîlerin eline geçmeden evvel Şah İsmail tarafından Çemişgezek bölgesine gönderilen Nur Ali Halife burada Safevîler lehine bir isyan çıkartmayı başardığından, Çemişgezek hâkimi Hacı Rüstem Bey gerek Şah İsmail'e bağlı olduğundan gerekse topraklarını savunmak yerine çareyi Şah İsmail'e sığınmakta gördüğünden Şah İsmail'in yanına gitmiştir. Şah tarafından iyi karşılanmış, ancak beyliğine geri gönderilmeyen Hacı Rüstem Bey'e Irak dolaylarında bir yerin yönetimi verilmiştir.[216] Şah, Çemişgezek'in yönetimiyle de Nur Ali Halife'yi görevlendirmiştir. Gönüllü ya da zorunlu bir yer değiştirme sonucunda babası zamanında ata toprakları Safeviler'in hâkimiyetine geçmiş olan Pir Hüseyin Bey işte bu toprakları Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olmasıyla birlikte Safeviler'den geri almak için mücadeleye başlamıştır.

[214] Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s.16-17
[215] Celâlzâde Mustafa, *age*, s. 398
[216] Ünal, "XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek ve Sağman Sancakbeyîleri", s. 240

Pir Hüseyin Bey, Bıyıklı Mehmed Paşa'nın gelmesini beklemeden adamlarından ve aşiretlerinden topladığı taraflarla Ovacık yakınında Takır/Tekir Yaylağı denilen yerde Nur Ali Halife'yle giriştiği savaşta, Nur Ali Halife'yi ve komutanlarını öldürmüştür.[217]Ardından İdris-i Bitlisî'nin siyasî manevrası sonucunda Pir Hüseyin Bey ile birlikte, Palu hâkimi Cemşid Bey ve diğer aşiretler Çemişgezek bölgesi ve civar bölgelerdeki toprakların Osmanlı'ya katılması için mücadele etmişlerdir.[218] Bu mücadelelerin ardından Pir Hüseyin Bey topraklarının başına geçmiştir.

Bu gelişmeler neticesinde kırk sene İran idaresinde kaldıktan sonra Osmanlı mülküne ilhak ve Pir Hüseyin Bey'in idaresine terk edilen Dersim'de, Çaldıran Savaşı sonrası Çemişgezek beylerinin idaresi Osmanlı himayesinde tekrar başlamıştır.[219] Ancak Osmanlı Devleti'nin buraya merkezden ümera tayini Pir Hüseyin Beyin ölümünün ardından dört kısma ayrılan Çemişgezek ülkesinin, merkezi Belde Nahiyesi olmak üzere oluşturulan klasik statüdeki Çemişgezek Sancağı ile olmuştur. Diğer üç sancak Melkişoğullarının idaresine verilerek yurtluk-ocaklık statülü sancaklar şeklinde Osmanlı idaresinde yer almıştır.[220]

8- Çemişgezek Beyliği'nde Osmanlı Hâkimiyetinin Başlaması

16. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Doğu Anadolu topraklarında etkisi günümüze kadar sürecek olan Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Doğu Anadolu'da Diyarbekir merkez olmak üzere Musul, Bitlis Mardin, Harput, Çemişgezek ve Çapakçur'u da içine alan gayet geniş bir eyalet/beylerbeyilik oluşturulmuştur.[221]

Oldukça geniş bir sınıra sahip olduğu ve bütün Doğu Anadolu'nun bir arada toplandığı görülen Diyarbekir Beylerbeyliği'nin ilk idari taksimatında Safevi Devleti'nin bölge üzerindeki tesiri etkili olmuştur. Ancak bu yeni beylerbeylik oluşturulurken bölgenin coğrafî ve siyasi yapısı göz önüne alınmıştır.[222] Osmanlı

[217]*Kızılbaşlığın Tarihi (Tarih-i Kızılbaşiyye),* s.43
[218] Danık, *Dersim Siyasî Tarihi,* s.16
[219]Yolga*, Dersim (Tunceli) Tarihi,* s. 53
[220] Ünal, *Çemişgezek Sancağı,* s. 27
[221]Bayram Kodaman, "Osmanlı DevrindeDoğu Anadolu'nun İdari Durumu", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Samsun,1986, Cilt: I, sayı: I, s.3-20, (Erişim:10.02.2018) http://dergipark.gov.tr/omuefd/issue/20252/215020
[222]İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.8

idaresinin prensipleri gereğince her bölgenin mahallî coğrafî ve tarihî özelliklerine göre farklı teşkilatlanmaya gidilmesi siyaseti bu bölge için de geçerliliğini korumuştur. Bu farklı teşkilatlanmaya istinaden eyalet içindeki bazı sancaklar özelliklerine göre değişik statülere bağlanmıştır. Netice itibariyle Diyarbekir eyaletlerinde dönemin ve bölgenin getirisi olarak, bölgedeki mevcut düzeni bozmadan Osmanlı hâkimiyetine bağlamak amacıyla oluşturan "Klasik Osmanlı Sancakları, Ekrad Sancakları ve Hükûmet Sancakları" adı altında idarî, askerî ve malî açıdan birbirinden farklı üç çeşit idari birim oluşturulmuştur. Farklı statülerin belirlenmesinde bölgenin fiziki yapısı, aşiretlerin nüfusu ve dağılımı, Osmanlı öncesi idarî, siyasî ve içtimaî vaziyeti mühim rol oynamıştır.[223]

Osmanlı'nın bölgeye hâkimiyetiyle birlikte siyasî değişikliğe tabi topraklara o dönemlerde Çemişgezek denilen Dersim bölgesi de dâhil olmuştur. Çaldıran Savaşı öncesi ve sonrası aylar ve yıllarında meydana gelen ilhaklar sonucunda Osmanlı Devleti bölgedeki hâkimiyetini sağlamak için öncelikle tahrirat işlemine başlamıştır. Diyarbekir Beylerbeyiliği'nin ilk idarî taksimatında "Liva-ı Çemişgezek, Pir Hüseyin Beyi'in tasarrufunda" kaydıyla[224] Çemişgezek Sancağı adı altında idarî bir sistem oluşturmuştur.

Oluşturulan sancağın sınırları batıda Fırat, doğuda Peri Suyu, güneyde Murad Nehri ve kuzeyde Munzur Dağları'dır. Oldukça doğal olan bu sınırların belirlediği sancağın kapsadığı topraklar bugünkü Tunceli ilinin tamamını içerisine almakla birlikte buna ilaveten bugün Erzincan-Kemaliye ve Elazığ iline dâhil olan bir kısım topraklar da sancağın sınırları içindedir. 1518 yılında yapılan ilk tahrir kayıtlarına göre yüzölçümünün 9-10 km² civarında olduğu tahmin edilen[225] Çemişgezek Sancağı "Yurtluk- Ocaklık" statüyle alışılagelen Osmanlı sancak tipinin dışında bölgenin yapısına uygun olan bir idari düzenlemeyle bölgenin eski hâkimlerine tevcih edilmiştir. Osmanlı döneminde oluşturulan sancağın ilk sancakbeyi de yukarıda aktarılan olaylar doğrultusunda Pir Hüseyin Bey'dir. Pir Hüseyin Bey, Safeviler öncesindeki Çemişgezek'in hâkimi Hacı Rüstem Bey'in oğludur.

4 Kasım 1515 tarihinde Diyarbekir Beylerbeyliği'nin kurulması ile Pir Hüseyin Bey idaresindeki Çemişgezek Eyaleti (Livası) bu beylerbeyliğine bağlı bir sancak olarak idare edilmeye başlanmıştır. Bu bağlanmayı müteakip, Çemişgezek

[223] Kodaman, agm, s.13
[224] Nejat Göğünç, "Diyarbekir Beylerbeyiliği'nin İlk İdarî Taksimatı", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Sayı:23,1969, s.27
[225] Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s.54

Sancağı'nı oluşturulan nahiyeler esas alınarak 1518 tarihli ilk tahrir yapılmıştır. Bu tahrire göre Pir Hüseyin Bey idaresindeki sancak; Çemişgezek, Keban, Şehir, Titinik, Şirzo ma'a Tillik, Pertek, Kerbozik, Ulu-kale, Çatal-kale, Ovacık, Siptoros, Lartik, Havik, Rabat, Sağman, Vasgerd, Mazgird, Günlü, Poşadı, Kız-uçan ve Gürursinik olmak üzere yirmi bir nahiye ile Şeyh Osmanlı ve Millî-yi Büzürg cemaatlerinden oluşmaktadır.[226]

Bu nahiyelerden Kerbüzek ve Ovacık başka nahiyelerle birleştirilmiş Kız-Uçan, Poşadı ve Şirzu nahiyeleri daha sonra Çemişgezek Sancağı'ndan ayrılarak başka sancaklara bağlandığından sancağın nahiye sayısı 19'a düşmüştür. 1523 yılından itibaren Çemişgezek Sancağı'nda Pir Hüseyin Bey tasarrufunda olmayan nahiye kalmamıştır.[227] Şerefnâme'de ise 32 kale ve 16 nahiyeye hâkim oldukları belirtilen Çemişgezek hâkimlerinin soyundan gelen Pir Hüseyin Bey tam otuz yıl boyunca ülkesini yönettikten sonra ardında on altı çocuk bırakarak vefat ettiği ifade edilmektedir.[228]

9- Çaldıran Savaşı'nın Dersim Bölgesine Sosyo-Kültürel Etkisi

Çaldıran Savaşı genelde Anadolu, özelde ise Dersim tarihinde bir dönüm noktasıdır. Zira Çaldıran'ı müteakip Doğu Anadolu tamamıyla Osmanlı hâkimiyetine girmiş, Diyarbekir'in Ekim 1515 ve diğer şehirlerin de 1515-1517 arasında ilhak edilmesiyle bölgedeki Türkmen ve Kürd aşiretleri uygun koşullarla Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Böylelikle stratejik bakımdan önemli olan Doğu Anadolu yüksek yaylasının ilhakıyla doğudan gelecek istilalara karşı Anadolu güvence altına alınırken, İran, Irak ve Kafkasya'daki fetihler için bölgedeki Erzurum, Van, Diyarbekir başlıca üsler halinde kullanılmıştır.[229] Bununla birlikte Orta Asya ve İran'dan gelen aşiretlerin önemli uğrak yerleri arasında olan Doğu Anadolu bölgesi bu önemini 1514 tarihinden itibaren kaybetmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra Osmanlı Devlet'nin özellikle Kızılbaşlara karşı uygulamaya koyduğu politika bir kısım aşiretlerin İran ve Azerbaycan'a dönmesine, bir kısmının da Doğu Anadolu'da bulunan dağlık arazilere çekilmelerine yol açmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda Doğu

[226] Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı: Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 235
[227] Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s.27
[228] Şeref Han Bitlisî, *age*, s.210-214
[229] İnalcık, *Devlet-'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar -1*, s.139

Anadolu bölgesi ve bu bölge içinde yer alan Dersim'deki sarp ve ulaşılmaz yerler büyük ehemmiyet kazanmıştır.[230]

Çaldıran Savaşı'ndan dört yıl sonra, 1518 yılında ilk tahrir yapıldığında günümüzde Pülümür sınrları içinde bulunan Kızuçan ve Gürzelik nahiyeleri Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki sınırı teşkil etmekte olup, iki devlet arasındaki çatışmalar da henüz bitmiş değildir.[231] Dolayısıyla Çaldıran Savaşı'nın ardından Sultan Selim'in korkusundan kaçanlar ve Dersim Dağları'na sığınanalar ile Nur Ali Halife bölgede faaliyetlerine devam etmektedir.[232]

Dirban Tarihi'nin anlatıldığı kitapta yer alan bilgilere göre Melkişi ailesinden kırk kişinin Sultan Selim'in emriyle yok edilmesinin acısı Melkişi halkını harekete geçirmiş ve halktan oluşturulan hafif kuvvet ordu ile Osmanlı ordusu arasında aylarca süren çarpışmalar olmuştur. Osmanlı kuvvetleri ile Kızılbaş kuvvetleri arasında bu/bir dağın başında ve kuzey eteğinde cereyan eden harpte ölen Kızılbaşlar buralara defnedilmiş ve kendilerine şehit ve sehabe denilmiştir. Kızılbaşlardan Şah Hatayî/Şah İsmail'in yüzünü görüp, sohbetinde bulunanlara Sehabe mertebesi uygun görülerek bu kişilere Sehabe denildiğinden, bu çarpışmada ölen Kızılbaşların bu dağa defnedilmeleri sonucunda bahsi geçen dağa Sehabe Dağı adı verilmiştir.[233]

Venedikli kaynaklar Şah İsmail'in bir peygamber gibi hayranlıkla takip edildiğini, Kızılbaşların Sofi'ya hayran olduklarını ve İsmail'in kral ya da şehzade olarak değil kutsal peygamber olarak çağrıldığını, onun kutsalların kutsalı ve kutsal güçlerle dolu olduğunu yazmaları[234] ayrıca müridlerinin taassub derecesinde İsmail'e bağlı olmaları[235] sehabe mertebesinin verilmesini açıklayan sebeplerdir. Eski dilde sahip çıkanlar, koruyanlar anlamına gelen sehabe ya da sahabe; dini bakımdan İslam peygamberi Hz. Muhammed'i görmüş ve onun sohbetinde bulunmuş Müslümanlardır.[236] Dolayısıyla kelime farklı zaman ve mekânlarda yeni bir içerikle ortaya çıkan 'kutsal' iki insan için her iki anlamıyla kullanılmıştır.

---

[230] Yılmazçelik, *Dersim Sancağı,* s.30
[231] Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s.30
[232]Danık, *Koç ve At Şeklindeki Mezar Taşları,* s. 16
[233]Yusuf Köksal, *Dibran Tarihi,* (Erişim:10.02.2018), http://www.dirbankizilkale.com/dirban_tarihi.htm
[234] Rıza Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, (çev) Barış Yıldırım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.324-325
[235] Hınz, *age*, s.86
[236] "Sehabe", (haz) Şükrü Hâluk Akalın... vd, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.2008

Yukarıda aktarılan olayın geçtiği Sehabe Dağı Mazgird'in Dirban köyündedir.[237] Günümüzde Mazgird sınırları içinde bulunan ve halk tarafından ziyaret kabul edilen, dağa çıkanlar tarafından kaya mezarların olduğu ifade edilen Kırklar Dağı'nın Sehabe Dağı olması kuvvetle muhtemel görünmektedir.[238] Zira Çaldıran Savaşı sonrası Melkişlerden katledilenlerin sayısının kırk olması ve bunların Şah İsmail'i görmüş, sohbetinde bulunmuş kimseler olarak 'sehabe' tanımına uygun bulunmaları böylesi bir çıkarımı düşündürmektedir. Bununla birlikte Çaldıran Savaşı sonrası öldürülen kırk kişi için ayrı bir çarpışma olduğunun yazılması ve bu çarpışma neticesinde ölenlerin buraya defnedilmesinden kaynaklı olarak dağa Sehabe adının verildiğinin aktarılması da ayrıca araştırılması gereken bir konu gibi durmaktadır.[239]

Dirban Tarihi'nde yer alan bilgilerden hareketle Çaldıran Savaşı'nda Sultan Selim'in Şah İsmail safında savaşan Melkiş soyundan gelen Çemişgezek hâkimiyle birlikte Melkişlerden kırk kişiyi öldürtmesi Melkiş halkında huzursuzluğa ve Osmanlı Devleti ile bölge halkı arasında çatışmalara yol açmıştır. Bu hadise toplum belleğinde özelde Yavuz'a, genelde de Osmanlı Devletine karşı bölge halkında bir karşı duruş oluşmasında etkili olmuştur.

Diğer tarafta ise Hacı Rüstem Bey'le birlikte Şah İsmail'in yanına giden bin kadar aileden Muhafız Alayı'nı oluşturan Çemişgezekliler'in aileleri önceleri Safeviler'in başkenti olan Erdebil çevresine yerleşmişken, 1514 Çaldıran yenilgisinden sonra, İran içlerine kayarak, bugünkü Tahran'ın güneydoğusundaki Hare-Varamin bölgesine yerleşmişlerdir.[240]

Dolayısıyla Çaldıran Savaşı sonrası Kızılbaş oymaklarının yaşadığı topraklar parçalanmıştır. Böylelikle Osmanlı hâkimiyetinde Anadolu'da kalan Kızılbaşlarla Safevi hâkimiyetinde İran'da kalan Kızılbaşlar arasında farklılıklar meydana gelmiştir. Safevi Devleti'ni kuran Kızılbaşlar, Şah İsmail'in ve haleflerinin Şiîleştirme politikası içinde evirilip Şiîleşirken, Anadolu'daki Kızılbaşlar ise Osmanlı Devleti'nin Sünnîleştirme politikalarına dâhil edilmişlerdir. Bu politika

[237] Günümüzdeki adı Kaleköy'dür.

[238]12 İmamcılığın bir damgası olarak Kırklar Dağı ziyaretgâhı Mazgird'tedir. Gürdal Aksoy, *Alevilik, Ermenilik, Kürtlük*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012, s.128

[239]Ayrıca Kırklar Dağı ile ilgili olarak Hacı Bektaş'ın bir zamanlar Dersim'de bulunduğuna işaret edilmektedir. Buna göre 12 temel ocağın temsilcisi Dersim'de bulunan Kırklar Dağı'nda toplanarak Hacı Bektaş-ı Veli'yi burada baş, mürşid seçmiştir. Bu seçim sonrasında da her biri farklı bölgelere dağılarak Aleviliği yaymışlardır. Çakmak, *Sarı Saltık Ocağı ve Bektaşilik…*, s.101

[240]Saltık, "Dede Şeyh Hasanlılar ile Aşiret Şeyh Hasanlılar", s. 308

karşısında Kızılbaşlar içe kapanarak inançlarını geleneksel usullerle gizli olarak devam ettirmişler ve mecbur kaldıkları ortamlarda takiye yapmışlardır.[241]

1500'de Erzincan, Erdebil'deki baş ile Anadolu'daki gövdeyi birleştirmişken; 1514'de Çaldıran, yekvücut olan bu yapıyı birbirinden ayırmıştır. Çaldıran sonrası Safevilerin hâkimiyetinde bulunan ve Kızılbaşların dinî ve siyasî açıdan başı olan Erdebil Dergâhı[242] yine bu saiklerle önemini kaybederek, yerini Necef ve Kerbela gibi kutsal sayılan yerlere karşılık gelen Horasan'daki İmam Er-Rıza Türbesine bırakmıştır.[243] Safeviler'deki Kızılbaşların Erdebil Derdâhı'yla bağları gevşetilerek İranî Şiîleştirme yoluna gidilirken, Sultan Selim dönemiyle birlikte gövdesi Anadolu'da kalan Kızılbaşların da Osmanlı Devletince Erdebil Dergâhı ve Safeviler'le bağları resmî olarak kopartılmıştır. Böylelikle Anadolu'da kalan Kızılbaşlar da kendi içinde ikiye ayrılmıştır. Buradaki Kızılbaşlar Osmanlı'nın politikası gereği Hacı Bektaş Dergâhının ön plana çıkarılmasıyla yer yer Bektaşi Dergâhına bağlanmışlar ancak Doğu Anadolu bölgesi Kızılbaşları özellikle de İç Dersim'deki Kızılbaşlar hemen hemen her iki oluşumdan da resmî bakımdan âzâde kalmışlardır.[244]

Bütün bu gelişmeler neticesinde Çaldıran Savaşı, 'Çemişgezek Ülkesi' için bir kırılmadır. Çemişgezek, Çaldıran Savaşı dâhil olmak üzere Safevi Devleti'nin hâkimiyetinde ve Kızılbaş/Şiî geleneğin kurallarına tâbiyken, Çaldıran Savaşı'nı müteakip bizzat Hacı Rüstem tarafından Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti tanınmıştır. Bu tanıma girişimi Hacı Rüstem Bey'in ölümüyle sonuçlanmış olsa da mirasını oğlu Pir Hüseyin devam ettirmiştir. Ardından Diyarbekir Beylerbeyiliği'ne tabi yurtluk-ocaklık sancak statüsüyle Osmanlı idaresine bağlanmış olan 'Çemişgezek Ülkesi' ve komşusu sancaklar dâhilinde Dersim coğrafyasının dinî kimliği arşivlerden anladığımıza göre resmî bakımdan Sünnî geleneğin şer'i kurallarına dâhil olmuştur. [245] Dolayısıyla Çemişgezek coğrafyasının ovalık kısımlarında Sünnî

[241] Gündüz, *Son Kızılbaş: Şah İsmail,* s. 146
[242] Aliyev Salih Muhammedoğlu "Erdebil", *DİA*, XI, Ankara, 1995, ss.276- 277
[243]Osman Çetin, " Horasan", *DİA,* XVIII, Ankara, 1998, s.238
[244] Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik",* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 113-116; Ali Yaman, "Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* / 2011 / 60, s.58
[245]Keyhüsrev Bey mektub gönderip sancağında olan cami harap olup haliya bir cami yaptırmak murad edindiğini bildirip icazet etmeğin buyuruldu. BOA, Fon no: A.{DVNSMHM.d..., Dosya no: 4, Gömlek no: 225 (;11-02-1560); Sağman'da vaki Keyhüsrev Bey Camii tevliyet ve nazırlığının babaları Murtaza Halife mahlülünden Fazlullah ve Halid'e tevcihi hakkında Harput maa-Sağman Kadısı Mustafa tarafından yazılan arz. Fon no: İE.EV.., Dosya no: 52, Gömlek no: 5789 (09-12-1712); Pertek kasabasındaki Bay Sungurbey Camii İmameti'nin Mevlana mahlulünden Abdürrahim'e

geleneğin temsilcileri olan Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti bu vesileyle başlamışken, Kızılbaş geleneğin temsilcisi olan Safevi etkisi dağlık bölgelerde kendini muhafaza etmeye devam etmiştir. Bu da İç/Asıl Dersim'de ağa ve pirlerin mekân tutmasına yol açmıştır.

Özetle Safeviler'in değişen devlet yapısı ve ideolojisi, 1500'lerin başında Çemişgezek'ten İran'a giden Kızılbaşlardan bir kısmının 1600'lü yıllarda ata toprakları olan Dersim bölgesine geri dönmesine yol açarken, Osmanlıdaki Sünnîleştirme politikalarıyla karşı karşıya gelen Kızılbaşlar da kendilerini güvende ve rahat hissedecekleri bölgelere göç etmişlerdir. Bu göç edilen bölgelerin içinde Kızılbaş inancının coğrafî merkezi ve korunaklı bölgesi olan Dersim ayrı bir yer tutmuştur. Kuzeyden Munzur Dağları, doğudan Peri Suyu, güneyden Murad Suyu, batıdan Fırat akarsuları ile çevrilmiş olan Çemişgezek/Dersim bölgesi tabiî unsurlarla korunarak aşılması zor bir kaleye dönüşmüştür. Böylelikle bölge 16. yüzyılda özellikle 1514 Çaldıran Savaşı ve akabinde aldığı göçlerle ve yerleşik halkıyla kendi içinde bir sosyo-politik yapı kurmuş, ocak ve aşiret düzenin hâkim olduğu bu yapı da 20. yüzyılın ortalarına kadar yaşatmıştır.[246]

Savaş sırasında ve sonrasında meydana gelen gelişmeler her iki devletin toplum yapısında ve siyasî algısında kırılmalara ve eksen kaymalarına yol açmıştır. İki devlet arasında "eşik" konumunda bulunan Dersim bölgesi ise alamet-i farikası olan doğal surlarla çevrili coğrafyasının sunduğu özelliğe istinaden, her iki devletin politikaları gereği tedrici biçimde kaybolmaya başlayan Kızılbaş-kurçi kültürünü bünyesinde kadim kültürlerle sentezleyerek muhafaza etmiştir. Böylelikle bütün bu gelişmeler neticesinde Kızılbaşların 'Kızılbaş-kurçi' olarak kaldığı coğrafya 'Çemişgezek Ülkesi' namı diğer Dersim bölgesi olmuştur.

Devlet-i 'Aliyye ve Devlet-i Kızılbâşiyye'de "devlet bilinci"nin oluşmasında, Kızılbaş toplulukların da ise "dinî-siyasî bilinci"nin gelişmesinde önemli rol oynayan Çaldıran Savaşı, Dersim bölgesinde "nev-i şahsına münhasır bir bilinç" oluşturmada etkili olmuştur. Bir bakıma Ortaçağ Anadolusu'nun sosyo-kültürel unsurlarını toprağında gizlemek koşuluyla meydana gelen 'Yeniçağ Dersim bilinci' Çaldıran Savaşı sonrası oluşmaya başlamıştır denilebilir.

---

tevcihi., Fon no: AE.SMMD.IV., Dosya no: 39, Gömlek no: 4249; Hülasa Çemişgezek'teki Süleymaniye Camii, Pertek'te Sağman Camii (1565-1570), Sungur Bey Camii (1579) bu değişimi gösteren yapılardır.
Bkz: Tuncel, Kara, agm, s. 330-381

[246] Ali Kemalî, *Erzincan*, s. 215-220; *Dersim Raporu*, s. 111-151, Uluğ, *age*, s. 36- 67

Çaldıran Savaşı'yla Erzurum, Kemah, Muş, Sivas ve Erzincan'ın Osmanlı hâkimiyetine geçmesi buranın yerleşik halkı Ermeniler için de önemli sonuçlar doğurmuştur. Çaldıran Savaşı sonrasında Tebriz'den birçok Ermeni sanatkârıyla birlikte İstanbul'a götürülürken, adı geçen bölgelerden de bir kısım Ermeni İstanbul'a nakledilmiştir.[247] Ayrıca bu bölgededeki Ermeniler Osmanlı Devleti'nde klasik dönemden itibaren dinî zümreleri ifade etmek için kullanılan 'Millet Sistemi'ne dâhil olmuşlardır. 16.-18. yüzyıllarda belgelerde "papanın milleti, millet-i Ermeniyân, milel-i selâse" olarak geçen Ermeni Milleti'nin içine Doğu Anadolu ve Dersim'deki Ermeniler de girmişlerdir.[248]

C-1540-1663 Yılları Arası Olayları

1-Pir Hüseyin Bey Sonrası Çemişgezek Sancağı'nın İdarî Durumu

Pir Hüseyin Bey'in ne zaman vefat ettiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1534'lere doğru ya da en geç 1540 yılı başlarında vefat etmiş olabileceği tahmin edilmektedir. [249] Pir Hüseyin Bey'in ölümünden sonra oğulları arasında çıkan anlaşmazlık üzerine Çemişgezek, ümeradan Dulkadiroğlu Ali Bey'e verilmiştir. Şerefnâme'ye göre, hepsi devletsizlik konusunda ittifak eden Pir Hüseyin Beyoğullarının bu tutumu, sancağın kendileri dışında birisine verilmesine sebep olmuştur. Bu gelişmenin ardından Pir Hüseyinoğlulları Kanuni Sultan Süleyman'ın

[247] Erdal Çetintaş, *Osmanlı Reform Döneminde Ermeni Milleti (1808-1876),* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002, s. 9

[248]Millet sistemi, bir bölgenin dârülislâma katılmasından sonra buradaki ehl-i zimmenin bir ahidnâme, hukuk ve himaye bahşedici bir ahidle İslâm devletinin idaresi altına girmesinden doğan bir teşkilât, bir hukukî varlıktır. Bunu sağlayan ahidnâme tek taraflı bir tasarruftur. Bu tarifin dışında milletin hukukî vechesinin farklı ve ayrıntılı yönleri vardır. Osmanlı Devleti, tarihteki son İslâm imparatorluğu olarak bu konuda idarî bir kesinleşme ve hukukî-idarî yapıda bazı somut görünümler ortaya koymuştur. Ermeniler için millet statüsünün tarihi konusunda ihtilâf vardır. Genelde Fâtih Sultan Mehmed'in, Bursa'dan getirttiği metropolit Hovakim'i İstanbul'da patrik tayin ettiği 1461 tarihi kabul edilir. 16.ve 17. yüzyıllarda da İstanbul Ermeni patriğinin Osmanlı Ermenileri'nin milletbaşısı statüsünde olduğu anlaşılmaktadır. Eçmiyazin, Sîs ve Ahtamar katolikosluklarına ve Kudüs patrikliğine rağmen Ermeni patriğinin Osmanlı Ermenileri'nin milletbaşısı olduğu görülür. Ermeni milleti, XVII ve XVIII. yüzyıllarda Katolik misyonerlerin faaliyetleriyle kadîm Ermeni kilisesini terkederek Katolikliğe geçenler dolayısıyla nüfuz kaybetmiştir. İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2007, s. 449-457

[249]Mehmet Ali Ünal'a göre 1534'lere doğru ölmüş olabileceği tahmin edilmektedir. Çünkü Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn seferi sırasında Sultaniye'ye geldiğinde Çemişgezek sancakbeyiliği Dulkadiroğlu Ali Bey'e tevcih edilmiştir. Ünal, agm, s.249; Aydın'a göre ise Pir Hüseyin Bey'in 1541 tarihli Çemişgezek tahrir defterindeki bir kayıttan en geç 1540 yılı başlarında öldüğü anlaşılmaktadır. Aydın, *age,* s. 235; Şeref Han ise tam otuz yıl beyliğin başında bulunduğunu yazmış, buradan hareketle 1514-15 yıllarında beyliğin başına geçtiği düşünüldüğünde 1544-1545 tarihinde ölmüş olabileceği durumu ortaya çıkmaktadır. Şeref Han Bitlisî, *age*, s. 214

sarayına gitmişlerdir. Çemişgezek kasabasının gelirlerinin, buradaki kâfirlerden alınan haraçların, vilayetteki hayvanlardan alınan vergilerin, Sultan'ın özel emlaki olmaya layık olan birkaç köy ve nahiye ile birlikte, özel Sultanlık emlaki arasına alınmasının kabul edilmesini, ülkenin kalan kısmının iki sancağa ve on dört tımar ve zeamete ayrılmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Çemişgezek vilayeti oradaki Sultanlık emlaki hariç iki sancak ve on dört tımar ve zeamet haline getirilmiştir.[250]

Böylelikle Çemişgezek ve çevresi klâsik sancak haline getirilerek yurtluk-ocaklık toprağın yüzölçümü küçültülmüş ve bir kısım gelirleri havâss-i hümâyûn kaydedilmek suretiyle Osmanlı idaresi bu kısma direk hâkim olmaya başlamıştır.[251]

2-Pir Hüseyinoğulları ve Ocaklık Sancakların Teşekkülü

Pir Hüseyin Bey'in vefat etmesinin ardından kardeşler arasında çıkan ihtilaf üzerine Çemişgezek Sancağı dört kısma ayrılmıştır: Çemişgezek ve çevresi, klâsik sancak haline getirilerek Pir Hüseyin Bey evlatlarının elinden alınmıştır. Mazgird, Pertek ve Sağman nahiyeleri ise müstakil sancak haline getirilerek Pir Hüseyin Bey'in oğullarına Yurtluk-Ocaklık olarak verilmiştir. Bir kısım oğullarına ise timar ve zeametler verilmiştir.[252]

Çemişgezek Sancağı, Mazgird Sancağı, Pertek Sancağı, Sağman Sancağı olarak dört sancağa taksim edilen Çemişgezek Vilayeti'ne böylelikle Çehar/Çârsancak denilmiş ve bu tabir Pertek kazasına alem olarak kalmıştır.[253]

a) Çemişgezek Sancağı (Klasik): Çemişgezek, Vasgird, Sağman, Kerbozik, Rabat, Havik, Lartik, Çatal-kale, Ovacık, Siptoros ve Keban nahiyeleri ile Şeyh Osmanlı cemaati mıntıkası Osmanlı topraklarına katılarak, burada yeni bir sancak oluşturulmuştur. Bu nahiyelerden Çemişgezek, Vasgird, Sağman, Kerbozik, Rabat, Havik ve Keban nahiyeleri ile Şeyh Osmanlı cemaatinden ülkenin kefere haracı ve ağdet-i ağnamı ile birlikte 641.702 akçelik gelirin hass-ı hümâyuna, Çemişgezek, Çatal-kale, Ovacık, Siptoros, Lartik, nahiyeleri ile Şeyh Osmanlı cemaatinden 461.424 akçelik gelirin de yeni teşkil edilen Çemişgezek Sancağı haslarına

[250]Şerefhan Bitlisî, *age*, s. 215
[251]Ünal, "XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek ve Sağman Sancakbeyîleri", s. 249
[252]Ünal, agm., s.248-249 Pir Hüseyin Bey'in 16 oğlundan 14'üne timar ve zeametler tevcih edilmiştir. Pir Hüseyin Bey'in 16 oğlunun isimleri şöyledir: Muhammedi Mirza, Halid Bey, Rüstem Bey,Yusuf Bey, Pilten Bey, *Keykuhad Bey, Behlül Bey, Muhsin Bey, YakuhBey, Ferruhşad Bey, Ali Bey. Gülabi Bey, Keyhüsrev Bey, KeypervizBey Keykâvus Bey* ve *Yelman Bey*
[253] Yolga, *age*, s. 54

ayrılmıştır. Ayrılan bu haslar Dulkadiroğullar'ından ilk sancakbeyi olarak atanan Mehmed Şah Bey'e verilmiştir.[254] Ardından 1541'de Murad Bey, 1545'te de Menteşeli Mehmed Bey sancağa tayin edilmiştir. Böylelikle yeni oluşturulan Çemişgezek Sancağı'nın beyleri de diğer Osmanlı klasik sancakları gibi değişe gelmiştir.[255]

b) Micingird/Mazgird Sancağı(Ocaklık): Micingird Nahiyesi Sultan Süleyman'ın emirnâmesi gereğince Pir Hüseyin'in büyük oğlu Muhammed Mirza'ya verilmiştir. Muhammed Mirza bir yıl içinde ölüp de yerine geçecek yaşta oğulları olmayınca sancağın yönetimi Sultan Süleyman tarafından Pir Hüseyin Bey'in üçüncü oğlu Ferruhşad Bey'e verilmiştir. Bir süre sonra Ferruhşad Bey ile kardeşleri arasında kıskançlık ve anlaşmazlık çıkınca, kardeşleri kendisini sultana ihanet etmekle ve devlet mallarını zimmetine geçirmekle suçlamışlar ve bu konuda saraya sundukları bir nâme ile[256] Ferruhşad Bey idam edilmiştir.[257]

Kardeş ayağına canından olan Ferruhşad Bey'in ardında bıraktığı iki çocuğundan Hüseyin ve Halil Bey'e sancağın zeametlerinden birer tanesi verilmekle yetinilmiştir. Sancağın idaresi ümeradan Erzurum Beylerbeyisi Arnavud Sinan Paşa'nın kardeşi Kasım Bey'e verilmek suretiyle klasik sancak statüsüyle yönetilmeye başlanmıştır. Muhammed Bey'in dört çocuğuna da, kendilerine timar ve zeamet dağıtılarak memnun edilmiş; ancak bu duruma Pir Hüseyin Bey'in oğullarından Pertek Sancakbeyi Rüstem Bey itiraz etmiştir. Sultan Süleyman nezdinde aracılık ederek sunduğu bir raporda Rüstem Bey, "Ferruhşad Bey kötü işler yapmış ve Sultanlık emirnâmesi gereğince öldürülmeyi hak etmişse bu emrin yerine getirildiğini, miras kalmış sancağın padişah taahhütnâmesi gereğince şimdi olduğu gibi bu aileden olan başkalarına değil Pir Hüseyin Bey'in oğlu Pilten Bey'e verilmesini dilediğini" belirtmiştir. Rüstem Bey'in bu dileği yerine getirilerek 23

[254] *Dersim Raporu,* s. 88
[255] Aydın, *age,* s.238
[256] Şerefhân, Ferruhşad Bey'in kardeşlerinden hangileriyle aralarının açık olduğunu belirtmemektedir. Ancak 27 Şevval 961 /25 Eylül 1554 tarihli bir Mühimme defteri kaydından onun ihtilafa düştüğü kardeşi Pertek Sancakbeyi Rüstem Bey olduğu anlaşılmaktadır. Adı geçen kayıtta Pertek Sancakbeyi Rüstem Bey "Kadîmü'l- eyyamdan Diyârbekir askeriyle eşe gelüp karındaşı Ferruhşad Bey'le mâbeynlerinde ihtilaf olmağla Erzurum'a eşmek murad" etmiş ancak bir sonra yani Ferruhşad Bey'in öldürülmesinden sonra tekrar Diyârbekir'e eşmek istediğini bildirmiştir. Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 39, 133 nolu dipnot
[257] Şerefhan Bitlisî, *age,*s. 216

Eylül 1554'de Micingird Sancağı Pilten Bey'e verilmiştir.[258] Pilten Bey Şirvan seferinden Mazgird'e dönerken Tercan'da vefat etmiştir.[259]

Ali, Cihangir, Osman ve Kel Ahmed Bey isimlerinde dört erkek çocuğu bulunan Pilten Bey'in ardından Micingird/Mazgird Sancağı Mustafa Paşa'nın aracılığıyla ve Sultan III. Murad'ın bir emirnâmesi gereğince büyük oğlu Ali Bey'e verilerek, kardeşleri de zeametlerle ve timarlarla memnun edilmişlerdir. Ali Bey'in de vefatının ardından üç erkek çocuğundan; Haydar, Allahverdi ve Pilten Bey arasından sancağın yönetimi Sultan Murad Han tarafından büyük oğlu Haydar Bey'e verildiyse de Haydar Bey'in ölmesi üzerine sancak yürürlükteki usuller gereğince kardeşi Allahverdi Bey'e verilmiştir. Kendisi Şerefnâme'nin yazıldığı demlerde yani 18 Ramazan 1005/ 5 Mayıs 1597 Pazartesi tarihinde Micingird'deki görevinde bulunmaktadır.[260]

c) Pertek Sancağı (Ocaklık): Pir Hüseyin Bey'in ölümünden sonra Çemişgezek Vilayeti iki sancağa bölünmüş ve ilk sancak da Micingird/ Mazgird Nahiyesi'nin sancak statüsüne dönüştürülerek büyük oğul Muhammed Bey'e verilmesi şekliyle oluşturulmuştur. İkinci sancak da Pertek Nahiyesi'nin Sultan Süleyman'ın bir emirnâmesi gereğince Pir Hüseyin Bey'in ikinci oğlu Rüstem Bey'e verilmesiyle teşekkül edilmiştir. Uzun bir zaman ülkeyi yönettikten sonra vefat eden Rüstem Bey'in yerine üç oğlundan; Baysungur, Muhammed ve Ali arasından, sancağın yönetimi babaları Rüstem Bey'in vasiyeti gereğince Baysungur'a kalmıştır. Şerefhan'a göre akıllı bir adam ve zeki bir edebiyatçı olan Baysungur hükümet işlerini kavramada ve aşiret işlerini düzene koymada zekâsı ile kendini göstermiş, bu durum Baysungur Bey'i Kürdistan'ın diğer beyleri ve hükümdarları arasında mümtaz bir konuma getirmiştir. Baysungur Bey de Şerefname'nin yazıldığı tarihte Pertek'te bağımsız olarak yönetim görevinde bulunmaktadır.[261]

d) Sakman/Sağman Sancağı (Ocaklık): Pir Hüseyin Bey'in ölümünden sonra Çemişgezek Vilayeti iki sancağa bölünüp, yaş sırasına göre büyük olan ilk iki kardeş arasında taksim edilmiştir. İki sancağın dışında 14 zeamete taksim edilen Çemişgezek Sancağı'nın 1541 yılı tahrirlerinde bir nahiyesi olan Sağman,[262] Çemişgezek kasabasıyla birlikte padişahlığın özel emlaki arasına sokulmuştur.

[258]Aydın, *age*, s. 240
[259]Şerefhan Bitlisî, *age*, s. 216-217; Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s.39-41; Aydın, *age*, s.239-240
[260] Şerefhan Bitlisî, *age*, s.217; Yolga,*age*, s. 56
[261] Şerefhan, *age*, s. 218, Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 42-44, Aydın, *age*, s. 240
[262] Ünal, *age*, s. 44

Sancak taksimleri yapılırken Pir Hüseyin Bey'in bir anadan doğan üç oğlu; Keyhüsrev, Keykavus ve Keyperviz Beylerin yaşları küçük olduğundan bu dönemde zeamet ve timarla[263] yetinmişler, hükümet ve sancak istememişlerdir. Şerefhân'ın tabiriyle ergenlik çağına geldiklerinde henüz dişleri ve tırnakları çıkmamış arslan yavruları gibi güçsüz oldukları bir sırada çiğnenmiş haklarını istemek üzere hep birlikte saltanat merkezine gitmek konusunda anlaşan kardeşler hükümdarlık katına varmışlardır. Burada durumlarını arz ettiklerinde Sultan onlara merhamet etmiş ve Sakman/ Sağman Nahiyesinin padişahlığın özel emlakinden çıkarılıp sancak haline getirilerek Keyhüsrev Bey'e verilmesine, diğer iki kardeşe de yeni ve zengin zeametler verilmesine ilişkin emir çıkartmıştır.[264]

Keyhüsrev'e sancak tevcihinin tarihi kesin bilinmemekle birlikte arşiv kayıtlarından Keyhüsrev Bey'in Nahçivan Seferi'ne katıldığını ve bu sebeple kendisine 12 Zilhicce 961/ 8 Kasım 1554 tarihinde 25. 000 akçelik terakki verilmesinden hareketle[265] 5 Mart 1550'den sonra ve 5 Şubat 1556'dan önce olması lazım geldiği belirtilmiştir.[266] Keyhüsrev Bey'in 1570'lerin sonunda vefat etmiş olduğu Kasım 1579 yılında sancağa atanan oğlu Salih Bey'in tayininden anlaşılmaktadır.[267]

Keyhüsrev Bey'in ardından Salih, Kasım ve Ömer Bey adında üç oğlundan Salih Bey sancağın başına sancakbeyi olarak tayin edilmiştir. Şerefhân'a göre ikinci oğlu Kasım, bunak hatta meczup olup, resmî görevler almaya da layık değildir. Üçüncü kardeş olan Ömer Bey ise içten içe Salih Bey'in hükümet etmesine razı olmadığından fırsatını bulunca Salih Bey'i öldürerek, zorla sancağın yönetimine geçmiş, bununla da yetinmeyerek kardeşi Salih Bey'in özel mal ve mülklerini de ele geçirmek amacıyla onun dul karısıyla da evlenmek istemiştir. Salih Bey'in karısı tarafından hazırlanan bir planla Ömer Bey öldürülmüştür.[268]

---

[263] Keyhüsrev Bey'e 50.032 akçelik zeamet, Keykavus ve Keyperviz Bey'e ise 20'şer bin akçelik zeametler tevcih edilmiştir. 15 Safer 957/5 Mart 1550 tarihinde Van seferine yoldaşlıkta bulunduğundan dolayı binde yüz akçe alarak zeameti 55 bin akçeye yükseltilmiştir. Ünal, *age,* 44-45, Ayrıca Keyhüsrev Bey, zaim olarak zilkade 959/Ekim 1552'de Erzurum muharebesine iştirak edip, İskender Paşa tarafından terakkiye layık görülmüştür. Aydın, *age,* s. 241

[264] Şerefhan Bitlisî, *age,* s. 218-219

[265] Aydın, *age,* s. 241

[266] Ünal, *Çemişgezek Sancağı,* s. 45

[267] Ünal, *age,* s. 45

[268] Şerefhan Bitlisî, *age,* s. 219-220; Ömer Bey, 16 Zilhicce 998/ 16 Ekim 1590 tarihi bir Ruznmçe kaydına göre Çemişgezek Sancağı'nda "ber-vech-i eyalet" zeamet tasarruf etmekte iken ölmüştür. Ünal, *age,* s. 45

Sağman Sancakbeyi iken kardeşi Ömer Bey tarafından öldürülen Salih Bey, ardında üç erkek çocuk bırakmıştır. Sancağı zorla hâkimiyeti altına alan kayınbiraderi Ömer Bey'in öldürülmesini bizzat tertip ettiği söylenen Salih Bey'in karısı, oğullarından Keyhüsrev Bey'i alıp payitahta götürmüş, Sultan III. Murad'ın tahtına sığınarak, büyük vezirler ve görevliler aracılığıyla durumunu detaylı olarak arz etmiştir. Bunun üzerine dileği yerine getirilmiş olarak şehrine dönen Keyhüsrev Bey, Şerefnâme'nin yazıldığı 1005/1597 yılı olan bu tarihte kimseyle çatışmaksızın ve bağımsız olarak Sağman Hükümetini yönetmektedir.[269]

Toparlarsak 16. yüzyılın sonlarında Sultan III. Murad devr-i saltanatında Çemişgezek Sancakbeyi ümeradan bir beyken, taksim edilen diğer üç sancağın; Mazgird Sancakbeyi Haydar Bey, Pertek Sancakbeyi Baysungur Bey ve Sağman Sancakbeyi Keyhüsrev Bey'dir. Bundan sonra bir müddet Pir Hüseyin Bey'in beylik idaresi biri Ovacık, diğeri Sağman olmak üzere iki kadılığa taksim edilmiştir. [270]

3-İç Dersim: Çemişgezek Dağlık Bölgesi ve İdarî Durumu

Bölgenin idarî taksimatı kapsamında Çemişgezek, Pertek, Sağman, Mazgird sancakları dışında kalan İç Dersim olarak adlandırılan yerlerde yurtluk-ocaklık veya malikâne olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Zira burası idari açıdan bütünün içinde çok fazla bir anlam ifade etmeyen, arazinin de durumu nedeniyle çok fazla müdahale edilmeyen bir bölgedir. İç Dersim, merkezi otoritenin nüfuz alanı dışında kalmakla beraber, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da var olan yerel örfe dayalı mir, emir ve bey gibi feodal hâkimlerin oluşturduğu güçlü bir otoriteye ve hiyerarşiye de sahip olamamıştır. Burada ağa ya da seyitlerin etrafında oluşan bir otoriteden bahsetmek mümkündür. Ancak bir aşiretin bazen birden fazla reisinin varlığı da görülmüştür. [271] Antranik, Dersim Seyahatname'sinde 120 yaşındaki nenesinin anlattığı çeşitli masal ve olaylardan yola çıkarak şunları yazmıştır: "Büyükannem, çoğu kez Dersim beglerine 'takavor(kral)' derdi". Bundan hareketle yarım yüzyıldan da geriye gidildiğinde[272] İç Dersim'in özerk olduğu sonucunu çıkarabiliriz ve deyim yerindeyse İç Dersim'in siyasî tarihi 18. yüzyıldan sonra başlamaktadır."[273]

[269] Şerehan Bitlisî, *age*, s.220
[270] Yolga, *age*, s. 58
[271]Koçlar, agm, s.265
[272]Kitabın ilk sayfasında yazar Kiğı kasabasından Altun-Hüseyn'e gidişini anlattığı bölümde "1888 yılıydı, hayatımın 14. baharı." şeklindeki anlatımından 1874 doğumlu olduğu anlaşılıyor. Eğer

4-Çemişgezek Sancağı'yla Bağlantılı Sancaklar

19. yüzyılın ortalarından itibaren Dersim adıyla oluşturulan sancağa istinaden Dersim adıyla anılan bölgenin 16. yüzyılda "Çemişgezek Ülkesi" olarak adlandırıldığını yukarıda belirtmiştik. Doğu Anadolu'da Osmanlı hâkimiyetinin nişanesi olan idarî sancağın fizikî sınırları genellikle doğal unsurlarca çizilirken, kendini Dersim'den saydıran beşeri coğrafyanın sosyo-kültürel sınırları geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu sebeple Dersim bölgesi namıyla bilinen coğrafyada Çemişgezek'in etrafındaki sancaklar da dâhil olunduğunda karşımıza geniş bir coğrafya çıkmaktadır. Çemişgezek'le sosyo-kültürel bağlantısı olan sancaklar ise şunlardır:

a) Kız-Uçan Sancağı (Ocaklık) : 1518 tarihli Çemişgezek defterinde Pir Hüseyin Bey'in ülkesi içinde bulunan sancak, Irakeyn Seferi'nden sonra 19 Mart 1537 tarihli timar tevcihi kaydında Allahverdi Bey tasarrufunda sancak olarak görülmektedir. Allahverdi Bey'in, Pir Hüseyin Bey'in akrabası oldu anlaşılmakta olup, bu sancak ona Irakeyn Seferi sonrasında verilmiştir. 3 Şevval 974/ 13 Nisan 1567 tarihinde sancaktan oğlu lehine feragat eden Allahverdi Bey'in yerine aynı tarihte Erzurum Mîralemi olan oğlu Murad Bey geçmiştir. [274] Kız-Uçan sancağının idaresi Allahverdi Bey'e ve oğullarına yurtluk ve ocaklık olarak verilmesinin ardından bu düzen birkaç kısa fasıla dışında XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. 1894 yılında adı Pülümür olarak değiştirilen Kız-Uçan, günümüzde Tunceli ilinin kuzeydoğu köşesinde yer alan Pülümür ilçesidir.[275]

b) Kemah Sancağı: Çaldıran Savaşı öncesinde Erzincan, sonrasında Bayburd ve Kiğı Osmanlı'ya geçmiş; buradaki gayretinden dolayı mirâhur Bıyıklı Mehmet Ağa bölgeye beylerbeyi olarak atanmıştır. Bununla birlikte bütün Akkoyunlu şehir ve kaleleri gibi çok müstahkem bir kale olan Kemah Kalesi 1503'ten beri hâlâ Safevi

---

büyükannesi 1888'de 120 yaşında ise, yüz küsur evvel 1768 yılına ya da 1700'lü yıllara denk geliyor. Buradan hareketle Dersim'in iç kesimlerinde klasik Osmanlı hâkimiyetini görememekteyiz.Antranik kitabının ilerleyen kısımlarında Dersimlilerin Osmanlılarla Çarpışmaları(1828-1895) bölümünde şu cümleyi not etmiştir. "Ancak devlet sayılacak düzenli kanunları yoktu ve (aynen şimdiki gibi) Dersim hep iç aşiret kavgalarıyla meşguldü. "Aynen şimdiki gibi" dediği tarih 1888 yılıdır.

[273]Antranik, *Dersim Seyahatname*, s.155

[274]Aydın, *age*, s.237

[275].Murat Alanoğlu, "1642 Tarihli Avârız Defterine Göre Kızuçan (Pülümür) Kazâsı", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 2016 Yıl 9, Sayı XXVIII, s.110, 112

Kızılbaşlarının elindedir.[276] Çemişgezek Hâkimi Hacı Rüstem Bey'in de öldürülme sebebi olarak gösterilen Kemah Kalesi Celâlzâde'nin tasviriyle;

"…çevre ve yanlarda bulunan vilayetlerin kilidi olup dağ gibi kulelerle dolu, duvarları gök kalesini andıran, alt ve üstü yüksek burçlarla dolu, içerisi mezhebleri inciten kızılbaş anarşistlerle dopdolu, hendekleri zorluk gösteren helak yeri kuleleri göğe eş, semanın zirvelerine arkadaş, geçilmesi güç yüksek bir kale, aşılması zor yüce bir burçtur." [277]

Kemah Kalesi ile Erzincan Kalelerinin birbirine yakın olması dolayısıyla, Kızılbaşlar Kemah Kalesi'ni muhafaza memur olup, zaman zaman Erzincan halkına taarruz etmekteydiler. Bu durum Çaldıran sonrası Amasya'da bulunan Sultan Selim'e arz edilince Erzincan hâkimi Bıyıklı Mehmed Paşa'ya hükm-i hümayunla Kemah Kalesi'ni muhafaza emrini vermiş ve Kemah Kalesi 1515 yılında Kızılbaşların elinden alınmıştır.[278]

Kemah'ın teslim olduğunu duyan Şah İsmail, Tercan'ın Hınıslu boyundan olan Nur Ali Halife kumandasında kuvvetli bir orduyu Bıyıklı Mehmed Paşa'nın üzerine göndermiştir. Ancak şahın sarayındaki casusları vasıtasıyla bunu haber alan Bıyıklı Mehmed Paşa Karahisar, Kemah, Erzincan ve Tercan'daki kuvvetleri bir araya getirerek Erzincan yakınlarında Nur Ali ile emrindeki orduyu karşılayıp büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Rûmlarla[279] parlak savaşlar yapan, Tokat'ı yakan Nur Ali Halife 1516-1517 senesinde Çemişgezek'te Bıyıklı Çavuş lakaplı Mehmed Paşa'yla yapılan bu savaşta öldürülmüştür.[280]

c) Kiğı Sancağı: Şerefnâme'den öğrendiğimize göre Akkoyunlulardan beri Pazûkî aşiretinin elinde bulunan Kiğı'da hâkimiyet süren aşiret reisi Halid Bey, Çemişgezek hâkimi Hacı Rüstem Bey'le aynı kaderi paylaşmıştır. Halid Bey, Sultan Selim'in Çaldıran Seferi sırasında Osmanlı ordugâhına gelmiş, ancak Şah İsmail'in koyu adamlarından olduğu için padişah tarafından öldürülmüştür. Oğulları Rüstem, Halid ve Mehmed Beyler de Osmanlı tarafına geçen Bitlis hâkimi Şeref Han tarafından öldürülmüşlerdir.[281] Böylelikle Bayburd'un Osmanlıların eline geçtiği sırada 25 Şaban 920/15 Ekim 1514 tarihinden birkaç gün önce Kiğı da Osmanlı hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır.[282]

---

[276] Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası,* s. 6
[277] Celâlzâde, *age*, s. 390; Hoca Sadeddin, *age*, IV. cilt, s. 232
[278] *Solak-zâde Tarihi-II*, s.35
[279] Anadolu coğrafyasında yaşayanlar kastedilmektedir.
[280] *Kızılbaşlığın Tarihi (Târih-i Kızılbaşıyye)*, s. 43
[281] Hoca Sadeddin, *age*, s.249
[282] Hoca Sadeddin; *age*,s. 226

Çaldıran Savaşı öncesi Osmanlı hâkimiyetine geçen Kiğı bölgesi ilkin Bıyıklı Mehmed Paşa idaresindeki Erzincan-Bayburd Beylerbeyiliğine bağlanmıştır. Çaldıran Savaşı sonrası yeniden düzenlenen idari taksimatla 1515 tarihinde yine Bıyıklı Mehmed Paşa idaresindeki Diyarbakır Beylerbeyiliği'ne, ardından Erzurum'un Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle birlikte 1535 tarihinde Erzurum Beylerbeyliği kurulmuş ve sancak Mehmed Han idaresindeki Erzurum Beylerbeyiliği'ne bağlanmıştır. Tahrir kayıtları ve tevcihat kayıtlarına göre bu devir de Kiğı Sancağı on üç nahiyeden oluşmaktadır.[283] Bu nahiyelerden Göcek, Sancağın coğrafi olarak en dağınık nahiyesidir. Bünyesindeki aşiretlerin bir kısmı Dersim/Tunceli'nin Nazimiye ilçesinin doğusuna kadar, bir kısmı da Mazgird'in doğusuna, Muhundu deresi ve civarına kadar uzanan bir bölgede sakindir.[284] Sancak ayrıca nahiyelerden ayrı bir birlik teşkil eden aşiretlerden de meydana gelmektedir. Bu aşiretler Küçük Nahiyesindeki Şirinli ve Okçulu aşireti, Mutalılu veya Mutaliplu cemaati ve Dersimli cemaatidir. Bu aşiret ve cemaatlerin birer ağası olup, bunlara ağalık hizmetini yapmaları için 1500 ile 5.000 akçe arasında timar tevcih edilmektedir.[285]

Ayrıca ilkin Çemişgezek Sancağına bağı olan Gürzelik ve Kız-Uçan nahiyeleri 1520'den sonra Livayı Kız-Uçan adıyla Kiğı Sancağı'na bağlanmıştır.[286]

d)Arabgir Sancağı: 1548 yılına kadar Diyarbekir Beylerbeyiliği'ne bağlı olan sancak, 1515 yılında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir.[287] İlkin Çemişgezek Sancağı sınırları içinde yer alan ve 16. yüzyıl tahrir kayıtlarınca hemen hemen hiç bir cemâat bulunmadığı belirtilen Şirzu[288] ve Poşadı nahiyeleri 1520'den sonra Arapgir Sancağı'na bağlanmıştır.[289]

---

[283] Kiğı Sancağı'nın nahiyeleri: Kiğı, Lekri veya Lekzi, Gönlü veya Gevanlü, Okçulu, Sancak, Kozlu, Andırın, Kurt Düzü veya Kurt -Yüzü, Güney, Koç-ı Ahmâr, Belde, Küçük ve Varto'dur.

[284]Yunus Koç, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Kiğı Sancağı'nda İskân Ve Toplumsal Yapı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* Konya, S. 16, Güz 2004, s.132

[285] Aydın, *age,* s. 234

[286] Veli Saltık, *Tunceli'de Aşiret- Oymak-Ocaklar,* Kuloğlu Matbaacılık, Ankara, 2009, s. 62

[287] Enver Çakar, Füsun Kara, "17. Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağında İskân Ve Nüfus (1643 Tarihli Avârız-Hane Defterine Göre)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 15, Sayı: 2, Elazığ, 2005, s.388

[288] Ünal, *Çemişgezek Sancağı,* s.30

[289] Saltık, *Tunceli'de Aşiret- Oymak- Ocaklar,* s. 63

1- Pir Hüseyinoğullarının Topraklarını Tasarruf Şekli ve Şartları

Sultan I.Süleyman dönemi Osmanlı Eyalet Kanunnâmeleri arasında bulunan 1541 tarihli Çemişgezek Sancağı Kanunnâmesinde belirtildiği üzere "Vilayet-i mezbure Kürdistan hükmünde"dir.[290] Bu şekilde "Kürdistan üslûbu üzere" yâni, mülkiyet olarak dirlikleri evlatlarına intikal ettirilecektir.[291]

Pir Hüseyinoğullarının ve torunlarının kendilerine verilen hakkı bir yabancıya vermemeleri, Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerindeki diğer ülkelerde herhangi bir görev almamaları şartıyla birbirlerinden miras yoluyla devralmaları konusunda padişahlık emirnâmesi bulunmaktadır.[292]

Bu emirnâme gereğince Pir Hüseyin Bey evlâdından olanlar ve ataları ülkesinde sancak ve zeâmet tasarruf edenler seferlere katıldıkları takdirde dirliklerine müdahale edilmeyecek, vilâyet kâtipleri bunların dirliklerine müdahale etmeyecekleri gibi, gelirleri arttırılmayacak ve eksiltilmeyecektir.

2- Çemişgezek Beyliği ve Pir Hüseyinoğullarının Sonu

17. yüzyılda 1650-1654 yılları arasında Doğu Anadolu'ya seyahat eden Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nden öğrendiğimize göre Çemişgezek hâlâ Diyârbekir Eyâletinde sancakbeyi merkezidir. Müftüsü, nakîbi,[293] muhtesibi[294], dizdârı[295] ve kale neferleri vardır. Bu dönemde Sağman Beyinin de Kânûn-ı Süleymân Hân kanununca sancağın başında olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde sancakbeyinin hâssı 369.057 akçe olup, sekiz yüz elli askere sahiptir. Müftü, nakîb, kethüdâ yeri ve yeniçeri serdârı cümle Diyârbekir'de olmakla birlikte kadısı ve şehir muhtesibi vardır. Sancak beyi aynı zamanda kale dizdârıdır.[296]

Osmanlı Devleti, 16. yüzyılda bölgedeki siyasî ve sosyal istikrarı bozmamak için Doğu Anadolu'nun birçok bölgesinde uyguladığı siyaset çerçevesinde uzun süre

---

[290] Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri-V*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 531
[291] Ünal, "XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek Ve Sağman Sancakbeyîleri", s.248
[292] Şerefhan Bitlisî, *Age*, S. 216
[293]Nakîb: Nakîbu'l-Eşrâf'ın kısaltmasıdır. Nakîbu'l-Eşrâf, Hz. Muhammed 'in neslinden gelen kişilerle ilgili işleri gören kimsedir.
[294]Mali ve ekonomik görevlere ilişkin memur
[295]Kale bekçisi
[296]*Evliya Çelebi Seyahatnâmesi- VI*, (haz) Karaman, Dağlı, s.133-134; *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi-III*, (haz) Mümin Çevik, s.1440

Pir Hüseyin Bey Oğullarını ortadan kaldırmaya teşebbüs etmemiştir. Ancak İran tehlikesinin ikinci plana düştüğü 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra hükümet ve yurtluk-ocaklık sancakların imtiyazlarını yavaş yavaş ortadan kaldırılma politikası uygulamaya başlayan Osmalı Devleti, 1663 yılında Sağman ve Mazgird sancaklarını sancakbeyilerinin halka zulmettikleri gerekçesiyle lağvedilerek mukataa haline getirmiş ve voyvodalar eliyle idare etmeye başlamıştır.[297] Fazıl Ahmet Paşa'nın 1673 yılında çıkarttığı özel bir fermanla da Pertek Sancakbeyliği toprakları "Mülk-ü Hümayun" adı altındaki padişah topraklarına katılmıştır.[298]

Böylelikle 16. yüzyıl boyunca ve 17. yüzyılın sonlarına doğru Pertek, Sağman, Mazgird bölgesinde hâkim olan Melkişler tabir-i diğerle Pir Hüseyinoğullarının özel statülü hükümranlıkları tedrici bir biçimde Osmanlı merkezî idaresince ortadan kaldırılmıştır.

Bu dönemde Osmanlı'nın da merkezi otoritesindeki zayıflamayla birlikte voyvodaların nüfuzları artmıştır. 17. yüzyılda Çarsancak olarak anılan Perto, Sağman ve Mazgird kazaları ahalisinin bu durumdan memnun olmadıkları, Voyvoda Osman Ağa'nın zulmünün devamlılığından rahatsızlık duydukları 1695 yılında Perto Kadısı Mevlana Osman'ın yazdığı arzdan anlaşılmaktadır.[299]

Yine 18. yüzyılın başlarında 1711'de Çemişgezek ve Sağman kadılarından Çarsancak mukataasından vâki voyvoda hasları olan karyelerin aşar-ı şeriye ve rusumat-ı sairesine hiç bir taraftan müdahale ettirilmeyip bunların voyvoda Mustafa tarafından zapt ve taşir edilmesi istenmiştir.[300]

18. yüzyılın ilk yarısında Diyarbekir Eyaleti'nin idari taksimatında yer alan sancaklara bakıldığında 1733 tarihinde Çarsancak adı geçerken, 1739 ve 1747 tarihlerinde Dersim bölgesinden herhangi bir sancak adı geçmemektedir. 1785 yılındaki Diyarbekir Eyaleti'nin idari taksimatında ise Çemişgezek ve Sağman Sancakları yer alırken, Mazgird ve Pertek Sancakları bulunmamaktadır. 1792 yılına ait vergi tevzi ile ilgili belgelerden Çarsancak kazasının Diyarbekir Eyaletine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Palu, Çarsancak, Harput, Eğil, Çermik, Çüngüş, Ergani ve Çemişgezek sancakları idarî açıdan Diyarbekir Eyaletine, malî açıdan ise

[297] Ünal, agm, s. 263
[298] Saltık, *Tunceli'de Aşiret- Oymak- Ocaklar*, s.40
[299] BOA, Fon no: İE. ŞKRT, Dosya no:2, Gömlek no:112
[300] BOA, Fon no C. ML..., Dosya no 579, Gömlek no:23766

1775 yılında oluşturulan Maden-i Hümayun'a dâhil sancaklar olarak statülerini devam ettirmişlerdir.[301]

1788-1789 tarihinde başlayan mülkî teşkilat gereğince Maden Eyaletine bağlanan bölgede fahri kaymakamların, fahri nahiye müdürlerinin tayini yine bölgenin ileri gelenleri arasından yapılmıştır. Bu idarî değişimle birlikte bölgede Çarsancak beyleri olarak anılan Kulu Ağa ve evlatları nüfuz kazanmaya başlamışlardır. Pertek Sancakbeyi Baysungur Bey zamanında davarını yaylamak üzere Palu'nun Karaçor nahiyesine bağlı Kenar köyünden gelen Kulu Ağa'ya otlak ve yaylak olarak Peri nahiyesi verilmiştir. Sungur Beyin vefatından sonra Kulu Ağa'nın ve evlatlarının mali kuvvetleri ve nüfuzları artarak Peri ve Vasgird nahiyelerini zapt ve idareye almışlardır. O zamanki mülkî taksimat dolayısıyla derebeylik merkezi olan Pertek, kaza teşkil edilmiş ve Kulu Ağa'nın evlatları bu kazaya fahri kaymakam olmuşlardır. Çemişgezek kaymakamlığını da Beyzâdelerden, diğer kazalara da aşiret arasından sivrilen aşiret ağaları fahri kaymakam tayin kılınmıştır.[302]

Böylelikle Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 18. yüzyılda iyice gün yüzüne çıkan adem-i merkeziyetçi yapı ve merkezi otorideki zayıflamanın neticesinde bölgede mahallî beyler güçlenmeye başlamıştır.[303] Yurtluk-Ocaklık statülü özerkliğin ardından bu idare şekli bir kez daha Dersim bölgesinde Osmanlı Devleti himayesinde ikinci bir derebeylik kurulmasına sebep olmuştur.[304]

Sonuç olarak 16. yüzyıl başlarında Melkişlerden Hacı Rüstem Bey'in yönetimindeyken Safevi Devleti'ne tabi olan Çemişgezek toprakları 1514 Çaldıran Savaşı akabinde Osmanlı Devleti hâkimiyetinde yeniden Melkişlerden Pir Hüseyin Bey'in idaresine verilmiştir. Pir Hüseyin Bey'den sonra oğullarına taksim edilen 'Çemişgezek Ülkesi' toprakları Pir Hüseyinoğulları idaresinde 17. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak yönetilmiştir. Osmanlı Devleti'nin klasik düzeninde meydana gelen değişmeler neticesinde timar sisteminin yerini iltizama bırakmasıyla topraklar voyvodalar eliyle yönetilmiş, ardından 18. yüzyılın sonlarında tesis edilen mülkî idare gereğince yöneticiler yine bölgenin içinden tayin edilen memurlar olmuşlardır.[305]

---

[301] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s.128, 129, 132
[302] Yolga, *age*, s. 58-59
[303]Yücel, "Osmanlı Devleti'nde Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", s.669, 671
[304] Yolga, *age*, s. 58-59
[305] Ortaylı, *age*, s.157, 355-362

II-DERSİM BÖLGESİNİ ETKİLEYEN VE DERSİM'DE YAŞANAN CELALÎ İSYANLARI

16. yüzyıldaki nüfus artışı, değişen dünya ve ekonomik şartlar Osmanlı toplumunu şiddetli bir buhrana sürüklemiştir. Olayların mahiyetini anlamakta güçlük çeken Osmanlı yönetimi çareyi kanun-ı kadime dönmekte aramıştır. Böylece 1550'li yıllardan başlayan, 1590'larda şiddetlenerek 1610'lara ve hatta sonrasına sarkan isyan ve toplumsal kargaşa Osmanlı sosyo-kültürel ve ekonomik yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır.[306]

16. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da dinî muhtevalı Türkmen Kızılbaş karakterli Celâlî isyan hareketleri, yüzyılın son çeyreğinden 17. yüzyılın ilk yarısına kadarki dönemde ise idarî düzenden kaynaklı dirlik ve düzen kavgası karakterli, Celâli fesadı ve Büyük Kaçgunluk özelliği taşıyan isyan hareketleri meydana gelmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı idaresine karşı Anadolu'da meydana gelen bu isyan hareketlerine genel olarak Celâlî denilmiştir.

Celâlî tabiri, 16. yüzyıl başlarında isyan eden Bozoklu Şeyh Celâl'le ilgili olup, "Celâl'e mensup" anlamına gelmektedir.[307] 16. yüzyıl Celâlîliği tanımlanmaya çalışılırsa dinî muhtevalı Türkmen Kızılbaş karakterli ilk kısmı için merkeziyetçi idareye karşı adem-i merkeziyetçi Türkmen topluluklarının karşı koyması denilebilir. Bu devirde Türkmenler daha serbest ve büyük topluluklar halinde yaşadıklarından, onları merkeziyetçi idarenin gereği olarak kontrol altında tutma çabaları ve idarecilerin hatalı davranışları bu tür ayaklanmaların sebeplerdendir. Diğer taraftan idarî düzenden kaynaklanan dirlik ve düzen kavgası karakteri taşıyan ikici kısım Celâlîlik ise Kanûnî'den sonra tedricî bir otorite boşluğunun meydana gelmesi, timar rejiminin iyi işlememesi ve kapıkulu ocaklarının eski gücünü kaybetmesi gibi sebepler sonucunda mezhep mücadelelerini geri plana iterek 17. yüzyılın ilk yarısından itibaren tamamen idareye karşı bir harekettir. [308]

Kısacası Celâli isyanları Osmanlı idaresinden memnun olmayan zümrelerin ve Kızılbaş eğilimli Türkmen gruplarının Safevîler'in de etkisiyle merkezî otoriteye

---

[306] Yunus Koç, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300-1600)" , *Osmanlı*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.545

[307] Abdülbaki Gölpınarlı, *Pir Sultan Abdal*,Varlık Yayınları, İstanbul, 1995, s.5

[308] Mustafa Akdağ, *Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1963, s. 45-73; Müçteba İlgürel, "Celâli İsyanları", *DİA,* VII, Ankara, 199, s. 255

başkaldırmaları şeklinde ortaya çıkmış, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren dirlik-düzen kavgası halini alarak değişik bir mahiyet kazanmıştır. Osmanlı devlet anlayışı, bu tür hareketlerin tümünü "huruc ale's-sultân"[309] olarak değerlendirmiştir.[310]

A-Dinî Muhtevalı Celâlî İsyanları

16. asrın başlarından 17. asrın ortalarına kadar devam eden Osmanlı-Safevi mücadelesi, Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht kavgaları, Anadolu'da yaşayan konar-göçer aşiretlerle, bazı köylülerin hatta bir kısım timarlı sipahinin de maruz kaldığı içtimâi ve iktisadî sıkıntılar, mahalli idarecilerin baskı ve idaresizlikleri gibi sebeplerle arada kalıp ezilen Kızılbaş halk genellikle Baba İlyas metodu üzere kendilerini mehdi ilan edip, halkı ayaklanmaya çağıran kişiler etrafında toplanarak, içinde bulundukları şartlara isyan etmişlerdir. Şah İsmail adına hareket eden Şah Kulu Baba Tekeli, Nur Ali Halife, Bozoklu Celâl, Şah Veli ve en kapsamlısı olan Kalender Çelebi isyanlarının temelinde bu sebepler bulunmaktadır.[311]

Babaîler ve Şeyh Bedreddin İsyanı gibi mesiyanik/mehdilik[312] özelliği taşıyan bu dönem Kızılbaş isyanlarının özelliği mehdilik kavramında gizlidir.[313] Sosyal şartların bozulup zulmün arttığı dönemlerde halkın kurtarıcı beklentisi içine girmesiyle her toplumda yankı bulan bir sığınma mekanizması olan mehdilik telakkisi zamanla bu beklentinin dinî bir inanca bürünmesiyle mehdilik inancının doğmasına yol açmıştır.[314] İslamî inançta Safevi Şiîliği ile bağlantılı olan mehdilik

---

[309] Sultana, merkezi otoriteye karşı isyan etme, karşı çıkma. Kıyam.
[310] İlgürel, "Celâlî İsyanları", s. 252
[311] Ocak, *Babailer İsyanı*, s.158
[312] Ocak, *Babailer İsyanı*, s.80
[313] Dünyanın son zamanlarında ortaya çıkıp doğru inancı ve adaleti yeryüzüne hâkim kılacağına inanılan kurtarıcı olarak beklenen Mehdi, sözlükte "doğru yolu bulmak; yol göstermek, rehberlik etmek" anlamındaki hüdâ kökünden türemiş bir sıfat olup "hidayete erdirilmiş, kendisine doğru yol gösterilmiş kişi" demektir. Kavramın içeriğindeki âhir zaman, hükümdarlık, dini yenileme, kurtarıcılık gibi ana özellikleri değişmemekle birlikte içinde bulunduğu dinin karakterine göre ayrıntılarda farklılıklar görülmekte, bu kavramı ifade eden kelimeler de dînlere ve kültürlere göre değişmektedir. Dinlerin çoğunda insanlığın maddî ve mânevî sıkıntılarını sona erdirecek, içtimaî ve dinî hayatı ideal olgunluğa ulaştıracak bir otoritenin geleceği inancı vardır. Mevcut durumda ideal mutluluğu bulamadıklarına inanan insanlar için mehdi, ülke içinde halkına cennet saadetini tattıracak olan ideal bir devlet adamı, sosyal reformcu, dinin kurallarını hayata geçirecek peygamber ve rahip olarak tasavvur edilir. İslâm inancında Mehdî telakkisi IX. yüzyıldan itibaren İsnâaşeriyye arasında kökleşmiş ve bu fırkayı diğerlerinden ayıran önemli bir inanç esası haline gelmiştir. İsnâaşeriyye'nin benimsediği Mehdî inancında, zuhur ettiği anda Ehl-i beyt düşmanlarından intikam alma fikrinin yanı sıra gaybet döneminde bulunduğu ve zuhur edeceği ana kadar taraftarlarına, mazlumlara, düşkünlere ve hastalara yardım ettiği telakkisi de büyük önem taşır. Yusuf Şevki Yavuz, "Mehdi", *DİA,* XVIII, Ankara, 2003, ss.369- 374
[314] Yavuz, "Mehdi", s.372

kavramı ihtilaci bir karaktere sahip olduğundan adı geçen isyanlarının amacının Osmanlı/Yezid saltanatını devirmek olduğu görüşü savunulmaktadır.[315] Bu görüşe karşılık, bu isyanları çıkaranların belli bölgelerin Osmanlı-Türk sosyal-siyasî evrimi içinde Osmanlı düzenliğine karşı çıkan, hep ayrıksı ve aykırı bir yaşantı süregelmiş topluluklarından çıkıp duran kısa süreli bir başkaldırı olayı olduğu görüşü de ileri sürülmüştür.[316]

Bu ayaklanmalarda adı geçen bölgeler ve bölgelerin halkı çoğunlukla Kızılbaş-Türkmen kökenlidir.[317] Bu bölgeler ise Sivas Vilayeti'nin doğu tarafı; Dersim'in tamamı, Karaşar, Akçadağ, Kiğı ve çevresi, Kars köyleri, Tokat ve Zile tarafları, Mecidiye kazası, Adana, İç-İl, Teke, Menteşe, İzmir havalisindeki Tahtacı yörükleri, Manisa'nın bazı köyleri, Beğovası, Çepni Aşireti, Kemah ve Ümraniye köyleri ile Burdur kasabası isimli yerleşim birimleridir.[318]

Yukarıdaki bölgeler Anadolu'da 1071 Malazgirt Savaşı'ndan, son beylik olan Dulkadiroğlu topraklarının Osmanlılara katılması sırasında tetiklenen 1526 yılındaki Kalender Çelebi İsyanı arasındaki dönemdeki olayların cereyan ettiği bölgeler olup, bu dönemin çehresi kültürel ve toplumsal tarihin kendi özgüllüğüyle şekillenmiştir.[319]

Bu bölgelerde Malazgird'den Kalender Çelebi İsyanı dâhil geçen zamanda patlak veren ilk isyan özelliğiyle Baba İshâk İsyanı[320] kültürel ve toplumsal tarihin kendi özgüllüğüyle şekillendiği bu bölgelerde kendisinden sonra meydana gelen bu çaplı isyanların da öncüsü olmuştur. Bu doğrultuda Babailer İsyanı gibi mesiyanik/mehdilik özelliği taşıyan isyanların öncüleri olan şeyhler de genellikle Baba İlyas metodunu kullanarak önce mağaraya çekilerek uzunca bir riyazat hayatı geçirmiş, böylelikle halk arasında korkuyla karışık büyük bir saygı elde ettikten

[315] Ocak, *Babailer İsyanı*, s.159
[316] Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası: Celalî İsyanları*, Barış Yayınları, Ankara, 1999, s. 15
[317] Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası: Celâlî İsyanları*, s. 15
[318] Savaş, *age*, s.11
[319] Kafadar, *age*, s.63-65
[320] Baba İshak/ Babaîler İsyanı: Anadolu Selçukluları devrinde, Orta ve Güneydoğu Anadolu'da Baba İlyas'a bağlı Türkmenler'in isyanı dolayısıyla ortaya çıkan ve gayri Sünnî bir istikamette gelişen dinî-tasavvufî harekettir. İsyanı Amasya yöresinde faaliyet gösteren Baba İlyâs-ı Horasânî (ö. 637/1240) adında bir Türkmen şeyhi yönettiği için hareket onun adına izafeten Babaîlik adıyla anılmaktadır. Babaîlik hareketinin doğuşuna yol açan Babaî isyanı veya diğer adıyla Baba Resul kıyâmı, 1240 yılında II. Gıyâseddin Keyhusrev zamanında meydana gelmiştir. Ahmet Yaşar Ocak, "Babaîler", *DİA,* IV, Ankara, 1991, s.373-374

sonra Tanrı ile temas kurduklarını söyleyerek amaçlarını açıklayıp, hadiseyi başlatmışlardır.[321]

1-Şah Kulu İsyanı (1511)

Dini inanç ve davranışları, taraftarları üzerindeki sınırsız etkisi ve manevi gücünden Osmanlı askerinin korkması yönüyle Şah Kulu'nun Selçuklular dönemindeki Baba İshak ile mukayese edilebileceğini ifade eden Sümer'e göre 16. yüzyılın başında meydana gelen bu isyan, Osmanlı Devleti için bundan sonraki isyanların tetikleyicisi olmuştur. Bu nevi isyanların ciddi sıkıntılara yol açmasının ve bu özellikte şahısların ortaya çıkarak haklı ayaklandırmasının en birinci sebebi adaletsizliktir.[322] Bu tür eylemlerin arttığı dönem, Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht mücadelesesine denk gelmektedir. Bu karışıklık anlarında timarları elleriden alınıp başkalarına devredilen Tekeli tımarlı sipahiler, Şah İsmail'in vaadleri üzerine İran'a gitmişlerdir. 1511'deki Şah-Kulu isyanının büyümesinde bu sipahiler mühim bir rol oynamışlardır. Bunun sebebini ise Celalzâde Mustafa, İstanbul'da olan devlet adamlarının kul taifesine olan meyillerine bağlarken, ayrıca timar tevcihinde yapılan hatalara bağlamaktadır.[323]

Müverrihi tarafından 1486 yılında yazılmaya başlandığı anlaşılan ve kendi yaşadığı devri anlattığı için dönemin önemli kaynağı olan *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*'da Şah Kulu olayı teferruatıyla şu şekilde anlatılmaktadır:

"Anatolı'da Teke ili'nde Kızılkaya dimekle maruf yirden Hasan Halife dirlerdi ve Şah Kulu dirlerdi bir oglı var idi, bir mağara içinde olurdı, Sultab Bâyezid'in ana her yıl altı yedi bin akçe sadakası vardı, meğer kızılbaş imiş, ol aralıktan huruc edip geldi. Antaliyye'nin pazarı güni pazarın yağma ve talan eyledi. Kâdısını tutup dört pare edip asakodı. Etrafa âdemler gönderip, "fursat bizümdür" deyü haber eyledi Ne kadar gizli dindaşları, kızılbaşları var ise yanına geldiler. On bin mikradı âdem cem'eyledi. Ve Teke ili'nden çok halk cem eyledi. Ol aralıktan kalkup Anatolı beglerbeğisi Karagöz Paşanın üzerine vardı. Karagöz Paşa ile azim ceng eyledi. Kızılbaş sınur gibi oldı. Anlar yağmaya meşgul olup gafil düşicek girü kızılbaş ikdam idüp bunları sıdılar. Karagöz Paşa kaçdı. Ardına düştüler Karagöz Paşayı tutdılar. Götürüp Kütahiyye'de kal'aya karşı merhumu kazığa urup şehid eylediler. Sancak beyleri birbiriyle uzlaşıp mukavemet idemediler. Andan Kızılbaş kuvvetlenüp ili günü yıkup çok fesad eylediler. Ve hâşâ sebb-i çâryâr[324] eylediler. Andan kalkup Aydın iline gittiler. Ol aralıkda Sultan Korkud Sultan Bâyezid'e ahvali

[321]Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 160
[322] Sümer, *Safevi Devletinin kuruluşu*... s. 34
[323] Tekindağ, agm, s.50-51
[324] Dört dosta sövmek anlamına gelmektedir.

i'lam eyledi. Sultan Bâyezid dahi vezirleri Ali Paşa'ya ve Hersek oglına hışım eyleyüp "çün bunlar huruç itdi, niçün bana bildürmedünüz" deyi itap eyledi. Ali Paşa'ya emr idüp "tiz var Anatolı'ya geç"bunların hakkından gel ve illa senün derin yüzerin. Diyecek ol dahı Anatolı'ya geçdi.[325]

Kapı halkının, yeniçerilerin ve de Amasya sancakbeyi olan Şehzade Ahmed'in oğlunun da katıldığı Osmanlı ordusu Kızılkaya'ya varınca "Kızılbaş dahi Karaman tarafına gittiler. Karaman Paşası Haydar Paşa ile Cündî Kemal Beğ sancakbeyiyle ceng idüp şehid eylediler. Andan göçüp Çubuk ovasına gittiler." Ali Paşa'nın bunun üzerine iki bin kişiyle Çubuk ovasına geldiğini duyan "Kızılbaş develerin hisar gibi tokat edüp[326] içine girüp, yir yir ceng idicek kapular koyup hâzır oldılar." Ayrıca bu sırada Sinan Paşa ile ulufeciler kethüdası Kara Musa arasında geçen konuşmada Ramazanoğullarının da bu olaya dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Kara Musa "Ramazanoglı dahi geliyürür" deyince, Sinan Paşa "gelsin, Ramazan oglı kimdür?" diyerek hemen cenge başlamıştır.

Burada yapılan çarpışmada "kızılbaş Hasan Halife'ye ok tokundı. Helak olup tokat içinde bir figan kopdu. Andan Ali Paşa at salup kızılbaş içine vardı. Üzerine yarak üşürdüler, helak itdiler. Çün hal böyle oldı, sayir halk bunu görüp zaruri kaçmaga yüz tutdılar. Andan kızılbaş göçüp Acem sınırına girip Tebriz'e azm itdiler. Gideriken yolda bir kârbâna rast geldiler. Ol kârbânı kırıp kumaşın yağmaladılar.[327]"

Anadolu'nun ayağı çarıklı bir avuç Türkleri denilerek küçümsenen Şah Kulu ve müridlerinin öldürülmesinin ardından Şahkulu'nun kendisine vezir tayin etmiş olduğu en yakın adamlarından biri Tekeililer'i salimen İran'a götürmüştür.[328] Burada Şah İsmail ile Şahkulu taraftarları arasındaki soru-cevap biçimindeki hesap sorma anındaki konuşmalar isyanın sebeplerini ve bu dönemdeki Kızılbaş halkın ve Osmanlı Devleti'nin durumunu açıklamaktadır. *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmân*'da aktarıldığına göre, Şah İsmail bunlara "Size kim buyurdı kim benüm âhiret babamun paşaların, beglerin kırup, ra'iyyetin incidesiz?" diye sorunca "Şah yoluna gaza idüp yezidleri kırdık, hakkından geldük" diye cevap vermişlerdir. "Ya bu kârbânlaın günahları neyidi kim katli'am rızıkların talan itdinüz?" diye sorunca cevap verememişlerdir. Bu olay üzerine Şah İsmail'in buyruğuyla bu kafiledeki askerler

[325] *Tevarih-i Ali Osman,* s.132- 133
[326] Tokat; Kale içi, siper, ahır, ağıl yerlerinde kullanılan bir tabiridr. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. III, MEB Yayınları, İstanbul, 2004, s. 510
[327] *Tevarih-i Ali Osman,* s.133
[328] Sümer, *Safev Devletinin Kuruluşu...,* s. 33

yirmişer ve onar beylere paylaştırılmış, ardında da önde gelenler korcılar tarafından öldürülmüşlerdir."[329]

Safevi kaynağından öğrendiğimize göre Tekellilerden hemen hemen on beş bin kişi isyan edip Rûm emirleriyle savaşmış, bu savaşları kazanıp Rûm'un birçok mahallesini yağmalamışlardır. Şah İsmanil'in "Ya bu kârbânların günahları neyidi kim katli'am rızıkların talan itdinüz? diye sigaya çektiği olay Erzincan'da meydana gelmiştir. Tekelliler, Erzincan tüccarlarından yaklaşık beş yüz kişiyi öldürüp, mallarını gasp ettikten sonra padişahın huzuruna çıkmışlardır. Padişahın fermanı gereğince, onların serdarlarını yaptığı şeni bir hareketten ötürü idam etmişlerdir. Diğerlerini de emirlere paylaştırıp bağlamışlardır.[330]

Solakzâde Tarihi ve Tac'üt Tevarih'de serdarın yaptığı şeni hareket ve isyanın amilleri şu şekilde aktarılmıştır:

"Babalığım Sultan Bâyezid Han hazretlerinin himayesi altında bunca zamandan beri ehl-i ayalin ile âsûde haldeyken, neden gerekti ki, onun itaatinden yüz çevirip, üzerine huruç eylediniz?" Serdarları şöyle cevap verdi " Bâyezid Han gayet ihtiyar ve zayıf, hasta mizaçlı olup, ihtiyarlığının afetini almış, işlerin tedbirinden kalmıştır. Devletin dizginlerini vezirlerin teslim eylemekle memlekete ihtilal vaki olmuştur. Reâyâ ve beraya ayakaltında pâyimal oldu. Zulümlerine tahammül edemeyerek, bu sureti ihtiyar eyledik. Özellikle Şah hazretlerinin dergâhına yüz sürmek ve olgun güzelliğini görmek sonsuz arzumuzdu. Allah'a hamd olsun, ayağının tozuna yüz sürdük." Şah İsmail "Ya memeleketi yakıp yıkarak, harap etmek neye lazımdı?" diye sorunca aldığı cevap "Çeke geldiğimiz zulümlerin intikamını almak içindir. Ayrıca ahbaplarımızın yanımızda çoğalmasını vesile yapmak için yağma ve garete ikdam eyledik." oldu. Bunun üzerine Şah İsmail "Bu cevap da makul değildir. Mâkul olduğu takdirde, bu tarafa yalnız mertlik davası ile muhabbet edersiniz. Ya Sultan Bâyezid Han ile aramızda babalık oğulluk ittifakı olduğunu biliyordunuz. Onların memleketlerine hasar verip, bu tarafa büyük ihanet ettiğiniz neden düşünemediniz. Farz edelim ki bu işte günahınız yokmuş. Bizim kervanımıza ve bazirganlarımıza saldırmanızın sebebi nedir? Tüccara tecavüz ve taarruz eylemek, yol kesmek amelidir. Senin yaptığın sözüne, sözlerinde birbirine uymamaktadır." Peki ya bu otağa, işte başındadır. Kimin izni ile takındın? Serdar'ın cevabı "Gazilerin âlâmetidir" olunca "Şah İsmail "Otağa takınmak padişahların iznine bağlıdır. Ne zaman gazi oldun? Müslümanların haksız yere kanını dökmek gaza mıdır? Sana bu uygunsuz iş layık mıdır" diyerek kumandanlardan birisine hitap eyleyip, "Otağa hazzın var ise, kalk şu pis mundarın başından al. Kendi başına takın" deyince adı geçen serdar hemen yerinden sıçrayarak, adamın otağısını alarak başına takınmış, inançları üzere de Şah'a secde eylemişlerdir. Bu sırada hemen etrafta bulunanlar tarafından öldürülmüşlerdir.[331]

[329]*Tevarih-i Ali Osman*, s.132-133
[330]Kazvini, age, s.51-52
[331]*Solakzâde Tarihi-II,* s. 457; Hoca Sadeddin, *age*, IV. cilt, s.66-67

Şah İsmail Safevi'yi ve Osmanlı Devleti'ni oldukça sıkıntılı bir duruma sokan Şah Kulu olayı Şah İsmail için henüz doğmakta olan hükümetine şiddetli bir darbe vurmuştur. Bu sebeple bağlı bulundukları otoriteye başkaldıran âsîleri cezalandırma yoluna giderek ileride böyle bir şeye meydan vermemek için kendi tebaasını korkutmak adına şiddetli bir siyasetle Şah Kulu olayında yer alanları öldürtmüştür.[332]

1511 yılında meydana gelen Şahkulu isyanına Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nda yetişmiş dervişlerden olan Seyyid Cemal'in soyundan Seyyid İsmail Ertuğrul'un torunları da katılmışlardır. İsyana katılan Türkmenler 15.000 atlı bir güçle İran'a geçerken, Derviş Cemal'in torunları bu tarihte Dersim'de kalmışlardır. Bu tarihlerde henüz Osmanlı topraklarında olmayıp, birinci bölümde açıkladığımız üzere Saltuklu soyundan Melkişoğulları hâkimiyetinde olan Dersim'e gelen Seyyit İsmail Ertuğrul'un torunları önce Sağman yöresine yerleşmişler; ardından bir bölümü Hozat'ın Zankirek köyüne, bir bölümü yine Hozat'ın Akpınar köyüne yerleşmişlerdir. Bir bölümü de 1600'lerin başlarında Hozat'ın Dervişcemal köyünü kurmuşlardır.[333] Böylelikle Dersim'deki önemli ocaklardan biri olan Seyyid Cemal (Derviş Cemal) Ocağı bu isyan zamanında bölgeye gelmiş ve sosyal yapılanmada yerini almıştır.

2-Nur Ali Halife İsyanı (1512)

Şah Kulu İsyanın ardından Sultan Selim Trabzon'dan gemiye binip, Kefe'ye geçmiş; oradan da Rûmili tarafına Kili'ye ve Akkirman'a çıkmış[334] ardında da Osmanlı tahtına oturmuştur.

1512 yılında Osmanlı tahtına Selim'in geçmesi üzerine Şah İsmail, Erzincan beldesinin hâkimi olan Rumlu Nur Ali Halife'yi Anadolu'ya göndermiştir. Nur Ali Halife Kara Hisar'da iken Sivas, Amasya, Tokat bölgesi Türklerinden üç-dört bin evlik bir topluluk kendisine katılmıştır. Bu sırada Sultan Selim'in cülusunu kabullenmeyen kardeşi Şehzade Ahmed'in muhalefeti, Nur Ali Halife'nin işini kolaylaştırmış; Sivas, Tokat, Amasya, Çorum Kızılbaşlarını ayaklandırmıştır. Şehzade Ahmed'in oğlu Şehzade Murad da bu sırada Kızılbaş olmuş ve onların elinden merasimle Kızılbaş tacını giymiştir. Tokat şehrinin ileri gelenleri Şah İsmail

[332]Kazvini, age, s.52
[333]Saltık, "Tunceli'de Alevi Ocakları", s. 156-157
[334]*Tevarih-i Ali Osman*, s.132- 133

adına hutbe okutunca şehir halkına dokunmayan Nur Ali Halife Kaz Çayırı/ Kaz Ova'da yanında on bin Kızılbaş bulunan Şehzade Murad ile birleşmiş, ancak bu sırada Tokat halkının muhalefete dönüşen tavrı üzerine Tokat şehrini yakmıştır.[335]

Diğer tarafta Şehzade Ahmed, oğlu Murad'ın Kızılbaş olmasını tasvip etmediğinden ve de Amasya halkının ricasına istinaden oğlu üzerine bir kuvvet gönderdiğinde Şehzade Murad Şah'ın yanına gitmiştir. Sivas bölgesi halkından olan Nur Ali Halife de görevini başarı ile yaparak Erzincan'a dönmüştür.[336]

3-Bozoklu Şeyh Celâl İsyanı (1518)

Sultan Selim'in, Anadolu vilayetini bütünüyle teftiş edip, Kızılbaş oldukları sabit olan başların büyük bir kısmını kılıçtan geçirdiği günlerde Solakzâde Tarihi'nde aktarıldığına göre:

"Celâlî adlı sapıklar listesinin başı olan bir mülhid, kendisini mecnunluğa vurarak, Abdal kisvesine girip, başına toplanan eşkıya ile Bozok'tan Tokat semtine firar etmiş bulunuyordu. O diyarın adamları, fesat ehli Celâli'ye Allah'ın meczubudur diyerek rağbetler göstermişler, nice levent eşkıyasını da başına toplayarak, gizli sohbetler ve şeytanî cemiyetler tertip etmeye başladılar. O da "Mehdi bu mağarada âşikâr olsa gerektir ve ben ona intizar üzereyim" diye bazı yalan sözler ile şahısların kalplerini tahvil eylemeye, böylece gittikçe cemiyetini ziyade ve fesat esbabını da hazır hale getirmeye çalışmaktaydı. Nihayet " Mehdi benim" demeye başladı, O sada ile piyade ve süvarilerin yirmi binden ziyade âdem o talihsizin yanına toplanmışlardı."[337]

Rumeli beylerbeyisi ve Dulkadir valisi Şehsuvaroğlu Ali Bey tarafından bastırılan isyan sonrasında Şeyh Celâl öldürülmüş, ancak bu olaydan sonra bir yandan iktisadî bunalımın, diğer yandan Osmanlı vergi toplayıcılarının ve vilayet idarecilerinin soygunlarla bunalttıkları Türkmen bölgelerindeki halk farklı yerlerde ortaya çıkan isyan başbuğlarının etrafında toplanmaya devam etmişlerdir.[338]

Böylelikle "Celâl'e mensup" anlamında, Bozoklu Şeyh Celâl'e uyanlara "Celâlîler denmiş ve bu tarihten sonra hükümet aleyhine kalkanlara ve Sünni inançlara aykırı bir inanca sahip olup hükümet tarafından takip edilenlere Celâlî

[335] *Kızılbaşlığın Tarihi (Târîh-i Kızılbâşiyye),* s. 43
[336] Sümer,*Safevi Devletinin Kuruluşunda...,* s. 35
[337] *Solak-zâde Tarihi-II,* s.88
[338] Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu...,* s.74-75

denmeye başlanmıştır. Sonradan bu söz, isyan eden herkese söylenmiş ve Celâlîler sözü, asiler, eşkıya anlamını almıştır.[339]

4-Söklenoğlu/Sülünoğlu Koca ve Baba Zünnun İsyanı (1526)

Sultan Süleyman 1526 yılında Macaristan seferindeyken yapılan yeni "arazi tahriri" sırasında bir isyan patlak vermiştir. Bozok Türkmenlerinden olan Sülünoğlu Koca ve Zünnünoğlu ayaklanıp önce Bozok bölgesinde görevli olan Müslihiddin adındaki kadıyı, kadının kâtibi Mehmet'i ve Hersekzâde Ahmet Paşa'nın oğlu Sancakbeyi Mustafa Beyi öldürmüşlerdir. Sivas vilayetine saldırarak reâyânın mal ve yiyeceğini yağma etmeye, yakıp yıkmaya başladıkları ayaklanmanın nedenini ise adı geçen Sülün'ün tasarrufunda olan mezraya iki yüz akçe vergi yazılmasıdır. Verginin yüz akçesinin bağışlanmasını ve yalnız ve yalnız yüzünün alınmasını rica eden Sülünoğlu'nu vergi memurları dinlemeyince, Sülünoğlu istediğinde direnmiştir. En sonunda da öfkelenen görevliler Sülünoğlu'nun adamlarından birini/dede yakalayıp, uzun sakalını kesmişler ve işkence etmişlerdir. Rica ve yakarmalarını dinlemeyen vergi memurlarından karşılık olarak böyle bir hareket görmeleri üzerine de ayaklanıp, kendilerine bağlanıp katılmayanları öldürmüş ve mallarını yağma etmişlerdir. Diyarbakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa ve maiyetindeki Kürdler eşkıyanın üzerine saldırmış ve eşkıyayı mağlup etmiştir[340]

6-Zünnunoğlu Halil İsyanı (1526)

Bozok Sancağı'nda Dukladırlı Zünnunoğlu, Hisarbeğlü oymağı olan kendi oymağının dışında beş altı bin kişi toplayıp, geçtikleri yerleri yağmalayarak İran'a doğru yönelmiş ve önüne çıkan Rûm Beğlerbeğisini yenerek yoluna devam etmiştir. Pasin Ovası'nda ise Diyarbekir Beğlerbeğisi Hüsrev Paşa tarafından yolu kesilen Zünnunoğlu kaçarak kurtulmuştur.[341]

---

[339]Gölpınarlı, *Pir Sultan Abdal*, s.5
[340]Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi-1*, (haz) Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 90
[341] Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşunda...,* s.77

7-Kalender Çelebi İsyanı (1526)

*Anonim Tevarih-i Âli Osman'*da "Anatolı'da Celâli çıktı. Hacı Bektaş oglı Kalender Çelebi dirlerdi, ol huruc itdi.[342]diyerek aktarılan Kalender Çelebi, *Peçevî Tarihi*'ne göre Hacı Bektaş Veli'nin torunlarındandır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin Kadıncık Ana'dan burnu kanı damlasıyla doğma öz oğlu olan Habib Efendi'nin soyundan gelmedir. Kalender Şah, o kadar çok güç ve itibar kazanmış, o kadar kalabalık bir topluluğun başı olmuştur ki, böylesi şimdiye dek hiç bir asiye nasip olmamıştır. Işık ve abdal diye anılanları yanına toplanıp yirmi, otuz bin kadar eşkıyadan oluşan büyük bir çete meydana gelmiştir. Osmanlı kuvvetleriyle yapılan çarpışmada Kalenderoğlu galip gelmiştir. Bu yenilginin ardından Kalenderoğlu'nun üzerine gönderilen Sadrazam İbrahim Paşa, önceki çatışmada bozguna uğrayan askerden tek birini yeni orduya almamış, yakalanıp getirilenlerin de konuşarak yeni ordunun içinde bir karışıklığa yol açamaması için idam olunmalarını emretmiştir. Diğer yandan İbrahim Paşa, Türkmenler arasındaki küskünlük durumundan faydalanarak Türkmenlerin nüfuzunu kırma siyaseti izlemiştir. Çünkü Türkmen vilayeti Osmanlı tarafından ilhak edildiğinde birçok kişinin timarları ellerinden alınmış ve bunlar padişah haslarına eklenmiştir. Türkmenlerden Kalenderoğlu'nun yanında yer alanların çoğu bu sebepten katılmışlardır. İbrahim Paşa, bu durumu fark ettiğinden Dulkadir/Zülkadir Türkmenlerini Kalenderoğlu tarafından ayırma siyasetiyle Kalenderoğlu isyanını bastırmıştır.[343]

Toparlarsak Osmanlı Devleti merkeziyetçi bir devlet haline gelince, Türkmen aşiretlerinin hareketlerini gittikçe daha çok kontrol altına almak istemiş, vergi tahrir defterlerine geçirmiş, miktarı az olmakla beraber vergileri düzenli almaya çalışmıştır. Boy beyleri idaresinde bağımsız bir hayat süren ve hayvancılık ekonomisinin gereklerine uyan bu aşiretler, merkezi idareyi dayanılmaz bir baskı ve zulüm idaresi olarak hissettiklerinden devletin vergi defterlerine yazılmaktan kaçmaya çalışmışlar, haymane[344] veya haric-ez-defter, yani defterde kaydı olmayan reâyâ sıfatıyla serbest dolaşmışlarıdır. Bu sebeple Dulkadır Türkmenleri, kendilerini tahrire gelen devlet memuru (emin) ve adamlarını bir gecede yok ederlerken, bazı aşiret beyleri, hâlâ 'Osman oğlu' diye andıkları Osmanlı hükümdarını, kendileri ile denk saymışlardır.

[342]*Tevarih-i Âli Osman,* s. 142
[343]*Peçevi Tarihi-1,* s. 91-94
[344]Hayme sözlükte çadır mânâsında kullanılmakta olup, haymane/haymana hayvanların başıboş salındığı çayırlık anlamına gelmektedir.

Ayrıca kendi ekonomik faaliyetlerini ve hayat sahalarını kısan, aşiret hukukuna ve adetlerine önem vermeyen Osmanlı rejimini bir baskı rejimi olarak gören konar-göçerler, şeriatı, padişahın kanunlarını ve merkezi idareyi temsil eden kadıları ve kulları düşman gibi görmüşlerdir. 13. yüzyıldan beri kırmızı külahlarıyla tanınan ve Kızılbaş genel adı altında anıl bu militan Alevi Türkmen göçerleri, Sünni İslamiyeti temsil eden rejime karşı İslamiyetin kendi kabile adetlerine ve şamanist inançlarına uygun bir şeklini telkin eden heterodoks derviş tarikatlerine fanatik bir bağlılıkla bağlanmışlardır.[345]

Özetle Sultan Bâyezid döneminde başlayan isyanlar Sultan Süleyman'ın vergileri artırmak amacı ile giriştiği "arazi tahriri" sıralarında en yüksek kertesine çıkmıştır. Özellikle Dulkadiroğulları Beyliği'nin ilhak edilmesiyle Bozok bölgesinde baş gösteren[346] "raiyyet/çiftçi" ayaklanmalarında başbuğ olan Şeyh Celâl, Baba Zünnun, Süklün Koca, Kalender Çelebi şeyh özelliği taşıdıklarından kendilerine bağlı olan toplulukların ve haksızlığa uğrayan halkın tarikat ve Kızılbaşlık duygularını kullanmışlardır. Böylelikle o zamanki deyimle cemaatlerinden biri başarıya ulaştığı takdirde Anadolu'da toplumsal yapının ve hele siyasî düzenin bütünüyle değişeceği doğal bir sonuç olan bu isyan hareketleri Osmanlı Türk sosyal ve siyasî evriminde önemli rol oynamıştır. [347]

C- İdrarî Yapılanmadan Kaynaklanan Celâli İsyanları

16. yüzyılın ortasında başlayan şehzadeler arası taht kavgası, devlet hizmetlilerin durumu, Avusturya-İran savaşlarının ortaya çıkardığı sıkıntılı durumlar Anadolu toplumunda sıkıntıya, haramîliğin artmasına doğal olarak da dirlik ve düzenin bozulmasına sebep olmuş; bu da Osmanlı'nın siyasî ve sosyo-ekonomik yapısında bilinçsiz bir dönüşüme yol açmıştır.

"Büyük Celâlî Kavgası" olarak adlandırılan bu bilinçsiz dönüşüm sürecinin ortaya çıkardığı iç karışıklıklar serisi, köyden kasabaya ve kasabadan şehre, hatta

[345]İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, s.135

[346] Bozok Bölgesi; Günümüzdeki Yozgat vilayeti ile bu vilayetin Sivas ve Kayseri'ya bağlı komşu yörelerinde oturan Oğuzların Boz Ok koluna mensup oymakların otuduğu bölgedir. Burası Timur'un XV. asrın başlarında Kara Tatarları Türkistan'a göçürmesi üzerinne Dulkadırlı oymakları tarafından iskân edilmiş ve bölge Dulkadırlı Beğliğinin ülkesine katılmıştır. Kalabalık nüfuslu Bozokoymaklarının başlıcaları şunlardı: Kızıl Kocalu, Ağca Koyunlu, Şam Bayadı, Ağçalu-Hacılar, Hisar Beğlü, Söklen-Sarı Halilü, Çiçeklü. Sümer,*Safevi Devleti'nin Kuruluşu*...,s. 72, 75

[347] Akdağ, *Türkiye'nin Dirlik ve Düzen Kavgası: Celâlî İsyanları* s. 14-15

başşehre kadar Türk toplumunun ekonomik, sosyal ve siyasî bütün örgütlerini derinlemesine ve genişlemesine kapsayan büyük çaplı toplumsal kavgadır. "Raiyyeti/Çiftçisi", "Şehirlisi", "Askeri"si ve hatta "Mürtezika"sı [348] ile devleti oluşturan bütün fonksiyonel ve toplumsal sınıflar toptan bu büyük kanlı bunalımın içindedirler.[349]

Bu dönemin Celâlî liderleri idarî teşkilâtın içinden gelen, hemen hemen hepsi devlet teşkilâtında görevli iken haklı veya haksız azledilen kişilerdir. İsyanlarını bir hak arama davası şeklinde gösteren Celâlî liderlerinin etrafında bulunan ikinci sınıf reisler, genellikle beylerin maiyetindeki gayri memnun görevlilerden oluşmaktadır. Bunlar mansıb mağduru olup, can korkusuyla bir liderin etrafında toplananlar; çok defa verilen görevi yerine getirmemek veya görev mahalline gitmemekle itham edilenler, sefere katılmakta gecikmiş veya hiç katılmamış timar sahipleriydiler. Bundan başka alınan yenilgilerin sorumlusu olarak gösterilen veya cepheden kaçmış ve takibata uğramış timar sahiplerinin de çareyi Celâlîlere katılmakta buldukları bilinmektedir.[350]

1-Levend-Sekban Celâlîleri

16. yüzyıl başlarında artmaya başlayan çiftbozanların ortaya çıkardığı sıkıntılar, levend-sekban birikintilerinin oluşmasında etkili olmuştur. Bu birikintilerin artmasıyla ülke güvenliği sarsılmaya başlamış, bu durum da Celâlî birliklerinin doğmasına sebep olmuştur. Bu dogrultuda Diyarbekir Beylerbeyiliği'ne gönderilen ve suçluların yakalanması istenen 10 Kasım 1570 tarihli padişah emrinden anlaşıldığına göre Çemişgezek Sancakbey'i Alâeddin'in Süleyman, Şaban, Hızır ve Halil adlı sekbanları, subaşı Mehmed adındaki genç delikanlıyı da yanlarına alarak İstanbul'a gelirken yolda 25 kişi öldürmüşlerdir. Adı geçen genç delikanlı Gebze yakınında son cinayeti işlerken azaplar işiterek suçüstü yakalamış, mahkemede yirmi beş kurbandan sadece ikisini kendisinin öldürdüğünü itiraf etmiştir. [351]

---

[348] Mürtezika: Arapça bir kelime olan mürtezik, rızıklanan, rızık alan demektir. İmamlar, müezzinler, kayyumlar ve diğer vazife sahipleri evkaftan aldıkları maaşla geçindikleri için bu tabirle adlandırılmışlardır. Kısacası mürtezika, vakıftan maaş ve tayin alanlar hakkında kullanılan bir tabir olup, vakfın menfaatleri kendilerine şart olunan kimseler demektir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü-II*, s. 624

[349] Akdağ, *Türkiye'nin Dirlik ve Düzen Kavgası:,Celâlî İsyanları* s.15

[350] İlgürel, "Celâlî İsyanları", s. 255

[351]Diyarbakır beylerbeyisine hüküm: Üsküdar Kadısı Mevlaha Muhiddin sicil gönderüp Mehmed nam genci Gökbuze subaşısı mahkemeye gönderüp, Bağırdelen mevkiinde çeşme yanında adam boğazlar

Celâlî tavrı ya da karakteri olarak nitelendirilen bu isyan hareketlerinde Anadolu'nun doğusundan batısına yollar üzerindeki bütün köy, kasaba ve şehirler yağmalanmış, direnmeler olursa buralar ateşe verilmiş, ırza tecavüz ve kadınların dağa kaldırılması olağan hale gelmiştir. Küçük birikintilerin büyüyerek halk üzerinde dehşet ve korku meydana getirmesiyle sonuçlanan Celâlî bölükleri, bir lider etrafında teşkilatlanarak yağma ve soygunlarını gerçekleştirmişlerdir.[352]

Bu bağlamda Celâlî karakteri taşıyan bir olay 1590 yılında Kiğı'da meydana gelmiştir. Celâlîlik ile Kızılbaşlık arasında bir takım bağlar kurulabileceğini dile getiren Kütükoğlu, bu olayla ilgili olarak da böylesi bir bağ kurmanın mümkün olabileceğini belirtmiştir. Zira Kütükoğlu'na göre Serdar Lala Mustafa Paşa'yı meşgul eden Şah İsmail olayı ile Serdar Ferhat Paşa'nın Erzurum'da Haydar Mirza'nın rehine olarak gönderilmesini beklediği sıralarda Kiğı Ekrâdı içinden zuhur eden ve "Şah Tahmasb evladından Şah İsmail" olduğu iddiasında bulunan Celâlî arasında görünüş ve tavır olarak bir benzerlik bulunmaktadır. Lakin Kütükoğlu, Kiğı'daki Celâlinin Acem'den geldiğine dair bir bilgi olmadığını da belirtmektedir.[353] Bununla birlikte Sümer, Bozok'taki Şam Bayatlarına mensup bir kimsenin 1576 yılında öldürülen Safevî hükümdarı II. Şah İsmail olduğunu iddia ederek başına bir hayli adam topladığını, fakat bu hareketin kısa bir zamanda bastırıldığını yazmaktadır.[354]

Kemahlı Rahib Grigor'un 1595-1640 senelerini ihtiva eden kronolojisinde anlattığına göre 1590 Ağustosunun sonlarında Kürdler toplanıp Kiğı beyinin üzerine yürümüşler, kendisini öldürüp, evini de yağma etmişlerdir. Kürd milletinin ağa ve ileri gelenlerinin iştirak etmedikleri bu çapulcu ve çoban eşkıya grubu daha sonra da Erzincan bölgesinde çıkardıkları yangın ve talanlarla büyük tahribat yapmışlardır. Onlara karşı gelecek bir kuvvet mevcut olmadığı için uzakta bulunan Erzurum paşası[355] haber alıncaya kadar memleketi harap etmişlerdir. Fakat İbrahim ismindeki

---

iken azablar tutup getirdiklerini bildirmekle sual olundukda Çemişgezek'de Şaban, Halil, Süleyman ve Hızır namında dört Kürd ile buraya kadar geldikleri ve Kürdlerin yolda çok adam katlettiklerini ve Çemişgezek Beyi Alaaddin'in adamları olduklarını bildirmekle, eşkâlleri gönderildiği ve bunları gizlice taharri ve tetkik edüp, ele getirerek Dersaadet'e göndermesi. BOA, Fon no:A.{DVNSMHM.d..., Dosya no:14, Gömlek no:895; Akdağ, *Türkiye'nin Dirlik ve Düzen Kavgası*, s.141-142

[352] İlgürel, agm, s. 256

[353] Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı İran Münasebetleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1993, s.238;

[354] Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı–Destanları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, 231

[355] Bu dönemde Erzurum Paşası yani beylerbeyi Hızır Paşa'dır.

bir sipahi, Kürdlerin üzerine yürümüştür. Hasat mevsimi olup kurumuş toprağın üzerinde koşan sürünün ve atların çıkardıkları kesif toz, ortalığı karanlığa bürümüş, yürüyen kalabalığı uzaktan gören Kürdler, Erzurum paşasının ilin bütün ordusu ile beraber üzerlerine geldiğini sanarak büyük korku içine düşmüşlerdir. Onları akşama kadar takip eden İbrahim Bey birçoğunu öldürmüş, bir kısmı da kaçarak güçlükle kurtulabilmiştir. Şakîler öldürüldükleri vakit, içlerinden acayip kıyafetli, başı açık ve uzun saçlı bir abdal, köpüklü ağzı ile İbrahim Bey'in yüzüne üflüyerek: "Galma, galma, ben tekin değilem" diye bağırdığı sırada kellesi uçurulmuştur. Adamın beline kuşak gibi bağlı olan bir dağarcık açılınca altın ile dolu olduğu görülmüştür.[356]

Yine Rahip Grigor'un kronolojisine göre celâli karakterinde bir başka olay da Divriğ ve Kemah dolaylarında meydana gelmiştir. Bütün sâkinleri hırsız ve eşkıya olan Dost-Ali köyünden[357] Gezir-oğlu namında bir Kürd, 1591 yılında bu gibi insanların içinde zuhur edip kuvvetlenmiştir. Gezir Ağa'nın etrafa yayılan müthiş şöhreti İstanbul'a kadar ulaşmış, bundan haberdar olan Sultan Murad, bütün paşa ve beylere, bu adamı her hangi bir suretle muhakkak yakalayıp İstanbul'a göndermelerini emretmiştir. Askerler uzun bir arama ve takipten sonra Geziroğlu'nu kâhyası ile beraber, zina maksadı ile girmiş olduğu bir evin içinde basarak yakalamışlar ve İstanbul'a götürmüşlerdir. Geziroğlu deveye bindirilmiş olduğu halde üzerine neft dökülerek yakılmış, kâhyası da çengele vurulmuştur.[358]

2-Vilayet Yöneticilerinin Celâli Özellikleri

Levend-sekban birikintilerinin doğurduğu Celâli karakterli dirlik ve düzen kavgasına vilayet hizmetlilerinin isyancı yanlarının ve askerî görevli olan timarlı sipahilerinin de devreye girmesiyle tabanı genişleyen ve şekli değişen Celâlî isyanı bütün Anadolu'ya yayılmıştır. Bu doğrultuda Erzincan'dan gelen şikâyetler Dersim bölgesinde de timarlı sipahi zorbalığı yaşandığını göstermektedir. Buna göre kendisi

[356] Hrand Andresyan, "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâlî İsyanları",*Tarih Dergisi*, c.I, sayı 2. ss.27-42, s.30

[357]Mazgird'in köylerinden eski adı Ali-dost köyü olan bir köy bulunmaktadır. Lakin Grigor'un bahsettiği Divriği-Kemah dolaylarının içine Mazgird bölgesi giriyor mu, giriyorsa adı geçen Dost-Ali köyüyle Ali-Dost köyü aynı köy müdür?
http://gomanweb.org/GOMANWEB2/koman_dosyalari/koman_linkleri/turkce_kurtce_koy_isimleri.htm

[358]Andresyan, agm. s.35

de timarlılardan olan Erzincan dizdarı Ali'nin tam bir zorba tutumu içinde bulunduğu, halktan zorla uydurma salma topladığı anlaşılmaktadır.[359]

3-Ehl-i Örf ve Reâyânın Karşı Karşıya Gelmesi

Taşradaki ehl-i örf [360] ve yanındakilerinin Celâlî içinde yer almaya başlamasıyla ehl-i örfle halk karşı karşıya gelmiştir. Ehl-i örfte celâli karakterinin oluşmaya başladığı 16. yüzyılın sonlarında III. Mehmed döneminde eyaletlere gönderilen Adaletnâmeler'den anlaşılmaktadır.

Devlet otoritesini temsil edenlerin halka karşı bu otoriteyi kötüye kullanmalarını olağanüstü tedbirlerle yasaklayan umumi mahiyetteki padişah fermanı olan Adaletnâmeler'de [361] Kanunî zamanında oluşturulan Kanun-ı Osmanî hükümlerine aykırı bidatler oluşturulduğu, bunların şer'i ve kanuna göre düzeltilmesi uyarısı yapılmıştır. Anadolu, Rûmeli Eyaletleriyle Revan Kadılığı'na gönderilen Adaletnâmeler devlet memurlarının görevlerindeki suistimaller üzerine şer'i ve kanun hükümlerine riyaet etmeleri üzerine yazılmıştır. Zekât, haraç ve öşür tahsilinde mahsul ayn olarak alınabildiği gibi kıymeti nakid olarak da alınabilmektedir. Ancak zekât, harac ve öşrün ayn yahut kıymeti olan nakit olarak tahsili, verenin iradesine bağlıdır. 14 Aralık 1595 tarihli Anadolu Eyaletine gönderilen Adaletnâme'den anlaşıldığına göre, sipahiler reâyâ arzu etmemesine ve ayn olarak tahsili mümkün ve daha kolay olmasına rağmen, vatandaşın öşürlerini nakit olarak almakta ısrar etmişler ve hatta zulmetmişlerdir.[362]

Bu şekilde ehl-i örf gittikçe halkı daha açıktan soymaya başlamıştır. Köyleri, özellikle varlıklı çiftlik ve sürülerle koyun ve benzeri hayvan sürülerini ya da emlak ve arazi sahibi zenginleri haraca kesme, varlıklarını talan etme eylemlerinde bulunan sancakbeyleri ile halk arasındaki anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Merkeze gelen vilayet idaresi hakkındaki şikâyetler genellikle vergilerin kanunsuz alınması ve İstanbul'un "bid'at" saydığı yani kanun ve şer'e aykırı bulup yasakladığı bir takım

---

[359] Akdağ, *Türkiye'nin Dirlik ve Düzen Kavgası: Celâlî İsyanları,* s.231

[360] Ehl-i örf: İdare memurları hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu memurlar da Beylerbeyleri, sancakbeyleri, şehirlerdeki subaşılar ile bunlara bağlı bütün polis güçleri (şehirlerde asesbaşılar ve aseslerle), köy kasaba gibi yerlerde valilerin, subaşıların kişisel adamları demek olan köy, kaza ve il subaşıları, kethüdaları, kaymakamları, hükümetin merkezden atadığı mübaşirler ve yasakçılardır. Akdağ, *age,* s. 242

[361] Halil Inalcık, "Adaletnâme", *DİA,* I, Ankara, 1988, s.37-346

[362] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri-VIII,* Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 614, 627

salmaları gene toplamayı sürdürerek köylü halka angaryalar yüklemeleri konusunda toplanmıştır.[363]

Sultan III. Murad döneminde Çemişgezek, Mazgird, Pertek, Sağman Livaları Erzurum Eyaleti Kanunnameleri içerisinde yer almakta olup, buradaki kanunnâmelerin ilkin Hasan Padişah kanunları üzere olduğu ancak halkın bu kanun üzere verdiği vergilerden zorlandıkları için Osmanlı Kanunlarının tatbik edilmeye başlandığının belirtilmesinin ardından kanunda belirtildiği üzere alınması gereken vergiler yazılmıştır.[364] Bununla birlikte Doğu Anadolu sancaklarında ehl-i örfün giriştikleri soygun ve yolsuzluklar hakkında İstanbul'a gelen raporlar arasında Çemişgezek halkının sancakbeyleri Ali Bey hakkında ardı ardına gönderdikleri şikâyetler bulunmaktadır. Bu şikâyetler üzerine buraya Diyarbakır Beylerbeyi "umumi teftiş" emri ile görevlendirilmiştir.[365]

18.10.1576 tarihli Erzurum Beylerbeyisine, Çemişgezek kadısına gönderilen hükümde Çemişgezek Sancağı Beyi Alâeddin harac ve adet-i ağnam bahanesiyle halktan kanunun hilafına para aldığı ve ahali hanelerini bile satmaya mecbur kaldıkları hakkında şikâyet olduğu belirtilmektedir. [366]

4-Kapukulu/Yeniçeri- Timarlı Sipahi Çatışması

Devlet hâzinesinden ûlûfe alan askerî sınıf olan kapukulları, ilk zamanlarda esir çocuklardan ve sonraları da devşirme Hristiyan çocuklarından oluşmaktaydı. İşte bu kapıkullarına karşı Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının sonlarına doğru 1555 yılında Rumeli'de idam edilen Şehzâde Mustafa adına başlatılan geniş isyan hareketi ve bu isyanı bastırmış olan Şehzade Bâyezid'in yaklaşık dört yıl sonra 1559'da Anadolu'da kardeşi Selim'le arasında başlayan taht mücadelesinin doğurduğu Şehzâde Bâyezid hareketi üzerine timarlı sipahiler ayaklanmışlardır. Hedefleri ulûfeli dirliklerini devşirmelerin ellerinden alarak, siyâsi haklarına tekrar kavuşmak niyetinden başka bir şey olmayan timarlı sipahilerin mükâfatı birer kapıkulu dirliği (ulûfe) kazanmaktan ibarettir. Bilhassa, Şehzâde Bâyezid "'yevmlülerden'' ibaret bir ordu kurmuş ve Yeniçeri Ocağı nizamına göre teşkilâtını tamamlamıştır. O zaman kullanılan bir tâbir ile "yevmlü yazılanlar" tamamen Anadolu Timar Erbabına

[363] Akdağ, *Türkiyenin Dirlik ve Düzen Kavgası.,* s. 242
[364]Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri-VIII*, s. 333,335
[365]Akdağ, *Türkiye'nin Dirlik ve Düzen Kavgası*: *Celâlî İsyanları,* s.246
[366] BOA, Fon no:A.{DVNSMHM.d..., Dosya no:28, Gömlek no: 401

mensup kimseler ve erleri itibariyle de levendlerdir. "Düzmece Mustafa" denilen kimsenin tertiplediği isyan ve gerek Şehzâde Bâyezid isyanı, her ikisi de bu hâdiselerden sonra yavaş yavaş beliren Celâli İsyanlarının bütün karakterlerini taşımaktadırlar.[367]

Rahip Grigor'un kronolojisinde 1595 yılına tarihlenen Kürd Mahmud isyanı da kapıkulu-yeniçeri çarpışması biçiminde şekillenen celâli karakteri özelliğindeki isyanlara dâhil edilebilecek bir olay görünümü vermektedir. Grigor'un kroniğine göre 1595 yılında, yukarıda adı geçen kürd köylerinden Mahmud adlı bir kürd türemiştir. Önce, yeniçeriler bu adamın ... adındaki kardeşini Çoragançer köyünde öldürmüşlerdir. Mahmud da kardeşinin intikamını almak üzere birçok Kürdü etrafına toplamıştır. Ardından Sirna köyünde birkaç yeniçeriyi öldürünce etrafına birçok kürd askeri topladığından Serdar Mahmud adını almıştır. Önceleri köylere hiç zarar vermeyip sırf yeniçerilere ve yolculara karşı fenalık yapan Mahmud, bilahare birçok cinayet işlemiştir. Kendisi Hasan Ova'daki çayın üzerinde kargir ve kernerli bir köprü inşa ettirmiş, fakat katlettiği masum insanların gasbedilen malları ile yapılan bu iş suların hoşuna gitmediğinden, çay geri dönerek istikametini değiştirmiş ve köprü sulardan uzak kara üzerinde terk edilmiş bir halde kalmıştır. Kıral Arşak'ın Erzincan'da yapmış olduğu ve on bir sütunu hâlâ görülmekte olan haram köprü gibi, Mahmud'un yaptırdığı da bugün kara üzerinde kupkuru bir haldedir notu düşülen Rahip Grigor kronolojisinde bu dehşetli nişineyi gören Mahmud, Allah'ın ve Padişah'm gazabından korkarak bütün askerleri ile beraber Kızılbaşların yanına gitmiştir. Önceleri Rahip Grigor'un bulunduğu Bayburt'a gelen Mahmud, kadıya, kendisinin yol ve dağların bekçisi olduğuna dair bir emirnâme göstermiş, ardından insanlara hiç bir zarar vermeden yalnız yiyecek ve bazı eşya aldıktan sonra derhal Kızılbaş'a giderek orada hüsnü kabul görmüştür[368]

Çok defa bir lider etrafında kolayca toplanabilen bu Celâlî birlikleri liderleri tarafından şehir, kasaba ve köyler olmak üzere çeşitli yerlere yerleştirildiklerinden buralardaki halkın zulüm ve yokluktan inlemesine yol açmışlardır. Bununla birlikte binlerce insanın iâşesini temin etmek ve kışın barınak bulmak en önemli sıkıntı olduğundan uzun süre devam edemeyen bu Celâlî birlikleri eğer mağlûp edilirlerse

[367] Akdağ, *Büyük Celâlî Karışıklıkların Başlaması*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1968, s.15-16
[368] Andresyan, agm, s. 35

ağır şekilde cezalandırılmaları mukadder olduğundan, kaçabilenler genellikle İran'a sığınmayı tercih etmişlerdir.[369]

Yukarıda adı geçen Kürd Mahmud da Kemah-Erzincan arasındaki Celâliye hareketi sebebiyle tedip edilmesi emir edilmişken; Şah'a iltica edip, itibar görmüştür. Çemişgezekli Serdar Mahmud burada Osmanlı ülkesinden kendisi gibi Celâlileri davet edip, zorbalık yoluyla ve Şah beratıyla Alkana-Deresi Sancağı'na tasarruf etmektedir. Bu sırada Revan havalisine kadar gelip Gence'ye giden bir kervanı soyduğu haberini alan Osmanlı'nın Revan Valisi Seyyid Mehmed (Şerif) Paşa, kethüdası kumandasındaki 500'e yakın askerle, eşkıyanın ıyş ile safada olduğu köyü basarak, Mahmud'u esir edip, taifesini de perişan etmiştir. Cesareti ve beyliği dolayısıyla kendisinden büyük hizmet bekleyen Şah'a, Mahmud'un hezimet haberi çok tesir etmiştir.[370] Mahmud harp esnasında tutularak derisi yüzdürülmüş ve otla doldurularak İstanbul'a padişaha gönderilmiştir. Rahip Girigor'a göre bu iki adam; Geziroğlu ve Mahmud, bütün Celâlî hareketlerinin öncüleri olmuşlardır.[371]

D- Büyük Celâli İsyanları ve Büyük Kaçgunluk Dönemi

1-Karayazıcı İsyanı (1597)

Celâlî birliklerinin ve bu birliklerin en büyük lideri olan Karayazıcı'nın ortaya çıkış sebeplerini Sultan III. Mehmed döneminde Avrupa'ya yapılan savaşta bulunan askerden dolayı Anadolu'nun boş kalmasına bağlayan Nâima Tarihi'nde bu durum şöyle aktarılmaktadır:

"Sâbıkaa merhum Sultan Mehmed Han zamanında Eflâk ve Engerus (Macaristan) küffârı cihetinden bilâd-ı îslâmiyeye teveccüh eden fiten (fitneler) ve şürur (kötülükler) def'ine sarf-ı himmet olundukça (ashâb-ı hallü akdm idare edenlerin) taksiri ile muharebe gailesi bertaraf edilemeyüp, on beş yıla karip (yakın) âmed ü şüd (gidip geliş) eşkiyanm tuğyanı müşted olmağın (şiddetlenmiş olmakla), asker-i İslâm vatanlarında olmadıklan cihetten Anadolu'da reâyânın erâzili (rezilleri) hâlî (boş) bulup yağma ve gaarete sâlik ve bir yolunu bulup ata, tona mâlik olup her bir fırkaya bir reis peyda olıcak (olunca), yat ve yerağ ile âmâde bölük, bölük atlı ve piyade memlekete dağılıp nehb ü gaarat (çapul) ve ırza tecavüz etmişlerdi."

Ol tarik-i dalâlde (doğruluktan ayrılmış yolda) pişrev (öncü) eşkiyanm biri, Kara-Yazıcı demekle şöhret bulan Abdülhalim nam bedbaht idi ki beylerbeyiler yanınca (yanında) kâh sekbanlık ve kâh subaşılık ile sürünürken merkum, memleketi

[369] İlgürel, agm, s. 256
[370] Kütükoğlu, *age*, s.262
[371] Andresyan, agm, s.35

hâli (boş) bulıcak evbâş-ı reâyâyı (reâyânın aşağılıklarım) kenduye nefer edinip, giderek vaziyeti o hâli aldı ki, idare edenlerin kötü tedbirleri ile mevki sâhibleri az zamanda azlolunup, kuvvet kullanarak galip olan mağlûbun mansıb (memuriyet) ve malmı sâlip oldukta (kapıp götürdükte) iş bilir mevki sahipleri şakî-i mezbure (adı geçen şakiye, yâni Kara-Yazıcıya) müracaat ve bol m iktarda mal vererek andan istiânet (muavenet istemek) eylemeğin (eylemekle) eşkiyası ile gelüp yardım ve mansabmda bıraktırdı. Çün kendûde (kendinde) raf' ve nasb (yerinden kaldırm aya ve yerinde bırakmağa) kudret müşahede eyledi, âlem-i isyanı berdaşte (isyan bayrağını kaldırıp), bin otuz senesinde Çorum ve Sivas ve Tokat havalisinde yağmaya germiyet (ateşli çalışma) verip, toplanan fesat erbabı ile memleketleri tahrip etmeğin (etmekle) defalarca üzerine serdârlar tâyin olundukça kâh gaalib ve kâh mağlûp olup, bazı kılâa (kalelere) tahassün ile (sığınmakla) ele girmek müyesser olmamıştı. Bilâhare cânik dağlarında helâk oldu.[372]

Kemahlı Rahip Grigor da bizzat yaşadığı dönemde ortaya çıkan Celâli isyanlarını anlattığı kronolojisinde 1597 yılında ortaya çıkan Azıcı [Kara-yazıcı] Abdulhalim adlı birisinin, etrafına topladığı birçok adamı ayaklandırarak büyük bir ordu teşkil ettiğini ve birçok yerleri tahrip eylediğini yazmaktadır.[373] Karayazıcı Abdülhalim, Sivas'a bağlı sancaklardan birinde bir sancakbeyinin kaymakamıdır. Kaymakamı olduğu sancakbeyi askeri ile bir seferde bulunduğu sırada, kaymakamı bulunduğu sancak İstanbul'daki yönetim tarafından başka birisine verilmiştir. Bu durumu kabullenmeyen Karayazıcı yeni gelen sancakbeyini öldürmüştür. Sonrasın da Karayazıcı'nın devlet tarafından üzerine fazla askerle gelinmek olasılığı belirince ayaklanma bayrağını kaldırmış ve o yöredeki bütün eşkıya ile leventleri harekete geçirerek kendisine bağlamıştır.[374]

Böylelikle devletin kaymakamı iken isyan bayrağını çeken Karayazıcı, etrafına toplanan 20.000 kadar sekbandan oluşan kuvvetiyle bölgede huzur ve asayişin tamamen bozulmasına yol açmıştır. Otuz senelik kan akar bir ceriha olan Karayazıcı'nın üzerine Harput, Malatya ve Maraş sancak beyleri birleşerek gitmişler ancak mağlûp olup geri çekilmişlerdir. Bu hadise Karayazıcı'nın şöhretinin daha da artmasına ve Anadolu'da isyan halinde olan Celâlî reislerinin etrafına toplanmasına yol açmıştır. Bu celâli reisleri arasında; kardeşi Deli Hasan, Amasyalı Deli Zülfikar, Malatyalı Karakaş Ahmed, Kalenderoğlu Mehmed, Gâvur Murad, Tekeli Mehmed, Ağaçtan Pîrî, Kara Said, Hüseyinoğlu İshak, Adanalı Sevündük, Bağdatlı Uzun Halil, Kalın Dudak Mahmud ve Köprülü Şâban vardır. Vaktiyle Habeş Beylerbeyiliği

[372] Nâima Mustafa Efendi, *Nâima Tarihi- II*, (çev) Zuhurî Danışman, Zuhurî Danışman Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 534
[373] Andresyan, agm, s. 31
[374] *Peçevi Tarihi-II,* s. 237

yapmış olan, fakat daha sonra istediği göreve getirilmeyince Karaman'da isyan eden Hüseyin Paşa'yla birleşmesi sonucu Karayazıcı'nın başlattığı hareket devlet için çok ciddi bir tehlike haline gelirken, Anadolu'da halkın büyük sıkıntılar çekmesine ve güvenlikli yerlere göç etmesine yol açmıştır.[375]

Padişahlığını ilân ederek etrafa "Halim Şah muzaffer-bâdâ" tuğralı fermanlar göndermeye başlayan Karayazıcı, Hüseyin Paşa'yı vezir tayin etmiş, ordusunu Osmanlı askerî teşkilâtı gibi düzenlemiştir. Rûm Beylerbeyiliği'ne ve Amasya kadısına gönderilen fermanda sipahi oğlu zümresinden olan şahsın Celâlî Karayazıcı'ya kâtip olduğundan ve Kızılbaşlara bağlılığından ele geçirilerek hakkından gelinmesi emredilmiştir.[376] Yazılan fermandan da anlaşıldığı üzere bir teşkilât kuran Karayazıcı, bu teşkilatını yaymak üzere etrafa kadılar göndermiştir. Resmî ve askerî teşkilat kısmını halleden Karayazıcı, öte yandan rüyasında Hz. Muhammed'i gördüğünü, onun kendisine, "Adi ü dâd ile devlet senindir"[377]dediğini halk arasında yaymaya başlamıştır. Böylelikle Celâlî isyanlarının asıl başlangıcı kabul edilen Karayazıcı liderliğindeki bu isyan hareketi Osmanlı sosyal ve ekonomik yapısında da önemli değişmelerin başlangıcını oluşturmuştur. [378]

2-Deli Hasan İsyanı (1602)

Halim Şah unvanıyla Anadolu'da saltanatını ilân eden ilk Celâlî olarak tanınan ve 1602 yılında vefat eden[379]Rahip Grigor'un tabiriyle Azıcı [Karayazıcı] aynı memlekette eceliyle öldükten sonra atlı askerleri yerine kardeşini geçirerek ona itaat etmişlerdir. Sivas paşası büyük bir ordu ile onların üzerine yürüse de, yenilerek kaçmağa mecbur olmuş ve kendisini güç vaziyette Sivas'a atabilmiştir. Onları takip eden asiler Sivas şehri ve kalesine karşı şiddet1i bir savaş yapmak üzere ilerleyince paşa, tellallar vasıtasıyla şehrin Türk ve Ermeni halkını şiddet ve tehditlerle Celâlî Hasan'a karşı savaşa çağırmıştır. Türk ve Ermeni halk paşanın bu şiddetli çağırışı üzerine hücuma geçmiştir. İki taraftan da pek çok insanın öldüğü bu çatışmada asiler paşanın askerlerini kılıçtan geçirmişler ve paşayı da iç-kaleye sığınmaya mecbur etmişlerdir. Şehre giren asiler gerek şehirlileri ve gerek açlıktan dolayı civar

[375] Mücteba İlgürel, "Karayazıcı, Abdülhalim", *DİA*, XIV, Ankara, 2001, s.482
[376] BOA, Fon no:A.{DVNSMHM. d... ,Doya no:78, Gömlek no:1574
[377]Dâd:Başkasının zulmünü def ve izale etmek manasına gelmektedir.
[378] İlgürel, "Karayazıcı Abdülhalim", s. 482- 483
[379] İlgürel, agm, s.482

bölgelerden şehre sığınmış olan Ermeni ve Türk halkını merhametsizce kılıçtan geçirmeğe başlamışlardır. Katliam şiddetlenince kadınlı erkekli çoluklu çocuklu Ermeni ve Türk halkı dağlara sığınmıştır. İki kaleye karşı hücum eden asiler kalenin birisini zapt ederek, büyük ganimetten başka birçok erkek çocuğunu da ele geçirmişlerdir. Kendilerine verilen şiddetli emre uyarak hiç bir kız çocuğa ve kadına el sürmeyip, yalnız erkek çocukları topladıklarını yazan Grigor'un aktarımıyla bundan istifade ederek kız gibi giydirilmek suretiyle birçok erkek çocuğu kurtarılmıştır. Şehirde Kızılırmak'ın kıyısında bir ay kadar oturan asiler yanlarında dolaşan ve kırıntılar ile karınlarını doyuran kızlara hiç dokunmamışlardır. Nitekim Karayazıcı'nın ölmesiyle yerine geçen kardeşi Hasan Bey etrafında toplanan Celâlilerin elinden kız kıyafetleri giydirerek kurtarılan erkek çocuklarının arasında henüz on dört yaşında bir çocuk olan Rahip Grigor'un erkek kardeşi Margos da vardır. Margos, kız kıyafetiyle günlerce onların arasında dolaştığını ve bu suretle kurtulduğunu Rahib Grigor'a anlatmıştır.[380]

1598 tarihinde Bağdat eyaletine tayin edilen Sokullu-zâde Hasan Paşa, Karayazcı Abdülhalim üzerine gitmekle görevlendirilmiş, Karayazıcı'nın Canik'de ölmesiyle kardeşi Deli Hasan'la mücadele etmiştir. [381] Rahib Grigor'un kronolojisinde devamla Hasan Paşa'nın İstanbul'dan hareket ederek üzerlerine yürümekte olduğunu duyan asiler Şebinkarahisar'a doğru çekilerek, Türkmen yurdu denilen Çit'de duraklamışlardır. Hasan Paşa vezaretinden evvel paşası bulunduğu Amid'de bırakmış olduğu ailesini Tokat'a nakletmek üzere adam göndermiştir. Celâlî Hasan'ın korkusundan Kemah yolu ile geldikleri vakit Rum Ermenilerinin Hoğis köyüne[382] gelince, bundan haberdar olan ve ikinci Fırat denilen Apanazı Çayı'nı acilen geçen Celâlî Hasan, Sultan Mehmed' in hemşiresi olan paşanın karısına hücum ederek maiyetindeki askerleri kısmen öldürmüş, kalanları da kaçmaya mecbur etmiştir. Asiler hazineyi aldıktan sonra kadın ve erkeklere çok fenalık yapıp, bütün kıymetli esvap ve sırmalı çadırı yaktıktan sonra yerlerine gitmişlerdir. Paşanın sultan karısı ise çatışmanın karışık bir anında arabadan gizlice atlayarak kimseye görünmeden uzaklaşmış ve bir kayalığın içinde birkaç gün saklanmıştır. Celâliler gittikten sonra, dağılmış ve gizlenmiş olanlar bir araya geldikleri vakit, aralarında göremedikleri sultanın Celâlileriler tarafından götürüldüğünü zannedip, üzülerek

[380] Andresyan, agm, s. 32
[381] Erhan Afyoncu "Sokulluzâde Hasan Paşa," *DİA,* XXXVII, Ankara, 2009, ss.367-368
[382] Hoğsık/Hoğos adıyla 1516'da mirliva haslarına dâhil bulunan köy bugün Oğuz olarak bilinmektedir. Miroğlu, *Kemah Sancağı*…, s.46

Kemah Kalesine gitmişlerdir. Ortalık sakinleştikten sonra köylüler terk edilmiş esvap, demir ve bakır eşyaları toplamak için olay yerine gelmişlerdir. İçlerinde bulunan Arvedotz köyünden bir Ermeni demirci bilahare evine gittiklerinde, olan biteni teferruatı ile Rahip Grigor'a anlatmıştır. Saf bir ihtiyar olan bu adamın anlattığına göre, sultanı sırmalı esvabını giymiş ve bütün mücevherlerini takmış olduğu halde gizlendiği yerde bulmuş ve ortalık kararıncaya kadar bekledikten sonra onu sırtına alarak yarım günlük mesafedeki kendi köyüne getirmiş ve en yakınlarına bile bir şey söylemeden kilerinde saklamıştır. Sonra onun tembihi üzerine Kemah kalesine giderek sultanın emniyet içinde kendi evinde bulunduğunu haber vermiş, kaledekiler de büyük sevinçle gelip onu kaleye nakletmişlerdir. Adam kendisi de arkalarından gitmişse de, onlar kaleye vardıktan sonra yüzüne bile bakmamışlar, minnettarlıklarını hiç değilse bir şey vererek göstermemişlerdir. Sultan, bilahare Tokat'ta bulunan Paşa'nın yanına götürülmüştür.[383]

Rahip Grigor'un bu aktarımına karşılık Karayazıcı'nın kethüdası iken sonradan Mehmet Paşa'nın adamları arasına giren Şahverdi'nin anlattığına göre de Hasan Paşa'nın Bağdat'tan haremi ve hazinesi geliyormuş. Bunların ve öteki bütün adamlarının Tokat yakınına geldiklerini duyarak, karşılamaya gitmişler. Hazinesindeki değerli mücevher ve diğer eşyayı eşkıyanın ileri gelenlerine vermişler. Çuha, kumaş ve kadife gibi malları da bir ölçek ederek, çeşitli paraları da yuvarlak kalkanlara doldurup, ölçerek dağıtmışlar. Ama ailesini her türlü sarkıntılıktan korumak için adamlar koymuşlar ve bir tek insan o yana bakmamış, altınlarına ve süs eşyalarına da kimse elini uzatmamıştır. Sonunda yanlarına adam koşarak, aileleri Divriğ'i ve Arapgir kalelerine ulaştırmışlardır [384]

Bu başarısından cesaret alan Celâlî Hasan, Paşa'ya karşı savaşmak üzere Tokat üzerine yürümüştür. Bundan korkan Paşa, Tokat Kalesi'ne çekilmiştir. Kale önüne gelen Celâlîler yüksek sesle, kaledekilere çirkin sözler sarf ederek Paşanın karısına güya yaptıkları fenalığı söyleyerek onları tahkir etmişlerdir. Sultanın kurtulduğunu bilmeyen bu adamlar, kirlettikleri birçok cariyelerin içinde Sultanın da bulunduğunu zannıyla bu aşağılamalarda bulunmuşlardır. Bunun dışında asiler, kale burcunun mazgaldeliğinden kendilerine bakmakta olan Paşa'yı tüfekle öldürmüşlerdir.[385]

---

[383]Andreasyan, agm, s. 32-33
[384]*Peçevi Tarihi-II*, s. 239
[385]Andreasyan, agm, s. 32-33

Diğer yandan Paşa, Tokat kalesine kapanmaya mecbur olduğunda Celâlîler şehrin dış mahallesini yakmışlardır. Tokat şehrinde meydana gelen bu çeşit tahrip hareketi ile Celâlî fetreti yeni bir devreye girmiştir. Bu tarihe kadar köylerin başlarına gelen felaketin hiç birini tatmamış olan Anadolu şehirleri bundan sonra Celâlî hücumlarına, yağmalarına ve yangınlarıyla karşı karşıya gelmişlerdir. Kısacası Celâlîlik tahribatı köylerden şehirlere kadar inmiştir.[386]

Karayazıcı ve kardeşi Deli Hasan'ın isyan zamanlarında Tokat'ta defterdâr olan İbrahim Peçevî, Karayazıcı'nın ölmesiyle asilerin kardeşi Deli Hasan'ı başa geçirdiklerini, o sırada Serdar Hasan Paşa'nın Tokat'ta bulunduğunu, kentli ve köylüden topladığı asker ile iş görebileceğini sanarak hemen Deli Hasan'ın üzerine yürüdüğünü ama başaramadığını, tersine bozguna uğrayarak Tokat kalesine kapandığını yazmaktadır. Paşanın kapandığı bu kale kapısında lonca biçiminde bir yer bulunduğunu ve burasının tahta perdelerle kapatılmış olduğunu, kendisinin Tokat'ta defterdar iken orayı defalarca gördüğünü yazmıştır. Yine Peçevî Tarihi'ne göre öldürülmesi gereken bir adamın kaleden kaçıp, dışarıdaki eşkıyaya Hasan Paşa'nın her sabah o kapalı yere gelmekte olduğunu haber vermesi üzerine melunlardan bir ikisi beklemişler ve başına tüfek vurup, Hasan Paşa'yı şehit etmişlerdir. Olup bitenler İstanbul'da duyulunca, Hadım Hüsrev Paşa serdarlığa atanmış, fakat o da bu kadar kalabalık eşkıyanın üstesinden gelememiştir. Bu nedenle Anadolu'nun küçüğü büyüğü göç edip İstanbul'a dökülmüş ve padişah divanına yakınmaya gelenlerle doldu taşmıştır. Celâlîlerin hali işte böyleydi diye aktaran Peçevî, sipah zorbalarının saldırısının ise Celâlilerden de beter olduğunu aktarmıştır.[387]

3-Şah Abbas'ın Bölgeye Taarruzu (1603)

Bu sırada Kemahlı Rahip, 1602 yılında Erivan bölgesinde Sa'd Çukuru'nda Salmos Manastırı'ndayken şark eyaletlerinin kale muhafızları olup kul denilen askerler gelmişlerdir. Padişah Sultan Murad ve paşalar tarafından gönderilen temsilciler, bu askerleri Azıcı'nın kardeşi Celâlî Hasan'a karşı yürümeye zorlamışlardır. Fakat askerler kaygısız davranarak 50,000 atlı oldukları halde Erzincan'a gidip talan etmişler ve çok elim hadiselere sebep olmuşlardır. İki buçuk

[386] Akdağ, *Türkiye'nin Dirlik ve Düzen Kavgası:Celâlî İsyanları*, s. 400
[387] *Peçevi Tarihi-II*, s. 239

ay şehirde kalan askerler o derece azıtmışlardır ki yaptıkları hayasızlıktan yedi adam öldürülmüştür. Anlaşmazlıklarından dolayı Azıcı'ya karşı yürümeyen askerler Erzincan'ı, Kemah'ı, Divriğ'i tahrip ve talan ettikten sonra geldikleri yerlere geri gitmişlerdir.[388]

Böylesi kargaşa ortamında Rûm Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya gönderilen bir hükümde; İran'dan hilafetnâmeler gönderilip, yer yer halifeler tayin olunduğu ve bu yüzden Rûm Eyaleti'nde daima Celâlî isyanları çıktığı yazılmıştır. Devamında yapılan araştırma sırasında İran'dan gelen halifelerin, Osmanlı askerinin sefere çıkması sebebiyle vilayette yeterli asker kalmadığını söyleyip, "Şahı seven şimdi malum olur" diyerek Şah'ın bir paşmağı ile dört halifelik mektubunu kullanarak halkı isyana teşvik ettikleri belirtilmektedir.[389]

Bununla birlikte takip edilen Celâlîlerden kaçabilenlerin İran'a sığındığını, hatta İran Şahı olan Abbas'ın Kürd Mahmud adındaki Celâliyi tasarruf etmek niyetinde olduğunu ancak bunda istediği sonucu elde edemediğini yukarıda ifade etmiştik. Şah Abbas, istediği sonucu Celâli üzerinden alamamış olsa da İran'a sığınan bu Celâliler sayesinde Anadolu'nun durumunu daima takip etmiş ve uygun bir fırsat kollamıştır. Nitekim şark eyaletlerinin kale muhafızları olarak gelen askerlerin yağma talanlarının doğurduğu asayişsizlik ve kargaşa ortamı Şah Abbas'a istediği ortamı vermiştir. Şah Abbas'ın bölgeye 1603 yılındaki âni taarruzu da Celâlilerin yol açtığı bu karışıklıktan istifade etmek içindir.[390]

Celâlilerin ardından kale muhafızlarının da talan ve tahribiyle dirlik ve düzen namına bir şeyi kalmayan Doğu Anadolu'ya 1603 yılında, İran hükümdarı Şah Abbas muazzam bir ordu ile beraber gelerek onların yaptıklarının yedi mislini yapmış, her şeyi mahvetmiş, bütün kadın ve kızları esir, halkın mal ve mülkünü yağma ettirmiştir. Tebriz'den Pasinler'e kadar olan bütün kale ve şehirleri zapt eden Şah Abbas, Eski-Çulla ve Nahçivan gibi birçok şehirleri de tamamıyla tahrip etmenin dışında kötü kulları kılıçtan geçirmiş, kadın ve çocukları esir eylemiştir. Şah Abbas Ermenilere aynı muameleyi yapmamış ise de, onları da bütün eşyaları ile beraber İsfahan şehrine sürmüştür.[391]

---

[388] Andresyan, agm, s. 37
[389] Savaş, *age*, s.215-216
[390] İlgürel, "Celâlî İsyanları", s. 256
[391] Çoğu Çulfalı olan bu Ermeniler bu güne kadar yani 1636'ya kadar orada yerleşmiş olup rahat ve huzur içinde bulunmaktadır. Andresyan, agm, s. 37

Bütün bu yağma ve tahrip seferlerinden sonra Osmanlı şark vilayetleri alt-üst edilip, ziraî ve iktisadî hayat felce uğratılmış, her tarafta zulüm, asayişsizlik, can emniyetsizliği hâkim kılınmış ve en mühimi büyük halk kitleleri esir namıyla yerlerinden edilerek İran'a sürülmüştür.[392]

4-Çakıoğlu-Kaya İsyanı (1608)

Bu kargaşa, isyan ve savaş ortamının doğurduğu boşlukta yine celâli karakterli bir olay patlak vermiştir. Kürd köylülerinden Kaya, diğer adı ile de Çakıoğlu denilen birisi ortaya çıkmıştır. ....adında büyük kardeşinin yeniçeriler tarafından hilekarlıkla öldürülmesine hiddetlen Çakı-oğlu'nun, kendisi gibi birçok şakileri etrafına toplayarak ileri gelen Türkleri öldürmekle pek çok fenalıklar işlediğini aktaran Rahip Grigor'un yazdıklarına göre, Çakıoğlu önce Kemah alaybeyini bir köyün içinde katlederek at, silah ve teçhizatını gasp etmekle kuvvetlenmiş; birçok yerlerde dehşet saçmış, yolcuları soymuş ve çok kan dökmüştür. Erzurum paşası askerleriyle Çakıoğlu'nun üzerine yürümüşse de onu yakalamak şöyle dursun, kendileri atlarından düşürülerek yaya kalmışlardır. Paşa'nın esasen zayıf kuvvetini dağıttıktan sonra dokuz Kürdle beraber yüksek dağ kayalıklarına sığınan Çakıoğlu, birçok bölgeleri yedi sene dehşet içinde bırakmıştır. Kışın dağda kalarak görünmeyen Çakıoğlu, şehir ve köylerde bazı kimselerde az çok mal veya mülk olduğunu duyunca, gidip adamı tutup dağa kaldırırmış. Büyük para talep edip, istediği verilmeyince de öldürürmüş. Köylüler, bundan dolayı şehrin ileri gelenlerine müracaat ederek bin bir rica ile faizle para alır ve canlarını güç halle kurtarırlarmış. Rahib'n anlatımına göre Çakıoğlu yalnız Türklere değil, tanınmış Ermenilere de fenalık yapmıştır. Nihayetinde Kürd diyarında onun sipahi kıyafetinde olup karıları, oğulları, at ve katır sürüleri ile mükellef bir hayat yaşadığını ve yaptıkları fenalıkları bilen bazı kimseler gidip Amid paşasına haber vermişler; Çakıoğlu baskına uğrayıp aile efradı ile beraber öldürülünce bu fenalık da böylece ortadan kalkmıştır.[393]

[392] Kütükoğlu, *age*, s. 264-268
[393] Andresyan, agm, s. 36

5-Celâliler ve Murad Paşa'nın Siyaseti

Rahip Grigor'un tabiriyle Padişah I. Ahmed zamanında Anadolu'yu kar gibi kaplayan büyük Celâlî hareketi ilkin Sultan Murad zamanında başlamış, Sultan Mehmed'in gününde bütün memlekete yayılmıştır. İstanbul'dan ve Rumeli denilen Trakya'dan başka her yerde asayiş namına bir şey kalmamıştır. Bundan dolayı Türk ve Ermeni halkı İstanbul'da toplandıktan sonra Belgrad, Buğdan, Got ve İskil memleketlerine kadar dağılmışlardır. Keza bu yüzden olarak, Kızılbaşlar [394] kuvvetlenerek Teodopolis/Erzurum sınırlarına kadar olan yerleri istila etmişlerdir. Böylece yalnız İstanbul, Rumeli ve Mısır mamur ülkeler olarak padişahın hâkimiyeti altında kalmıştır. Murad Paşa'nın sadrazam ve serdar tayin edilerek Celâlilere karşı sevk edilmesi üzerine Murad Paşa Celâlileri iki sene içinde tamamıyla ortadan kaldırmış ve bir zaman için asayişi yerine getirmiştir. 1595 yılında Diyarbekir Beylerbeyiliği yapan ve 1606 yılında sadrazam olan Murad Paşa'nın Celâlîler'i ortadan kaldırmada ifrata varan uygulamalarda bulunmuş, 60-70.000 civarında Celâlî'yi ortadan kaldırmış, konakladığı yerlerde derin kuyular kazdırıp öldürdüğü âsileri bu kuyulara doldurtmuştur.[395]

Murad Paşa'nın Celâlîlere karşı düşüncesi ve tavrı Naima Tarihi'nde şöyle aktarılmıştır:

"Malûmdur ki Kalenleroğlu ve Kara Said gîbi eşkîya, anasından at ve mızrak ile doğmadı. Hep böyle sabî idiler. Ba'dehu büyüyüp âlemi fesada verdiler ve nice bin nüfusu katl ve graaet ettiler. Bu oğlan bunlarla gezip iptida bunlann hasâilinden (hasletlerinden.) terbiye bulmuştur, büyüdükte bu fesadın lezzeti dimağıdan gitmez. Bin terbiye olsa salâh bulmayıp akıbet bu da bir balâ olması mukarrerdir. Fesadın kökünü kesmek, bu makulelerin birine merhamet olunmayıp izale etmek (ortadan kaldırmak) ile müyesser olur. Deyup sözüne nihayet verdi. Bu siyak üzere eşkiyanın istîsallerinde mübalâğa etmekle bazı kûtehbinler (kısa görüşlüler) Murad Paşa'ya taan edip, kan dökmeğe "haris ve merhametsizdir" demişlerdir."[396]

Bu şekilde Murad Paşa'nın sağlığı müddetince sulh ve sükûn içinde yaşadıklarını belirten Rahip Grigor, Paşa'nın Amid/Diyarbekir'de vuku bulan ölümünden sonra Nasuh Paşa adında birisi zorla onun yerine geçince, asayişin

[394] Safevi Devleti
[395] Ömer İşbilir, " Kuyucu Murad Paşa", *DİA*, XXVI, Ankara, 2002, s.508-507
[396] *Naima Tarihi-II* s. 577

memleketten tekrar kalkmış olduğunu yazmıştır.[397] Bu korku içinde tekrar kaçarak 1612 senesinde soluğu İstanbul'da almışlardır.[398]

Gürsoy'un Kevork Halaçyan'dan aktardığına göre Celâlî isyanları sebebiyle Dersim bölgesi ve civarında yaşayan Ermenilerin bir kısmı batıya göç etmişken, bir kısmı da dağlık Dersim'e sığınarak, liderleri Der Simon öncülüğünde Aleviliğe geçmişlerdir. Ardından Der Simon Seyit Ali adını alarak, Kureyşan Ocağı'nın pirlerinden olmuş, kısa süre sonra da pir-i piran statüsü edinmiştir.[399]

E-BÖLGEDEKİ CELÂLİ BAKÎYESİ İSYANLAR

1-Erzurum Valisi Abaza Paşa İsyanı (1623-1628)

Celâlî olarak adlandırılan Canbulatoğlu'nun hazinedarı olan Abaza, Canbulatoğlu'yla yapılan çarpışmada tutulup Kuyucu Murad Paşa'ya getirilmiş, yeniçeri ağası Halil Ağa'nın ricası ile öldürülmekten kurtarılmıştır. Nâimâ Tarihi'ne göre Sultan Osman'ın yeniçerileri yakalamak istediğinin yayılması üzerine Ayıntap'ta Abdülbâkî adındaki kadı, yerli yeniçerlerle zıt düşmüş ve halkın da desteğiyle bir iki yeniçeri öldürülmüştür. Bu olay üzerine müfettiş olarak buraya gönderilen Erzurum Beylerbeyisi Abaza Mehmed Paşa'nın adamlarıyla yeniçeriler arasında bir hususta kavga çıkmış, olay büyümüştür. Yeniçerilerin paşaya dil uzatmasıyla paşa da bunlardan intikam almaya niyet etmiştir. Bu olaylar sırasında bin otuz bir senesi (M.1622) Recep ayında, Sultan Osman yeniçeriler tarafından öldürülmüştür. Bu hâdise üzerine Abaza Paşa "padişah katili" olanlardan intikam almak için harekete geçmiştir. Bütün sancakları kendi adamlarına veren Abaza Paşa, reâyâya hane başına biner akçe salmış, namlı askerlerden oluşan on beş bin kadar da asker toplamıştır. Kayseriyeli Şeyh Seyyid Abdurrahim-i Bayramî de Abazaya; "Sen Allah tarafından memur edilmişsin. Allahü Teâlâ seni bu zalim kavm (yeniçeriler) üzerine musallat etmiştir. Korkma, fırsat senindir!" demiştir. Bunun üzerine Şebinkarahisar ve Sivas'ı ele geçirmiştir. Abaza Paşa, Kayseri'de Çerkez Mehmed Paşa'nın karşısında bozguna uğrayınca Erzurum Kalesi'ne çekilmiştir. Bu olay Anadolu'da ve diğer şehirlerde fitne ve fesadın yeniden ortaya çıkmasına, yer yer

[397] *Peçevî Tarihi-II*, s.318; *Naima Tarihi- II*, s.626
[398] Andresyan, agm, s. 29
[399] Aksoy, *Dersim: Alevilik Ermenilik Kürtlük*, s. 189

eşkıyanın harekete geçmesine sebep olmuştur. Bu sebeple sekban taifesi, leventler, ırgat ve haşerat sınırsız zulüm işleyip, çok fesat eylemişlerdir. Her birinin ağzında: "İstanbul'u istilâ ve hükümet merkezini yağma ederiz!" sözü vardır.[400]

Böylelikle II. Osman'ın katli üzerine Anadolu'da onun öcünü almayı ilan eden Abaza Mehmed Paşa, kullara karşı isyan bayrağını kaldırmış ve Anadolu'da Celâlî sayılan yeniçeri düşmanı sekbanları etrafına toplayıp Erzurum kalesine sığınmıştır. Bu dönemde Sivas eyaletini de idare eden Abaza, Anadolu'da her taraftan sekban toplanmaya başlamıştır. Ardından Erzurum Eyaleti'nde korucu nöbetçi olarak hizmette bulunan Sultan Osman'ın katili gururlu yeniçerileri toptan idam etmiştir. Abaza'nın Sivas'a gönderdiği sekbanlar da oradaki yeniçerileri ortadan kaldırma teşebbüsüne girişince her tarafta yeniçeri avı başlamıştır. Sivas şehrini, Celâlî sekbanlara karşı korumak için gönderilen bütün yeniçeri ve ordu mensubu amansızca katledilmiştir. Bütün bu gelişmeler padişah IV. Mehmed'in annesi Kösem Sultan'ın yeniçerilerle uyum içinde olduğu, Kösem-yeniçeri işbirliğinin yerleştiği 1623-1624 yılları arasında geçmiştir.[401]

1626 senesine gelindiğinde Sultan Osman olayından beri işler bozulmuş, asla hak sahipleri gözetilmeyip, kimi rüşvet, kimi zorlu iltimas sebebiyle öne geçer olmuştur. Bu sırada Safeviler'e geçen Ahıska üzerine düzenlenmesi planlanan bir seferde vezir-i âzâm ile Abaza arasındaki mektuplaşma Abaza-levent ve yeniçerinin birbirlerine bakışını yansıtması açısından önemlidir.

Abaza Paşa:"Ben pâdişâhın bir aşağı kuluyum. Vilâyet sîzindir. Fakat levendler, askerden, bilhassa yeniçeriden korkarlar, bilürsüz. Lütfedip siz, kapıkulu ile boş tarafından yürüyün ki emin olalar. Ben dahi bu cânipten (taraftan) paşalar ile Ahısha üzerine varayım. Ve hem seraskerliği bana ihsan eylen." diye rica eyleyince vezir-i âzam da; "Bu tarafta kul (asker) senin serasker olduğuna razı değillerdir. Hemen emir gereğince bu sefere çıkıp bir hizmet yapmağa çalışasın. İnşallahu teâlâ cürmün affolunup pâdişâh yanında makbul olursun." cevabını vermiştir.

Bu seferin kendisi üzerine düzenlenen bir siyaset olduğunu öğrenen Abaza birçok paşayı ve yeniçeriyi öldürmüştür. Bu olaydan sonra da Erzurum'a bölükler tayin ederek kasaba ve köylerde gelip geçen kafileleri teftiş edip, yeniçeri olanları katletmişlerdir. Yeniçeriler o taraflardan geçmek durumunda kaldığında, kıyafetlerini ve elbiselerini değiştirmek zorunda kalmışlardır. Erzurum'a girdiklerinde her biri yeniçeri olduğunu gizlemek için türlü yollar bulup, kâh reâyâ, kâh rençber, kâh

[400] *Solakzâde Tarihi-II,* s.376; *Nâimâ Tarihi-II,* s. 795-796, 859-886
[401] İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye:Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar –I,* 194, 196

tüccarız diyerek yalan yere büyük yemin ederek canlarını kurtarmağa çalışmışlardır. Ancak Abaza'nın bölükleri araştırmalarında ince eleyip, sık dokuduğundan yeniçeri olunup olunmadığını anlamak için diz çakşırı[402] giyilip giyilmediğine bakmışlardır. Bu sebeple dizinde dizge olanları yeniçeridir diye öldürmüşlerdir.[403]

Ahıska Seferi'nin ardından Tokat'ta kalan vezir-i âzam ve yeniçeri ağasına, Abazanın ağalarından Erzincan ve Bayburd muhafazasında olan Pîr Solak ve Ataullah Efendi adamlarıyla birlikte gelip itaat etmişlerdir. Bunun üzerine her birine bölük verilip, saygı gösterilmiştir. Bu uygulamaları diğerleri de işitince Abaza eşkıyaları küme küme gelip, serdâra itaat etmeğe başlamışlardır. Ardından Rumeli Beylerbeyisi İlyas Paşa, Anadolu Beylerbeyisi Zor paşa, Maraş, Sivas ve Karaman eyaletleri askeriyle Erzincan üzerine varınca, Erzincan'a kapanan Abaza'nın adamlarının çıkıp itaat eyledikleri haberi gelmiştir. [404]

2-Sivas Valisi Vardar Ali Paşa İsyanı (1648)

Celâlî olaylarının ertesinde devlet otoritesinin zayıfladığı Sultan IV. Murad'ın ölümünden Köprülü Mehmed Paşa'nın sadâretine kadar geçen yaklaşık on yedi yıllık dönem merkezî otorite iyice zayıflamıştır. Bu dönemde ocak ağalarının bir müddet devlet idaresine hâkim olmaları; Kösem Sultan ile Turhan Sultan arasındaki nüfuz mücadeleleri, sadârete gelenlerin makamlarında fazla kalamamaları devlet teşkilatındaki düzeni bozmuştur.[405]

1647'de Sivas Beylerbeyiliğine tayin edilen Vardar Ali Paşa'nın, Sivas'ta beylerbeyilik yaptığı esnasında bayram harçlığı adı altında İstanbul'dan 30.000 kuruş yollaması emredilmiştir. Paşa, Sivas eyaletinin senelik mahsulünün ve vâridatının bu meblağı ödemesinin mümkün olmadığını bildirmiştir. Tekrar edilen taleplere menfi cevap veren Paşa; ayrıca İpşir Mustafa Paşa'nın Sivas'ta bulunan nikâhlı karısı Perihan Hanım'ın Sultan İbrâhim'e takdim edilmek üzere İstanbul'a gönderilmesi emrini de geri çevirmiştir. Bütün bu gelişmelerin tesiri ve taşrada mevcut

[402]Paça bölümü diz üstünde veya diz altında kalan bir tür erkek şalvarı. Yeniçeriler daima boyu dize kadar olan şalvar giydiklerinden dizleri, baldırları, bacakları güneş yanığı, üst tarafları ise beyaz olurdu.http://tarihtenanekdotlar.blogspot.com.tr/2011/05/27-ilginc-yonleriyle-yeniceriler-2.html
[403]*Nâimâ Tarihi-II*, s.963-973
[404]*Nâimâ Tarihi-II*, s.978- 1001
[405] İlgürel, "Celalî İsyanları", s. 255

hoşnutsuzluktan ötürü herkesin kendisini destekleyeceği beklentisiyle isyan bayrağını açan Vardar Ali Paşa, etrafına adam toplamaya başlamaya başlamıştır.[406]

İstanbul tarafından "Celâlî" olduğu ilân edilerek etrafındaki desteğin zayıflatılmaya çalışıldığı Vardar Ali Paşa'ya göre padişahın özel durumundan ötürü devlet ve saltanat işleri kadınların elinde kalmış olup, beylerbeyilerle diğer idareciler kısa süre içinde azledilmektedir. Bu sebepten halk perişan, memleket harap olmaktadır. Bu durum karşısında makam sahiplerinin bir araya gelip bu durumun düzeltilmesini padişahtan istemeleri dinen elzemdir. Üç sene tamamlanmadan idarecilerin değiştirilemeyeceğine dair bir padişah emri çıkartılırsa memleket yeniden düzene kavuşacaktır.[407]

Kısacası Sivas Valisi Vardar Ali Paşa'nın isyanına ise Sultan İbrâhim'in yersiz talepleri sebep olmuştur. Ali Paşa'nın etrafına topladığı levent ve sekbanlar da tıpkı Celâlîler gibi hareket etmişlerdir.[408]

F-Celâlî İsyanlarının Dersim Bölgesi Bakımından Sonuçları

16. yüzyılın başlarından 17. yüzyılın ortalarına kadar devam eden Celâlî isyanlarının genel özellikleri içinde yer alan ana ögenin devlet adı altındaki yapıya yani merkezî otoritenin uygulamalarına karşı bir ayaklanma/isyan olduğu anlaşılmaktadır. Birinci karakterdeki insanların isyan ruhu Kızılbaş inancındaki örgütlenmeden ve aşiret düzeninden gelirken, ikinci karakterdeki çift bozan insanlara isyan ruhunu vererek örgütlü biçimde bölükler halinde teşkilatlanmayı öğreten de suhte denilen medrese öğrencilerinin isyan hareketleridir. Bu çift bozan leventler ilerleyen zamanlarda büyük çapta levent seline dönüşerek Anadolu'nun her yerine dağılmıştır.[409]

Özünde adem-i merkeziyetçi yapıyla birlikte mehdi merkezli ihtilalci unsur bulunduran birinci karakterli Türkmen Kızılbaş ayaklanmasının ve ikinci karakterli idarî uygulamalardan kaynaklanan dirlik-düzen kavgasının içinde taşıdığı ana ve tâli unsurlar günümüz Dersim'inde etkisini hâlâ sürdürmektedir. Bunun sebebi bu isyanların meydana geldiği coğrafya, bu coğrafya üzerinde yaşayan insanların karakteri ve yaşanan tecrübelerin kolektif hafızaya kaydedilmesidir.

---

[406] *Nâimâ Tarihi-IV*, s. 1810-1813
[407] Ahmet Önal, "Varvar Ali Paşa" *DİA*, XLII, Ankara, 2012, s.531
[408] İlgürel, "Celâlî İsyanları", s. 254
[409] Akdağ, *Türkiye'nin Dirlik ve Düzen Kavgası:Celâlî İsyanları*, s. 316

İngiliz arkeolog O.G.S. Crawford'un palimsest benzetmesiyle insan emeğinin ürünü olan her şey toprağa oyulmuş harfler ve kelimelerdir. Ama bunları okumak hiç de kolay değildir, çünkü parşömen bir iki kere yazılıp silinmişken topraklar çağlar boyunca sürekli değiştirilmiştir.[410] "Üzerindeki yazılar silinip yeniden yazılmış olan parşömen" misali toprak sürekli değişim yaşasa da coğrafya kendine sığınan insanın her şeyini içinde saklayarak kolektif hafızanın oluşmasına yardımcı olmuştur. Bir alana dair bir aidiyet veya sahiplenme geliştirildiğinde, ona duygusal bir anlam yüklendiğinde bunun sonucunda o alan "yer" olarak tanımlanır. Bu haliyle "yer" sınırları belirlenmiş bir yerleşim birimi veya bir ülke gibi coğrafî bir unsur ya da kolektif hafıza, değerler, anlamlar ve sosyal ilişkilerin kesiştiği düzenlenmiş bir alan olarak düşünülebilir. Dolayısıyla tekil olan -onu diğer yerlerden ayıran özelliklere sahip olan- ve özel bir kimliğe sahip düzenlenmiş mekân parçaları[411] olan "yer-ler" tıpkı insanlar gibi kendine özgü kültür kodlarıyla var olmuş ve kendinden beslenen insanlar da bu kültür kodlarını sindirerek coğrafyanın belleğindeki yaşanmışlıkları kendinden sonraki kuşaklara aktarmıştır.

16. ve 17. yüzyılda baş gösteren isyanların bu coğrafyadaki "yerler"de bu kadar sık aralıklarla ve örgütlü biçimde meydana gelmesi; bölgede daha önce bu misal isyan özelliği taşıyan coğrafyanın belleğindeki eski kültür kodlarıyla yenilerinin birleşmesinden kaynaklanmaktadır. Ermenistan Samosatı denilen ve Erzincan-Erzurum arasında yer alan bir kasabaya mensup olan Pavlos/ Paul adında bir şahıs tarafından kurulan Marcion'a veya Mani'ya bağlı daha eski heteredoks cereyanlardan etkilenmiş bir hristiyanlık mezhebi ortaya çıkmıştır. Kendi ismine izafeten Pavlusçular olarak anılan bu mezhebin doktrininde iyilik-kötülük güçlerinin mücadelesine dayanan düalist yaklaşımla günün birinde Semavî Peder'in yeryüzündeki kötülüğü ve zulmü ortadan kaldırmak için bir kurtarıcı göndereceği inancı yatmaktadır.[412] Roma döneminde "iğrenç bir batıl inanç olarak" acı çeken Pavloçular [413] Müslümanlarla ittifak ederek Bizans'a karşı taarruz etmişlerdir. Dolayısıyla mıntıkanın eski sakinleri Türkmenler gelmeden çok yüzyıllar önce Türkmenlerin doktrinine benzer bir biçimde "Tanrı tarafından bir kurtarıcının

[410]Osman Gümüşcü, Çetin Şenkul, Hasan Hüseyin Yılmaz, *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014, s. 88
[411] Gümüşcü, Şenkul, Yılmaz, *age*, s.51
[412]Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 118
[413] Arthur Weıgall, *Pavlos Hıristiyanlığına Dair Bilimsel Bir Eleştiri- Hristiyanlığımızdaki Putperestlik*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2002, 113

geleceğine inanmışlardır.[414] Melikoff, bölgenin her zaman örfe karşılığın ve başkaldırmanın kaynağı olarak dikkat çektiğini, buralarda sürüp giden tedirginliğin, kaygının, kendilerini kuşatan çevreye yabancılık duyan insanlar oluşturduğunu belirtmektedir.[415]

Yukarıda etraflı biçiminde aktarılan isyanlardan da anlaşılacağı üzere Şah Kulu'nun, Nur Ali Halife'nin, Bozoklu Şeyh Celâl'in, Kalender Çelebi'nin etraflarına toplanan, yönetimden nâhoşnut olan toplulukların ve Şah Kulu taraftarlarının İran'a geçince Şah İsmail'in sualine karşılık olarak *"... gaza idip yezidleri kırdık"* şeklinde vermiş oldukları cevabın metbu oldukları otoriteye karşı bakış açılarını, etrafında toplandıkları kişileri de Tanrı tarafından gönderilen kurtarıcı olarak algıladıklarını göstermektedir. Türkmenler gelmeden çok yüzyıllar önce bu coğrafyada görülen düalist ve ihtilalci inanç, aynı dini kültürü ve mesianik umutları paylaşan insanlar üzerinde 16. ve 17. yüzyıllarda da etkili olmuştur. Divriği hisarı merkez olmak üzere bölgenin bir kısmını bir süre kontrollerinde tutmayı başaran Pavlusçuların, 17. yüzyılda ve daha sonraları Divriği ve Eğin'de hâlâ rastlanmakta olan bu Ortodoks köylerinden hareketle[416] bu inancın Dersim coğrafyasında da etkili olduğu düşünülebilir.

Diğer yandan Dulkadiroğularının hâkimiyetinde olup da Osmanlı'ya geçen Bozok bölgesinde çıkan Şah Veli, Söklenoğlu, Süğlünoğlu, Baba Zünnun ve Zünnunoğlu olaylarında ortak olan unsur merkezi otoritenin yani devletin uygulamaya çalıştığı vergi tahsilatıdır. Bu dönem aralığında "Kürdistan üslubu üzere, mülk olarak" Pir Hüseyin Bey'e verilen Çemişgezek Sancağı'nın Pir Hüseyin Bey'in ölümünün ardından Dulkadiroğullarından birine verilmesi de dikkat edilmesi gereken bir husustur.

Kendi düzeninin dışında kabullenmediği bir düzene isyan eden ve bir aşiretten çıkan Osmanlı Devleti'ni hâlâ "Osman oğlu" diye anan bu toplulukların arka planında aşiret beylerinden bazılarının Osmanlı hükümdarını, kendileri ile denk saydıklarından kendi üzerlerinde hâkimiyet kurmasından rahatsızlık duyarak tepki vermeleri yatmaktadır. Dolayısıyla kendisine eşit gördüğü bir otoritenin kendi ekonomik faaliyetlerini ve hayat sahalarını kısıtlaması, aşiret hukukuna ve adetlerine önem vermemesi, Osmanlı'yı baskı rejimi olarak gören konar-göçerlerde tepkiye yol

[414] Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 119
[415] Melikoff, *age*, s. 107
[416] Raymond H. Kevorkyan- Paul B. Paboudjıan, *1915 Öncesinde Osmalı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 235

açmıştır. Bu sebeple de yezid olarak adlandırdıkları devletin uyguladığı şeriatı, padişahın kanunlarını ve merkezi idareyi temsil eden kadıları ve kullarını düşman gibi görmüşlerdir.[417]

Bu bakış açısının temelleri 16. yüzyılda atılmış, 17. yüzyıldaki isyan hareketleriyle iyice pekiştirilerek günümüze kadar gelmiştir. Türkmen-Kızılbaş bölgeler içinde tamamı kızılbaş gösterilen Dersim'in otoriteye karşı bakışının temelinde bu sebepler yatmaktadır.

Dirlik ve düzen kavgası olarak adlandırılan büyük Celâlî isyanlarındaki Karayazıcı, Deli Hasan, Abaza Mehmet Paşa gibi devlette mansıp sahibi olup da sonrasında isyan edenlerin sonraki kuşaklara aktardıkları ise Celâlîliğe heveslendirmeleri yoluyla çiftçi halka Celâlî mücadelesi ruhunu kazandırmış olmalarıdır. Özellikle Karayazıcı'nın ve Deli Hasan'ın ocağında yetişenler Anadolu'nun her tarafına dağıldıklarından Anadolu'nun birçok yerinde görülen Celâlî tahribatından kurtulmak için vilayetlerdeki halkın büyük bir kısmı dağlara çekilerek oralarda yaşamaya başlamışlardır. Köylerden dağlara sığınan bu insanlar ailelerini kulübelere yerleştirdikten sonra geçimlerini sağlayabilmek için, erkekler Celâlîlere katılmak yoluyla yağmalardan günlük ûlûfelerini çıkarmayı düşünmüşlerdir. Özellikle büyük kaçgunluk olarak adlandırılan 1603- 1610 arası dönemde köylüler ya hükümetin uygun gördüğü yerlerde yapılan "palanka"lara ya şehir ve kasabalardaki kalelerin içine sığınmışlar ya da ulaşılması zor, güç, sarp dere içi ve ormanlık yerlerde kurulan derme-çatma yeni köylere taşınmak suretiyle eski köylerin yerlerini değiştirmek durumunda kalmışlardır.[418]

Bu dönemde Doğu'ya seyahat eden Evliya Çelebi'nin Sivas Kalesi'ne dair gözlemlerini aktarırken yazdığı"… Fakat yüksek yerde olduğundan herkes çıkamaz. Amma Celâli korkusundan şehrin ileri gelenlerini bütün kıymetli malları bu yukarı kalede toplamıştır." [419] cümlesi Celâlî isyanları döneminde Anadolu kısmının eşkıyalık karşısında nasıl bir hal içinde olduğunu anlatmaktadır. Bölgede eşkıyalık, açlık, kıtlık ve göç gibi faktörlerle ölümle sonuçlanan önemli oranda nüfus kaybı yaşarken, bir kısım nüfus da önceden alışık oldukları ve yerleşik hayata geçtikten sonra da yaylak-köy arasında kısmen devam ettirdikleri hayat olan konar-göçerliğe yeniden dönmüştür. Bu şekilde kargaşa ve bunun getirdiği eşkıyalık ortamından

[417]İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar -I,* s. 194
[418] Akdağ, *Türkiye'nin Dirlik ve Düzen Kavgası: Celâlî İsyanları,* s. 402, 493
[419]*Evliya Çelebi Seyahatnâmesi-III,* s. 1413

uzaklaşılmaya çalışılmıştır. Diğer yandan halk daha güvenli yerlere ve özellikle konar-göçerliği rahatça sürdürebilecekleri bölgelere doğru göçmüşlerdir.[420]

Genellikle dağınık olarak sapa yerlere yerleşen köylüler böylelikle dışarıyla irtibatı kaybetmiş, iptidaî bir hayata ve çobanlığa dönmüşlerdir. Göçebeliğe dönenlerin de olduğu bu dönemde ilkel bir tarım teknolojiyle işletme biçimi başlamıştır. Köylerin boşalmasıyla mümbit bölgelerde timar sistemi çökmeye başlamış ve ırsî bir toprak hâkimiyeti doğmuştur. Bunun sonucunda da büyük arazilere sahip aileler sosyal ve siyasal sistemde yerlerini almaya başlamışlardır.[421] Diğer taraftan buhranın verdiği umutsuzluk halkı mistik tarikatların kucağına itmiş, Anadolu köyleri panteist ve pasivist tarikatlara saplanmıştır.[422]

1609 tarihli Rûm ve Erzurum Beylerbeyine, Sivas, Kuruçay ve Kemah kadılarına gönderilen "Celâlî adında ortaya çıkan, Kuruçay kazasındaki köylerde toplanarak atlılar ile halkın malına ve canın kasteden eşkıyanın mahkemece haklarından gelinmesi[423] istenmektedir. Gerek Kemahlı Rahib'in kronolojisi, gerek dönem kaynaklarının söyledikleri ve gerekse arşiv belgelerinden de anlaşılacağı üzere Rahib'in tabiriyle Celâlîler Anadolu'yu bir kar gibi kaplamıştır. Celâlilerin kargaşa ve yağmasından Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında kalan Doğu Anadolu bölgesi ve Dersim coğrafyası oldukça ağır etkilenmiştir. Rahip Grigor'un aktardığı üzere toplu göçlerle İstanbul'a gidenlerin oluşturduğu boşluğun yanı sıra güvenli olarak dağlara çekilen köylülerin de oluşturduğu boşluk yerleşim alanlarındaki hayatın ve de demoğrafik yapının değişmesine yol açmıştır.

Bu bağlamda nüfus yapısındaki ilk kırılma 17. yüzyıl başında, 1602-1609 yılları arasında Küçük Asya'yı kırıp geçiren Celalî isyanlarının sonucunda gerçekleşmiştir. Celâlîler'in doğu vilayetlerinde yaptıkları, Celalî talanlarından kaynaklanan güvensizlik ortamı ve kıtlık, Erzincan, Kemah, Divriği ve Eğin'de yaşayan halkın kitlesel olarak göçüne neden olmuştur. Bu olayları bizzat yaşamış olan vakanüvis Kemahlı Grigor göç edenlerin ta Belgrad'a kadar uzandıklarını ama en çok İzmit çevresine, Edirne, Tekirdağ, İstanbul ve Üsküdar'a yerleştiklerini belirtmiştir. Aynı dönemde 1604-1605 kışı boyunca I. Şah Abbas, Ağrı Ovası, Erzurum, Hınıs, Malazgirt, Eleşkirt, Adilcevaz, Erciş, Muradiye ve Van

[420] Koç, agm, s. 545
[421]Ortaylı, *age*, s.157
[422] Ortaylı, *age*, s.159
[423]BOA, Fon no:A.{DVNSMHM.d..., Dosya no:78, Gömlek no:1878

bölgelerinden on binlerce Ermeni'yi İran'a göçe zorladığı da dikkate alınırsa Ermeni Platosunun önemli bir kısmının boşaldığı anlaşılmaktadır.[424]

Ayrıca bu nevi isyan öncüleriyle yapılan mücadelelerde Celâlî başbuğlarını itaat altına almak için anlaşma yollu olarak kendilerine beylerbeyilikler, sancakbeylikler verilmesi usulü uygulanmıştır. Bu usul neticesinde Enderun'dan "çıkma" yolu ile bey tayini geleneği Celâlî zorbalığıyla bozulmuştur. Ayrıca Celâliler, isyanlarından vazgeçme karşılığında hükümetten istedikleri 'sadaka'larla unvan ve mansıp aldıkları halde Celâlikten vazgeçmemişlerdir. Bu da Enderun'dan çıkan ve usulünce yükselmiş olan ehl-i örfde kırılma yaşatmış; onlar da başlarındaki sekbanları yaşatmak için soygunlara girişmişlerdir. Böylelikle ehl-i örfün de Celâlîlerden farkı kalmadığından, Celâlilik karakterini taşıyanların kimliğinde kargaşa meydana gelmiştir. Bütün bu gelişmeler neticesinde otoriteyi temsil edenin kimliği hususunda toplumun ikili davranmasına ve güven problemi yaşamasına yol açmıştır.[425] Bu durum Dersim bölgesinde hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

Yine Celâli döneminde elindeki yetkileri kullanarak reâyânın topraklarını yok pahasına ele geçiren "askerîler" ve "yerlilerden kudretli olanlar" geniş ölçüde çiftlikler kurmuşlardır. Bu durum da köylerin boşalmasına, boşalan köyleri alıp çiftliklerine katan insanların da bu dönemde çiftlik sahibi olmalarına yol açan bütün bu başıbozuk düzen toplumda aşiret ağalarının yanında "toprak sahibi ağaların" teşekkül etmesine yol açmıştır.

Böylelikle merkezî otoritenin zayıflamasıyla birlikte Celâlî isyanları sonrasında ortaya çıkan mahallî güçler 17. ve 18. yüzyıllarda tarım kesimi üzerinde etkili olmaya başlamış ve çiftlikler ortaya çıkmıştır.[426] Dersimli Sağıroğulları'nın bu tarz bir girişim içinde olduklarını öğrendiğimiz arşiv belgelerine göre Kemah ve havalisinde Sağıroğlu İbrahim Bey Orçul nahiyesini çiftlik tutarak ahaliden para, yağ vesaire talep etmeye başlamıştır.[427]

1751'de Kemah, Gercanis ve Kuruçay kazalarındaki ahalinin Gümüşhane ve Keban madenlerine ve Erzurum valisine karşı yükümlülüklerinde olan vergileri ödedikleri halde, Kemah ayanından Sağıroğlu Hasan Bey'in zorla vergiler koyması ve bunları da tahsil etmesi üzerine gayr-i resmi vergilerle kimsenin zorlanmaması

[424] Kevorkyan-Paboudjıan, *age*, 2012, s.51
[425] Akdağ, *Türkiye'nin Dirlik ve Düzen Kavgası: Celâlî İsyanları*, s.389, 484-488
[426] Özçelik, *age*, s. 117
[427] BOA, Fon no:A.}MKT.DV.., Dosya no:198, Gömlek no:25

için emir çıkarılmıştır. [428] 1760'da Kemah voyvodası Sağıroğlu İbrahim ile diğer üç kimsenin Karahisar'da kalebend [429] edilmelerine dair karar verilmiş, ancak duruşmalarında üzerlerinde bir şey sabit olmadığı anlaşıldığından afları istenmiştir.[430]

Yine 1778-79 senesinde Harput Zabiti Kemahlı Sağıroğlu İbrahim Bey'in Şeyh Hasanlı Kürdlerinden birini katletmesi üzerine Kürdler tarafından Ergani ve Keban madenleri için kütük kesilecek dağlar işgal edilmiştir. Bu durum maden işleri sekteye uğrattığından İbrahim Bey'in Kürdlerle arasının bulunması, bu mümkün olmazsa İbrahim Bey'in azledilmesi için Erzurum valisine hüküm gönderilmiştir.[431]

1782'de Gümüşhane Madeni'ne bağlı Kuruçay kazası ahalileri Kemahlı Sağıroğlu İbrahim'in zulümlerinin önlenmesine dair merkeze dilekçe vermişlerdir. [432]

Ayrıca Dersim'de çiftçiliğin kök salmaya başladığı devirlerde toprak kavgaları başlamış olup, bu da silahlanmaya bir sebep olmuştur. Dolayısıyla Dersimlilerin çiftçiliğe doğru ağır yürümesinin sebeplerinden biri de tecavüz korkusuyla davarlarını uzak yaylalara sevk edemeyerek oturduğu yerde ve civarında otlatmaya ve buna bağlı olarak tarla olacak araziyi birer mezra olarak kullanmaya mecbur kalmış olmalarıdır. Dersim'in ekilebilecek toprağının da böylelikle ekseriya bir ağanın veya aşiret reisinin elinde olmasına yol açan gelişmeler sonucunda Dersim'de çiftçilik gelişemezken, başıbozuk düzen aşiret ağalarının yanında "toprak sahibi ağaların" teşekkül etmesine yol açmıştır. [433]

[428] BOA, Fon no C..DRB.,Dosya no 16, Gömlek no: 755
[429]Kalebend, bir kimsenin islemis oldugu her hangi bir suctan dolayi bir kalenin hisarindan disari cikmamak uzere icinde oturmaya mahkûm edilme cezasıdır.
[430] BOA, Fon no C..DH..,Dosya no 186, Gömlek no: 9266
[431] BOA, Fon no C..DRB.,Dosya no 15, Gömlek no:747
[432] BAO, Fon no AE.SABH.I..,Dosya no 112, Gömlek no: 7573
[433]*Dersim Raporu,* s. 84

III- DERSİM BÖLGESİNDE YAŞANAN GÖÇLER

Osmanlı Devleti'nde kuruluş ve genişleme aşamasında siyasî, iktisadî ve içtimaî duruma göre farklı iskân siyaseti uygulanmıştır. Bu dönemde yeni fethedilen yerlere "dışa dönük iskân siyaseti" uygulayarak boş ve harap olan toprakların şenlendirilmesi gayesini güdülmüştür. Aynı zamanda Osmanlı bu siyaseti bir cezalandırma yöntemi olarak da uygulamıştır. Bu bağlamda merkezî otoriteyi sarsıcı mahiyette gördüğü bölgelerden sürgünler yoluyla göçertmeler yapmıştır.[434]

16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde baş gösteren vergi adaletsizliği ve sebep olduğu isyanlar, yüzyılın sonlarında başlayan uzun savaşların doğurduğu asayişsizlik sonucunda patlak veren Celâlî isyanları gibi sebeplerle yerleşim yerleri boşalmıştır. Bunun üzerine harap ve boş yerlere aşiretlerin yerleştirilerek şen ve âbâd edilmesi düşüncesi uygulamaya konulmuştur. Bu sebeple devlet iskân siyaseti olarak 17. yüzyılda başlayıp, 18. yüzyılda devam eden bir politika takip etmiştir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren kaybedilen topraklardaki muhacirlerin de katılmasıyla[435] bu dönemde "içe dönük iskân" politikası yürütülmüştür.

A- Osmanlı Devlet Düzeninden Kaynaklanan Göçler

16.-18. yüzyıl aralığındaki Dersim, Osmanlı ve Safevi gibi farklı ideolojiye sahip iki devlet arasında yer aldığından, her iki devletin ideolojisinden de etkilenmiştir. Zira Osmanlı'nın doğu sınırlarının kuzey kesiminde yaşayan halk Kızılbaş ve Safevi taraftarı olmakla birlikte [436] bölge Osmanlı sınırları içinde kalmaktadır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin resmî ideolojisi bölge üzerinde hâkim olurken, Safevilerin de manevi otoritesi etkili olmuştur.

1-Osmanlı İktidar Anlayışının Tesirleri

Herhangi bir çağın gerçekten anlaşılabilmesi ancak ve ancak, bu çağın ögesi olduğu bütün içindeki yerine yerleştirilmesiyle mümkündür.[437] Bir toplumda mantıkî bir düzenin kurulması, can alıcı çelişki ve bunalım anlarında toplumsal güçlerce

[434]Yusuf Halaçoğlu,"Kolonizasyon ve Şenlendirme", *Osmanlı*, IV. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.583
[435] Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", s.581, 584
[436] Kütükoğlu, *age*, s.242
[437] Rene Guenon, *Maddi İktidar Ruhani Otorite*, Türkçesi: Birsel Uzma, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 18

yürütülen mücadelelerin tarihsel sonucudur. Dolayısıyla bir devletin kendisine, üzerinde egemen olduğu toprağa ve bu toprak üzerinde yaşayan tebaasına, ilişkide bulunduğu diğer ülkelere ve ideolojilere bakışı ve onları algılayış tarzı, dünya görüşü, zihniyet yapısı ve o devletin yükselttiği değerler sisteminin bütünü resmî bir ideoloji oluşturulmasına yol açar.[438] Oluşturulan bu resmî ideolojik düzenin mantikî olarak onaylanması da olumlayıcı simgecilik ya da kuttören [439] aracılığıyla örgütlenmeyle oluşur. [440] Bir toplum düzenini örgütleyebilmek için de toplum düzenine uygun ahlak ve sanat kanunlarının oluşturulması gerekir.[441]

16. yüzyıl dünya düzeninde ya da daha geniş bir perspektifle orta ve yeniçağda gerek Müslim gerekse gayrimüslim devlet anlayışı içerisinde toplum düzeni sağlanırken oluşturulan geleneksel doktrin 'kutsal' karaktere sahiptir. Ancak dinî bir biçim kazanmak zorunda değildir. Zira "kutsal"ve"dinî-hukukî-şerî" birbirine denk kavramlar değildir.[442] Böyle olmakla birlikte Osmanlı'da devlet, dine istinaden kutsal bir dokuya sahiptir. Bu doğrultuda Osmanlı düzeninin felsefesini "kendisini devletin başında görevli bir kişi sayan Osmanlı hükümdarının, reâyâyı adalet ve şefkatle yönetilmesi gereken Tanrının bir 'vedia'sı olarak kabul etmesi" oluşturur. Tanrı kullarını nafaka verici ve nafaka alıcı olmak üzere iki kısma ayırmıştır Bir zengin, bir yoksul; bir bey, bir kul olarak tanzim edilmiş olan bu düzende beyin beyliği kul ile zenginin zenginliği yoksul iledir. İnsanlar bunu bilerek Tanrının buyruğuna uymalı, verdiği rızık için şükretmelidir.[443]

Bu doğrultuda klasik dönem Osmanlı düzeninde "Osmanlı resmî ideolojisi"ni inanç oluşturur. Başta bizzat padişah olmak üzere yönetici kesiminden oluşan egemen sınıfın, yani merkezi iktidarı bilfiil temsil eden ve kullanan hâkim tabakanın bu iktidar desteğinde bütün devlet sathında geçerli kılmaya çalıştığı dünya görüşünün yahut zihniyetinin temelinde inanç bunulunur. Osmanlı Devleti, altı yüz küsur yıllık uzun tarihinin hemen hemen her alan ve safhasında bir "inanç devleti" dir. Bu yüzden Osmanlı'da devlet de en az din/ İslam kadar inanç konusudur, dolayısıyla

[438]Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, S.72
[439] Geleneksel tören
[440]GöranTherborn*, İktidarın İdeolojisi İdeolojinin İktidarı*, (çev) İrfan Cüre, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008, s.94
[441] Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Düşünce ve Bilim Tarihi", *Türkiye Tarihi 2*, (haz) Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s.152
[442]Guenon, *age*, s.24
[443] Yurdaydın, *age*, s.152

kutsaldır. Başka bir ifadeyle Osmanlı resmî ideolojisi devletle dinin, siyasetle İslâm'ın ayrışmaz bir biçimde birbiri içine girdiği bir zihniyet dünyasıdır.[444]

Bu zihniyet dünyasının oluşmasında ve Osmanlı dönemi toplum düzeninin sağlanmasında ana düşüncelerini medrese ve tekke olmak üzere iki kaynaktan alan iki ayrı görüş egemendir. Başlangıçta medreselerde hem dinî hem de beşerî ve tabiî bilimler okutulmaktayken, zamanla medrese programlarında dinî konulara daha fazla yer verilmeye başlanmıştır. Böylelikle medrese eğitiminin temelini oluşturan görüşlerin sahibi Sünnî imamlar "toprak dünyasının mimarlığı" olarak bu dünyanın işlerine düzen vermek için bir takım kurallar ileri sürmüşler, tekkedeki tasavvuf düşünürleri ise "mânâ âleminin temsilcileri" olarak insanlara biraz daha değişik bir dünya ve ahiret görüşünü benimsetmek çabasına girmişlerdir. [445]

16. yüzyılın başlarından itibaren "toprak dünyasının mimarlığı" görevinde etkili olan medreseliler Osmanlı devlet ideolojisinde dinî taassubun yavaş yavaş kendini göstermeye başlamasında etkili olmuşlardır. Bu durumun ortaya çıkmasında İran'da Şiiliğe dayalı bir devletin kurulması ve bu devletin başında bulunan Şah İsmail'in "Hatayî" takma adıyla yazdığı Türkçe şiirler yoluyla Anadolu Türkmenlerini kendi yönüne çekmesi etkili olmuştur. Bu nedenle Sultan Selim her şeyden önce Osmanlı kamuoyunun Safevilere karşı hazırlamak gereğini duymuş, zamanın tanınmış bilginlerini harekete geçirerek, onlara Şiîliğin, ehl-i Sünnet mezheplerince reddedilmiş olduğunu halka telkin etmeleri görevini vermiştir.[446]

Osmanlı Devleti'nde bu kamuoyu dalgalanmalarını oluşturan ana unsur ulemadır ve İslamiyet siyasî rejimin meşruluk temellerini oluşturduğundan, ulemanın başı olan şeyhülislam da iktidarın faaliyetlerini meşrulaştırıcı yüksek statüye sahiptir. Özellikle 16. yüzyıldan sonra göreve gelen güçlü şeyhülislamlar, siyasî ve idarî hayatın işleyişine fiilî olarak katılmış ve siyaseti yakından etkilemişlerdir.[447]

Değişimin failleri ve geleceğin muhafızları olan ulema, Osmanlı Devleti içinde oluşum döneminden itibaren önemli resmî roller oynamıştır. Devletin beylikten imparatorluğuna dönüşümü ulemanın da resmî konumunun yasal olarak düzenlenmesini ve kurumsallaştırılmasını gerektirmiştir. Böylelikle başında şeyhülislamın bulunduğu, devlet destekli hiyerarşik bir dinî yapılanma

[444] Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, s. 83
[445] Yurdaydın, *age*, s.148
[446] Yurdaydın, *age*, s.153
[447] Şükrü Karatepe, "Osmanlı'da Din-Devlet İlişkisi", *Osmanlı,* VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,1999, s. 59-60

örgütlenmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı ilmiye teşkilatı Sünnî bir kurumdur ve Hanefî fıkhı ekolüne mensup din adamlarının hâkimiyeti altındadır. Genel olarak Şiîler özel olarak Alevîler tanınmayıp, bu kurum içinde resmî olarak temsil edilmemişlerdir. Bu kesimler, İslâm'ın hak yolundan sapmış ve bilhassa 16.-17. yüzyıllarda Şiî Safevî hanedanlığı ile girişilen uzun savaşlar boyunca siyasî açıdan güvenilmez bir unsur olarak değerlendirilmişlerdir.[448]

Padişahın Irak ve Anadolu'daki tebaası arasında pek çok taraftarı bulunan bir İslâmî manevi düzenin liderleri olan Şii Müslüman Şahların varlığı Osmanlı Devleti'nin birliğine karşı ölümcül tehlike arz ettiğinden Safevilerle yapılan savaşlar, 16.yüzyılda Osmanlı'nın 'devlet bilinci'nin şekillenmesinde etkili olan ana unsurlardan biri olmuştur. Osmanlı propagandası Safevileri heretik[449] ve Sünnî İslam'ın düşmanları olarak betimlerken, Osmanlı padişahını ortodoks/Sünnî İslam'ın gerçek savunucusu olarak göstermişlerdir. Bu yayılmacı ve manevi egemenlik iddialarını en net ve yetkin bir biçimde ifadelendiren Ebussuud olmuştur.[450]

2-XVI. yüzyıl Osmanlı'sında Sünni Devlet İdeolojisinin Oluşamasını sağlayan Şeyhülislamlar ve Devlet Adamları: Kemalpaşazâde, Ebussuud Efendi, Lütfi Paşa'nın Görüşlerine Dayalı Uygulamalar

a) Kemalpaşazâde (1526-1539): Ebussuuddan önce Kemal Paşazâde yazdığı bir risalede Şiilerin öldürürülmesinin caiz, mallarının helal, nikâhlarının kıymetsiz olduğunu belirtmiş, ayrıca Şiilerle yapılacak savaşların diğer din düşmanları ile yapılan savaşlar gibi cihad sayılacağını ileri sürmüştür. Bu risalede konu soyut bir şekilde ele alınmamış, doğrudan doğruya Şah İsmail ve onun görüşleri üzerinde durularak, onlar eleştirilmiştir. 1526 yılında şeyhülislam olan Kemal Paşazâde bu mevkide bulunduğu sırada iç ve dış din ve mezhep düşmanı saydığı kimselerle mücadelesine devam etmiştir. Bu doğrultuda Molla Kâbız[451] ve İsmail

[448]Amit Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti, (*çev) Bülent Üçpunar, İstanbul 2013, s. 13
[449] Heretik: Dinde sapkın öğretiye mensup olan
[450]Colin İmber, *Şeriaattan Kanuna-Ebussuud ve Osmanlı'da İslamî Hukuk*, (çev) Murteza Bedir, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 9
[451] Yasalara ve ahlaka aykırı davranışlarda bulunan Molla Kâbız, birçok iddialarla Hz. İsa'yı Hz. Muhammed'den üstün göstererek yüceltir. Meyhaneleri dolaşarak halkı sapkınlığa yöneltmeye çalışır. Bu halini gören ve bazı inançlarda hoş görüye yer vermeyen bilginler onu alarak padişahın divanına getirirler. Sadrazam İbrahim Paşa bu işi zamanın Rumeli Kazaskeri Fenerizâde Muhiddin Efendi ve Anadolu Kazaskeri Molla Kadirî Efendi'ye havale etmiştir. Her ikisi de yüksek mevkileri dolayısıyla gurura kapılmış kimselerdi ve şeriat meseleleri ile pek ilgilenmedikleri için Kâbız'ı susturacak cevap

Ma'şûkî'nin[452] öldürülmeleri için fetva vermiştir. Kemalpaşazade'ye göre raks ve devran suretiyle zikrullahın helal olduğuna inananlar, Ehl-i Sünnet'ten sayılmazlar. Yöneticilerin bu sufilerin bu türlü hareketlerini men etmeleri gerekir. Bunu yapmayanlar günahkâr olurlar. Kemalpaşazâde mutasavvıfların vahdet-i vücud görüşünü de karşıdır. Kemalpaşazade Safevi propagandası etkisiyle büyük bir sosyal sarsıntı geçiren Osmanlı toplumunu ve ehl-i Sünnet düşüncesini bütün gücü ile savunmuştur.[453]

b) Ebussuud Efendi (1545-1574): Kemalpaşazâde'nin izinden giden Ebussuud Efendi, selefinin verdiği fetvaları örnek alarak Muhyiddin Karamanî[454] ve

---

bulamamışlar, 'katloluna'dan gayrı da bir söz söyleyememişlerdir. Sadrazam İbrahim Paşa divanı dağıtmakla birlikte, konuşulanları Adil Köşkü'ndeki pencre arakasından dinleyen Sultan Süleyman duruma hiddetlenir ve Kâbız'ın susturulamadan divandan çıkıp gitmesine kızar. Sultan Süleyman bu durum üzerine şeyhülislamın ve kadı efendinin hazır bulunduğu şeriat uyarınca bu davanın yeniden görülmesini ister. Dönemim Şeyhülislamı Kemalpaşazâde Şemseddin Ahmed, İstanbul kadısı da Sadi Çelebi'dir. Şeyhülislam ile Kâbız arasında geçen soru-cevap sürecinin sonucunda Şeyhülislam "İşte gerçek anlaşıldı, başka sözün var mıdır? Bu dipsiz inançtan döner ve doğruyu kabul eder misin"diye sorunca Kâbız, şeyhülislam ve kadıya dönerek "Fetva işi tamam olu, şeriata göre gereği siz hükmedin" diye cevap verir. Kadı da "Ehl-i Sünnet ve cemaat üzere doğru inanç yoluna girdin mi?" diye sorup da Kâbız, bu soruyu tasdik etmeyince, şeriat kurallarınca idamına karar verirler. Divandan sonra da Kâbız idam edilir. *Solakzâde Tarihi-II*, s.157-160;*Peçevi Tarihi-1*, s. 96; Yurdaydın, *age*, s.164-165; Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler,* s. 270-284,

[452]Ölüm tarihi ve öldürülmesi için fetva veren şeyhülislamın tartışmalı olan ancak Kemalpaşazâde'nin fetvasıyla öldürüldüğü iddiaları ağır basan İsmail Ma'şûki'nin idamına dair mahkeme ifadelerinden anlaşıldığına göre "insanın kadîm olduğunu, insanın insan olduktan sonra kendisine hiçbir şeyin haram olmayacağını, kendisinin kutup, babasının mehdî olduğunu, şeriatın haram dediği şeylerin helâl olduğunu" söylediği yönünde kayıtlar bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Mûsâ için "küstah", şarap için "aşk kamışıdır, cezbe-i ilâhîdir" ifadelerini kullandığı, ayrıca, "Yemek içmek, yatmak, uyumak hepsi ibadettir"; "Oruç, zekât ve hac insanlara da iki bayram namazı kâfidir ve bu iki namazda secde yerinde beni görün". "Zina ve livata aşkın lezzetidir." "Her kişi Tanrı'dır, her sûretten görünen O'dur, görünen Tanrı'ya tapmak gerekir." "Ruh bir bedenden çıkar, bir başkasında yolculuk eder." "Kabir azabı yoktur" dediği kaydedilmektedir. Bu belgede yer alan, özellikle ahlâkî kurumları yıkmaya yönelik ithamların İsmâil Ma'şûki aleyhinde kamuoyu oluşturma amacıyla ortaya atılmış olabileceğine dikkat çekilmiştir. "İsmail Ma'şûki", *DİA*, XXXIII, Ankara, 2001, s.112-114; Yurdaydın, *age*, s. 166-169; Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, s. 324-341

[453] Yurdaydın, *age*, s.154

[454]Halvetî-Gülşenî tarikatına mensup Şeyh Muhyiddin Karamanî, bazı görüşleri yüzünden zındıklıkla suçlanarak şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin fetvasıyla 1550'de idam edilmiştir. Karamânî, Allah'ın vücudundan başka varlık olmadığını, Allah ile (vâcibü'l-vücûd) mahlûk (mümkinü'l-vücûd) arasında hiçbir fark bulunmadığını, zâtın bir, isimlerin farklı olduðunu, ulûhiyyeti bütün eşyaya isnat etmeyenlerin kâfir sayıldığını, hristiyanların ulûhiyyeti üçe hasrettikleri için küfre girdiklerini, şeriatın emirlerinin itibarî olduğunu, bir şeyi haram kabul edersen haram, helâl kabul edersen helâl olacağını, dünyada haram diye bir şeyin bulunmadığını, livâta ve zinanın helâl sayıldığını, öldükten sonra dirilmenin gerçekleşmeyeceğini, bütün evliya ve enbiyaya verilenlerin kendisinde bilfiil mevcut olduğunu, Resûlullah, Ali, Şeyh Attâr ve sâhib-i Fusûsü'l-hikem (İbnü'l-Arabî) dışında kendisinden üstün bir kimsenin bulunmadığını, Allah'ı görmenin ne dünyada ne de âhirette mümkündür diyenlerin yalancı sayıldığını ileri sürmüştür. Reşat Öngören, "Muhyiddin Karamanî", *DİA*, XXXI, Ankara, 2006, s. 82-83;Yurdaydın, *age*, s. 169-171

Bosnalı Şeyh Hamza Balî'nin[455] öldürülmeleri için fetva vermiştir. Ebussuud aynı zamanda döneminde katı bir şeriatçı, koyu bir tasavvuf ve tarikat düşmanı olan Birgili/Birgivi Mehmed Efendi ile bazı konularda karşı karşıya gelmiştir. Birgivi Mehmed Efendi kaleme aldığı eserlerinde devletin benimsemiş olduğu görüşü savunmakta, tasavvuf düşüncesi, tarikatler ve tarikat şeyhlerini eleştirmektedir. Buna karşılık Ebussud Efendi'nin Birgivî'ye dahi karşı duruşu sorumlu bir yüksek devlet memuru olarak her türlü aşırılığa karşı olan sorumluluğu olarak yorumlanmıştır. Dönemin ünlü hükümdarı Sultan Süleyman'a 'Kanunî' adının verilmesinde etkili olan Kanunnâmelerin yapılmasında etkin bir rolü bulunmaktadır.[456]

c) Lütfi Paşa: Dinî taassubun artmasında etkili olan nedenlerden biri de Osmanlı Devleti'nin Sünnî anlayışı bütün gücü ile savunan klasik bir islam halifeliği hüviyetini kazanmaya başlamasıdır. Sultan Selim'in halifeye ve halifeliğe fazla bir önem vermediği bilinmekle birlikte sanıldığının aksine Sultan Selim bu unvanı hiç bir zaman kullanmamıştır. Kanuni dönemine gelindiğinde ise Osmanlı sultanlarının halife olup olmayacakları meselesi tartışma konusu haline gelmiştir. Devlet adamlarından Lütfi Paşa da bunun üzerine *Halasu'l-Ümme fi ma'rifet'il-Eimme* adını verdiği eserinde "Abbasi halifelerinden sonra şu ana kadar ve bundan sonra ümmetin halinin nasıl olacağını, bu arada Kureyş'ten olmayan sultanlara halife ya da imam denilmesinin caiz olup olmayacağını" açıklama zorunluluğu hissetmiştir. Dönemin hükümdarı Sultan Süleyman üzerinden meseleyi sorgulayan Lütfi Paşa'ya göre Sultan Süleyman şeriatın koruyucusudur ve zamanın imamıdır. Diğer bir ifade ile o geniş İslam ülkelerinin koruyucusu, bu ülkelerde iyiliklerin yaptırıcısı, hükümlerin yerine getiricisi, din kurallarının, insaf ve cihadın uygulayıcısı en büyük sultan, en büyük imam, en büyük halifedir. Böylelikle Lütfi Paşa, kendi yaşadığı dönemde bile Araplar arasında var olan asabiye düşüncesinin İslam'a aykırı olduğunu, yönetim için 'nesep/soy' şartı bulunmadığını, yönetici olabilmek için halkın ona bağlılık yemini

[455] Bayramî-Melâmî tarikatına mensup bir sûfî olan Şeyh Hamza Bâli'nin, meyhanelere gidip tasavvufa istidadı olanları hakka davet ettiği, sözlerini işitenlerin cezbeye gelip tövbe ederek Bali'nin müntesipleri arasına katıldıkları rivayet edilir. Tahkikattan sonra Hamza Bâlî'yi İstanbul'a götüren mübâşir, Bosna'da onun hakkında söylenenleri devlet ricâline anlatınca Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'den fetva istenir. Bunun üzerine Hamza Bâlî'yi tarikat şeyhlerine soran Ebüssuûd, onlardan "Cahil ve nâkıstır, dördüncü esmâda kalmıştır, Oğlan Şeyh İsmâil Ma'şûki tarikatındandır" cevabını alınca, "Üstâdım fâzıl-ı Rûm İbn Kemal merhumun fetvası ile katlolunan İsmâil'in katli zendeka ve ilhâda bina olunmuş idi; Şeyh Hamza dahi ol tarikte zındık ise katli meşrûdur" sözleriyle öldürülmesine fetva vermiştir. Nihat Azamat, "Hamza Bâlî",*DİA,* XV, Ankara, 1997, s.503-505; Yurdaydın, *age*, s.171; Ocak,*Osmanlı Toplumunda...*, s. 341-357

[456] Yurdaydın, *age*, s,156

etmesinin, onun da üzerine aldığı görevi yerine getirmesinin yeterli bulunduğunu açık bir dille belirtmiştir.[457]

Ayrıca 16. asrın başlarından itibaren ortaya çıkan Safevî tehdidine ve Kızılbaşlara karşı Osmanlı devlet adamlarındaki psikolojik durumu Matrakçı Nasuh'un şu satırları "Ol diyârun ekseriya etraki kızılbaştur[458] …ol diyâr etrâkinün vücûd-ı nâ- pâki televvüs-ı denâet-ı tab' ile mülevves olup, her biri sûret-ı âdemde bir nice hayvân-ı lyüfhem idi.[459] Gendülere reîs olan ol "Şahkulu" dedikleri iblîs-ipür-telbîs…"[460] ve Celâlzâde Mustafa'nın, "Merhûm Sultân Selîm Han padişah olmasa, milk-i Rûm elden gitmiş idi."[461] sözü göstermektedir. Bu gibi sebeplerden ötürü Osmanlılar Safeviler'e karşı çok sert bir şekilde karşılık vermişlerdir.

3-Osmanlı Devletin'nde Sünnî Anlayışı Güçlendirme Çabaları

Safeviler'in, İran ve Azerbaycan bölgelerinde siyasi amaçlarla Şiiliği devlet haline getirdiği aşamalarda Anadolu'daki Osmanlı tebaasından bazı göçebe unsurlar bu durumdan etkilenmeye başlamışlardır.[462]

Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıldan başlayarak, özellikle Sultan I. Süleyman döneminden itibaren giderek artan Sünnî itikad ve Hanefî fıkhı ekolü üzerinde gelişen resmî devlet ideolojisi oluşturmak için bir takım uygulama ve politikalara başvurulmuştur. Bu uygulama ve politikalara göre; dinî ve sosyal müesseseler desteklenirken, dinî gerekleri yerine getirmeyen ya da dine karşı saygısızlık gösterdiği ileri sürülenlere ağır ceza verilmesi öngörülmüştür. Bu doğrultuda mesela Peygamberin sözlerine şüphe ile bakanların inançsız sayılacakları ve öldürülecekleri belirtilmiştir. Safevi taraftarı yerleşim birimlerine cami ve mescit yaptırılarak halkın Cuma namazlarına katılmalarının sağlanması hedeflenmiştir. Devletin benimsemiş olduğu Sünnî görüşün güçlendirilmesine yardımcı olmak amacıyla bazı eğlence yerleri, özellikle de meyhaneler kapatılarak, sapık inançlı oldukları ileri sürülen bazı dervişlerin İstanbul dışına sürülmeleri tedbirine başvurulmuştur. Dine zarar verdiği gerekçesi ile Matematik, Felsefe ve Kelam gibi

[457] Yurdaydın, *age*, s.160
[458]Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid*, (haz) Reha Bilge, Klasik Türkçeden Aktaran: Mertol Tulum, Arvana Yayınları, İstanbul 2015, s. 226
[459]Nasuh, *age*, s.210
[460] Nasuh, *age*, s.217
[461] Celâlzâde Mustafa, *age*, s.157
[462] Savaş, *age*, s.109

müspet bilim ve düşünce hayatı ile ilgili derslerin medrese programlarından çıkarılmıştır. İleri sürdükleri bazı düşünceleri yüzünden, bu düşünceler halkın dinî inançlarını sarsıcı kabul edilerek 1527 yılında Molla Kâbız'ın, 1529 yılında Şeyh Hamza Ma'şûkî, 1550'de Şeyh Muhyiddin Karamanî ve 1561'de Şeyh Hamza Bâlî gibi bazı tarikat ileri gelen mutasavvıflarının Kemalpaşazâde ve Ebussuud Efendi gibi şeyhülislamların fetvaları ile öldürülmüşlerdir.[463]

Osmanlı Devleti, bu politika doğrultusunda Kızılbaşlığa karşı bünyesinde Ehl-i Beyt olgusunu barındıran Halvetîliği ve Bektaşîliği desteklemiştir. Akkoyunlular devrinde etkili olan Halvetîye mensupları, Safeviler döneminde Anadolu'ya ve Mısır'a kaçarak bu ülkelerde Kızılbaşlığa karşı yapılan mücadelede yer almışlardır.[464] Yine Anadolu'daki teşekkülü 13. yüzyıla dayanan Bektaşîlik, bu dönemde devlet tarafından kontrollü bir şekilde destelenerek konargöçer gayr-î sünni toplulukların Kızılbaşlara karşı kontrol altında tutulması amaçlanmıştır.[465]

Sünnî anlayışın dışında kalan dinî akımlara karşı gösterilen hoşgörüsüzlüğün artmasında devletin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik sıkıntılar da etkili olmuştur. Bütün huzursuzlukların nedeni olarak dinî konularda gösterilen hoşgörü kabul edilmiş, bu hoşgörü sayesinde inançsız kişilerin artmış olabileceği düşüncesi üzerinde durulmuş, böyle bir hava içerisinde devletin benimsediği Sünnî anlayışın kuvvetlenmesi için taassub gösterilmesi bir kurtuluş yolu olarak görünmüştür.[466]

4-XVI. Yüzyıl Osmanlı Anlayışının Göçlere Etkisi

16. yüzyıl Osmanlısındaki devlet bilincinin oluşmasında etkili olan Safevi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Anadolu'dan İran'a yapılan göçler daha önceki yüzyılda yapılan göçlerle mukayese edilemeyecek derece büyük ve devamlı olmuştur. Safevi Devleti kurulduktan sonra da uzun bir zaman bilhassa insan gücü bakımından Anadolu'dan beslenmiştir. Böylece birbirinin amansız düşmanı olan Osmanlılar ile Safeviler bir asır kadar bu ülkeden müştereken faydalanmışlardır.[467]

İnsan unsurunun iki devlet arasında önemini göstermesi açısından Şah İsmail'in II. Bâyezid arasındaki bir mektuplaşma hadisesi önemlidir. Mektupta Şah

[463] Yurdaydın, *age*, s. 164; Savaş, *age,* s.110,116
[464] Savaş, *age*, s.111
[465] Ahmet YaşarOcak, "Bektaşilik", *DİA*, V, Ankara, 1992, s.373-379
[466] Yurdaydın, *age*, s. 169
[467] Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşunda....,* s.5

İsmail, II. Bâyezid'den tarikat mensuplarının ziyaretine mani olmamasını rica etmiştir. II. Bâyezid de bu duruma ancak ziyaret sonrası geri dönmeye söz verenlere izin verilebileceğini, zira Osmanlı Devleti'ne tabi olanlardan Safevi tarafına gidenlerden hizmet erbabının olumsuz etkilediğini yazdığı bir mektupla cevap vermiştir. [468]

Böylelikle 16. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Safeviler'le başlayan siyasî ve ideolojik mücadeleler, Osmanlı resmi ideolojisinin tarihindeki en büyük dönüşümlerden birine yol açmıştır. Militan bir Şiî ideoloji propagandasıyla Osmanlı topraklarında halk arasında ve bazı tarikatlar içinde taraftar kazanmaya başlayan Safeviler'i ideolojik olarak da bertaraf etmek isteyen Osmanlı yönetimi, Sünnîliğin imparatorluğun her tarafına yayılması için Yavuz Selim ve özellikle Kanuni Süleyman zamanlarında yukarıda ifade edildiği üzere bazı baskıcı metotlara başvurulmuştur. Bunun sonucunda öteki olgusunun siyasî söylemi olan zındık, mülhid ve râfızî[469] gibi kavramlarla Sünnî olmayanlar dışlanarak[470] Osmanlı arşiv kayıtlarında yer almaya başlamışlardır. Diğer taraftan merkezi yönetim imparatorluğun her tarafında sıkı ve amansız bir zındık, mülhid ve râfızî takibatı başlatmış ve bu durum artık hep böyle devam etmiştir.[471]

Bu sıkı ve amansız teftiş yönteminde 1. Hakkaniyet üzere, 2. Hafiyyeten, 3.Hafiyyeten ve alaniyyeten, 4. A'yân-ı vilayete/ehl-i vukuf-bî-garaz-Sünnî ve mi‟temedü‟n-aleyh kimselere sorma, 5. Yüzleştirme, 6. Bizzat kendilerinin ya da sûret-i sicillerinin İstanbul‟a gönderilmesi şeklinde uygulamalar yapılmıştır. Bu şekilde teftiş edilen Kızılbaşların ele geçirilme yöntemleri ise 1. Her ne/kangı tarîkle olursa, 2. Hüsnü tedbirle/tedarikle, 3. Hüsnü tedarikle hafiyyeten, 4. Teftiş bahanesiyle, 5. Suçüstü, 6. Birer bahane/töhmet/tarîk iledir. Yakalanan Kızılbaşlara uygulanan cezalandırma yöntemleri ise 1. Âher töhmet ile hakkından gelme, yani başka bir suçlamayla cezalandırma, 2. Sicil ettirdikten sonra siyaset (idam), 3. Küllî telef-i nefs olma korkusu sebebiyle tedricen haklarından gelme, 4. Asla mecal vermeden başka bir bahane ile hakkından gelme, 5. Kızılırmak'a atıp iğrak etme

[468] Sümer,*Safevi Devleti'nin Kuruluşunda....*, s. 25
[469]Mülhid: Dinsiz, imansız, doğru yoldan çıkmış. *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara, 2011, s. 1726; Rafizi: Rafiziliği benimseyen kimse; Şiî mezhebinin bir kolu ve bu koldan olanların inancı olan Rafizilik, Hazret-i AIi'ye muhabbet, Hazret-i Ebubekir, Ömer, Osman, Ayşe ve Muaviye ve diger sahabelerden birçokları hakkında buğzu adavette taassup göstermek demektir. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-III*, s. 2-5; Zındık: Tanrıya ve ahirete inanmayan kimse. Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, s. 2655
[470]Küçükdağ, agm, s. 276
[471] Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, s.109.

(boğma), 6. Suç mahallinde hakkından gelme, 7. Mucip-i ibret olması için hakkından gelme, 8. Âher töhmet ile hapsetme, 9. Mukteza-yı şer‟ ne isnad etme, 10. Mürûr-ı zamana uğramayan hakları alıverdikten sonra cezalandırmadır. Takip, teftiş ve cezalandırma yöntemleri sonucunda Safevî taraftarlığı ile suçlanan Kızılbaş halka sürgün, hapis, kürek mahkûmiyeti, siyaset (ölüm) ve recm tatbik edilmiştir.[472]

Osmanlı Devleti'nin Safevi Devleti'nden kaynaklı olarak güttüğü bu politika doğrultusunda 1577'de Erzurum Beylerbeyisine gönderilen hükümde Erzurum'a tabi Gülehur köyünden Mehmed ve kardeşleri Abdi ile Mustafa Şah Bey'in yukarı tarafla[473] münasebetleri olup Kızılbaş oldukları şayi olduğundan tahkikat yapılarak sabit olursa haklarından gelinmesi[474] istenmiştir. Yine 1581-1582 tarihinde Amasya beyi ve kadısı ile o civar kazaları kadılarına gönderilen hükümde Peygamberin üç ashabına küfrettikleri, farzları inkâr, kadın ve kızlı cemiyetler akd eyledikleri, Kızılbaş taraflarındaki Celâl ve Resul Halife[475] yol ve itikadına uydukları iddia olunan mülhidlerin tahkik olunarak dalaletleri sabit olanların hapsedilip sicillerinin gönderilmesi ve verilecek emre göre hareket etmeleri[476] emredilmiştir.

16. yüzyıl başında II. Bâyezid döneminde Teke ili'ndeki Kızılbaş-Şiî halk yeni fethedilen Modon ve Koron'a sürgün edilirken, 1570'den sonra da huzuru ve güvenliği bozan fesat ehlini cezalandırmak suretiyle Kıbrıs'a sürgünler yapılmıştır.[477] Bu sürgünler içinde Kızılbaşların da olduğu ve bunlar hakkında tahkikat yapılması istendiği 1581-82 yıllarında Beyşehri ve Seydişehir kadısına gönderilen hükümden anlaşılmaktadır. Bu hükme göre "Kendi karısını erkeklerden kaçırmayan ve evine nâmahrem kadınlar toplayıp Kıbrıs'a sürgün edilmiş Şeyh Muharrem'in dervişi olduğunu itiraf eden Kızılbaş Hasan'ın" [478] durumunun araştırılması Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki resmi ideolojisini ve Kızılbaşlar'a yönelik uygulanan cezaî sürgünleri yansıtması açısından önemlidir.

Ahlâksızlık ve zina, hırsızlık ve hırsızlık yataklığı, namazı terk ve namaz oruç bilmemek, gece-gündüz saz ve sözle meşgul olmak, Ebubekir-Osman-Ömer düşmanlığı, Sünnet-i Resulü hafife almak, Peygamber, Hulafâ-i Râşidin ve sahabeye

[472]Savaş, *age,* s.66-86
[473] Safevi Devleti kastedilmektedir.
[474] BOA, Fon no: A.{DVNSMHM. d... Dosya no: 33, Gömlek no: 389
[475] Bozoklu Şeyh Celâl ve Baba Resul'ü örnek aldıkları ifade edilmektedir.
[476] BOA, Fon no: A.{DVNSMHM. d...Dosya no:42, Gömlek no:420
[477] Behset Karaca, "XVI. Asırda Teke Yöresinden Kıbrıs'a Yapılan Sürgünler", *Osmanlı,* IV, Yeni Türkiye Yayınları, , Ankara 1999, s. 651
[478] BOA, Fon no: A.{DVNSMHM. d...Dosya no:42, Gömlek no:781

kötü söz ve buğz etmek, Hulafâ-i Râşidin ve Müslümanlara ihanet ve düşmanlık, Müslümanlara 'Yezid' demek, şarap içmek, Safevilere yardım ve sadaka toplamak, Safeviler lehine casusluk yapmak, sahte para basmak gibi Kızılbaşlara yönelik ithamlar ve isnat edilen suçlar[479] 16. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından Kızılbaşlık âdet ve alametleri olarak görülmüş olup, bunların takibi ve tahkikatı için müfettişler görevlendirilmiş, hatta bu görevlendirmeler arasında tahkikat müfettişliğini suistimal edenler çıkmıştır.[480]

Bu takip ve tahkikatlar sebebiyle Kızılbaş siyaseti topluma kadar siyaret etmiş olup 16. yüzyıl ve akabindeki yüzyıllarda, Osmanlı toplumu Sünnî ve Kızılbaş olarak ikiye ayrılmıştır. Bu ayrılma neticesinde her iki kesim en başta "küfür" olmak üzere karşısındakini çeşitli ithamlarla suçlamış, bazı âdetler bir kesimin alamet-i fârikası haline gelmiş, birçok gayri vaki suçlamalar ve hatta iftiralar yapılmıştır. Bu gelişmeler de dolayısıyla önyargı duvarlarının yükselmesine paralel olarak toplumsal farklılaşma gittikçe derinleşmiştir.[481] Devlet tarafından takip edilen bu siyaset, toplumun en küçük yapı taşı olan aileye kadar sirayet etmiş, kadın mahkemede kocasını Kızılbaş olduğu için ihbar eder ve mahkemede onun aleyhine tanıklık eder duruma gelmiştir.[482]

Genel olarak Safevî halifelerinin en etkili tesirleri mezhep farklılığı üzerinde gerçekleşmiştir. Safevîlerce gönderilen Kızılbaş halifelerin yoğun propagandaları sonucu, Anadolu'daki Türkmen kitlelerinin önemli bir kısmı, "Halk İslamı"nı yaşayan ana kütleden kopmuş ve farklılaşmıştır. Üstelik bu farklılık Osmanlı Devleti tarafından uzun süre devam eden takip ve cezalandırma siyaseti sonucunda derinleşmiş ve böylece tesirleri günümüze kadar artarak devam eden toplumsal yaralar oluşturmuştur.[483]

5-Osmanlı Kızılbaş Siyasetinin Dersim'e yapılan Göçlere Etkileri

Osmanlı Devlet ideolojisine bağlı olarak yürütülen Kızılbaş siyasetinin Dersim'e etkisi bölgeye yapılan göçlerle açıklanabilir. Zira günümüzde Anadolu'nun farklı bölgelerinde de Kızılbaşlar olmakla birlikte bir şehrin genelinin Kızılbaş

[479] Savaş, *age*, 28-44
[480]BOA, Fon no: A.{DVNSMHM. d...Dosya no: 46, Gömlek no:277; BOA, Fon no: A.{DVNSMHM. d...Dosya no:46, Gömlek no:300
[481]Savaş, *age*, s. 101
[482]Küçükdağ, agm, s. 276
[483] Savaş, *age*, s. 102

kültürünü yaşatması buraya yapılan göçlerin neticesidir denilebilir. 16. yüzyılda I.Selim'in siyaset ettirdiği Kızılbaşların etkisiyle Sivas, Kayseri bölgesiyle birlikte Erzincan-Erzurum arasında bulunan çeşitli Türkmen aşiretleri bu saldırılardan kurtulmak için Sivas dağlarına, Maraş ve Akçadağ'la birlikte Dersim'e sığınarak kurtulmuşlardır. Böylelikle Batı Dersim de Doğu Dersim gibi Türkmen aşiretleriyle dolmuştur. Çarıklı, Lolanlı, Şahdeli, Aslanuşağı, Balaban Aşiretleri bu aşiretlerdendir. I. Selim, Erzincan ve Dersim'deki Kızılbaşların üzerine bütün ağırlığıyla bastığından adı geçen aşiretler ve diğerleri bu bölgenin en sarp dağlarına ve Dersim'e kaçmışlar ve 1505 yılında Dersim dağları Kızılbaş aşiretlerle dolmuştur.[484]

16. yüzyıl boyunca yürütülen, kadının kocasını ihbar derecesine varana kadar toplumun en küçük birimine sirayet eden Kızılbaş tahkikatından kaçanlar kendilerini güvende hissedecekleri bölgelere sığınmışlardır. Bu sıkı takipler kıskacında Türkmen-Kızılbaş aşiretlerinin Dersim'e göç ettiklerinin göstergeleri arasında Dersim yöresinde konuşulan ağızlarla, yörede konuşulan dilde çok sayıda Türkçe kelime bulunması gösterilmektedir.[485] Yine Pertek yöresinde yapılan araştırma neticesinde buradaki ağız özelliklerinin de Türkmen-Kızılbaş aşiretlerinin bölgeye göçleriyle açıklanmaktadır.[486]

Bu doğrultudaki göçler kapsamında Dersimli aşiretler arasında gösterilen Rotan/Rutan aşireti 1514 Çaldıran Savaşı sonrasında Mardin-Derik'ten Dersim'e gelmişlerdir. Ovacık'ın Lertik bölgesinde ve Hozat'ın kuzeyinde Derik köyünü kurmuşlardır.[487] Köyün adı 16. yüzyıl tahrir defterlerinde geçmektedir.[488]

16. yüzyılda yaşayıp, Kızılbaşların yedi ulu ozanı arasında anılan Pir Sultan Abdal'ın Safevi halifesi olduğu belirtilmektedir. Bu sebeple Düzmece Şah İsmail isyanında katılmış olabileceğinden hareketle siyaset edilmiştir.[489] Bunun üzerine farklı bölgelere giden Pir Sultan Abdal'ın çocuklarından, oğlu Er Gaip/Pir Gaip de babasının idamından sonra sürgün ya da "kaçgunluk" döneminde Dersim'e

---

[484] Fırat, *age,* s. 122-123

[485] Kibar Taş,"Tunceli/Dersim'in Osmanlı Hâkimiyetine Girişi ve Osmanlı'nın XVI. Asırdan İtibaren Sınırları İçindeki Kızılbaşlara Karşı Tutumu ve Bunun Dersim'e Etkisi, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* / 2015 / 76, s. 98

[486] İbrahim Tosun, Ali Koç, "Pertek (Tunceli) Yöresi Kurmancisinde Geçen Türkçe Sözcükler", *Diyalektikoz Ağız Araştırmaları Dergisi*, Yaz 2011, Sayı, 2, ss.55-76

[487] Veli Saltık, *Tunceli'de Aşiret- Oymak- Ocaklar,* Kuloğlu Matbaacılık, Ankara, 2009, s.79

[488] Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s.281

[489] Ali Haydar Avcı, *Bize de Banaz'da Pir Sultan Derler,* Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2004, s.102-108; Savaş, *age,* s.50- 60; Mehmet Bayrak, *Ortaçağ'dan Modern Çağ 'a Alevilik*, Özge Yayınları, Ankara, 2004, s.83-96

sığınmıştır. Bu bölgede yaşadığı yer ya da yerlerin nereler olduğu bilinmemekle birlikte, daha çok orman bölgelerini ya da kendisine kucak açan halkların yaşadığı yerleri tercih ettiği ileri sürülmüştür. Yaşamı ve faaliyetleri hakkında kesin veriler mevcut olmamasına rağmen Sivas'a, babasının yaşadığı yere dönmediği, Dersim'de öldüğü belirtilmektedir. Hatta mezarının Dersim'de olduğu ifade edilen Pir Gaip, Pülümür Hacılı Köyü'ndeki "Koca Haydar" olarak da bilinen "Pir Sultan Ocağı"nı da devam etmiştir.[490]

Kızılbaş siyasetinden dolayı Dersim'e sığınan aşiretlerle ilgili olarak Çaldıran Savaşı'ndan yaklaşık yirmi beş yıl sonra Safeviler üzerine ikinci seferine çıkan Sultan Süleyman'ın buyruğu ile doğu illerinin sarp dağlarına kaçan Kızılbaş Türkmen aşiretleri buralardan çıkarak Erzurum, Harput, Kiğı bölgesinin ovalarına yerleşmişlerdir. Bunun üzerine Koçgiri aşireti Sivas'ın Zara bölgesine, Şahdeli aşireti Palu ve Kiğı taraflarına, İzol ve Hiran aşiretleri eski yerleri olan Pertek bölgesi civarına, Balaban aşireti Balaban Deresine, Şahveliyan, Kimsoran, Hamoçik oymakları Tercan Ovasına inmişlerdir.[491]

Yine 17. yüzyılda IV. Murad'ın Safevi'ler üzerine seferi sırasında Erzinzan'a geldiği vakit 1628 yılında Dersim eteklerinde ve Pülümür bölgesinde olan Türkmen ve Kızılbaşların doğu illerinin yukarı kısımlarına daha geniş yerlere çıkmalarını emretmiştir. Bunun üzerine Balaban aşiretine mensup Hıdıkanlı Kabilesi, Çarıklı aşiretinin (Sisan) kabilesi, Tercan Dağları'nda bulunan Bütükan kabilesinin bir kısmı, Şahdeli aşiretinden ayrılan bir kabile Hınıs Sancağı'na bağlı köylere yerleştirilmiştir. Yine Erzincan'ın Danzing bölgesinde yaşayan Lolan aşiretinden ayrılan Kacer ve Kasım kabileleri Varto merkez kasabasına; Nazımiye'nin Civarik, Balık, Hormek köylerinde ve Erzincan'ın Silepür bucağında oturan Hormek aşireti farklı bölümlere ayrılarak Tercan Ovası, Varto, Refahiye ve Kuruçay, Erzincan Silepür bucağı ve eski yerleri Civarik, Balık ve Hormek'e iskân edilmişlerdir.[492]

Sultan IV. Murad 1635 yılında Azerbeycan Seferi sırasında Zeynelli ve diğer aşiretlerden bin kadar oba da yerlerinden kaldırılıp Erzincan, Tercan ve Pasin sancaklarında boş ve harap yerlere yerleştirilmiş, beylerine de sancak ve zeâmet verilmiştir.[493]

---

[490] Mürüvet Harman, "Tunceli'de Yer Alan "Pir Sultan Evi" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* / 2015 / 75, s.121-122
[491] Fırat, *age*, s. 127-128
[492] Fırat, *age*, s. 129
[493] *Nâima Tarihi-III*, s. 1312

Ayrıca Dersim bölgesi, Sultan Selim döneminin Kızılbaş siyasetinden ve sonraki Kızılbaş tahkikatından kaçan Türkmen Alevileri ile birlikte Dersim dışındaki Kürdlerin de sığınma yurdu işlevini görmüştür. İdris-i Bitlisî'nin fikri üzerine Osmanlı taraftarı Kürd taifesine ve hâkimlerine gizli gizli gönderilen haberlerde: "Şâh tarafından olan idrâk-ı kıt Kürd taifesine ve kumandanlarına yardım için gelen Kızılbaş askerine ansızın gece baskınları yapsınlar."şeklindeki ifadeler Kürd taifesinden olup, Osmanlı taraftarı olmayanların da bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir.[494] Dolayısıyla Sultan Selim'in siyasetinden farklı bir boyutta etkilenmiş olan Dersim bölgesi hem Türkmen Kızılbaşların hem de Sultan Selim'in siyasetinden kaçan/göçen Kürdlerin sığınması sonucunda nüfus artışı yaşamıştır.

Ayrıca bölgeye yapılan Kürd göçüyle ilgili olarak bir başka etkenden de bahsedilmektedir. Bruinessen'in Lynch'den, onun da Konsolos Taylor'dan yaptığı alıntıya göre İdris-i Bitlisi'nin faaliyetleri arasında Ekrad Sancaklarının oluşturulmasının yanı sıra bir başka politik uygulamadan da söz edilmektedir. Bu uygulamaya göre Çaldıran Savaşı'ndan sonra o zamana kadar Diyarbakır Eyaleti'nde yaşamış olan Kürd aşiretlerinin Ermenistan platosuna, Gürcistan ve İran sınır bölgelerine gönderilmiştir. Kürd aşiretlerine, korumalarına verilen sınır bölgesinde milis kuvvetleri olarak bulunmaları karşılığında süresiz vergi muafiyeti tanınmıştır. Ermenistan yaylasındaki Kürdler aslında Diyarbakır'dan gelmedir; sadece tek bir aşiret Mamikonlar soyundan geldiği söylenen Mamekanlu aşireti bölgenin gerçek yerlisidir. Bruinessen Kürd aşiretlerinin bölgeye sınır muhafızı olarak getirilmelerinin mümkün olabileceğini, çünkü Kürd aşiretlerinin sınır muhafızı olarak kullanıldıklarının eskilere dayanan örneklerinin bulunduğunu, ancak bunun İdris tarafından yapılmış olmasının zor olduğunu, bu durumun çok daha sonraları gerçekleşmiş bir olay olduğunu ifade eder. [495]

Bruinessen'in belirttiği üzere bu uygulama 16. yüzyılın sonlarına doğru 1579'da gerçekleştirilmiştir. Buradaki Türkmen aşiretlerinin bu bölgeleri boşaltıp İran'a göçmeleri üzerine boşalan yerlere Osmanlı sünni politikası gereğince Sultan III. Murad döneminde Kürd aşiretleri sürgün yoluyla yerleştirilmiştir.[496]

[494] *Solakzâde Tarihi-II*, s. 41
[495] Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 244
[496] Gül, *age*, s.69

B-Safevi Devleti'nin Politikaları ve Göçler

Kuruluşunu, din esaslarına dayanan bir takım insanlar birliğine borçlu olan İran millî Safevi Devleti'nde bir takım mübarek şeyhler, yüzyıllar boyunca süren nesillerin körü körüne sadakatini temin eden bir derviş hareketi meydana getirmişlerdir. Şah İsmail, bu hareketi dâhiyane bir cesaretle siyasî sahaya çevirerek bir millî devlet kurmasını bilmiştir. Bu inkişafın kökleri 13. yüzyıla ve daha gerilere kadar gitmektedir.[497]

Merkezi Erdebil olan Safevi tarikatı bütün Azerbaycan'a, Doğu Anadolu'ya ve diğer bölgelere yayılmış ve çeşitli Türkmen aşiretler üzerinde nüfuz kazanmış, Şeyh Safiyyüddin'in dördüncü halefi Cüneyd'le birlikte tarikat militan bir devrimci harekete dönüşmüştür. Şeyh Cüneyd, daha önce Şiî Gulat'ın savunduğu tipte aşırı dinî fikirlerle birleştirilen Şiî duygular sergileyen ilk Safevi mürşididir. Bin yılcı beklentilerin, hatta tarikat mürşidlerinin ilahlaştırılmasının karakterize ettiği bu Şiî aşırılık tipinin, On iki İmamcı Şiiliğin yerleşik teolojik öğretileriyle, on iki imamın ululanması dışında, ortak yanları çok azdır. Şiiliğin herhangi bir kolu hakkında çok az bilgisi olan Kızılbaş Türkmenlerde Şiiliğin aşırı özellikleri, Şah İsmail'in, Safevi tarikatının mürşidi olunca daha açık bir biçimde görülmüştür. İsmail kendisini Kızılbaş Türkmen müridlerine gizli imamın, hatta beklenen mehdinin temsilcisi olarak sunmuş ve ilahlık iddiasında bulunmuştur. İsmail Kızılbaş kuvvetlerin yardımıyla Tebriz/Azerbaycan'ı Akkoyunlulardan alarak; kendisini Şah, On iki İmamcı Şiiliği de yeni kurulan Safevi Devleti'nin resmi dini ilan etmesiyle birlikte Şiî İslam ve Şiî âlimlerin faaliyetleri için yeni dönem başlamıştır. Şah İsmail sonraki on yıl içinde bütün İran'ı kontrol altına almış ve Arap fetihlerinden beri İran'ı ilk kez "ulusal/millî"bir devlet haline getiren hanedan olarak 1722'ye kadar filen yönetimde kalmıştır.[498]

Safevîler'le birlikte İran'ın İslâm tarihinde ilk defa müstakil bir siyasî kimliğe kavuşmasındaki en temel faktör, Safevîler'in On İki İmam muhabbetini esas alan aşırı (gulât) Şiîliği devlet politikası olarak benimsemesi ve bunu İran coğrafyasına dayatmasında yatmaktadır. Zaman içerisinde gulât-ı Şia'nın yerini İsnâaşeriyye Şîası almıştır.[499]

---

[497] Hınz, *age*, s.5
[498] Farhad Daftary, *Şiî İslam Tarihi*, (çev) Ahmet Fethi, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2016, s.108-109
[499] İsmail Safa Üstün, "İran- Safevilerden Günümüze Kadar", *DİA*, XXII, Ankara, 2000, s.400

Bu bağlamda ağırlıklı olarak Sünnî olan İran'da Şiiliğin yayılmasında öncü rolü oynayan tarikatlar arasında en dolaysız rolü Şafii mezhebinden bir Sünni olan Şeyh Safiyyüddin'in kurduğu Safeviye tarikatı oynamıştır. Hanedan, Safevi Devleti kurulduktan sonra Şeyh Safiyyüddin'in atalarını Musa el-Kâzım'a dayandırarak Alîî bir şecerede bulunmuştur.[500] Hınz'a göre Safevilerin menşeinin gerçekten Ali nesline mensup olmalarına İranlıların inanmalarının ehemmiyetini, İran'ın başka itikattaki Sünnî düşmanları, batıda Osmanlılar'a ve doğuda Özbekler'e karşı mücadelelerinde bu sülaleye bir kuvvet vermesinde aranmalıdır.[501]

Şiiliğin siyasî anlayışı Sünni siyasî görüşlerinden oldukça farklıdır. Sünnîler için ümmetin başı olan halifenin yetkisi siyasîdir. Halifenin de belli bir sülalede, soydan olması şart değildir. Şiîler içinse toplumun başı olan imam, Hz. Ali soyundandır. Üstelik Şiilerin imamı, Sünnilerin halifesinin aksine sadece siyasî değil, Hz. Muhammed'den Hz. Ali'ye ondan da çocuklarına aktarıldığı kabul edilen dinî bilgi ve anlayış dolayısıyla dinî bakımdan da Şiî topluluğun en üst yetkilisidir. Ancak Hz. Ali soyundan on ikinci imamın 9.yüzyılda kaybolduğu 'gaibe vardığı' için kurtarıcı mehdi olarak tekrar yeryüzüne dönene kadar bu imamın vekilliği Şiî toplumuna yön verebilir. Şah İsmail, Kızılbaş-Alevi Türkmen müridleri için tarikat şeyhidir. Şii olmaya zorlanan İran halkı içinse Şah İsmail, Safevi sülalesinin Hz. Ali soyundan geldiği iddiası ile kendini gaipte olan on ikinci imamın yeniden görünmesi olarak ilan etmiş, lakin Şah İsmail'in bu iddiası İran Şiileri arasında geçerlilik kazanamamış ve de kendisinden sonraki Safevi şahları da imamlığın üstüne çok düşmemişlerdir. Safevi ülkesinde, özellikle 17. yüzyılda Şii ulema, müçtehid olarak gaipteki imamın adına toplumun dinî önderliğini üstlenmişlerdir. O zamandan beri de İran uleması, Osmanlı ulemasına göre çok büyük bir güce sahip olmuştur.[502]

1-XVI. ve XVII. yüzyıl Safevi Devleti'nde Şiî Devlet İdeolojisinin Oluşamasını sağlayan Şiî Ulema: Ali el- Kereki el-Amilî, Kadı Şemseddin Lahicî, Muhammed Bakır el- Esterabadî, Sadrüddin Muhammed Şirazî'nin Görüşleri

a) Ali el- Kereki el-Amilî: 16. yüzyıldaki On İki İmamcı Arap ulemanın arasında en başta gelen âlim, Cebel-i Amil'deki Bekaa Vadisinde dünyaya gelen Ali

[500]Daftary, *age*, s. 107
[501] Hınz, *age*, s.5
[502]Kunt, *age*, s. 108

el-Kereki el-Amilî'dir. Hille okuluna bağlı olan Kereki, Muhakkık-ı Sani olarak tanınmaktadır. Şah Tahmasb, Şeyh el-Kereki'yi 'müçtehitlerin sonuncusu' hatta 'imamın vekili' ilan edip, ülkesinde On iki İmamcı Şiiliğin yayılmasında görevlendirmiştir. El-Kereki, gaybeti sırasında imamın "genel vekilliği" fikrini geliştirmiştir. Bu fikre göre On İki İmamcı fakihler, kendilerini gizli imam tarafından yetkilendirilmiş sayabilir ve imamın Cuma namazını kıldırmak gibi bazı işlevlerini kendilerine devredebilirler. Şeyh el-Kereki, Sünni İslam'da uygulanan ölü bir müçtehide uymanın cevazına karşı çıkmıştır. Bu gelişmelerle birlikte imamî dinî yönetim, gizli on ikinci imamın gaybeti sırasında iyice yerleşmiştir. El- Kereki, erken Safevilerin Halife Ebu Bekir ve Ömer'e lanet okuma uygulamasını da savunmuştur.[503] Ortaya koyduğu dinî görüşlerinin büyük bir bölümü daha sonraki On iki İmamcı ulema tarafından savunulmuştur. El-Kereki'nin daha önceki fıkıh metinleri üzerine yorumları, popüler dinî eğitim kitapları haline gelmiştir.[504]

b) Kadı Şemseddin Lahicî: Safevilerde dinî vakıfların yönetiminden ve Safevi ülkesinde Şiî İslam'ın yayılmasının koordinasyonundan sorumlu olmak için ilk defa oluşturulan Sadr makamına gelen ilk kişi Kadı Şemseddin Lahicî'dir.[505]

c) Muhammed Bakır el-Esterabadî: 17. yüzyılda Safevi dönemi İslamî ilimlerde ve Şiî araştırmalarında bir yeniden doğuşa tanık olmuştur. Dönemin entelektüel başarıları arasında 'İsfahan Okulu' na mensup çok sayıda On iki imamcı Şiî âlimin özgün katkıları öne çıkar. Hem ilahiyatçı hem filozof olan bu Şii âlimler Şii bir bakış açısı içinde birçok felsefî, teolojik ve gnostik gelenekleri hikmet-i ilahi olarak bilinen metafizik bir sentezde özgün bir biçimde bütünleştirmişlerdir. Bu alandaki önemli isimlerden biri İsfahan okulunun kurucusu, babası, nüfuzlu Şeyh el-Kereki'nin damadı olduğundan daha çok Mir Damad olarak tanınan Seyyid Mir Muhammed Bakır el-Esterabadîdir. Safevi Devleti'nin başkenti İsfehan'ın şeyhülislamı olan Mir Damad, Aristotalesçi ve Yeni- Platoncu felsefelerin Farabî ve İbn Sina'nın ortaya koyduğu İslamî akidelerle, Şihabüddin Yahya es- Sühreverdi'nin aydınlanmacı geleneğiyle ve İbnü'l Arabî'nin irfanî-tasavvufî öğretileriyle bir

[503]Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'nda sınır meseleleri dışında değinilen tek husus İran'da yaygın bir durum olan peygamberin eşine ve ashabına yönelik hakaretlerin engellenmesidir. IV. Murad'ın Şah Safi'ye gönderdiği cevapta bir temenni olarak geçen bu talep Osmanlıların hemen her dönem Safevilerden ısrarla engellenmesini istedikleri bir uygulamadır. Fakat Safevi Devleti'nde artık müesseseleşmiş ve ulemanın bazısı tarafından desteklenen teberrâ'iliği ortadan kaldırmak oldukça zordur. Özer Küpeli, *Osmanlı–Safevi Münasebetleri*. (1612 – 1639),Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzimir, 2009, s. 199

[504]Daftary, *age*, s.110

[505]Daftary, *age*, s. 110

alaşımını yansıtan gizemci felsefeden yararlanarak kendi karmaşık metafizik sistemini üretmiştir. Mir Damad bütün bu gelenekleri On İki İmamcı Şii öğretilerle harmanlamıştır[506]

d) Sadrüddin Muhammed Şirazî: İsfehan okulunun en önemli temsilcisi ve Safevi döneminin önde gelen teosofisti, Mir Damad'ın öğrencisi Sadrüddin Muhammed Şirazî'dir. Daha çok Molla Sadra olarak tanınan Muhammed Şirazî, İslamî düşüncenin dört büyük okulunun kendine ait bir sentezini üretmiştir. Bu geleneklerin çeşitli yanlarını Batınî Şiî bir çerçeve içinde yeniden formüle etmiş ve ortaya çıkan senteze, aşkın bilgelik ya da teosofi anlamına gelen *el-Hikmetü'l-müteâliye* demiştir. El-Esfârü'lerbaa'da açıklanan bu bağdaştırıcı sistemde Molla Sadra, hakikat arayışında insanın önünde bulunan üç yolu, yani vahiy, akıl[507] ve keşif[508] yollarını uyumlaştırmaya çalışmıştır.[509]

17. yüzyılın sonuna gelindiğinde İsfehan Okuluna bağlı teososfistler, Safevi sarayında nüfuzları artan On İki İmamcı fakihlerin kışkırtmasıyla zulme uğramaya başlamıştır. On iki imamcı ulema, özellikle fakihler Safevi Devleti'nde giderek güçlenen bir dinî- siyasî rol oynamıştır.[510]

Özetle Safevi devleti, tarikat müridi savaşçı Türkmenlerle köylü-kentli halkın sadece siyasî-ekonomik ikta ilişkisiyle değil, bir dinî-siyasî ideoloji içinde de bütünleşmesini hedef almıştır. Türkmenleri etrafında toplayan tarikat kesinlikle Şiî olduğu gibi İran'da ve Irak'ta Safevi halkının da Şiî olması istenmiştir. Ülkede bu ideolojik devrimi yerleştirecek yeterince Şiî ulema olmadığından Irak'tan Arap Şiî âlimler çağrılmış; İran ulemasından Şiî olmayı kabul etmeyenler sürülmüş, hatta öldürülmüştür. Şiî kelam, fıkıh, hadis kitapları Arapça'dan Farsça'ya aktarılarak İran halkının Şiîleşmesi hızlandırılmıştır.[511]

2-XVII. Yüzyıldaki Safevi Anlayışının Kızılbaşlar Üzerindeki Tesirleri ve Dersim'e Yapılan Göçlere Etkileri

Safevi yönetimi, başlangıçta Kızılbaş nüfuzuyla şeriat üzerine kurulmasına rağmen, sonradan mutlak saltanata dönüşmüş, yetkiler, genellikle Şah'ın elinde

[506]Daftary, *age*, s. 112
[507] Aklî ispat
[508] Sırı ortaya çıkarma
[509]Daftary, *age*, s.112
[510]Daftary, *age*, s.113
[511] Kunt, *age*, s. 108

olmuştur. Özellikle Safevilerin ikinci kurucusu sayılabilecek olan Şah Abbas[512] tahta geçtiğinde saltanatını tehdit eden biri içerden diğeri dışardan iki mesele ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu meselelerden ilki aralarındaki daimi rekabet ve münaferet dolayısıyla devletin nüfuzunu, memleketin sükûnunu ihlal eden Kızılbaş kabile reislerinin iktidarını kırmak; ikincisi doğudan Özbekler ve batıdan Osmanlılar tarafından gelen olayları önlemektir. Bu iki gayeye ulaşabilmek için şahsına bağlı daimi bir ordu oluşturmayı zaruri gören Şah Abbas'a kadar İran ordusu Türkmen asıllı otuz iki Kızılbaş oymaktan çıkan, Şahın veya hanların hazinesinden maaş alan 6000 süvariden oluşmaktadır.[513] Şah Abbas, Kızılbaş emirlerden kurtulmak için Türk kabile asabiyetine dayanan bu piyade ordusuna karşı[514]düzenli bir ordu kurmaya başlamış ve ismini "Şahseven"veya "Şah Taraftarları" koymuştur. Böylece eskiden kalma kabile veya taifeye karşı vefadar kalma duygusunun yerini, Şah'a hizmet duygusu almıştır. İran'da yaşayan gayr-i müslimler; Hristiyan azınlıklar, Çerkezler, Ermeniler, Gürcüler, Tatarlar ve Tacikler gibi unsurların yer aldığı bu yeni orduya Osmanlı Ordusu'ndan kaçan veya esir edilen mühendis ve topçular da gönüllü olarak katılmış ve İran şahının hizmetine girmişlerdir.[515]

Safevi Devleti'ni kuran ve yükselmesinde etkili olan Kızılbaşlar, Şah İsmail'in vefatıyla on yaşında tahta geçen oğlu Şah Tahmasb zamanında devlet işlerinde mevki mücadelesine başlamışlardır. Şeyh İsmail'in Şah İsmail olmasını sağlayan Türkmen Kızılbaş oymaklarının başında gelen Ustaclu, Rumlu, Tekelü, Şamlular devlet yönetiminde en nüfuzlu oymaklardır.[516] Kızılbaş oymaklarının nüfuz hiyerarşisi tahta çıkan şaha göre değişmekle birlikte Ustacluların nüfuzu en etkin konuma sahip olma özelliğini korumaktadır.[517] Nitekim Tahmasb'dan sonra tahta çıkacak mirza meselesi de oymakların nüfuz mücadelesine dönüşmüş, Ustaclular Haydar Mirza'yı desteklemişler, ancak Rumlu, Afşar, Kaçar, Bayat, Varsak kurçıları

[512] Nader Nejad, *XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı–Safevi Münasebetleri (1502-1590,1620),* Atatürk Üniversitesi Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1986, s.11
[513] Kurçiler
[514] Kütükoğlu, *age*, s. 246
[515] Nejad, *age*, s.77
[516] Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu...,* s. 43-48
[517] Ustaclu Hızır Ağa atını vermek suretiyle Şah İsmail'in savaş meydanından kaçmasını temin etmişti. Bu suretle Ustaclular, Şah İsmail devrinde devleti kuran oymakların başında gelmektedir. Sümer, *age*, s.46

bunun karşısında durarak Kahkaha Kalesi'nin yirmi yıllık mahpusu olan İsmail Mirza'yı tahta çıkararak şah yapmışlardır.[518]

II. Şah İsmail'den sonra tahta çıkan kardeşi Muhammed Hüdabende dönemindeki Kızılbaş emirlerinin hâkimiyet mücadelesine yakından tanıklık etmiş olan Şah Abbas, babasının döneminde annesi Mehdi Ülya Hayrunnisa ve ağabeyi Hamza Mirza'nın da bu emirler tarafından katledilişini de unutmamıştır.[519] Bu sebeple Şah Abbas, devletin kurulması ve gelişmesinde en mühim rolü oynayan Ustacalulara ağır darbeler vurduktan sonra 1596/1597'de Tekelüler'e de öldürücü bir darbe vurmuştur. Bu esnada çoğu Hemedan bölgesinde yaşayan Tekelüler'in çoğu, Hemedan Beylerbeyi Kürd Çekeni Hasan Ali Han tarafından öldürülmüştür. Şah Abbas, Osmanlı Devleti ile sulh yapıldıktan sonra aradığı fırsatı bulmuş ve ülkeyi sık sık kargaşa ortamına sürükleyen Kızılbaş emirler ile mücadeleye girişmiştir. Onların ileri gelenlerinin birçoğunu öldürmüş veya hapsetmiştir. Böylece Şah İsmail zamanında cân-ı gönülden Şahlarına bağlı olan Kızılbaş taifeleri, Şah Abbas zamanında can korkusundan Şah'a bağlı ve itaatkâr olmuşlardır. Şah Abbas, ayrıca birçok Türkmen oymağının eski yurtlarında kalabalık kitleler halinde yaşamalarına da son vererek muhtelif yerlere dağıtmıştır.[520]

Tedrici bir plan dâhilinde uygulamaya koyduğu bu tasfiye siyasetinde Şah Abbas, şâhısevenlik davasına sığınmış, Kızılbaş reislerinden kendi tarafını tutanları ayırmış ve onları teşkilatlandırmıştır. Şaha karşı duran muhalif âsiler tevkif ve katledilmişlerdir. Kaçabilenlerin bazıları Gilan hükümdarı Han Ahmet'e bazıları da Hemedan yoluyla Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır.[521]

16. yüzyılın başında Safeviler'e bağlı olan Çemişgezek Beyliği hâkimi Hacı Rüstem Bey'le birlikte Çemişgezekli bin aile,[522] yine Çemişgezek'in uzantısı olan Koyulhisar, Bayburd, Tercan, Arapgir taraflarındanon binlerce aile İran'a göç etmiştir. *Anonim Târih-i Kızılbaşiyye*'nin ifadesiyle;

"Onlar (Ustaclular) Şah İsmail ortaya çıkışının ilk yıllarında Erzincan havalisinde aileleriyle birlikte göç edip, orduyu hümâyuna ilhak etmiş olup, muteber emirleri çoktur. Emirlerinden biri Şah Kulu Sultan Veled-i Kazak Sultan, yıllarca

[518] Hasan Rumlu, *Safevî Şahı II. İsmail*, (çev) Hasan Asadi, Şerafettin Deniz, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2017
[519] *Peçevi Tarihi-II*, s. 54
[520] Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşunda...*, s. 147-158
[521] Cihan Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s.69
[522] Şerefhan Bitlisî, *age*, s. 211

Meşhed'de hâkimlik yapmış, yıllarca Esterâbâd'da hükümet eden kardeşi Sultan Ali Sultan az miktarda askerle Özbek Ali Sultan'ı yenilgiye uğratmıştır."[523]

16. yüzyılda Şah İsmail tarafından Özbeklere karşı güvenlik unsuru olarak Horasan'ın sınır bölgelerine yerleştirilen Kızılbaş oymaklar[524]17. yüzyılda I. Şah Abbas döneminde devletin iç meselesi haline gelmiştir.[525]

Ayrıca Şah Abbas 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki Celâlî isyanlarının en tepeye tırmandığı dönemde Doğu Anadolu'ya taarruzda bulunmuş ve on binlerce aileyi buradan İran içlerine göçürtmüştür. Dolayısıyla 16. ve 17. yüzyıl olmak üzere iki farklı zamanda Dersim bölgesinden İran'a toplu göçler yapılmıştır. Ancak bu iki göçün muhteviyatı farklıdır. 16. yüzyılda İran'a göç eden Kızılbaşlar zamanla devletin iç meselesi haline gelmiştir bunlara karşılık da 17. yüzyılda Doğu Anadolu'dan göçürtülen yeni bir nüfusla karşılık verme politikası izlemiştir.

Bu politikayla Kızılbaşları kontrol altına alarak merkezi otoriteyi güçlendiren Safevi Şahı Abbas, diğer tarafta da Şiîliği devletin resmi dinî haline getirerek kurumsallaştırmıştır. Böylelikle doğusunda Osmanlı, batısında Özbekler olmak kaydıyla iki Sünnî akide üzerine hüküm süren devlet arasında bulunan Safeviler özellikle I. Abbas döneminde Şiîliğin yayılması için faaliyete başlamıştır. Bu doğrultuda Osmanlı'nın idaresi altında bulunan Necef ve Kerbelâ gibi kutsal sayılan yerlere Şiîlerin gitmesini önlemek için Horasan'da İmam Er-Rıza türbesinin ön plana çıkarılmıştır.[526] Şiîliğin Safevi Devleti'nde kurumsallaşmasıyla birlikte Kızılbaşlarla Safeviler arasında tıpkı Osmanlı Devleti'ndeki gibi dinî çelişkiler başlamıştır. Kızılbaşlar yönünü Erdebil Dergâhı'na çevirirken, İran Şiîleri giderek yönünü Kerbela'ya çevirmeye başlamışlardır. Şiîlik kurumsallaşıp İran coğrafyasındaki Kızılbaşlar baskı altına alınmaya başladıktan sonra da bu diyalog kopmuştur.[527]

Zaten siyasî çatışma yaşayan Kızılbaşlar, dinî çatışma da yaşamaya başlamışlardır. Safeviler, Meşhed'i Şiîliğin başlıca ziyaret merkezi haline getirip, Hz. Ali'nin mezarının bulunduğuna inanılan Belh yakınındaki Mezar-ı Şerif'e de önem vermişlerdir.[528]

---

[523] *Târih-i Kızılbaşiyye (Kızılbaşlığın Tarihi)*, s.25, 41, 42, 59, 65-66

[524] Şeyh Haydar'ın en başta gelen halifelerinden olan Şamlu Hüseyin Bey, devlet kurulunca Lala unvanı alarak 1502'de Emiriül umera olarak görevlendirilmiştir. İlerleyen zamanda Şah İsmail, devleti kuran bu oymaklara olan teveccühünün azalmasıyla Ustaclu Hüseyin Bey'i bu görevden almış, 1510'da da Horasan'ın fethi ile Herat valisi olarak Horasan bölgesine göndermiştir. Sümer, *age*, s. 47

[525] Mehmet Bayrak, *Kürd ve Alevi Tarihinde Horasan*, Özge Yayınları, Ankara, 2014, s. 79

[526] Osman Çetin, " Horasan", *DİA*, XVIII, Ankara, 1998, s.238

[527] Bayrak, *Kürd ve Alevi Tarihinde Horasan*, s.78

[528] Çetin, agm, s. 238

Siyasî dengelerin ve sınırların değişmesiyle Şah İsmail ve Şah Abbas döneminde gidenlerden binlercesinin bazı kaynaklara göre de on binlercesinin 1639 Kasr-ı Şirin Anlaşmasıyla eski yurtluklarına geri döndükleri ifade edilmektedir.[529] Buna sebep olarak da iki devlet arasında iki asırdan uzun süren komşuluğun ilk yüz elli yılı boyunca pek çok kez savaş yapılmasının ardından 1639 yılındaki Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla Osmanlı- Safevi ilişkilerinin uzun süreli bir sükûnete kavuşmasıdır. Böylelikle 1722'de Afganlıların İran'a girmesiyle ilişkilerin tekrar bozulduğu döneme kadar iki devlet arasındaki barış havası bölgenin de rahatlamasına yol açtığından [530] bu da geriye yapılan göçlerin sebebi olarak belirtilmektedir.[531]

Zira Çemişgezek Sancağı ve etrafındaki diğer sancaklarla birlikte Dersim bölgesi Ekrad Sancak usulüyle siyasî olarak Osmanlı hâkimiyetine girmekle birlikte, sınır bölgesi toprakları içinde yer almasından dolayı iki devlet arasında meydana gelen savaşlar yüzünden akışkan ve geçişken bir yapıya sahiptir. Bu sebepten Dersim bölgesinin de dâhil olduğu topraklar daha doğru ifadeyle kaleler, 1555 yılında imzalanan Amasya Antlaşması'na rağmen 1639 tarihindeki antlaşmaya kadar iki devlet arasında sürekli el değiştirmektedir.[532] Osmanlı'nın doğu sınırının kuzey kesimlerindeki halk Safevi taraftarı ve Osmanlı karşıtı bir hâlet-i ruhiyeye sahip olduğundan, güney kesimlerindeki Ekrad beylerinin de arasında sürekli rekabet ve düşmanlık bulunduğundan Safevi veya Osmanlı hâkimiyetini kabul hususunda kararsızdırlar. Bu kararsızlığın sebeplerinden biri de güçlü devletlerin periferisinde yaşayan yerli aşiretlerin çoğu zaman iki ya da daha fazla komşu devletin arasında tampon olarak kalmasından dolayı seçme şansına sahip olmalarıdır. Bu durum da bölgede Osmanlı Devleti'nin bekası bakımından sağlam bir zemin oluşturmamaktadır.[533] Ayrıca 17. yüzyılın başında I. Şah Abbas'ın Celâli isyanlarından yararlanarak Osmanlı toprağı olan Doğu Anadolu'ya düzenlediği seferle bölgede yaşayan halk üzerinde tasarruf kullanması da bölgedeki kaygan zemini göstermesi bakımından önemlidir.

---

[529] Bayrak, *Kürd ve Alevi Tarihinde Horasan*, s. 77-79
[530] Küpeli, agm, s. 18
[531] Bayrak, *Kürd ve Alevi Tarihinde Horasan*, s. 77-79
[532] 1639 Osmanlı-Safevi barışı temelde sınırların 1555 şartlarına göre yeniden düzenlenmesinden ibarettir. Daha önce 1555, 1590, 1612 ve 1618'de olduğu gibi daha kapsamlı ve tarafların birçok meseleyi çözüme kavuşturduğu bir metin değildir. Belge kabul edilen bu metin tarafların üzerinde anlaştığı sınırnâme protokolünden ibarettir. Küpeli, *age*, s. 197-198
[533] Kütükoğlu, *age*, s. 242; Bruinessen, *Şeyh, Ağa, Devlet*, s.200

Özetle Doğu Anadolu, Azerbaycan ve İran topraklarında Karakoyunlu ve Akkoyunlular'a varis olma iddiasındaki Safeviler, bu iddialarını gerçekleştirmek için İran ve Azerbaycan sahasında bilhassa korku politikası takip ederek Şiiliği kabul ettirmiş ve hâkimiyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Aynı şekilde Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetine yeni girmiş bölgelerinde halifeleri ve casusları vasıtasıyla büyük bir propaganda faaliyetinde bulunarak bu topraklardaki Osmanlı hâkimiyetini sarsmayı ve kendi hâkimiyetlerini sağlamayı hedeflemişler ve bu faaliyetlerinde büyük oranda başarılı olmuşlardır. Safevilerin bu faaliyetleri ve buna karşılık Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler sonucunda söz konusu bölgelerde yaşayan insanlar ise önemli ölçüde zarar görmüşlerdir.[534]

B- Osmanlı Devleti'nin Uyguladığı Zorunlu İskân Siyasetinden Kaynaklanan Göçler

Osmanlı Devleti fethedilen yerlerde boş ve harap olan toprakların şenlendirilmesi gayesini güden bir metod olmak üzere "dışa dönük iskân siyaseti" uygulamıştır. Bu yerlerin şenlendirilmesinde ve toprağın ekonomik olarak kullanılmasında da önemli rolü konar-göçer aşiretlere vermiştir.

Osmanlı Kanunnâmeleri'nde "toprağı olmayan" olarak nitelendirilen konar-göçerler, yaşadıkları hayat tarzı gereği yaylak ve kışlak bölgeler arasında sürekli hareketlilik halinde olup, hayvancılıkla uğraştıklarından sürülerine otlak ve su bulmak için bu unsurların olduğu uygun bölgelerde yaşamak zorunda kalmışlardır. Yazın yaylalara çıkan konar-göçerler kışın bulundukları kışlaklarında küçük çaplı ziraatla de uğraşmışlardır.[535]

Osmanlı Devleti'ne Anadolu Beylikleri ile Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletlerinden miras kalan aşiretlerden[536] Doğu ve Güneydoğu Anadoludakiler İl veya Ulus adıyla iki farklı grup altında toplanmıştır. Akkoyunlu Devleti bakîyesi Bozuluslarla, çoğunluğunu Kürdlerin oluşturduğu Karakoyunlu Devleti bakîyesi Karasululuların oluşturduğu [537] bu gruplar sırasıyla boy/aşiret, oymak/cemaat,

[534]Savaş, *age*, 82
[535] Latif Armağan, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler", *Osmanlı*, IV, s. 142
[536] Orhonlu, *age*, s.13
[537] Millet ve topluluk manalarına gelen "Ulus" Diyarbekir ve Zülkadr/Dulkadir civarında konar-göçer bir hayat yaşayan yerleşik bir yerleri bulunmayan göçebe aşiretlere denilmektedir. Uluslar, Kürdler ve dağınık taifelerden meydana geliyorsa Kara Ulus, Türkmenlerden teşekkül ediyorsa Boz Ulus adı

oba/mahalle bölümlerine ayrılmışlardır. Bu konar-göçer aşiretlerin devlet düzeniyle uyum içinde yaşayabilmesi için kurallar ve tedbirler oluşturulmuştur. Her cemaate yaylak ve kışlaklarıyla bir yurt verilmiş olup, bunun da sınırları kanunnâmelerle belirlenmiş ve tahrir defterlerine yazılmıştır.[538] Bununla birlikte Osmanlı Devleti merkeziyetçi bir idare tarzı benimsemesine ve reâyâsını denetim altına almak istemesine rağmen bir anlamda yerleşik ahaliye göre başıboş olan bu grupları, 17. yüzyılın sonlarına kadar yerleştirme hususunda bir gayret göstermemiştir.[539]

17. yüzyıla meydana gelen olaylar ve değişen şartlar 1691-1699 yılları arasında konargöçerlerin iskân edilmesi meselesini gündeme getirmiştir. Bu da Osmanlı Devleti'nde "içe dönük iskân siyaseti"ni ortaya çıkarmıştır. Sahipsiz yerlere oymakların yerleştirilerek bu bölgelerin ziraata açılması şeklinde ortaya çıkan bu iskân siyaseti bir dönüm noktasıdır. Artık Osmanlı Devleti ana topraklar olarak kabul edilen bugünkü Türkiye sahasının iskânıyla ve boş yerlerin yeniden ziraata açılmasıyla ilgilenmeye başlamıştır.[540]

Genel olarak 17. yüzyılda başlayan ve devlet idaresinin bozulmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan konargöçerlerin şekâvete başlamaları, onların yerleştirilmeleri lüzumunu ortaya çıkarmıştır.[541]

1-Şenlendirmeden Sükûna: Aşiretlerin İskânı

17. yüzyılda dış siyasette batıda Avusturya, doğuda ise Safevilerle yapılan uzun savaş yılları, içerde Celâli isyanlarının yol açtığı bunalım ve bunun sonucunda meydana gelen iktisadî darlığın çeşitli halk kütleleri üzerinde yaptığı baskı toplumsal dengesizliği doğurmuştur. Bu dengesizlik dolayısıyla topraklarını terk etmiş başıboş insanlarla, kanunen kendilerine ayrılmış olan yaylak ve kışlak bölgelerinin yetersizliği yüzünden buraları bırakarak batıya göç eden oymaklar, Anadolu ve Kuzey Suriye'de binlerce yerleşim yerin harap olmasında büyük rol oynamışlardır. Devletin ana topraklarında ziraat gelirinin azalmasına sebep olan bu durum,

---

verilmektedir. En önemli meslekleri hayvancılık olan Boz Uluslar ile alakalı ilk hukukî düzenleme 1540 tarihinde Kânunî döneminde yapılmıştır. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri-V*, s. 459

[538]Özçelik, *age,* s. 73

[539] Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.19

[540] Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı,* Eren Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 98

[541]Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti...*, s. 48

ekonomisi tarıma dayanan Osmanlı Devleti'ni iktisadî olarak olumsuz etkilemiştir. Bu olay karşısında devlet, boş yerleri şenlendirmeye ve yeniden ziraata açmaya yönelmek durumunda kalmıştır. Böylelikle genişleme devirlerinin aksine içe dönmüş bir iskân siyaseti yürürlüğe konulmuştur. Bu iskân siyaseti ile konargöçer ahalinin merkezî devlet düzeni ile bağdaşamayan hayat tarzları yüzünden yerleşik halka büyük zarar vermesinin engellenmesi, harap ve boş yerlerin imar edilerek yeniden ziraata açılması amaçlanmıştır. Böylelikle devlet şekavet unsurlarına ve daha büyük zararlar meydana getiren göçebe gruplara karşı yerli ahaliyi, ekili topraklarını ve hayvanlarını koruma siyaseti uygulamaya başlamıştır.[542]

17. ve 18. yüzyılda devletin uyguladığı iskân siyasetine bağlı olarak büyük çapta yerleştirilme yapılması uygun görülen bölgeler: Kütahya- Aydın yöresi, Konya-Karaman bölgeleri, İç-il ve Teke havalisi, Çukurova bölgesi, Ankara-Nevşehir yöresi, Sivas-Erzurum bölgeleri, Diyarbakır-Malatya bölgesi, Kıbrıs Adası, Rakka ve Halep Eyaletleri[543] ve Rûmeli Eyaletidir.[544]

İskân bölgesi arasında yer alan Rakka Eyaleti'nin ikliminin uygun olmayışı, kavurucu sıcakları, suyunun yetersizliği ve güneydeki Arap aşiretlerinin baskısı gibi sebeplerle buraya iskân edilen aşiretler bu yerleşme bölgelerinden firar edip, başka yerlere gitmişlerdir. Bu sebeplerin nihayetinde 1703 yılında iskân siyaseti bozulmuş ve konar-göçerler Kars-Çıldır taraflarına kadar etrafa dağılmışlardır.[545] 1727'de iskân siyaseti tamamen bozulmuş olup[546] 1729 yılında yapılan kontrolde oymakların birçoğunun yerlerinde olmadığı tespit edilmiştir.[547]

---

[542] Orhonlu, *age*, s.39-48

[543] Rakka ve havalisine iskân edilen Kürd ve Türkmen taifesinin düzenli bir şekilde iskânlarının sağlanması. BOA, Fon no: AE. SAMD.III, Dosya no: 164, Gömlek no: 16081 (H. 20-08-1118/ M. 27. Kasım 1706)

[544] Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", s.584

[545] Rakka'da iskân olunan Şarklı Türkmenlerinin malları da Rakka mukataatı iltizamına devredilmiş iken, buradan firarla Erzurum, Kars, Van ve Sivas taraflarına gittikleri, bunun kanuna muhalif bir hareket olduğu ifadesiyle mezkûrların teker teker yakalanıp Rakka'ya teslim edilmeleri ve tekrar savuşmalarının önüne geçilmesi hususunda Rakka Beylerbeyisi'nce nezr-i kaviye bağlanıp hüccet ve kayd işlemlerinin yapılabilmesi için Divan-ı Hümayun'dan ilmuhaber verildiği. BOA, Fon no: YB..04., Dosya no: 4, Gömlek no: 61, (H.29.06.1140 / M11 Şubat 1728)

[546] Orhonlu, *age*, s. 95

[547] Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti*...s.170; Mesela Avşarlar ilk zamanlarda Rakka bölgesinde yerleşmek gibi, bir talihsizlikle karşılaşmamışlardır. Onlar devleti Zamantı çayı kıyılarında yerleşeceklerine inandırmışlar; ancak yerleşmek şöyle dursun, orada sâkin bir şekilde de yaşamamışlardır. Onlar sık sık komşu oymaklar ve köylerin hayvanlarını sürüyorlardı ki, buna kovgun denilmektedir; bazan da tüccar kafilelerinin önüne çıktıkları görülüyor. Onlar bu işleri o kadar sık ve yaygın hale getirdiler ki, nihayet 1115 (1703) yılından az önce Rakka'ya ' sürüldüler ise de fazla kalmayıp oradan kaçtılar. Fakat onların, yine yaylaklarında rahat durmadıklarından 1124 (1712)'de tekrar Rakka'ya gönderilmelerine karar verildi. Bknz: s. 279

Rakka Eyaleti'ne iskânı emredilen aşiretlerin karakteri genellikle şekâvete yatkın olanlardır.[548] Zira Rakka'ya zorunlu iskânı emredilen bu şekavet karakterli konar-göçer aşiretlerin en belirgin özelliği; 11. yüzyıl Anadolusu için yeni bir unsur olan yağmacılık kültürünü Anadolu'ya getirerek 18. yüzyıl dâhil olmak üzere hâlâ devam ettirmeleridir. Ananevi olarak hayatını akınlarla ve konar-göçer bir yaşam şekliyle geçirmeye alışmış bir halkın her kesimi için, kendilerine fayda sağlayan nimetlerin nereden geldiğinin pek bir önemi yoktur.[549]

2-Aşiretleri İskân Siyasetinin Dersim'e Etkileri

Çemişgezek/Dersim, kuzeyden güneye doğru eğilimli yapısıyla kendi içinde yaylağı ve kışlağı bulunan bir bölgedir. Diyarbakır-Urfa-Mardin düzlüğünün kuzeye doğru yükselen bir yapı göstermesi de göçebe hayatı sürdürenler için bu yöreyi cazip hâle getirmiştir.[550] Bu sebeple konar-göçer aşiretler için yerleşime oldukça müsait bir coğrafya olan Çemişgezek Sancağı'nda 1518-1523-1544 ve 1566 yıllarında yapılan tahrirlerde muhtelif cemaatlerin yaşadığı 94 aşiret köyü tespit edilmiştir. Nüfusları 2 ile 137 arasında değişen,[551] çoğunluğu Belde Nahiyesi'nde yaşayan aşiret ve cemaatler şunlardır:

Büyük Millîli Cemaati: Belde nahiyesindeki 8 köyde,

Millîli Küçük ve Küçüklü Cemâati: Belde nahiyesinde Derderiç ve Sağnaklu olmak üzere 2 köyde,

Şeyh Osmanlu Cemaati: Belde nahiyesine bağlı 12 köyde,

Kuhpinîklü Cemâati: Belde nahiyesine bağlı 12 köyde ve ayrıca Rakka, Malatya ve Arapkir bölgelerinde,

Şakaklu Cemâati: Konar-Göçer Ekrâd taifesinden olup Belde'de 8 köyde ve Havik nahiyesine tâbi Korkud-ı Ulyâ'da 1 köyde olmak üzere Çemişgezek ve çevresinde toplam 9 ayrı köyde,

Metaliblü Cemâati: Ekrâd taifesinden olup Ribat nahiyesi'nde 1 köyde ve Gündüz nahiyesi'nde 6 köyde toplam 7 köyde yaşamaktadırlar.

---

[548] Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti...*, s.171

[549] Cladue Cahen, *Türklerin Anadoluya İlk Girişi*, (çev) Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 27

[550] Akyürekli, *age*, s.8

[551] Ahmet Nezihi Turan, " XVI. Asırda Doğu ve Güneydoğu'da Kurulan Aşiret Köyleri: Ruha (Urfa) Örneği", *Türkiye Günlüğü*, 25, Kış 1993, s.115

Ayrıca cemaat denilmeden, «Ekrâd» adı altında kaydedilen 17 kadar köy arasında Ekrâd-ı Bargini, Ekrâd-ı Burbulu, Ekrâd-ı Dîmilü, Ekrâd-ı Disîmlü, Ekrâd-ı Câ'berlü vs.bulunmakatdır. Ayrıca Keykanlu da bu tahrirlerde kaydedilen cemaatler arasındadır.[552]

17. yüzyılda devlet tarafından iç iskân unsuru olarak Rakka ve Halep eyaletlerinde bulunan yerlere[553] iskânı emredilen oymaklar arasında 16. yüzyıl tahrirlerinde yukarıda adı geçen aşiretlerden Millî aşireti de vardır.[554]

Millî Aşireti, 13. yüzyılda Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeedin Keykubad tarafından tasdik edilen, Şecere-i Pirî Horasan (Kuraşan)'da *"Zükur ile isimlenmiş Millî kabilesinden Muhammed Talip"* kaydıyla birinci sırada yer almaktadır.[555] Bu şecere Osmanlı döneminde ilkin III. Ahmed döneminde 20 Muharrem 1134/ 11 Kasım 1721 tarihinde Şeyh el-Hac Yusuf "südde-i saadete" gelerek onaylanmıştır. Ardından 1747 yılında I. Mahmud döneminde padişah tarafından onaylanmıştır.[556]

16. yüzyıl tahrir defterlerinde "cemâ'at-i Millîli büzürg" adıyla ya da "Millî", "Millîli", "Ekrâd-ı Millîli"[557] şeklinde de kaydedilen Millî Aşireti Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun en büyük aşiretlerinden olup, Çemişgezek Sancağı'ndaki en kalabalık aşirettir.[558]

17. yüzyılda devletin uygulamaya koyduğu "içe dönük iskân siyaseti" gereğince şekavetlerinden dolayı Rakka'ya iskân edilen konargöçer taifesinden Millî aşireti birçok defa bu iskân bölgesinden kaçmıştır. 1701 yılında eski mahallerine dönmeleri emredilen Millî aşireti 1707 yılında Mardin'e, şekavetinden dolayı 1711 yılında da Rakka'ya iskân edilmiş, ancak yukarıdaki sebeplerden dolayı 1713'te

---

[552] Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağında Aşiretler ve Cemaatler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 6, 1991, s.303-317

[553] Rakka ve Halep Eyaletine bağlı Belhi Nehri Bölgesinde, Urfa Sancağına bağlı nahiyelerde; Halep eylatine bağlı Menbiç nahiyesine iskân, Trablus-şam Eyaletine bağlı Hama-Humus Sancaklarında iskân, Anadolu Eyaletine bağlı buunan topraklara iskân, Adana Sancağında Ayas, Berendi ve Kınık kazaarı bölgesine yapılan iskân, Bozok Sancağında iskân. Orhonlu, *age*, s. 55-61 arası

[554] Orhonlu, *age*, 58

[555] "*Bu şecere-i Mübareke Sultan Alâeddin'den Sultan Selim'e kadar bütün sultanlar tarafından imzalanmıştır."* Şecere-i Piri Horasan (Kuraşan) fotokopi, s.4, 9/a, 11, 19

[556] Ancak "Sultan Mahmud bin Sultan Mustafa el muzaffer daima" olarak başlayan 1747 tarihli şecerenin farklı bir şecere olduğu belirtilmektedir. Bknz: Alparslan Demir, "Kureyşan Ocağına Ait İki Şecere Üzerine Birkaç Söz: Şeyh Mahmudü'l-Kebir Ya Da Derviş. Beyaz Kimdir?", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi,* sayı 25, 2003,s.136, Bkz: EK-6 ve 7

Şecerenin fotokopi numarasına göre aşiretlerin adının geçtiği sayfa numarası 4'tür. Bu bilgiler doğrultusunda Millî aşiretinin adının geçtiği sayfa 1747 yılında I. Mahmud döneminde onaylatılan şecere içerisindedir. Bkz: EK-3

[557] Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, Tercüman Kültür Yayınları, İstanbul, 1979, s.12; Ünal, *Çemişgezek Sancağı* 77, 82; Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar- IV*, s. 1680-81;

[558] Ünal, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağında Aşiretler...", s.307; Ünal, , s. 77

buradan firar etmiştir.[559] 1718'de firar eden bu aşiretlerden Millî, Şakakî, Bizigi, Şarkiyanlı kabileleri yaylak bahanesiyle Erzurum taraflarına gelerek Hınıs, Tekman, Pasin, Kiğı ve Tercan sancakları ahalisinin davarlarını sürüp, emsali şekavete başlamışlardır.[560] Millî aşireti için 1724 yılında bu sebepten emir verilmesine rağmen iskân yerine gitmemiştir.[561]

Bununla birlikte Millî aşireti, Şecere-i Pirî Horasan'da *"Verek Yudan ile isimlenmiş Şakak kabilesinden Timur Talip"* kaydıyla on birinci sırada[562] yer alan Şavak aşiretiyle birlikte hareket etmiştir. 16. yüzyıl tahrirlerinde Çemişgezek Sancağı sınırları içerisinde yaşayan ve defterlerde "Şakak, Şakakî,"[563] "cemâ'at-î Şakak!" veya "Şikakî" ya da "Şafak" şekillerinde geçen, Çemişgezek ve çevresinde dokuz ayrı köyde yaşayan konar-göçer Ekrâd tâifesinden Şavak aşireti[564] ve Millî aşireti diğer kabilelerle ile birlikte Erzurum taraflarında Yezidî taifesiyle birleşip, Tercan, Kiğı Kurtucan vs. sancak ahalisine zulüm ve baskıda bulunarak şekavete devam etmişlerdir.[565]

1751 yılında Millî-i Kebir Aşireti İskanbaşı Gülşen Abdizâde Yaşar Paşa ve kardeşi Mahmud'un ve başlarında olan eşkıyanın zulüm ve sairesinden şikâyet olunduğundan gasbolunan eşyanın tahsil ve Rakka'ya iskân olunmaları için emir yazılması istenmiştir.[566]

Rakka'ya iskân edilen aşiret ve oymaklar arasında Halep Türkmenleri grubundan Beğdili'ye[567] bağlı Balabanlı oymağı da bulunmakatdır.[568] Kanunî devrinin ilk yıllarında Bozulusların Haleb Türkmenleri arasında bulunan ana Beğdili kolu bu Türkmen topluluğunun en büyük teşekkülüdür. Beğdili obasında 13. sırada yer alan Balabanlu oymağının[569] hükümetin Rakka'ya zorunlu iskânına tabi olmamak

---

[559] Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti,* s.170
[560] Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti,* s.108
[561] Halaçoğlu, *XVIII. YüzyıldaOsmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti,* s.69
[562] Bkz: EK-3
[563] Türkay, *age,* s.150
[564] Ünal, agm, s. 309; Ünal, *age,* s. 84
[565] Halaçoğlu, *XVIII. YüzyıldaOsmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti,* s. 61
[566] BOA, Fon no:C..DH.., Dosya no:262, Gömlek no:13055
[567] "Halep, Rakka ve Diyarbekir arasında yurt tutan Türkmen aşiretlerinden Beydili taifesi demekle tanınmış güruh hesapsız olup, kasaplık hayvanlan ve atları ve malları nihayetsiz idi ve hepsi kıldan çadırları ile süslü yaylaklarda ve lâtif kışlaklarda yaylayıp, kışlayıp geçimleri çok iyiydi. Koçur bey ki, Boz-ulus beyi Minnet beyin kardeşidir, aşiretinin kalabalık oluşuna ve kuvvetine güvenip taarruz ve Firavunlaşıp, pâdişaha verilecek mal hususunda da ihmalkârlık ederdi. Adamları olan Türkmenler, müslüman tarlaları üzerine sürü uğrattıkları vakit, ekili tarla sahibi feryat ettikçe; -Ya kişi! Kaldır tarlanı, koyun geçsin! Derler ve şeriat ve insanlık dışı daha böyle nice zulüm ederlerdi." *Nâima Tarihi-III,* s. 1058-1059
[568] Orhonlu; *age,* s.58; Türkay, age, s.807-808
[569] Sümer, Oğuzlar, s.297, 298.

için Çemişgezek bölgesine gelip yerleştiği belirtilmektedir.[570] Ayrıca elimizde bulunan Şecere-i Pirî Horasan adı altındaki şecere fotokopisinin yedinci sırasında yer alan "*Eyvanî ile isimlenmiş Dada kabilesinden Fahri Talip*" kaydının yanına da Balabanlı notu düşülmüştür.

Yine Şecere-i Pirî Horasan'da adı geçen ve Dersimli aşiretler arasında gösterilen[571] "*Üç ayak ile isimlenen İzol kabilesinden Abdullah Talip"* kaydıyla ikinci sırada[572] yer alan ve Malatya kazasında sâkin İzolu[573] aşiretinin de yolları basıp reayaının hayvanlarını ve mallarını gasb, hatta bazı kişileri katletmeleri üzerine buradan kaldırılıp, Rakka'da münasip bir mahallede iskân edilmeleri emrolunmuştur.[574]

Böylelikle bütün bu gelişmeler sonucunda 18. yüzyıl başlarından itibaren Dersim'in kuzeyinde Erzurum taraflarında bulunan; Millî Aşireti, Badıllı ve Zerci aşiretleri yüzünden Tercan ve Pasin köyleri ahalisi yerlerini terk etmek zorunda kalarak, Kars ve Ahıska eyaletlerine kaçmışlardır. Dersim'in güneyinde ise Cihanbeylü aşiretinden de bazı cemaatler yaptıkları mazarratlar sebebiyle Arapgir ve Divriği sancakları reâyâsı, hükümetten bunların bölgeden kaldırılmasını istemişlerdir. Buna rağmen iskân bölgesine yerleşmeyen aşiretler Arapgir, Divriği ve Malatya taraflarındaki köyleri basmışlardır. Hayvanlarını gasbeden, hatta insanları öldüren bu cemaatler yüzünden ahalinin bir kısmı dağılarak perişan olmuştur.[575]

Zorunlu iskân politikasının bir teşebbüsü olarak kimi oymaklar da kendi yaylak-kışlaklarına yerleştirilmişlerdir. Bu teşebbüs üzerine 1719 yılında Kavili aşireti Sivas bölgesindeki kışlaklarına yerleştirilirken, Malatya'nın Gerger ve Kâhta kazalarındaki 26 adet köye de Zurkânlı aşireti yerleştirilmiştir.[576] Ancak 18. yüzyılda devletin iskân bölgelerinden olan Diyabekir-Malatya bölgesine[577] bir kısım aşiretler yerleştirilirken, yine bu bölge aşiretlerden Malatya'nın Gerger kazasında sakin

[570] 1729 tarihli belgeye göre Rakka'ya sürülen obalar arasında Balabanlılar'ın da adı geçemketedir. Osmanlıların bu sürgününden kurtulan Ali Beyoğlu Hasan Ağa Tunceli'nin Nazımiye ilçesine kaçar. Saltık, *Tunceli'de Aşiret-Oymak-Ocak*, s.109, 110
[571] Saltık, *Tunceli'de Aşiret-Oymak-Ocak*, s.84; Taş, *Dersim Aşiretleri*, s.98;
[572] Bkz: EK-3
[573] Türkay, *age*, s.95; Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar-III,* s. 1154
[574]Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti,* s. 142
[575]Halaçoğlu, *XVIII. YüzyıldaOsmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti*, s. 140
[576] Orhonlu, *age*, s.110
[577] Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", s.584

Cihanbeylü, Şeyh Hasanlı ve Dede Sülü cemaatlerinin şekavetlerinden dolayı Rakka'ya sürülmeleri için teşebbüse geçilmiştir.[578]

Ancak bu teşebbüs karşısında aşiretler Çemişgezek, Pertek, Sağman kazalarına tâbi köylere girip, ahalisini sürerek kendileri yerleşmiştir. Cihanbeyli, Şeyh Hasanlı, Dede Sülü v.s. cemaatlerin bu hareketleri, Çemişgezek kadısı Mevlana Mehmed tarafından bir arzla İstanbul'a şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine 1705 yılında Erzurum ve Sivas valileri ile Palu, Kiğı, Kızuçan ve Çemişgezek beylerine gönderilen fermanla, Cihanbeylü aşiretinin Rakka'ya iskânına, Dede Sülü ve Şeyh Hasanlı cemaatlerinin ise sâkin oldukları eski mahallerine yerleştirilmeleri emredilmiştir. Bu cemaatlerden Şeyh Hasanlı'nın hangi aşirete tâbi olduğu bilinmediği için, eğer Rakka'ya iskân olunan gruplardan ise oraya yerleştirilmeleri, aksi takdirde hangi mahalde sâkinlerse o bölgeye iskânları emredilmiştir. 1782 yılında da adı geçen cemaatler aynı bölgelere tecavüz etmişler ve yerlerine nakilleri için çalışmalar yapılmıştır.[579]

Şeyh Hasanlı : Dersim bölgesinde Şeyh Hasan adı birden fazla kimliğe sahiptir. Dolayısıyla bu kimlikler etrafında oluşturulan Şeyh Hasan aşiretinin teşekkülünde de bir takım farklı görüşler bulunmaktadır. Hasan-ı Büzürg,[580] Hasan- ı Kûçek,[581]Dede Şeyh Hasan[582] ve Melkişoğlu Şeyh Hasan olmak üzere dört farklı Şeyh Hasan yoğunluğuyla dikkat çeken Dersim bölgesinde "Şeyh Hasanlılar"[583] olarak bilinen; Zazaca, Kürdçe ve Türkçe konuşan bu önemli topluluk Saltık'a göre iki ayrı kökenden gelmektedir. Bu iki farklı kökenin birincisi Ehlibeyt'ten gelen Dede Şeyh Hasanlar; ikincisi de Moğol kökenli olan Aşiret Şeyh Hasanlardır.[584]

Bunlardan Moğol kökenli Şeyh Hasanlılarla ilgili olarak şu görüşler ileri sürülmektedir. Moğollardan Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra Tebriz'de

---

[578]Halaçoğlu, *XVIII. YüzyıldaOsmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti,* s.170
[579]Halaçoğlu, *XVIII. YüzyıldaOsmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti*, s. 65
[580]Abdulkadir Yuvalı, "Hasan-ı Büzürg", *DİA*, XVI, Ankara, 1997, s.311
[581] Yuvalı, agm, s.311
[582] Alâeddin Keykubad, Fırat boylarına ilhaka başladığında ordusunun bir kısmını komutanı Çavlı Bey'in idaresinde Adıyaman (Kefersut) bölgesine gönderirken; diğer kısmını da komutanı Eseddin Ayaz'ın emrinde Çemişgezek kalesine memur etmiştir. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 369, Emir Ayaz'ın Şey Hasan'la birlikte Arapkir, Ağın, Eğin ve Çemişgezek üzerine gönderdi.. 1226 Yılında buraları alırken, başarılarından dolayı Şey Hasan'ı bir Ermeni kenti olan Arapkir Subaşılığı'na atadı. Arapkir'i kendisine "ikta" olarak verdi. Saltık, "Dede Şeyh Hasanlılar-Aşiret Şeyh Hasanlılar, s. 286
[583] Şeyh Hasanlı aşireti Ekrad taifesinden olup, Kemah Erzincan Kazaları (Erzurum Sancağı), Çarsancak Kazası (Diyarbekir Sancağı), Eğin Kazası (Arapgir Sancağı), Çemişgezek Sancağı, Diyarbekir, Kiğı Sancağı, Palu sancağıı, Erzurum, Malatya Sancaklarında bulunmaktadırlar. Türkay, *age*, s.154
[584] Saltık, "Aşiret Şeyh Hasanlılar- Dede Şeyh Hasanlılar", s.288

Moğolların Sulduz oymağından büyük vezir Emir Çoban'ın torunu ve Timurtaş'ın küçük oğlu Küçük Şeyh Hasan ile Bağdat'da yine Moğolların Celayir oymağından İlhan Noyan oğlu Akboğa oğlu Hasan Güveği/Küreğin oğlu Büyük Şeyh Hasan birbirleriyle çarpışmışlardır.[585] Eretna Beyliği'nin de faal olarak yer aldığı Çobanî Küçük Şeyh Hasan ve Celayirli Büyük Şeyh Hasan kumandası altında toplanan Türk oymaklarının Küçük Şeyh Hasan etrafında bir araya geldikleri kuvvetle muhtemeldir. Dersimli Şeyh Hasanlılar'ın bu Küçük Şeyh Hasanlılara bağlı oymak olduğu, Hasenanlıların bu Dersimli Şeyh Hasanlılardan ayrılıp Kurmançlardan Millî bir gruba karışmış bir oymak olabileceği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra sonradan miras yoluyla Hasan adında birinin hissesine düşen ve reisinin adını alan bir oymak bölüntüsü ya da sonradan İslamî düşüncelerle ad yakınlığından faydalanarak değişmiş bir ad olabileceği de belirtilmektedir.[586]

Horasan kökenli Dede Şeyh Hasanlılarla irtibatlandırılan Şeyh Hasan ise Cengiz istilasından dolayı ilkin Bağdat'a gelerek Abbasîler'e tabi olan, ardından da aşiretini alarak Anadolu'a geçerek Alâeddin Keykubad'ın tabiyyetine girmiştir. Horasanlı Şeyh Hasan Anadolu'ya gelmiş, Selçuklu sultanına tabi olup, kardeşi Şeyh Ahmet'i de Alâeddin Keykubad'ın kızkardeşi Gevher Sultan'la evlendirmiş ve Malatya'ya yerleşmiştir.[587] Sultan Selim dönemine kadar bu mıntıkada yaşayan Şeyh Hasan bundan sonra iki oğluyla Batı Dersim'e yerleşmiş ve bu iki oğlundan da Şeyh Hasanlı ve Seyyidanlı nâmıyla iki kola ayrılan aşiretler teşekkül etmiştir.[588]

Moğolların Sulduz (Çobanîler) boyu ve Horasanlı Şey Ahmet-Şeyh Hasan Dedelerin çocukları olmak üzere iki farklı Şeyh Hasan'ın yerleştiği Eski Malatya[589] ile Baskil'de çoğunlukla Oğuzların Bayat Boyu obaları oturmaktaydılar. Şeyh Ahmet ve Şeyh Hasan kardeşlerin çocukları ve de torunları onlara inanç önderliği kapsamında Dedelik yapmışlardır. Bu arada Moğollar 1300'lerin başlarından itibaren

---

[585] Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar-II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s.7

[586]Rışvanoğlu, *age*, s.114-115

[587] Alâeddin Keykubad, abisi İzeetin Keykavus'un hükümdarlığı döneminde Malatya civarında bulunan Masara/Minşar, bilhassa Kezirpert Kalesi'ne hapsedilmiştir. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 348; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 144 Alâeddin Keykubatda Minşar zindanında ablası Gevher Sultan ile eniştesi Şeyh Ahmet Dede ve kardeşi Şeyh Hasan Dede bakmışlardır. Saltık, "Aşiret ve Dede Şeyh Hasanlılar", s. 285

[588]Yolga, *age*, s.82;

[589] Sultan Olcaytu Han 1314'de Emir Çoban'ı Anadolu'ya gönderirken Malatya'yı da kendisine mâlikâne olarak ihsan etmiştir. Malatyayılar ise bu emlâkın 170 yıldan beri kendilerine ait olduğunu, Selçuklu sultanlarının verdiğini beratlarının ellerinde bulunduğunu söylüyorlardı.
Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 655

başta Olcaytu Han olmak üzere İslâmiyet'i seçmişlerdir. Moğollar, İslam dininin değerlerini yerleşik kültüre bağlı, anlaşılması zor felsefi ifadelerle anlatan Farslı âlimlerden öğrenmek yerine, kabileci karakterlerine uygun daha basit ve yalın sözcükler kullanan Türkmen dervişlerinden öğrenmeyi tercih etmişlerdir[590] Çobanîler de Malatya bölgesine yerleşince, burada Şeyh Hasan ve Şeyh Ahmet Dede Ocağı'na bağlanıp onların talipleri olmuşlardır. Böylelikle Malatya bölgesindeki iki farklı karakterdeki Şeyh Hasanlı bir arada yaşamaya başlamış ve Sultan Selim'in döneminden sonra da Çemişgezek bölgesine göç eden Şeyh Hasanlılar uzun süre Melkişan/Çemişgezek Beyliği'ne bağlı kalmışlardır. Birkaç yüzyıl sonra Şeyh Hasan aşiretleri çoğalıp, eski köyleri kendilerine yetmez olunca ve de Osmanlı otoritesinin zayıflamasının da etkisiyle zor kullanarak Çemişgezek Sancağı'na bağlı bazı gayrimüslim köylerini ele geçirmeye başlamışlardır. Gönderilen bir fermanla Şeyh Hasanlı aşiretlerinin eski yerlerine geri çekilmeleri veya Rakka'ya sürülmeleri emredilmiştir.[591]

Ayrıca belgelerde nereden geldikleri belli olmadığı ifade edilen, diğer taraftan ise Dersimli aşiretlerin ataları olarak gösterilen Şeyh Hasanlıların yerleşik ve yarı yerleşik halkının bulunduğu Dersim'e Seydanlı ve Disimanlı aşiret konfedereasyonlarıyla birlikte Çaldıran Savaşı'ndan sonra Malatya ve Gerger'den geldikleri belirtilmektedir.[592] Malatya ve Gerger'in dâhil olduğu Diyarbekir (Amid) Sancağı'nda 1540-41 tarihli tahrir defterinde Zilan Aşireti Ekradı Cemaatinden Şeyh Hasan Oymağı Cemaati bulunmaktadır. [593] Dersim bölgesinin 16. yüzyılına ait "Çemişgezek Sancağı"nın tahrir defterlerindeki cemaatler arasında Şeyh Hasanlı cemaati bulunmamaktadır. Bununla birlikte defterlerde "Ekrâd-ı Disîmlü" olarak kaydedilen Disîmli cemaati [594] de küçük bir cemaattir. Ancak 18. yüzyıla gelindiğinde Disimli ile Şeyh Hasanlı birlikte anılmaya başlanmıştır.

Arşiv vesikalarında Şeyh Hasanlılarla ilgili belgelerin 18. yüzyılda Çarsancak, Çemişgezek, Erzincan, Dojik taraflarını kapsayacak biçimde yoğunluk göstermesi ve bunların da kronolojik olarak şekavet içermesi bölgeye yapılan

[590] İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2000, Sayı 31, c. 20, s. 27
[591] Saltık, "Dede Şeyh Hasanlar İle Aşiret Şeyh Hasanlar" , s. 289, 294
[592] Gül, *Öteki Dersim*, s.44
[593] Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, V. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 2123
[594] Ünal, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağında Aşiretler...", s.310; Ünal; *Çemişgezek Sancağı,* s. 85

göçlerle ifade edilebilir. Zira her iki aşiretin temsil ettiği aşiret adlarının birlikte yer aldığı 18. yüzyıl belgelerinin büyük çoğunluğunun da Rakka'ya iskânı emredilen aşiretlerin karakterini yansıtır biçimde şekavetle ilgili olması, merkezî otoritenin zayıflamasıyla baş gösteren eşkıyalık hareketleriyle açıklanabileceği gibi, iskân siyasetinin bir sonucu olarak da açıklanabilir.[595]

Ayrıca Şeyh Hasanlı ve Disimli aşiretlerinin şekavetleri arasında özellikle 16.-18. yüzyıllar arasında ülke içinde yaşanan çalkantılı dönemlerde saldırıların ana hedeflerinden biri durumundaki maden ocakları da bulunmaktadır. Doğu Anadolu'daki Dersim bölgesi civarında bulunan Kiğı'da "ahen-i ham" olarak anılan demir madeni; Gümüşhane ve Keban'da bakır madeni; Gümüşhane, Gerger, Keban ve Ergani'de gümüş madeni; Gümüşhane, Nif, Bozkır, Keban ve Ergani'de kurşun; Gümüşhane, Espiye ve Ergani'de altın maden ocakları bulunmaktadır. 17. ve 18. yüzyıllarda konargöçerlerin madenlere karşı artan saldırıları sonucu, devlet ekonomik açıdan büyük maddi zararlara uğramıştır. Hareketli bir yaşam tarzına alışkın olan bu grupların saldırıları uzun süre devam etmiş olup, yakalananlar devlet tarafından sürgüne tabi tutulmuştur. Ayrıca bu bölgelerdeki kazaların köyleri ile bölge halkının belirli bir kesimi maden çıkarmak, arıtmak veya kuyu inşa ve tesislerdeki onarımlarla ilgilenmenin yanında, arıtım için gerekli odun ve odun kömürünün tedariki, madencilere yönelik zahirenin temini, gerektiğinde hayvanları ile madenin nakline de memur edilmiştir.[596]

1754 tarihinde Diyarbakır Valisi İbrahim Paşa'ya gönderilen hüküm de bu doğrultudadır. Hükümde Çemişgezek kazasında sakin Şeyh Hasanlı, Disimli, Keratlı ve Karaballı Kürdlerinin Keban madeni kömürcü ve kelekcilerine ve yolculara tecavüzleri ve Çemişgezek ve Çarsancak ahalilerine olan zulüm ve taaddileri ciheti ile tedipleri için Üçüncüzade Gülşen Bey tayin ve Palu hâkimi ve Kemah'ta Sağırzade ve Erzincan'da Beşirzade ve Çemişgezek ve Çarsancak voyvodalarının Üçüncüzade Gülşen Bey'in maiyyetine memur edildikleri bildirilmiştir.[597]

---

[595]BOA, Fon no:C..DH.., Dosya no:286, Gömlek no:14257; BAO, Fon no:C..ZB.., Dosya no:34, Gömlek no:1697; BOA, Fon no:C..DH..,Dosya no: 331, Gömlek no:16543; BOA, Fon no:C..DH.., Dosya no: 62, Gömlek no:3088; BOA, Fon no:C..DH..,Dosya no: 20, Gömlek no:958; BOA, Fon no:C..DH..,Dosya no:93, Gömlek no:4605; BOA, Fon no:C..DH..,Dosya no:19, Gömlek no:924; BOA, Fon no:C..DH..,Dosya no:21, Gömlek no:1006; BOA, Fon no:C..DH..,Dosya no:182, Gömlek no:9086

[596]Mustafa Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler,* X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.792-801

[597] BOA, Fon no:C..DH.., Dosya no:62, Gömlek no:3088

3-Osmanlı İç İskân Siyasetinin Dersim Aşiret Yapılanmasına Etkileri

16. yüzyılın sonlarında padişahların teşvikiyle Yüksek Ermeni Platosu adı verilen Tercan, Erzincan, Kemah ile birlikte Harput, Çemişgezek, Mazgird, Hozat sınırları içinde yer alan Dersim coğrafyasına[598] aşiretler göçebe yaşam tarzlarını ancak yaymaya başlamışlardır.[599]

17. yüzyılın başlarında Diyarbakır'ın kuzeyine gelen Dulkadirli ve daha başka beylikler Maraş'tan Sivas'a kadar yayılmışlar, pek çok Türkmen aşiretleri de 17. yüzyılın sonunda Batı Anadolu'ya dağılmışlardır. Zira 16. yüzyıl sonlarında başlayan ve 17. yüzyılın ilk on yılında devam eden Celâlî isyanları Doğu Anadolu'da yaşayan Bozulus Türkmenleri'nin 1613'te Orta Anadolu'ya göçmesine sebep olmuştur. Bozulus'un bir kısmı eski yurdunda kalmıştır. Hükümet, Bozulus'un geldiği yere gönderilmesini emretmişse de bu emir hiçbir zaman uygulanmamıştır. Orta Anadolu'da yerleşen Bozuluslar'dan bazı oymaklar Batı Anadolu'ya ve Ege adalarına gitmişlerdir.[600] Batıya göçen Türkmen aşiretlerinin bıraktıkları boşlukları da Sünnî Kürdler doldurmuştur.

16. yüzyılda Osmanlı Devleti, Safevi Devleti'ne karşı takip ettiği siyaset gereği Safevilerin bu bölgelerle ve iç taraftaki Kızılbaş gruplarla irtibatını kesmek için Sünnî Kürd aşiretlerini, Erzurum, Kars, Bayezid ve Van hattı boyunca yerleştirmiştir. Ayrıca bu dönemde Türkmenler bu bölgeleri boşaltıp İran içlerine gitmiş olduklarından, Osmanlı Devleti Sünni siyasetin gerekliliği olarak Diyarbekir ve havalisinden Zilan, Milan, Celâlî, Kaskan ve Camadanlı gibi Kürd aşiretleri sürgün yoluyla yerleştirmiştir.[601] Bununla birlikte 17. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti tarafından yürütülen içe dönük iskân siyaseti gereğince de konargöçerleri yerleştirme uygulamasına istinaden vergiden muaf tutulan ve yerel paşalara savaşçı temin eden[602] Sünnî Kürdlerle Ermeni köylüleri arasında "ortakyaşarlığa" dayalı bir sistem kurulmuştur. Buna göre Kürdler kışları Ermeni köylerinde geçirebileceklerdir.[603]

---

[598] Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,* Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 19
[599]Kevorkyan-Paboudjıan, *age,* s. 48
[600] Faruk Sümer, "Türkmenler" *DİA*, XLI, Ankara, 2012, s.610
[601]Gül, *age,* s.69
[602] Konar-göçerlerin Madenleri ilgilendiren muhtelif işler, ordunun nakliyat işleri, iç ayaklanmların bastırılması, orduda asker ihtiyacının giderilmesi ve derbent ve geçitleri muhafaza etmek gibi görevleri bulunmaktadır. Orhonlu, *age,* s. 26-28
[603]Kevorkyan, Paboudjıan, *age,* s.48

Kışın bu plato çok soğuk olduğundan bölgedeki Ermeniler kısmen ya da tamamen yer altında evler inşa ederek, bu koşullara uyum sağlamışlardır. Kürdlerin böyle evleri yoktur, çadırları vardır. Kendilerine verilen sınır muhafızlığı görevinden dolayı daha sıcak olan güney ve güneybatıya da gidemediklerinden Ermenilerle aynı evlerde yaşamaya başlamışladır. Göçebe olan Kürdler, sürüleri için de ahırlar yapmışladır. Ermeniler onlara yiyecek ve saman sağlamış, Kürdler de karşılığını güçlü olduklarından tam karşılığıyla değil de uygun saydıkları miktarda hayvan ürünleriyle ödemişlerdir.[604] Bu düzenleme Ermeni kırsal kesimini toptan etkilemese de ağır sonuçlara yol açmıştır. Bu durum devamlı gerilime yol açmasının yanı sıra Ermeni köy hayatını içeriden kemirmeye başlamıştır. Böylelikle yerleşiklerin, konargöçerleri beslediği Ermeni kırsal toplumu gerilerken, göçebeliğin yarattığı daimi saldırganlıkla karşı karşıya kalan bölge göçlerin ritmine göre yaşar olmuştur.[605] 17. yüzyılın sonlarına ait bir cizye defterine göre çevre kazalara giden Çemişgezek zımmilerinin çoğu Harput, Eğin, Palu ve hatta Mardin'e göç etmişlerdir.[606]

Böylelikle içe dönük iskân siyasetinden kaçan ve 18. yüzyılın başlarında Dersim'e göç ettiği arşiv vesikaları doğrultusunda anlaşılan Şeyh Hasanlılar buradaki Türk hanedan gruplarını Dış Dersim'e doğru iterek Ermenilerin de büyük bir kısmını bu zorunlu yer değiştirmede Türklerle hareket etmek zorunda bırakmışlardır. Bu hanedan aileleri Çemişgezek, Çarsancak, Pertek, Kemah taraflarındaki ekilebilen arazilerin olduğu yerlere yönelmişler ve yeni geldikleri yerlerde çiftlikler oluşturup, birçok insanı istihdam ederek güçlerini devam ettirmişlerdir. Yaşanan nüfus hareketi, bütün Dersim'in güç dengelerini, sosyal ve demografik yapısını derinden etkilemiştir. Böylelikle artık Dersim'de ikinci bir güç olarak Kızılbaş Kürd Aşiretleri ve yöneticileri sahne almaya başlamışlardır. 16. yüzyılda Türk hanedan üyeleri asker orijinli ve devlet hizmetindeyken 17. yüzyıldan itibaren Kürd aşiret liderleri de devlet hizmetini kabul etmeye başlamışlardır, böylelikle 17. ve 18. yüzyıllar boyunca Türk hanedanlar ve kısmen Kürd ağalar bölgede voyvodalık yapmaya başlamışlardır.[607]

[604] Bruniessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s.172-173
[605]Kevorkyan, Paboudjıan, *age*, s.48
[606] Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 64
[607]Gül, *age*, s.78

Bu sosyal yapının değişmesine 18. yüzyılın sonlarına doğru 90-95 yaşındaki Ermeni Giro Keya[608] tanık olmuştur. Giro Keya, Dersim'deki sosyo-demoğrafik yapının değişme süreci şu şekilde anlatmıştır:

"Bizim Çarsancak varya Dersim'in büyük bir ölümünü kaplar. Bu köylerde birçok aşiret vardı halen de var. Babam derdi ki vaktiyle yabancı yerlerden gelip yerleşmişler bizim bu yörelere; çoğu öldüler, göçüp gittiler. On beş yaşındaydım, bizim yörelerde yeniçeri ve derebeyler vardı. Bunların yalnız dört tanesi önde gelendi. Ellerinin altında Kürd ağadan başka buranın Ermenilerini de aralarında taksim etmişlerdi. Hepimiz onların esiriydik. Hükümet yoktu o zamanlar, buranın hükümeti de kıralı da onlardı. Harput, Palu, Arapgir, Eğin, Malatya, Diyarbekir bütün buralar bunların elindeydi. Memleketin toprağı, suyu, evleri bütün bunların elindeydi. Derebegler isterse bizi himayasinde tutar, istemezse tutmazdı. İsterse öldürürdü, istemezse öldürmezdi. Çoğu zaman derebeyinin biri diğerine düşman olur, biz iki beyin Ermenilerini karşı karşıya getirirler, dövüştürürlerdi bir taraf kırılana kadar. İyi bir gelinimizi veya kızımızı, yiğit oğlumuzu görseler ya öldürecekler ya da dacig[609] yapacaklardı.[610]"

Giro Keya'nın "hükümet yoktu o zamanlar" sözünü destekler nitelikte Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla oluşan merkezi otorite boşluğu uzun dönemler sonunda bu bölgede kendine özgü sosyo-ekonomik ve kültürel bir yapıyı doğurmuştur. Kürdlerde bu durum aşiretçilik içerisinde ağalıklar olarak ortaya çıkmıştır. Ağalık, servet ve toprak esasına dayanan zenginliği ifade ederken, aşiretçilik ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yarı müstakil yaşayan ve kendi içinde feodal bir yapı gösteren toplulukları ifade etmektedir.[611]

Gökalp, aşiret hayatının toplumsal sebepleri bilinmedikçe bir aşiretin kendi iradesiyle aşiret olup olmadığı hususunda bir şey söylenemeyeceğini belirtmektedir.[612] Bu cümleye istinaden Dersim'deki aşiret sisteminin oluşmasına sebep olan sosyal ve siyasî olayların bir araya getirdiği toplulukların iki kol halinde Şeyh Hasanlı ve Dersimli adıyla konfedere olarak teşekkül etmeye başlamışlardır. Bu teşekkül İbn Haldun'un asabiye kuramı üzerinden açıklanırsa; bir kabilenin içinde çeşitli aileler ve birçok asabiyetler bulunduğunda, bunlar içinde öbürlerinin tümünden daha kuvvetli olan bir asabiyetin var olmasının zaruri olduğudur. En kuvvetli olan asabiyet diğerlerine galip gelir, onları kendine tabi kılar, böylece

[608] Keya: Muhtar
[609] Tacik kelimesinin değiştirilmiş hali olup, Ermenilerin "Müslüman Türk" anlamında kullandıkları kelimedir.
[610] Antranik, *age*, s. 42
[611] İbrahim Yılmazçelik, "Tarihî Dönemler İçerisinde Kürd Tarihinin Gelişimi Üzerine Bazı Tespitler", *Türkler*, X.cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.406-412
[612] Ziya Gökalp, *Kürd Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler,* (haz) Yalçın Toker, Toker Matbaası, İstanbul, 2013, s. 46

asabiyetlerin hepsi bu asabiyetin içinde kaynaşır, tek ve büyük bir asabiyetmiş gibi bir hale gelir. Ayrıca bir topluluk üzerinde başkan olabilmek için, o topluluk içindeki diğer asabiyetleri tek tek alt eden galip bir asabiyete dayanmak şartı bulunmaktadır. Zira bu topluluk içindeki asabiyelerin tümü reislerinin bağlı olduğu asabiyenin, kendilerine galip geleceğini hissettikleri zaman, ona boyun eğmeyi ve tabi olmayı kabullenirler. Fakat o topluluğun nesebinden tamamen ayrı olan ve kopuk durumda bulunan bir kimsenin, esas itibariyle onlar içinde nesebe dayanan bir asabiyeti olmaz. Bu kişinin onlar içindeki durumu bir sığıntı ve sokulmadan ibarettir.[613]

Bu açıklama doğrultusunda Dersim'e gelen Kürd aşiretler zamanla bölgede bulunan Ermeni ve Türk veya aşireti bulunmayan büyük Kürd gruplarını kendilerine bağlayıp, bunları kapı halkı, maraba, besleme, yarıcı ve uşak durumuna getirerek ellerindeki arazileri almışlar ve iyice kendilerine bağımlı hale getirmişlerdir. Bu küçük gruplar hem güvenlik hem iaşelerinin temini açısından bu uygulamaya rıza gösterip zamanla Kürdleşmişlerdir.[614]

Böylelikle 18. yüzyıl, Dersim sosyal yapısının oluşmasını sağlayan olay ve olguları derleyen bir yüzyıl olmuştur. Buna göre 17. yüzyıl sonu, 18. yüzyıl başından itibaren Dersim'le ilgili belgelerde varlığına rastlanan Şeyh Hasanlı ile 16. yüzyıl tahrirlerinde adı geçen, ancak nüfuz bakımından etkili olmayan Dersimlü/ Desimlü aşiretlerinin altında konfedere olmuş, birçok irili ufaklı aşiret veya kabilelerden müteşekkil bir sosyo-politik yapı oluşmaya başlamıştır.

Aşiret veya kabile denilen bu yapılar teşekkül ediş şekilleri açısından farklılık göstermektedir. Buna göre; 1.Bir boydan ibaret olan tek başına ve müstakil bir teşekkül halinde bulunanlar, 2.Genellikle reislerinin adıyla adlandırılan, bir boydan ayrılmış ve zamanla türeyerek sayıları dörtten on altıya çıkan yahut da daha fazla olan oymaklar grubu, 3.Ana teşekküllerden ayrılmış olan muhtelif oymakların birleşmesinden meydana gelen ya da bir teşekkülden ayrılmış küçük grupların birleşmesinden de meydana gelen federasyon şekli gösteren kuruluşlar olup, ikinci kısma giren kuruluşlar daha yaygındır.[615]

Bu yapılardan federasyon özelliği taşıyan gruba giren Dersim aşiretleri iki ana kola ayrılmıştır. Şeyh Hasanlılar ve Dersimliler olarak konfedere olan bu aşiret yapılanması yukarıdan aşağıya doğru 'konfederasyon', 'aşiret', 'kabile', 'ezbet'

[613]İbn Haldun, *Mukaddime-I,* (haz) Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, s. 339-340, 350
[614] Gül, *age*, s.78
[615] Orhonlu, *age*, s.16

denilen gruplara ayrılmıştır. Aşiretleri oluşturan kabile veya ezbetler isimlerini ailenin büyüklerinin isimlerinden alıp, isimlerinin sonlarına da uşağı tabirini kullanmışlardır.[616] Bunun sebebi gelince aile denilen yapıda gizlidir. Zira aile, bir şahsın eşraftan olan anılmış kişileri babaları olarak sayması ve gösterebilmesidir. Onların zürriyetinden gelme ve onlara mensup olma, kabilesinin bünyesi içinde ve kandaşları arasında kendisine büyük bir itibar kazandırır. Çünkü kendilerinden önceki atalarına saygı duyma ve faziletlerine dayanan şereflerini kabullenme, kabilesine mensup fertlerin ruhlarına sinmiştir. Dersim bölgesinde bu şekilde teşekkül eden kabile veya ezbetler İç Dersim denilen mıntıkalarda, hanedanlar veya aileler ise Dış Dersim'de yaşamaya başlamışlar ve Dersim'de sosyal yapının oluşmasında etkili rol oynamışlardır.[617]

[616] Gül, *age*, s.77
[617]İbn Haldun, *age*, s. 341; Gül, *age*, s. 78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DERSİM SOSYAL YAPISININ HARCI:
AŞİRET VE OCAK YAPILANMASI

Tarih denilen muammanın "umran ve asabiyet" olmak üzere iki anahtarı vardır İbn Haldun'a göre. Umran, bir kavmin yaptıklarının ve yarattıklarının bütünü, içtimaî ve dinî düzen, âdetler ve inançlardır. Tarihi ve insanı bütün olarak ifade eden umran[618] soyut bir yapı etrafında teşekkül eder. Parçaları ve ögeleri arasında yasaya uygunluk, durağan bağlar ve karşılıklı ilişkiler bulunan dizge veya bütünlüğü[619] anlamına gelen, genel olarak bir sistem özelliği gösteren oluşuma da yapı denir. Sistem, düzen[620] bu yapının parçaları arasındaki ahenkten doğan bütündür. Buradan hareketle sosyal yapı, insansız bir şekilde toplumun gelişim yatağı olarak görülebilir. Yani devam etmekte olan sosyal yaşamdan soyut bir halde görevlerin, ödevlerin, iş bölümünün kuralların, sosyal kontrol vb. gibi unsurların toplamıdır.[621] Dolayısıyla sosyal yapı kavramı geçmişten günümüze oluşturulan birbirinden farklı sosyal birliktelik tarzlarını içeren bir kavramdır. [622]

Sosyal yapı sosyal sistemden ayrı düşünülemez. Sosyal sistemler sosyal kültürün bir ürünüdür. Bir insan hangi ırk veya grupta doğmuşsa onu kabullenir. Bu nedenle aidiyet duygusu veya İbn Haldun'un deyimiyle "asabiye" sosyolojik anlamda geçerli bir kavramdır.[623]

Mukaddime yazarına göre ayrıca çağların değişmesi ve günlerin geçmesi ile millet ve kavimlerin hallerindeki olgular bütünü yani umran unsurlarının da değişeceği hususu, tarihte yaşanan ve gözden kaçan gizli hatalardandır. Nitekim yaşanılan değişim vakitlere, zamanlara, insanlara, şehirlere, bölgelere, ülkelere ve

---

[618] Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim yayınları, İstanbul, 1996, s.86

[619]"Yapı", *Türkçe Sözlük,* (haz) Şükrü Hâluk Akalın...vd, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011 , s.2526

[620]"Sistem", *Türkçe Sözlük,* (haz) Şükrü Hâluk Akalın...vd, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.2122

[621] Thomas, Hylland Eriksen, *Küçük Yerler Büyük Meseleler: Sosyal ve Kültürel Antropoloji*, (çev) Erkan Koca, Birleşik Yayınevi, Ankara 2009, s.126

[622]Serkan Güzel, "Sosyal Yapı" ve "Toplumsal Yapı" Bileşkesinde Sosyo Kültürel Yapı Kavramı" *Sosyoloji Konferansları Dergisi,* Yıl 2006, Cilt 0, Sayı 34, s.86-88 http://dergipark.gov.tr/iusoskon/issue/9518/118918 Erişim: 14.03.2018

[623] Orhan Türkdoğan, *Doğu ve Güneydoğu Kabile ve Aşiret Yapısı*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 305, 548

devletlere de etki ettiğinden, insanların tabiatları, şehirlerin sosyal yapıları ve devletlerin siyasî dinamikleri de doğal olarak değişmektedir.[624]

I-DERSİM'DE AŞİRET GELENEĞİ

Değişimin kaçınılmaz olduğu umran olgusundan hareketle 16. ve 18. yüzyıllar arasında meydana gelen olaylar Yukarı Fırat'ın en dağlık alanı olan Dersim bölgesinde sosyal yapının şekillenmesinde etkili olmuştur. Osmanlı ve Safevi Devletlerinin siyasî refleksleri doğrultusunda geçmişin tecrübesiyle birlikte coğrafyanın sunduğu imkânları kullanan insanlar, bu bölgede katmanlı bir sosyal dokunun oluşmasına yol açmışlardır.

Böylelikle Dersim'in ovalık kısımları değişen zamana ve şartlara göre evrimleşerek biçim değiştirmişken, dağlık kısımlar muhafaza edici bir role bürünmüştür. Bunda etkili rolü; kökü 11. ve 12. yüzyıllara dayanan, resmî olarak varlıklarına ilkin 13. yüzyılda Şerece-i Pirî Horasan (Kureşan)'da rastlanılan Dersim aşiretleri oynamıştır. Dağlık kısımlar bu aşiretlerin Selçuklu devri unsurlarını içinde barındıran yapılarıyla birlikte Oğuz boylarının ve devlet sınırlarında bekçilik eden kabilelerin yaşam tarzlarını ilerleyen yüzyıllar boyunca devam ettirmelerinde etkili olmuştur.[625]

16. yüzyıldaki devletlerarası siyasî çekişmelerden ve otorite baskısından devlet elinin uzanmadığı dağlık bölgelere kaçan aşiretleri, 17. yüzyılda ortaya çıkan isyan ortamından kaçanlar takip etmiştir. 18. yüzyılda zorunlu iskâna tabi tutulup da Rakka'ya gitmek istemeyen ve kanunnâmelerle belirtilen yaylak bölgelerinden olan Dersim'e gelen aşiretlerin de bölgeye tamamen yerleşmesiyle birlikte bölgede katmanlı ve konfederatif bir aşiret hayatı oluşmuş, bu hayat coğrafyanın imkânıyla muhafaza edilerek 18. yüzyıl dâhil ilerleyen yüzyıl boyunca devam etmiştir.

A-Asabiyet-Aşiret ve Coğrafya İlişkisi

Tarihin anahtarlarından biri olan asabiyet, aşiretin temel çekirdeği olan aile ve aile fertlerini birbirine bağlayan, aralarındaki yardımlaşmayı ve dayanışmayı temin

[624] İbn Haldun, *age,* s.190
[625] Vlademir Aleksandroviç Gordlevskiy, *Küçük Asya'da Selçuklular*, (ter) Abdulkadir İnan, , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 103

eden bir olgudur. Asabiyetin gerçek ve kâmil manada bedevilerde bulunduğunu[626] ifade eden İbn Haldun'u destekler mahiyette Uluğ da Dersim aşiretlerini bir kasabada aramanın boş iş olduğunu, aşiret hayatı duymak, görmek için kasabalardan dağlar ve uçurumlar bırakarak uzaklaşmak gerektiğini belirtmiştir. Zira bâdiyede ikamet etmek, ancak asabiye sahibi kimselerin güç yetirebileceği bir durumdur.[627]

Etimolojik olarak Arapça olan aşiret, gerçek ya da gerçek olduğu varsayılan ortak bir ataya dayanan ve akrabalık temelinde örgütlenmiş, genellikle toprak bütünlüğünün bulunmasından dolayı ekonomik, kendine özgü bir iç yapıya sahip sosyo-politik bir örgütlenmedir. Bu örgütlenmenin temel harcını da akrabalık bağı oluşturmaktadır. Akrabalık bağıyla örülen bu yapının en alt düzeyinde ise hane adı verilen aile yer alır.[628]

Birbiri içinde bulunan gruplar gibi olan aşiretler, bir yandan aileye bir yandan da siyasi kuruluşa benzedikleri için "siyasî aile toplulukları" adını alırlar. Dolayısıyla da bu gruplar genellikle hakiki yahut hayali bir akrabalığa dayandıklarından aralarında kan davası ve savaş dayanışması mevcuttur. Bu aile toplulukları semiye-sop ile başlar. Semiyeler yahut ikincil semiyeler önce "asabe"lere, asabeler "ehil"lere, ehiller "ayal"lara ayrılmıştır.[629]

Arap ve Türk terimleri, meydana geliş yönünden birbirine karşılık olmakla beraber, ifade ettikleri gruplar arasında farklar vardır; iki taraftaki aile toplulukları aynı köklerden olmadığı gibi, Türklerde kavmî topluluklar çok birleşiktir. Kürd ve Arap aşiretleri "kabile" düzeyindeki örgütlenmenin içinde yer alırken, Türk aşiretleri küçük bir millet niteliğinde olan "il" aşiretleri içerinde yer almaktadır.[630]

Aşiretlerle ilgili yapılan çalışmalarda örgütlenmenin kademelerinde bulunan zümreler farklı isimlerle ve basamaklarla adlandırılmaktadır. Ziya Gökalp aşiretlere ait örgütlenmeyi kavim/milletden en basit zümrelere kadar; Kavm/Uruk-Şuub/İl-Kabile/Kol - Amare/Aşiret - Batın/soy - Semiya/sop şekilde sınıflandırmıştır.[631]

---

[626] İbn Haldun, *age,* s. 341
[627]Uluğ, *age,* s. 36; İbnHaldun,*age*,s.341
[628]Bruinessen, *Şeyh, Ağa, Devlet*, s.82
[629]Asabe: Baba tarafından akraba olanlar; ehil: Ocak,ev halkı; Ayal: Ana-baba-çocuk, ailedir. Gökalp, *age,* s. 26
[630] Aşiretlerin Sınıflandırılması: a.Semiyevî Aşiretleri; b.Sop Aşireti: Avustralya Aşiretleri (BasitTotemli Aşiretler), Kızılderili Yerlilerin Aşiretleri; c.Amarevî Aşiretler: Boy Aşireti: Amerika Aşiretleri; d.Kabilevî Aşiretler: Arap-Kürd Aşiretleri; e.Şuubî Aşiretler: İl Aşiretleri: Türk Aşiretleri: Bunlarda kan davası kaldırılmış ve Küçük bir hükümet şekline girmişlerdir. Gökalp, *age,* s. 26
[631]Gökalp, *age,* s. 24

İsmail Beşikçi aşiretin toplumsal örgütlenmesinde beş büyük kademenin olduğunu ve bunların küçükten büyüğe doğru, çadır, zoma, kabile, aşiret ve ulu kişi biçiminde sıralandığını belirtmiştir.[632] Bruinessen de aşiretleri genel hatları ile en büyük birimden en küçüğe doğru, aşiret, kabile, sülale ve hane biçiminde sınıflandırmıştır. Bruinessen'e göre aşiret ve klan/kabile siyasi birer birim iken, daha alt birimler olan sülale ve hane, soy-sop akrabalığına dayanmaktadır.[633] Lale Yalçın-Heckmann'a göre aşiretin örgütlenmesinin temel biriminde aile/mâl bulunur ve sırasıyla ocak/kabile, aşiretten sonraki en üst biriminde ise mir bulunur.[634] Bütün bunlardan yola çıkarak Kürd aşiretleri için bir örgütlenme şeması yukarıdan aşağıya doğru şu şekilde çıkarılabilir: Emirlik -Aşiret -Kabile (Taife, Tire, Ocak) -Sülale (Tire, Hoz, Mal) -Aile (Mal). [635]

Türkçe'de "Kabile" olarak kullanılan aşiret kelimesi, kabilenin altında daha küçük bir topluluğu da ifade etmekte olup; topluluk, özellikle Osmanlılar döneminde boyun altında, cemaatin üstünde kendilerine yer bulmuştur. Osmanlı kanunnâme ve belgelerinde genel olarak konar-göçer veya yörük olarak kaydedilen teşekküller, yukarıdan aşağıya bir sıraya göre boy, -kabile/tâife- aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba -aile- şeklinde bölümlere ayrılmıştır.[636]

Dersim'in asıl karakterini içinde barından ve dört ana kademeden oluşan Dersim aşiret örgütlenmesi de aile-kabile-aşiret ve ulu kişi/aşiretler birliği yapılanması biçimindedir. Aşiretler birliğinde "Şıh/Şeyh Hasanlılar" ve "Dersimliler" olarak ikiye ayrılan Dersim aşiretlerinin yanı sıra "göçerler" ve "göçmenler" de bulunmaktadır ki bu son iki grup içinde siyasî ya da sosyal temele oturan bir ilişki yoktur. Şeyh Hasanlılar örgütlenmesi daha çok ulu kişi temelinde ayrışırken, Dersimliler örgütlenmesi daha çok Şeyh Hasanlılar dışında kalanları tanımlamak için kullanılmıştır. Dersim'in yerleşik aşiretleri arasında sayılmayan ancak bölge olarak Dersim'de barınan Şavaklılar göçerleri temsil eden tek aşirettir. Göçmenleri Barmazlılar, Çötelliler ve Cerovanlılar temsil eder.[637]

---

[632]İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu Düzeni,* İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s.328
[633]Bruinessen, *Şeyh, Ağa, Devlet,* s.104
[634] Martın Strohmeıer- Lale Yalçın-Heckmann, *Kürdler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s. 156-
[635]A.Vahap Uluç, "Kürdler'de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret", *Mukaddime Dergisi*, Sayı 2, 2010, s.52
[636] Yusuf Halaçoğlu, "Aşiret", *DİA*, IV, İstanbul, 1991, s.9
[637] Danık, *Dersim'in Siyasi Tarihi*, s.11, 13

B-Asabiye ve Aşiret Örgütlenmesinde Dersim Coğrafyasının Etkileri

Dersim, Kuzey-Güney-Batı olmak üzere üç kısma ayrılan Kürdistan'ın[638] Batı Kürdistan sınırlarına dâhildir. Bu bölgenin coğrafyası tamamen sarp dağlar, gözü karartan uçurumlar, dereler, ormanlar, günün ancak bir kaç saatinde güneş gören yerler, manzarası bile yürek hoplatan kayalıklar, siyah birer ağız gibi açılmış mağaralar, yalnız yırtıcı hayvanlara mesken olduklarını fısıldayan geniş meşeliklerden oluşmaktadır. [639]

Periferide bir merkez[640] olan Dersim coğrafyasında doğu-batı doğrultusunda uzanan dağların en önemlisi duvar gibi bir set halinde uzanan Munzur Dağları'dır.[641] Dersim denilen "ada"nın kuzeyini Çin Seddi gibi kaplayan Munzur Dağları Torosların bir parçası olup, Munzur sıradağ gövdesi Ön Asya- Orta Asya birleşme yerinde bulunduğundan tarihten evvel ve sonra cereyan eden olaylarda büyük ehemmiyet kazanamamıştır. İki kıta sınırı üzerinde bulunan bu parça akınlara geçit olmuş, vakalara sahne olmamıştır. Bu dağ grubu hemen ekseriya Fırat boyuna ilerleyen akıncı ve göç kollarına karşı set vazifesini görmüş ve kuzeyi kapatmıştır.[642] Bu dağ sıraları Dersim'de birbirlerine çok fazla yaklaşarak, adeta bir düğüm oluşturmuşlardır ve bu nedenle yöre bir bakıma doğal bir kaleyi andırmıştır.[643]

Coğrafyanın dağlık ve ovalık olarak ayırdığı Dersim'de ulaşımı son derece güç olan dağlık alanlar daha çok kuzeyde kalan Asıl/İç Dersim'de[644] yer almaktadır. Ormanlarla kaplı bu dağlık adacık, çok eski geçmişten beri süregelen bölgesel özelliklerinden dolayı içe dönük yaşayan halklarıyla, hemen hemen her dönem sanki tarihin dışına savrulmuş gibidir. Bölge bu doğal korunaklı yapısından kaynaklı olarak Antik Çağ'dan beri denetlenemez oluşuyla nam salmış ve Küçük Asya'nın âdeta bozulmadan muhafaza edilen eski nüfusunu oluşturan halkları tarafından mesken

---

[638] Bir ucu kuzeyden Erzurum, Van, Hakkâri, Cizre, İmadiye, Musul, Şahr-i zor, Harir, Erdilan, Bağdat, Derne, Dertenk veya Basra'ya varıncaya kadar yetmiş yer konak Kürdistan sayılır ki, Irak-ı Arap ile Gammanî diyarı arasındaki dağ ve beldeler içinde altı bin Kürd aşireti ve kabilesi vardır. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi-III*, (haz) Mümin Çevik, s. 1909

[639] Ali Kemalî, *Erzincan,* s.233

[640] Aksoy, *Anadolu Aleviliğinden Dersim'e*, s.72

[641] Yolga, *age,* s. 104

[642] *Dersim Raporu,* s.46

[643] Aksoy, *Anadolu Aleviliği'nden Dersim'e*, s.55

[644] *Dersim Raporu,* s.66

tutulmuştur. Bu sebeple "Dağ sığınağı" olan Dersim'de aşirete ve yarı göçebeliğe dayalı yapı oluşmuştur.[645]

C- Dersim Aşiretlerinin Genel Karakterinin Oluşumundaki Etkenler

1- Coğrafî Etkenlerden Kaynaklı Sebepler

Dağlık ve ovalık olmak üzere iki bölgeye ayrılan Dersim coğrafyasının içinde yer alan ve 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çemişgezek Sancağı'nın dört sancağa taksimiyle birlikte Çarsancak olarak anılan Çemişgezek, Pertek, Mazgird, Sağman ile Tercan bölgesi Dersim'in ovalık bölgeleridir. Tercan, Dersim'in kuzeydoğu bölümünün tüm eteğini, Çarsancak da Dersim'in bütün güneyini kapsamaktadır. Çemişgezek Sancağı'nda yer alan ve belgelerde Asıl Dersim-Dujik/Docik olarak geçen Dersim dağlık bölgesi ise bu ikisi arasında yer alır ve Dersim sıradağlarını oluşturur. Bu iki ana bölge Osmanlı Devleti'ne tabi olanlar, yarı tabi olanlar, özerk veya asi olanlar olmak üzere üç bölümden oluşur. Tabi olanlar Dersim'in ovalık bölgesinde, yarı tabi olanlar Dersim'in çevresindeki güzel dağların yamaçlarında, özerk yaşayanlar ve asiler ise Dersim'in karlarla kaplı tepelerinde, karanlık ve sessiz ormanların derinliklerinde, ulaşılmaz ve korku salan dağların ve kayalıkların tepelerinde yaşarlar.[646]

Tabi olanlar: Çarsancak: 1.Peri, 2.Pertek, 3.Çemişgezek, 4.Tercan; Yarı Tabi olanlar: 1.Kızılklise, 2.Pah, 3.Mazgird, 4.Hozat, 5.Ovacık, 6.Kuzucan; Bağımsız olanlar: 1.Kuti Deresi, 2.Dujik Yurdu'dur.[647]

Dersim, dıştan içe doğru üç kuşak olarak ele alındığında aşiretlerin yapılanmasında ve birbirleriyle olan münasebetlerinde coğrafî etkenlerin ne denli etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Tarıma elverişli arazilere sahip fakat toprak tasarrufunun genelde Sünnî ve Türk kökenli ailelerin elinde olduğu bazı yerlerde aşiret yapısı yoktur. Olan yerlerde ise esnek ve iç içe geçmiştir. Köylü ve üretici kesimin Ermeni, Kızılbaş Kürd ve Sünnî Türk karışık reâyânın yaşadığı Mazgird'in güneyi Peri, Çarsancak, Pertek, Hozat'ın güneyi, Çemişgezek ve Kuzican, Erzincan-Tercan ve Erzurum'a taraf olan

[645]Kevorkyan, Paboudjıan, *age*, s. 384, 358
[646]Antranik, *age*, s.98
[647]Antranik, *age*, s.98, 108, 113

beldelerinden müteşekkil alanda "mûtî yaşayanlar devlete tabi olup, "tabi veya mûtî" diye tanımlanmıştır ve bu bölge üçüncü kuşağı oluşturmuştur.[648]

Vergi ve askerini verdiğinde mûtî, bunları devlete vermediğinde ise şakî olarak nitelenen Kızılbaş aşiretlerin yaşadığı ve tüketimlerinden fazlasını sağlayacak tarım arazilerin olduğu; Kızılkilise, Pah, Mazgird'in kuzey bölgesi ve Hozat'a bağlı Pilvenk, Karabalı ve Ferhatuşağı aşiretlerinin yaşadığı alan "yarı mûtî"olarak tanımlanan ikinci kuşaktır. [649]

Dujik olarak da tanımlanan Asıl Dersim'i oluşturan, devlete asker vermeyen, vergiyi de kısmen veren Demenan, Haydaran, Alan, Karsan, Abasan, Yusufan gibi aşiretlerin yaşadığı Munzur Nehri'nin doğu yakası ile Pülümür suyunun güney-batı yakasında bulunan ve devletin elinin pek ulaşmadığı mıntıka birinci kuşaktır.[650]

Birinci kuşaktaki aşiretlerin karakterleri İbn Haldun'un asabiye kuramı gereğince diğer iki kuşaktaki aşiretlerin karakterlerinden farklıdır.[651] Bu sebeple birinci kuşaktaki Asıl Dersim'de yer alan aşiretler, yaşam şartlarının zor olduğu ve devlet elinin ulaşamadığı yerlerde yaşadıklarından, merkezî otoriteyi tanımamışlardır.

Yöredeki aşiretlerin başlangıçta çobansı göçebe bir yaşamdan [652] gelip, yerleşik kültürün içine dâhil olduklarının belirtildiği Dersim Raporu'na göre Dersim'in ilk sakinlerinin çoban oldukları ve davarcılık yaptıkları anlaşılmaktadır. Buna göre ilk meskenleri sarp ve kayalıklı vadilerin oyukları ve dağ yamaçları olan bu halk kütlesi tedricen Ovacık, Pah, Türüşmek, Pertek, Çarsancak ve Çemişgezek'in ziraatına elverişli topraklarına doğru yayılmaya ve oralarda çiftçilikle çalışan halkla temasa geçerek bunları kısmen kaçırtmaya ve kaçmayanların da ziraat usullerini öğrenmeye başlamışlardır.[653] Bu bilgiler de kuşakların sarp dağlardan ovalara doğru genişlemesini göstermesi açısından önemlidir.

Bununla birlikte Dersim'deki aşiretler Dujik Dağı'ndan hareketle dışarıdan içeriye doğru daralan, içeriden dışarıya doğru da genişleyen bir kuşakla sarmal coğrafî bir tasniflendirmeye tabi tutulduğu gibi diğer bir başka coğrafî sınıflandırma da Munzur Nehri'nin bölgeyi ikiye bölmesiyle oluşmaktadır. Munzur Nehri'nin

---

[648] Yıldırım, "Cumhuriyet Öncesi Dersim",s.181; Antranik, *age,* s. 98; Gül, *age,* s.31
[649] Yıldırım, "Cumhuriyet öncesi Dersim...", s.182; Antranik, *age*, s.108; Gül, *age,* s.31
[650] Yıldırım, "Cumhuriyet öncesi Dersim...", s.182-183; Antranik, *age*, s.113; Gül, *age,* s.31
[651] İbn Haldun, *age,* s.323
[652] Gürdal Aksoy, *Dersim Alevi Kürd Mitolojisi-Raa Haq'dan Dinsel Figürler*, Komal Yayınları, İstanbul, 2006, s.64
[653] *Dersim Raporu,* s.82

doğusunda ve batısında kalan aşiretler; Batı ve Doğu Dersim Aşiretleri şeklinde tasniflendirilip, aşiret karakterleri ve kimlikleri bu şekilde de yapılabilmektedir. Buna göre Dersim aşiretleri genel olarak doğuda Zaza kimliğine, batıda Kürd kimliğine sahiptirler. "Şeyh Hasanlılar" Zaza kimliği içindeyken, "Dersimliler" daha karışık bir yapılanma içinde Kürd ve Zaza kimliğini ayrı ayrı taşımaktadırlar.[654]

Zaza kimliğini taşıyan Dersim aşiretleri içinde Moğolların yıkıp geçtiği Türkistan ve Horasan bölgesinden gelerek Doğu Anadolu'da başta Dersim olmak üzere Erzincan civarındaki dağ eteklerine yerleşen bir kısmı Alevi olan Türkmen aşiretleri de bulunmaktadır. Varto Tarihi'ne göre bu aşiretler Dersim'in içine girdikten sonra Dersim bölgesindeki aşiretlerin etkisinde kalarak Zazaca konuşmaya başlamışlardır. Yine Moğolların Anadolu'ya harekâtları sonucunda Erzincan, Erzurum, Palu ve havalisinin ovalarında ve dağ eteklerinde yaşayan sayısız Türk aşiretleri bu saldırılardan kurtulmak için Dersim'in meşelerle örtülü kuytu dağlarına, Erzincan civarındaki dağlık alanlara kaçıp, sığınmışlardır. Moğollar döneminde bölgeye sığınan aşiretlerin sayısının yirmi kadar olduğunu aktaran Fırat, bu aşiretlerin Sultan I. Selim dönemine kadar aile ocaklarında ana dilleri Türkçe'yi konuştuklarını belirtmiştir. Ancak bu çağdan sonra Osmanlı Devleti'nin takip ettiği politikalardan kaynaklı kendilerini yabancı görerek Palu bölgesindeki Dümbeli-Zaza aşiretleriyle temasa geçip, bunlardan Zaza dilini öğrenmişlerdir. Çaldıran Savaşı sonrasında da Dersim'in sarp dağlarına sığınan aşiretler burada bölgeye daha önce yerleşen aşiretlerle birlikte yaşamaya başlamışlardır.[655] Bu gelişmelerin ardından bölgeye yerleşen aşiretlerin temas halinde oldukları kimseler yalnız Kormanço ve Zaza kabileleri olmuştur.[656] Buradan hareketle coğrafyanın sunduğu imkânlarla birlikte 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin uyguladığı politikaların bölgenin sosyal yapısının bel kemiğini oluşturan aşiretlerin kimliklerinin şekillenmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Bölgedeki Dersimliler arasında yer alan ve günümüzde kimlikleri hususunda farklı görüşlerin bulunduğu Zazaların[657] atalarının da 700-1258 yılları arasında çeşitli sebeplerle Deylemistan'dan Dersim bölgesine göç eden Deylemliler olduğu tezini savunan Kaya, Minorsky'nin de Zaza ve Deylem bağına dikkat çektiğini ve

[654] Danık, *Dersimi'in Siyasî Tarihi,* s.13
[655] Fırat, *age,* s.113, 118
[656] Yılmazçelik, *Dersim Sancağı,* s.45
[657] Murat Varol, "Etnik Yaklaşımlar Bağlamında Zaza Kimliği", *Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlıdan Günümüze Kürdler Uluslar Arası Sempozyumu,* (6-8 Eylül 2012), Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl, 2013, s. 450-475

komşularının Zaza dedikleri topluluğun kendilerine 'Dımılı' dediklerini belirtmektedir.[658]

Bölgeye seyahat eden İngiliz Taylor; Munzur, Düjik ve Kuzucan Dağlarındaki yerli Dersimliler ile seyahat esnasında içinde bulunduğu bölgede bunlardan farklı olan Seyyid Hasenanlılar/Şeyh/Şıh Hasanlılar olarak Dersim Kızılbaşlarının ikiye bölündüğünü yazmıştır. Ayrıca bu iki mıntıkanın farklı doğasının burada yaşayanların alışkanlıklarını da etkilediğini; biri tarımsal yaşam biçiminde otoriteye uyumluyken; diğerinin mağrur, Çobanlıkla ilgili yaşam uğraşında isyankâr aşiret olduğunu belirtmiştir. [659]

a- Doğu Dersim Coğrafyasının Özelliği ve Buradaki Aşiretlerin Yapısı

Pülümür yatağını teşkil eden dar boğaz ile bu boğaz arasında Küçükgöl Dağı-Bobyezbaba Dağı, Kaçgezekbaba Dağı hattının kuzey tarafı ve Pülümür Suyu'nun Munzur'la birleştiği yere kadar güney hattını teşkil eden bu mıntıka Dersim'in en sarp, hayatiyeti en az ilk insanlara sığınak olan küçük, büyük yüzlerce inleri ve en derin, en dik yamaçları, vadileri ve dar boğazları ihtiva eden mıntıkasıdır. Bu mıntıka Dersimliler için kurtuluş yeri olarak tanınmış olup, aşiretler sıkıştıkça bu mıntıka içinde en sarp vadiyi teşkil etmekte olan Kuti Deresi'ne sığınmışlardır ve bu derede binlerce kişiyi muhafaza edecek büyük mağalar bulunmaktadır. [660]

Kuti Deresi olarak adlandırılan en sarp ve en arızalı mıntıka Asıl Dersim'in merkezi olan sahadır. Buradaki aşiretler Osmanlı Devleti'ne tabi olmamak için Dersim'in en ulaşılmaz yeri olan Kuti Deresi'ne gelip yerleşmişlerdir. Antranik'in söylemiyle Osmanlı İmparatorluğu Ermeni Platosuna hükmettiği günden bu yana Kuti Deresi denilen yeri hâlâ görmemiştir.[661]

Bu bölgede Dersim Raporu'na ve bölge insanlarının anlatışına göre Kalmam Aşiretinden ya da Kalmam-Sır Ocağından oldukları belirtilen Haydaran, Arilli, Alan, Demenan ve Karsan Aşiretleri yaşamaktadır. Kalmam Ocağı'ndan oldukları belirtilen Haydaranlılar ve Arilliler bölgeye Tercan-Pülümür yoluyla gelmişlerdir. Kuti Deresi Hayradanlıların kışlağı olup, Zel Dağı da yazlığıdır. Bölgede ayrıca

[658] Ali Kaya, *Deylem'den Dersim'e (İran'a Seyahat),* Can Yayınları, İstanbul, 2002, s.14, 35; Kaya, *Dersim Tarihi,* s.65
[659]Ahmet Beşe, Selahattin Tozlu, " İngiliz Kayıtlarında Aleviler ve Bektaşiler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* 2011 / 59, s.199
[660]*Dersim Raporu,* s.47
[661] Antranik, *age,* s. 113; *Dersim Raporu,* s.66-67

Cibanlı veya Cibranlı, Pilvenk ve başka aşiretler tarafından kovalanıp buraya sığınmış aşiretler yaşamaktadır.[662]

Kuti Deresi'nin güneybatısında, Ovacık'ın doğu sınırlarının yakınlarında Dujik Yurdu ise bağımsız Dersim'in en büyük bölgesidir. Dujik'te yaşayan Kızılbaşlar çeşitli aşiretlere bölünmüşlerdir. En büyük aşiret aynı zamanda Dersim'in genel dini lideri Kureyşanlılar aşiretidir.[663] Yine bu mıntıkada sakin olan Yusufanlıların ise Alparslanı öldüren Bersim kumandanı[664] Harzemli Yusuf'un maiyetinden olduğu zannıyla birlikte,[665] Yusufanlılar'ın bölgeye 18. yüzyılda Palu'dan geldikleri belirtilmektedir.[666]

Dersim sosyo-kültürel ve siyasî tarihinde önemli yeri olan aşiretlerin varlığına dair ilk resmi belge hüviyetinde olan, ilkin H.582/M.1186'da verildiği yazılan ve 1232 tarihinde Alâeddin Keykubad'ın yeniden tasdik edip, mühürlediği şecerede kayıtlı on iki Türk aşiretinin Horasan'dan Erzincan'a, Bağın[667]/Dersim ve Hısn-ı Mansur'a geldikleri yazılıdır. Buna göre şecerede adı geçen aşiretler;[668]

1. Zükur ile isimlenmiş **Millî** kabilesinden Muhammed Talip
2. Üçayak ile isimlenmiş **İzol** kabilesinden Abdullah Talip
3. Derkûni ile isimlenmiş **Haydar** iki bölük lakaplı Ali Talip
4. Hançere ile isimlenmiş **Kariban** kabilesi Mustafa Talip[669]
5. Lefikara ile isimlenmiş **Lâl** kabilesi İbrahim Talip[670]
6. Verek ile isimlenmiş **Arap Tahir** kabilesi Mahmud Talip[671]
7. Eyvanî ile isimlenmiş **Dada** kabilesi Fahri Talip[672].
8. Klan ile isimlenmiş **Zadolyan** kabilesi Yusuf Talip[673]
9. Kolotya ile isimlenmiş **Merdini** kabilesi Abbas Talip
10. Havevar ile isimlenmiş **İlyas** kabilesi Hasan Talip[674]
11. Verekyudan ile isimlenmiş **Sakak** kabilesi Timur Talip[675]

---

[662] *Dersim Raporu*,s. 47
[663] Antranik, *age,* s. 114
[664] Turan, *Selçuklular ve Türk-İslam Tarihi*, s.190
[665] *Dersim Raporu*, s.73
[666] Yöredeki sözlü kaynak kişilerin anlatımına göre
[667] Bağın Dersim dağları eteklerinde Kiğı-Peri nehrinin kenarındadır.
[668] Bkz: EK-3
[669] Elimizdeki mevcut şecerede Kariban kelimesi el yazısıyla Karsan olarak düzeltilmiştir.
[670] Sedecere bu numaralı kaydın yanına Şadıli notu yazılmıştır.
[671] Şecerede bu numaralı kaydın yanına Ali Berhcan notu yazılmıştır.
[672] Şecerede bu numaralı kaydın yanına Balaban notu yazılmıştır.
[673] Şecerede bu numarlıı kaydın yanına Şadıli notu yazılmıştır.
[674] Şecerede bu numaralı kaydın yanına Varto ve Malazgird notu yazılmıştır.
[675] Şecerede bu numaralı kaydın yanına Şavak yazılmıştır.

12.Üksek Dağ ile isimlenmiş **Desinler** kabilesi Cafer Talip[676]

İlkin M. Şerif Fırat'ın Doğu İlleri ve Varto Tarihi adlı kitabında, ardından Nejat Birdoğan'ın Alevilik kitabında yer alan Şörik şeceresinde aşiret kayıtları ise şu şekildedir:

1. Cafer Min kabileti **Delisenler** (Delihasanlar), elmusamma ükseü dağ. İsmühü Sülbüsen. Bilâkabı Hurum began.
2. Teymür Min kabileti **Âlân,** elmusamma burkent budan.
3. Hüseyin Min kabileti **Ba-İlyas** (Baba İlyas), elmusamma Han
4. Muhammed Min kabileti **Millî**, elmusamma Bozkır
5. Abdullah Min kabileti **İzol**, elmusamma üç ayak bilakabı iki bölük.
6. Ali Min kabileti **Haydar,** elmusamma Bedirkan. Yulakkabu karavel.
7. Mustafa Min kabileti **Karsan**, elmusamma hançer dik. Yulakkabu şaz.
8. İbrahim Min kabileti **Lâl,** elmasumma bayi-kara. Yulakkabu yürük uzun.
9. Mahmut Min kabileti **Çakır Tahir**.
10. Muhammed Min kabileti **Dada**. Börek uzun. İbtidası bucaktan gelmedir.
11. Yusuf Min kabileti **Zor Veliyan**, elmusamma duvardelen.
12. Abbas Min kabileti **Merdis**, elmusamma külah dik"

Tartışmalara ve sahiplenilmelere yol açan bu şecerelerde adı geçen Millî,[677] İzol, [678] Haydaran, [679] Alan, Karsan aşiretleri Doğu Dersim grubundan olup, Dersimliler aşiret yapılanmasının içindedirler. Fırat'ın kitabında yer alan aşiretlerden sadece Millî aşiretinin adı 16. yüzyılda yapılan tahrirlerde geçerken, Şecere-i Pirî Horasan olarak fotokopisi elimizde bulunan şecere üzerinde yapılan açıklamalar doğrultusunda Şakak kabilesi de 16. yüzyıl tahrirlerinde geçmektedir. Ancak Şakak ya da Şavaklılar[680] Dersim'in yerleşik aşiretlerinden olmayıp, Konargöçer Ekrâd tâifesindendir ve Asıl Dersim aşiretleri içerisinde yer almamaktadır. 16. yüzyılda Çemişgezek Sancağı'nda yerleşik olan cemaatler Şeyh Osmanlı, Kuhpinîklü,

[676]Şecerede bu numaralı kaydın yanına Deli Hasanlar, Bağır Dağı, Şavalan ve Kemalan, Hormek ve Hıran notları yazılmıştır.

[677]Erzurum, Diyarbekir, Çemişgezek, Rakka, Erzincan kazaları ve Anadolu'da diğer bazı bölgelerde *göçer, ekrad-Ulus* taifesinden olarak kaydedilen Millî adıyla kaydedilen aşiret, Millî Bizgavran adıyla Ekrad taifesinden olup Çemişgezek Sancağı, Diyarbekir, Rakka bölgesiyle birlikte Çermik Sancağı ve Sivas bölgelerinde kaydedilmiştir. Türkay, *age*, s.121

[678] Ekrad taifesinden olan İzoli aşireti Malatya-Şiro Kazası, Rakka, Mardin Diyabakır ve Erzurum'da bulunmakatdır. Türkay, *age*, s.95

[679] Van-Bayezid ve Hakkâri'de Haydaranlu adıyla ekrad taifesinden aşiret bulunmaktadır. Türkay, *age*, s.88

[680] Şakak/Şakaki/Şakakyan adıyla konar-göçer ekrad taifesi olarak kaydedilen aşiret Erzurum-Diyarbakır bölgesinde yaşamaktadır. Türkay, *age*, s.150

Şakaklu, Metaliblü olarak kaydedilmişlerdir ve bu cemaatler ağırlıklı olarak Çemişgezek'in merkez Belde nahiyesindedirler.[681]

Yine Şecere-i Pirî Horasan üzerinde yapılan açıklamalar doğrultusunda adları geçen İran Ekradı taifesinden Balaban,[682] Şadılı[683] ve diğer aşiretlerin tahrirlerde adlarının geçmemesiyle alakalı olarak tahrir memurlarının bu bölgelere gidememesi,[684] aşiretlerin devletin elinin uzanamayacağı kadar uzak bölgeye gittikleri ya da bölgeye sonradan göç ettikleri akla gelmektedir.[685] Böylelikle Dersim'in periferisinde yaşayan aşiretler güvenlikli yerlere çekilerek bölgenin şartlarına uygun bir sosyo-ekonomik yapı meydana getirmişlerdir.

Asıl Dersim mıntıkasında yer alan ve Dersimliler olarak adlandırılan Haydaran, Arilli, Alan, Demenan, Karsan,[686] Yusufan, Hormek, Balaban, Çarik,[687] Bulan, Bahtiyaran,[688] İzol, Şadılı, Harpuran, Kıran aşiretlerinin Harezm bakıyesi olduğunu aktaran Yolga, bu aşiretlerin ananelerinde Harezm özellikleri bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Dersimlilerin kutsadığı Dujik'teki Sultan Baba, Haydaran'ın üstündeki Zel Baba, Nazımiye'nin karşısında ki Düzgün Baba ve Hozat civarında ki Sarı Saltık'ın Dersimlilerin karakterini taşıyan evliyalar olduğunu yazmıştır.[689]

16. yüzyıla ait defterlerde "Ekrâd-ı Disîmlü" olarak kaydedilen Disîmli cemaati[690] küçük bir cemaatken 18. yüzyıla gelindiğinde Batı Dersim aşiretlerinin atası olarak anılan Şeyh Hasanlı aşireti birlikte anılmaya başlanmıştır. Doğu Dersim aşiretlerini çatısı altında topladığı anlaşılan Disimli aşiretinin de Okçu İzzeddinli aşiretinden olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca çift ve dam sahibi olup, altın-gümüş

[681] Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 73-84
[682] Aşiret İran ekradı taifesi olarak kaydedilmiştir. Türkay, *age*, s.53
[683] Şadılı aşireti Dersim'e geldiği zaman diğer bir nam altında bulunduğu, fakat bulunduğu bir şatlık mıntıkası olması sebebiyle kendilerine Şad elli denilmiş ve bu isim altında kalmıştır. Dersim Raporu, s.75
[684] 1518 tahriri yapılırken bile henüz Osmanlı-Safevi mücadelesi devam etmektedir.
[685] Osmanlı Devleti'nin takip ettiği Kızılbaş siyasetinden ve zorunlu iskân politikasından kaçan aşiretlerin sığındığı yerlerden biri de Dersim'in sarp dağlarıdır.
[686] Karsin/Karsinlü/Karsanlı adında Erzurum Eyaleti'nde oymak bulunmaktadır. Türkay, *age,* s.33
[687] Çarıkanlı/Çarukanlu olarak ekrad taifesinden olan oymak Erzurum Eyaleti-Erzincan Kazası'nda bulunurken; Çarikanlı/ Çarıkanlı olarak konar-göçer ekrad taifesinden olan oymak Diyarbekir Eyaleti Kiğı Kazası'nda kayıtlıdır. Türkay, *age*, s.25-26
[688] Bahtiyarlı/Bahtiyarlu olarak kaydedilen aşiret ekrad taifesinden olup Dersim Sancağı'ndadır. Türkay, *age*, s.53
[689] Yolga, *age*, s.84
[690] Ünal, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağında Aşiretler...", s.310; Ünal; *Çemişgezek Sancağı*, s. 85

işleriyle uğraştığı da kaydedilen aşiretin[691] Kıllı ve Cerid aşiretleri üzerinden Bozulus aşiretinden koptuğu belirtilmektedir.[692]

Bununla birlikte aşiretler defterlere kaydedilirken "Ekrad Taifesi", "Konar-Göçer Türkman Ekradı", "Konar-Göçer Ekrad", "İran Ekradı taifesi", "Konar-Göçer Yörükan" olarak adlandırılmışlardır. Osmanlı belgelerinde geçen ekrad ve etrak kelimeleri incelediğimiz dönem aralığında aşiretlerin sosyo-ekonomik durumunu belirtmek için kullanılan bir tanımlamadır. Bu dönemlerde her zaman için etnik bir anlam taşımayan ekrâd, dağlık ve göçebe anlamında kullanılmıştır.[693]

b-Batı Dersim Coğrafyasının Özelliği ve Buradaki Aşiretlerin Yapısı

Çemişgezek'ten geçen ve Tugar-Tuhar Deresi ismini alan dere Çemişgezek'in on kilometre kuzeyinde Koçlu Köyü ile bunun kuzey doğusunda Av Gölü arasında Ali Boğazı namıyla bir boğaz bulunmaktadır. Bu boğaz da tıpkı Kuti Deresi gibi sarp ve yüzlerce insanı barındıracak mağaraları ihtiva eden çok geniş bir vadiyi teşkil etmektedir.

Bu mıntıkada yaşayan Şeyh Hasanlılar[694] aşireti Batı Dersim'e, Doğu Dersim mıntıkası üzerinden gelerek yerleşmiş[695] ve buranın yerli halkını kendi içinde

---

[691]Disim/Disimlü aşireti ekrad taifesi adı altında Erzincan Kazası, Kiğı Sancağı, Erzurum, Antakya, Harput, Çarsancak, Çemişgezek'te kaydedilmiştir. Türkay, *age*, s. 76

[692] Yılmazçelik, *Dersim Sancağı*, s.166

[693]Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrak, Kürd-Ekrad Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Belleten*, Cilt: LX, 1996, Sayı:227, ss. (139-146)

[694] Ekrad taifesinden olduğu kaydedilen Şeyh Hasanlı aşireti; Kemah-Erzincan kazaları, Çarsancak Kazası, Eğin Kazası, Çemişgezek Sancağı, Kiğı Sancağı, Palu Sancağı, Erzurum ve Malatya sancaklarında kayıd edilmişlerdir. Türkay, *age*, s.154

[695]Kalmem ve Şeyh Hasan'ın konumları yer değiştirmekle birlikte bölgede anlatılan söylence şu şekildedir: Genç Kalmem, Şıh Hasan'ın yanında çoban olarak çalışmaktadır. Evlilik çağına gelince Şıh Hasan'ın kızı Sure ile evlenir. Kalmem bir süre sonra ayrı ev kurmak için rızalık ister. Şıh Hasan, Kalmem'e " sabah gün ağarırken ahırdan bir çift öküz al, gün batımına kadar ne kadar yer ekersen senin hissendir" der. Kalmem sabah kalkıp bir çift öküz alır, tarlaları sürmeye başlar. Akşam olunca köyün bütün tarlalarını sürüp bitirmiş olur. Şıh Hasan sözünde durur, köyü Kalmem'e bırakır. Ailesi ile birlikte göç edip Ovacığın Lertik Bölgesine (Ğızıraq Köyü) yerleşir. Bir süre sonrada Şıh Hasan ve Kalmem arasında sınırları belirlemek üzere bir mutabakat yapılır. Kalmem Nazimiye'den, Şıh Hasan Ovacık Lertik'ten sabahın erken saatlerinden yola çıkarlar ve nerede karşılaşırlarsa sınır orası olacaktır. Şıh Hasan ve Kalmem, Haydaran Dağlarının batısında "Merga Ceqere" denilen yerde karşılaşırlar. Buyer Baba gölünden başlayarak Demenan bölgesinin üstündeki Aziz Abdal dağına kadar olan sırt sınır olarak kabul edilir. Bu sınır bugünde geçerli bir sınırdır. Dersimli Şair Sey Qazi bir deyişinde: "Gola Buyer'e perskena, Şindore Şıh Hesen u Desimano/ Buyer Baba'yı sorarsan Desim ile Şıh Hasanların sınırıdır" der. Şıh Hasan ve Seyit Ali kardeşler uzun yıllar birlikte Lertik bölgesinde yaşarlar. Şıh Hasan daha çok bilinir olduğundan bu iki aşiret genellikle ortak adla "Şıh Hesen" diye anılmaktadır. Bu iki kardeşin soyundan aşiretler çoğalarak buradan Dersim'in diğer bölgelerine dağılırlar. Dersim'in yaşlıları bu durumu "Desimo care gayio, Şıh Hesen lesa gayio Desim (aşiretleri) öküzün alnındaki beyazlıktır, Şıh Hasan (aşiretleri) öküzün tüm gövdesidir " diye ifade

eritmiştir. Dolayısıyla bu mıntıkada yaşamaya başlayan aşiret sistemi, Horasan'dan geldiği söylenen ve Timur'un akınları sırasında bu dağlara kaçan Türk kabileleri ile Çaldıran Savaşı esnasında Sultan Selim'in önünden kaçarak dağlara tırmanan Kızılbaş Türkmenlerle, biraz da öteden beriden gelip bu dağlara sığınan çeşitli insanları bünyesinde toplamıştır. Ardından da Şeyh Hasan adıyla anılan ulu kişi temelinde örgütlü bir yapı oluşturmuştur. Böylelikle bölgenin asıl karakterinin oluşmasını 16. yüzyılda Çaldıran Savaşı sırasında ve sonrasındaki gelişmelerin sonucuna bağlayabiliriz.[696]

Özetle Doğu Dersim aşiretleri Moğolların etkisiyle meydana gelen büyük göç olayında kafilelere dâhil olmayan küçük parçalarla, sonradan Harezmîler ve Safevi Devleti'nin baskısından kaçan İran dağ aşiretleri ile Osmanlı Devleti'nin baskısından kaçan Türkmen aşiretlerinin bir araya gelmesinden müteşekkildir. Batı Dersim aşiretleri ise Malatya'nın Şeyh Hasan köyünden[697] iki oğlu ve aşiretiyle gelerek Dersim'e yerleşen Şeyh Hasan'ın çocuklarının Şıh/Şeyh Hasanlı ve Seydanlı olarak iki kola ayrılarak yerli halkı bünyesine katmasından ya da Şeyh Hasan adındaki ulu kişi etrafında yerli halkın toplanmasından müteşekkildir.[698]

Bu gelişmeler neticesinde Dersim bölgesinde batıda ve doğuda sakin olan aşiretler şunlardır:[699]

Batı Dersim Aşiretleri: I. Şeyh Hasanlılar: Abbas Uşağı, Ferhad Uşağı, Karaballılar, Kırganlar, Lâçin Uşağı; II. Seydanlılar: Kalan, Aslan Uşağı, Şam Uşağı, Maksud (Kav) Uşağı, Koç Uşağı

---

etmişlerdir. İbrahim Karakaya, "Paga Khalik: bir Dersim yaşar Dersim içinde…", (Erişim:10.02.2018), http://www.cilagazete.com/paga-khalik-bir-dersim-yasar-dersim-icinde/.html

Düzgün Baba Dağı eteğindeki Khal-Mem Köyü'nde bulunan "Şıh Hasan tarlası" ve köydeki Şıh Hasan'a dair birçok rivayet, Şıh Hasanlı aşiretinin atalarının bu köyden Ovacık bölgesine geçtiğini göstermektedir. Çok sayıdaki Şıh Hasanlı ve Désimli yaşlı, aşiret ecdadının Malatya'dan nasıl Khal-Mem köyüne geldiğine dair ayrıntılar vermektedir. Şıh Hasan ve kardeşi Seyit Ali, Khal-Mem köyünden ayrılınca önce Thujik Dağı yakınlarındaki "Bodige Khalu" denilen yere, Ğızrak mezrasına yerleşirler. Şıh Hasanlılar halen bu mezraya "Paga Khalik" yani "dedenin öreni" demektedirler. Başka sözlü ve yazılı anlatımlar da bu yöndedir. Mehmet Yıldırım, "Cumhuriyet Öncesi Dersim'in Sosyo Ekonomik Yapısı Üzerine İnceleme", (Erişim: 06.03.2018), http://dersimnews.com/wp-content/uploads/2015/04/Cumhuriyet_Oncesi_Dersim-libre.pdf

[696] *Dersim Raporu*, s. 67

[697] 06-03-1691 tarihli Malatya kazasının Meşar nahiyesinde asude olan Şeyh Ebulvefa Tekyesi zaviyedarı Malatya'ya tabi Şeyh Hasanlı karyesiyle Mezraa-i Çivril ve Üçbölük ve Erdek ve Şelo'nun zaviye-i mezkure evkafından olup tekaliften muafiyetini iddia etmekle kaydına bi'l-müracaa bunların Şeyh Hasanlı karyesinde medfun Şeyh Ahmed Tavil mezarına vakf edildiklerinden reâyânın 1067/1657! tarihli ferman mucebince tekalifden muaf tutulması hakkında Malatya kadısına hüküm yazılmak üzere tastir olunan tezkire. BOA, Fon no:İE.EV..,Dosya no:D23, Gömlek no:2725

[698] Yolga, *age*, s. 84

[699] Ali Kemali, *age*, s.139-141; Uluğ, *age*, 36-67; *Dersim Raporu*, s.111-151; Fırat, *age*, s. 95, 99; Saltık, *Tunceli'de Aşiret- Oymak- Ocak*, s.79-89; Taş, *Dersim Aşiretleri,* s. 92-96

Doğu Dersim Aşiretleri: Alan, Arilli, Baba Mansur Evladı, Derviş Cemal Evladı, Sarı Saltuk Evladı, Bahtiyarlı, Balabanlı, Demenan, Çarekli, Haydaran, Hıdıkan, Hıran, Hormekli, İzoli, Karsanlı, Kemanlı, Kureyşan, Lolan, Pilvenkli, Rotanlı/Rutanlı, Süranlı/Sür Uşakları, Şakak/Şavak, Şadili, Şeyhanlı, Şıh Mehmedanlı, Titanikanlı, Yusufanlı'dır.

b.1) Aşiret –Mülk ve Kanun: Bu şekilde teşekkül eden asabiyenin, giderek ulaştığı nihai gaye mülk[700] olduğundan her aşiret yapısı geleneksel olarak belirli bir toprak parçası ya da parçaları ile birlikte anılmaya başlanmış ya da her toprak parçası bir aşiretle özdeşleştirilmiştir. Bu da sıradan bir suyun, ağacın vb. her şeyin bir aşirete ait olmasına yol açmıştır. Böylelikle belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan örgütlü aşiretlerde devletin birçok özelliğine sahip, hatta birçok devletten daha gelişmiş bir politik sistem oluşmuştur.[701]

Dersim'de bir toprak parçasını elde etmenin yolları ise sosyal olarak evlilik-kirvelik-musahiplik gibi aşiretin payandası olan bağlar; hukukî bakımdan hırsızlıkla suçlama, borçlu olduğunu iddia etme, ilam üzere kaçan ağanın köyüne oturma; kavmî özelliği kullanma açısından Türk'ü Kürdleştirme yöntemi[702] hukukî ehliyeti şahıslarında toplayan ağaların istemediklerini vatan hıyanetiyle suçlaması[703] şeklinde özetlenebilir..[704]

Toprak elde etmenin yolları arasında sayılan kirvelik ve musahiplik sosyal yapı içinde önemli bir olgudur. Zira aşirete bağlı olmayan aileler cemaat içinde itibar görmezler. Aşiret olgusu prestij belirleyici bir güvenlik mekanizması olduğundan kan bağıyla kurulan bu yapıya, kan bağının dışında aşirete dâhil olunacak bağlar oluşturulmuştur. Bu bağlar kirvelik ve evliliktir. Gayr-i resmi bir kuruluş olan aşiret-kabileler arasındaki tüm ilişkiler cemaatin gelenekli rol ve statüleriyle düzenlenir. Tampon görevi gören ağa ve pir bu bağlamda sembolik düzen sağlayıcı kişilerdir. Kirvelik, bir statü unsuru olarak belirtilmiş olup, kardeşten ileri görülmüştür. Musahiplikte ve kirvelikte kız alınıp-verilmez. Musahiplik ve kirvelik Dersim sosyal yapısında çok önemlidir. Kökeni, ikrar yani dayanışma olan musahiplik ve kirvelik

[700] İbn Haldun, *age*, s. 349
[701] Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet* s. 87, 131
[702] Uluğ'un tespitine göre Kürd toprağa bağlı adamdır ve toprakla alınır, satılır! Osmanlı Devleti bu yönteme yardım etmiştir. Uluğ, *age*, s. 19
[703] Örneğin Sağman Sancak Beyi Rüstem Bey'in Mazgird Sancakbeyi olan kardeşi Muhammed Bey'i bu şekilde suçlamıştır.
[704] Uluğ, *age*, s. 15, 19-20

cemaatleşmeyi ve birlikteliği sağlamaktadır. [705] Kirvelik aşiretler arasında bir nevi sulh hâkimliğinin yollarından biri olarak da kullanılmaktadır.[706]

Bu şekilde elde edilen her toprak parçası bir aşiretle özdeşleştirilmiştir. Her aşiretin de bir hukuku vardır. Bu hukuk sahip olduğu toprak parçasının kapsadığı alanda geçerlidir. Toprakların sınırını belirleyen unsurlar ya bir göl, ya bir dağ, ya bir taş, ya da bir ağaçtır. Dersimliler ile Şeyh Hasanlılar arasında Buyer Baba gölünden başlayarak Demenan bölgesinin üstündeki Aziz Abdal dağına kadar olan sırt, sınır olarak kabul edilmiştir.[707] Yine Dersim aşiretlerinden Abasanlılar'la Yusufanlılar'ın arasındaki sınırı belirleyen heybetli bir ceviz ağacıdır. Dersim'de ormanlar sahipsiz olmakla birlikte aşiretlerin mülküne tabi olduklarından biri diğerine ait bir dal bile koparsa bu büyük kavgalara yol açmıştır. Bu durumda hak, güçlü olanındır. İç Dersim'de güç kanundur. [708]

Aşiret ruhuna sahip topluluklar, devlet kanunlarına iltifat etmezler. Zira bu kendi içlerinde oluşturdukları hukuk ve anlayışın sonucudur. Hukuk, halk vicdanında hak tanınan kaidelerdir. [709] Her halkın da kendine göre bir hukuku vardır.[710] Dersim de ise hukuk özellikle 18. yüzyıldan itibaren güçtür. Zira İç Dersim'deki aşiretlerinin kendi hukukları gereğince Kıyı Dersim bölgesinde yaşayan halk üzerine özellikle 18.yüzyılda artan yağma ve talan hareketleri bunu göstermektedir.[711] Bu yağma ve

---

[705] Türkdoğan, *Doğu ve Güneydoğu Kabile ve Aşiret Yapısı*, s. 245, 457

[706] Ali Kemalî *age*, s. 229

[707]Bu sınır bugünde geçerli bir sınırdır. Dersimli Şair Sey Qazi bir deyişinde: "Gola Buyer'e perskena, Şindore Şıh Hesen u Desimano/ Buyer Baba'yı sorarsan Desim ile Şıh Hasanların sınırıdır" der.İbrahim Karakaya, "Paga Khalik: bir Dersim yaşar Dersim içinde…"

[708] Antranik, *age*, s.61, 151

[709] 13-01-1577 Mazgird sancağı beyine ve Mazgird ve Pertek kadılarına hüküm: Kızılbaş Kürd Şemseddin ve arkadaşları Pertek Beyi'nin kethüdasının çadırını basup mecruh ettikleri bildirilmekle mezkur kimseleri ele geçirüp şer' ile haklarından gelinmesi.

[710]Gökalp, *age*, s.46

[711] BOA, Fon no:C..DH..,Dosya no:286, Gömlek no:14257, Belge Tarihi:04-03-1726; BOA,Fon no:C..ZB..,Dosya no:34, Gömlek no:1697,Belge Tarihi:23-06-1732;BOA,Fon no:C..DH..,Dosya no:331, Gömlek no:16543, Belge Tarihi:09-10-1733; BOA, Fon no:C..DH..,Dosya no:86, Gömlek no:4293, Belge Tarihi:06-07-1746; BOA,Fon no:C..ZB..,Dosya no: 41, Gömlek no:2047, Belge Tarihi:30-09-1751; BOA,Fon no:C..DH..,Dosya no:62, Gömlek no:3088, Belge Tarihi:17-09-1754; BOA,Fon no:C..DH..,Dosya no:20, Gömlek no:958,Belge Tarihi:04-12-1755; BOA,Fon no:C..DH.., Dosya no:20, Gömlek no:958,Belge Tarihi:23-10-1760; BOA,Fon no: C..DH..,Dosya no:93, Gömlek no:4605, Belge Tarihi:23-10-1760; BOA,Fon no:C..DH..,Dosya no:19, Gömlek no:924, 24-02-1763; BOA,Fon no:C..DH..,Dosya no:21,Gömlek no:1006, Belge Tarihi:03-01-1765; BOA,Fon no:AE.SABH.I..,Dosya no:97, Gömlek no:6614, Belge Tarihi:20-02-1776; BOA,Fon no:AE.SABH.I..,Dosya no:97, Gömlek no:6615, Belge Tarihi:20-02-1776; BOA,Fon no:AE.SABH.I..,Dosya no:97, Gömlek no:6616, Belge Tarihi:21-02-1776; BOA, Fon no:AE.SABH.I..,Dosya no:97,Gömlek no:6618, Belge Tarihi:21-02-1776; BOA, Fon no:AE.SABH.I..,Dosya no:97, Gömlek no:6619, Belge Tarihi:21-02-1776; BOA, Fon no:AE.SABH.I..,Dosya no:97, Gömlek no:6620,Belge Tarihi:21-02-1776; BOA, Fon no:AE.SABH.I..,Dosya no: 97, Gömlek no:6617, Belge Tarihi:01-03-1776; BOA, Fon no:C..EV..,

talan hareketleri öldürmelere varan olaylara, halk üzerinde baskıya, devletin ihtiyaçlarını gidereceği maden, orman, yol güzergâhına baskına kadar giden eşkıyalık karakterine dönüşmüştür.[712] Bu dönüşümün rahatsız ettiği bölge halkı tarafından Şeyh Hasanlı ve Dersimli aşiretleriyle ilgili devlete çok sayıda şikâyet dilekçeleri gönderilmiştir. Dersim'de devlet ve aşiret hukuku anlayışının farklılığından kaynaklanan bu ikili işleyiş, devlet iradesinin zayıfladığı 18. yüzyılda güç terazisinin kefesinin aşiretlerden yana ağır basmasına yol açmıştır.

Eşkıya karakterli aşiretlerin ve önderlerin ortaya çıkması ya da dönüşmesi aşiret ve devlet arasındaki ilişkiyle alakalıdır. Merkezî devlet zayıf ise "eşkıya" önder tipi ortaya çıkabilir ve eşkıya, talanlarda elde ettiği kâra ortak yaparak taraftarlarını satın alan bir liderdir. Aşiret ve devlet birbirlerini tanıdıklarında önder münakaşa ve anlaşmazlıklarda 'müminleri' ahlaki değerlerle bir arada tutandır. Merkezî devlet çok zayıf ve ağa bir eşkıya değilse bu durumda ağa genelde devletle pazarlık yürüten ve arabuluculuk yapan idarecidir. Eşkıyanın önder tip olması, devletin aşiretlerin otonomisini engelleyebilecek kadar güçlü olduğu ama eşkıyayı etkisiz kılacak kadar güçlü olmadığı hallerde mümkündür. [713]

Bölgenin zor yaşam koşulları sebebiyle başlayan yağma ve talan olaylarını merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte eşkıyalık karakterine dönüştüren ve bölgeye iskân siyaseti sürecinde göç eden Şeyh Hasanlıların hakkından Çarsancak mütesellimlerinin [714] gelmesinden başka çare olmadığı 1726 yılındaki belgede belirtilmiştir. [715] Ardından 1733 yılındaki belgede ise öteden beri Kızılbaş mezhebinden olan ve eşkıyalık yapan Disimli ve Şeyh Hasanlı Kürdlerinin hakkından gelinmesinin Doğu seferi nedeniyle tehir edildiğinden adı geçen

---

Dosya no:631, Gömlek no:31841, Belge Tarihi:09-03-1777; BOA, Fon no:C..DH.., Dosya no:92,Gömlek no: 4596, Belge Tarihi:23-05-1781; BOA,Fon no:C..ZB..Dosya no:22, Gömlek no:1094, Belge Tarihi:13-02-1782;BOA,Fon no:C..DH.., Dosya no:182, Gömlek no:9086, Belge Tarihi:25-11-1783; BOA,Fon no:C..DRB.,Dosya no:15, Gömlek no:747,Belge Tarihi:13-11-1783; BOA,Fon no:C..DH..,Dosya no:304, Gömlek no:15197, Belge Tarihi:06-01-1799

[712]Keban Madeni'ne muktezi kömür Çarsancak kazalarındaki dağlardan tedarik edilmekte olduğundan fukara-yı ahaliye Şeyh Hasanlı ve Disimli taifesi tarafından taaddi edildiğinden def-i mazarratları için lazım gelenlere emir verilmesi.(BOA, Fon no:C..ZB.., Dosya no:41, Gömlek no:2047); Çemişgezek kazasında sakin Şeyh Hasanlı, Disimli, Keratlı ve Karaballı Kürdlerinin Kebanmadeni kömürcü ve kelekcilerine ve yolculara tecavüzleri ve Çemişgezek ve Çarsancak ahalilerine olan zulüm ve taaddileri ciheti ile tedipleri için Üçüncüzade Gülşen Bey tayin ve Palu hakimi ve Kemah'ta Sağırzade ve Erzincan'da Beşirzade ve Çemişgezek ve Çarsancak voyvodaları mumaileyhin maiyyetine memur edildiğine dair Diyarbakır Valisi İbrahim Paşa'ya hüküm. BOA, Fon no:C..DH.., Dosya no:62, Gömlek no:3088

[713] Strohmeıer-Yalçın-Heckmann, *age*, s.164

[714] Osmanlı Klasik döneminde vali ve mutasarrıf adına sancak ve kazaların adına memur edilenler hakkında kullanılan tabirdir.

[715] BOA, Fon no:C..DH.., Dosya no:286, Gömlek no:14257

eşkıyaların azıtarak Çarsancak ve Mazgird taraflarında gasb-ı emval[716] ve katl-i nüfus[717] yapmaları üzerine Diyarbakır valisinden birçok askerle bunların üzerine gidilmesi istenmiştir.[718]

Hatta 1776 yılında Erzincan taraflarında eşkıyalık eden Şeyh Hasanlı, Gevanlı ve sair eşkiyayı tedib etmek üzere görevlendirilen Erzurum Valisi Yeğen Ali Paşa ile Çarsancak Voyvodası Halil Bey, Erzincan Voyvodası Beşirzâde Abdullah Bey, Kiğı Sancağı Mutasarrıfı Kahraman İsmail Bey, Tercan Voyvodası Mehmed Bey ve Kuzican Voyvodası Hüseyin Bey'in faaliyetleri hakkında Şubat ayının 18'den Mart ayının başına kadar Erzincan kadısı, Tercan naibi, Kiğı naibi, Eğin naibi ve Çemişgezek kadısı ilamlar göndermiştir. Bununla birlikte kışın şiddeti dolayısıyla Erzurum Valisi Vezir Yeğen Ali Paşa'nın, Şeyh Hasanlı, Gevanlı ve sair Ekrad eşkıyası üzerine yapacağı harekât üç ay tehir edilmiştir.[719]

Böylelikle bir toprak parçası üzerinde, kendi sosyo-politik düzenleri ve hukuk anlayışları içinde yaşayan İç Dersim aşiretleri için Pülümür suyunun yatağını teşkil eden Darboğaz ve bu boğaz ile Munzur Suyu arasında Bobyezbaba-Kaçgerekbaba Dağı hattının kuzey tarafı ve Pülümür suyunun Munzur ile birleştiği noktaya kadar güney hattını teşkil eden bölge, Dersim'in en sarp, hayatiyeti ilk insana dayanan ve sığınak olan büyük küçük yüzlerce mağaraları, en derin ve dik yamaçları, vadiler ve dar boğazları kapsayan bölge her bir aşiretin kendi mülkü olarak tanınmıştır. Bölge, özelliğinden dolayı da sakinlerine eski tarihlerden beri, meşru otoriteye karşı gelme cesareti de uyandırmıştır.[720]

Dolayısıyla tabiatı, tarihi ve göreneği asi olan Dersim[721] yabancısı için tehlikeli olarak bilinen bir bölgedir. Bölgeye yerel beylerin korumasında ve bölgeyi bilenlerin rehberliğinde girilip çıkılabildiğini, bu bölgede yaşayan halkın gelen bütün yabancılara büyük bir şüpheyle yaklaştıklarını, topraklarında casusluk yapıp düşmana haber taşıyacakları gözüyle baktıklarını ve yabancılara asla güvenmediklerini Antranik'in Altun-Hüseyn'den Dersim'e yaptığı seyahatinden öğreniyoruz.[722]

---

[716]Para ve para ile alınabilen her şeyi, malları zorla almak
[717] Adam öldürmek
[718] BOA, Fon no:C..DH.., Dosya no:331, Gömlek no:16543
[719] BOA,Fon no:AE.SABH.I..,Dosya no:202, Gömlek no:13506
[720]*Dersim Raporu*, s.47; Koçlar, agm, s.263
[721]Uluğ, *age*, s.22
[722] Antranik, s.117; Kevorkyan- Paboudjıan, *age* s.385

2- Konar-göçer Yaşamdan Kaynaklı Sebepler

a. Bağımsızlık Algısı

İsyanlar bölümde ifade edildiği üzere 16. yüzyıldaki konargöçerlerin Osmanlı Devleti'yle arasındaki en büyük mücadele vergi tahsilatları ve dinî inanç hususunda olmuştur. 17. yüzyılda ise Rakka tarafına iskânı düşünülen konar-göçer aşiretler bölgenin coğrafî durumunun, iklim yapısının, yerleşik yaşamın hayat tarzlarına uygun olmamasından dolayı kendilerince uygun gördükleri, devlet elinin ulaşamadığı dağlık ve yaylalık bölgelere gitmişlerdir. Devlet elinin ulaşamadığı dağlık Dersim'e giden aşiretlerden bazıları "devlet içinde devlet"[723] özelliğindeki sosyo-politik düzenleriyle burada yaşamlarını devam ettirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin yerleşik, kanun koyucu ve baskıcı yapısıyla, aşiretlerin özgür ve kendi kanunlarınca yaşamaya alışmış yapısı Dersim bölgesinde çarpışmaktadır. Dersim doğasının düşmana karşı koyarak zapt edilmez konumda oluşu da aşiret hayatındaki bağımsızlık olgusunun sürdürülmesinde ayrıca önemlidir. Kuti Deresi ve Dujik taraflarında tamamen özgür yaşayan bağımsız aşiretlerin hepsi de yerleşiktir. Dersim'in aşağı bölgeleri henüz Osmanlı'ya tabi kılınmamışken yaşadıkları o yerlerin adlarıyla tanınmaktadırlar.[724]

Yukarıda adları geçen Kıran, İzol vb. aşiretlerin şecere onaylanmasında ovalık yerlerde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca 16. yüzyıl tahrirlerinden hareketle sancakta kaydedilen cemaat ve aşiretlerin sancağın güneyinde merkez nahiye olan Belde (Çemişgezek), Sağman, Pertek, Gündüz, Mazgird ve Vasgird nahiyelerinde toplandığı belirtilmektedir. Yine tahrir kayıtlarına göre 16. yüzyılda sancağın kuzeyinde yani Ovacık, Lârtik nahiyeleri ile kuzey doğudaki Kızuçan nahiyesinde ve kuzey batıdaki Sebtoros, Şirzu ve Gürzelik nahiyelerinde hemen hemen hiç bir cemaat bulunmamaktadır. Zira sancağın kuzeyi Munzur dağları, Yılan dağları ve doğuda Karasakal dağları ile kaplı olup, rakımı yüksek olduğu için yerleşik hayata uygun görünmemektedir. Buralarda cemaatlerin ancak yaz aylarında sürülerini otlattıkları anlaşılmaktadır.[725]

---

[723] Antranik, *age,* s. 116
[724] Antranik, *age*, s.116-117
[725] Ünal, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağında Aşiretler...", s.304

Bununla birlikte İç Dersim aşiretleri olarak adlandırılan Dersimliler ve Şeyh Hasanlılar'ın 18. yüzyıldaki arşiv kayıtlarına göre yaşamanın mümkün görünmediği sancağın kuzeyindeki"...Docik, Pirnik ve Ovacık denilen mahallerde sakin" [726] oldukları anlaşılmaktadır. Bu da göstermektedir ki 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ovalık kısımlara hükmetmeye başlayınca buradaki Kızılbaş aşiretler mal, mülk, ne varsa her şeylerini bırakıp Osmanlı Devleti'nin girememiş olduğu Kuti Deresi ve Dujik'e yerleşmişlerdir. Böylece baskı altındaki Kızılbaşlar Kuti ve Dujik çevresinde toplanarak yerel soydaşları ile birleşerek kendi içlerinde bir sosyal düzen oluşturmuşlardır.[727]

3-İdarî Etkenlerden Kaynaklı Sebepler

a. Osmanlı Taşra İdaresi Kapsamında Yurtluk-Ocaklık Sancaklar

16. yüzyıldan itibaren resmi olarak kullanılmaya başlanan ve Osmanlı taşra teşkilatının en büyük idare birimi olan eyalet, bir beylerbeyinin idaresi altında bulunan sancakları tanımlamaktadır. Osmanlı Devleti'nde en büyük idarî birim eyalet olmakla birlikte, en temel birim sancaktır. Kısacası Osmanlı taşra teşkilatında beylerbeyilik sancaklar üzerindeki bir kontrol mekanizmasıdır. [728]

Osmanlı hükümdarının taşradaki temsilcisi beylerbeyileridir. Beylerbeyiliğinin idaresi altındaki eyaletler savaş şartlarının ortaya çıkardığı bir teşkilat özelliğindedir. Dolayısıyla 16. yüzyılın ilk çeyreğinde dört olan beylerbeyilik sayısı Sultan Selim'le Şah İsmail arasında geçen Çaldıran Savaşı'ndan sonra Diyarbekir merkez olmak üzere Kemah, Harput, Arapgir, Ergani, Çemişgezek, Kiği, Hizo, Atak, Palu, Birecik, Eğil, Çemik, Hısn-ı Keyf, Çapakçur, Hilvan, Sason, Bitlis, Cezire, Hizan, Siverek ve Ruha'yı da içine alan gayet geniş bir beylerbeyilik oluşturulmasıyla beşe çıkmıştır.[729]

Böylelikle Osmanlı idare teşkilatı içinde Doğu Anadolu'nun ilhakı ile bölgenin coğrafî ve siyasî yapısı göz önüne alınarak Diyarbakır Beylerbeyiliği adı altında yeni bir beylerbeyilik oluşturulmuştur. Diyarbakır Beylerbeyiliği'nin ilk idari

[726]BOA, Fon No:C..DH.., Dosya No:92, Gömlek No:4596 Belge Tarihi:22.06.1781
[727] Antranik, *age*, s.116-117
[728] İlhan Şahin, "Sancak", *DİA*, XXXVI, Ankara, 2009, s. 98
[729]Gögünç, agm, s.27; Kodaman, agm, s. 11

taksimatında Safevi dönemi tesiri görülmekle birlikte [730] Osmanlı idaresinin prensiplerine riayet edilerek her bölgenin mahallî, coğrafî ve tarihî özelliklerine göre farklı teşkilatlanmaya gidilmiştir. Her sancak için de farklı bazı kanunnameler çıkarılmıştır.[731] Bu farklılıklardan ötürü, bazı sancaklar özelliklerine göre değişik statülerle merkeze bağlanmıştır. Bu farklı statülerin belirlenmesinde bölgenin fizikî yapısı, aşiretlerin nüfusu ve dağılımı, Osmanlı öncesi idarî, siyasî ve içtimaî vaziyet etkili olmuştur. Bu doğrultuda oluşturulan üç farklı farklı sancak tipi ise Klasik Osmanlı Sancakları, Ekrad Sancakları ve Hükûmet Sancaklarıdır. [732]

a. Sancak: Osmanlı'nın ilk hükümdarının temlik alametlerinden biri olan sancak, Osmanlı erken döneminde idarî birimi karşılar nitelikte kullanılmazken 15.yüzyılda "idarî bölge" manasını taşımaya başlamıştır. Bu bağlamda Osmanlı timar sistemi içinde hem bir gelir dilimini belirten dirlik ve askerî birlik, hem de o sancağa bağlı timarlı askerlerin bulunduğu bölgeyi tanımlamaya başlamıştır. Bu sebeple sancak yukarıda da belirtildiği üzere Osmanlı taşra teşkilatında ana bir idarî birimdir.[733]

Devletin gerçek idarî, askerî biriminin idarecisi olan sancakbeyi de esas olarak sancağındaki timar sahiplerinin askeri kumandanı konumundadır ve başlıca görevleri timarlı sipahileri savaşa götürmek, bölgelerinde genel güvenliği sağlamak, adlî ve idarî kararları uygulamaktır.[734]

Osmanlı'nın kuruluş döneminde Türkmen beyliklerinin Osmanlı Devleti'ne katılması ve devletle bütünleşmesi sürecinde önemli yeri bulunan "sancak" idaresi klasik dönemde de Kürd beyliklerini merkeze bağlamak için kullanılmıştır. Kuruluş aşamasında Osmanlı idarî biriminin ilk temelleri Batı Anadolu'daki Türkmen beyliklerinin "sancak" statüsüyle Osmanlı'ya bağlanmasıyla atılmıştır. Türkmen beyliklerinin Osmanlı idaresiyle bu yolla bütünleşmesi sağlanırken, aynı zamanda bu beylikler idarî yapılarını, sınırlarını ve adlarını da korumuşlardır. Osmanlı Devleti, takip ettiği siyaset gereği, bey ailelerinin hukukuna riayet edip, mülklerini muhafaza

[730]Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 8

[731] 1518 tarihlerine doğru bile Diyarbekir eyaletine " bağlı bulunan sancak ve nahiyelerin dokuzunda Hasan Padişah (Uzun Hasan) kanunları uygulanıyordu. Mardin, Sincar, Berriyecik, Harput, Çemişgezek" saklarıyla Çüngüş ve Hisaran nahiyelerindeki kanunların ise "ber muceb-i kanun-ı Osmanî üzere tertip edildikleri belirtilmiştir." Zeki Arıkan, "1518 (924) Tarihli Çemişgezek Kanunnâmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* Sayı: 34, 1984, s.105; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri-III,* Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s.220, 240-241

[732] Kodaman, agm, s. 13

[733]Şahin, agm, s. 98

[734] Halil İnalcık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğütten İstanbul'a,* (der) Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Yayınları, Ankara, 2005, s.449

etmiş, birçoğunu da timar sistemi içinde tedricen eritme siyaseti izleyerek yerli halkın tepkilerini dengelemeyi amaçlanmıştır. Böylece ani uygulamalarla yerleşik sistem alt-üst edilmeyip son derece pratik ve aynı zamanda pragmatik bir yaklaşım ve anlayış tatbik etmiştir. Timar sisteminin ve idarenin iyice yerleştiği eski hassasiyetlerin kaybolduğu devirlerde ise bu tatbikat "kanun-ı kadim" hususiyeti kazanmıştır.[735]

Kanun-ı kadim özelliği kazanan bu uygulama Sultan I.Selim'in Doğu Seferi neticesinde eskiden beri bu topraklarda hüküm süren Kürd aşiret ailelerinin mülkleriyle karşılaşıldığında da uygulanmıştır. Ancak batıdaki il aşireti özelliği taşıyan Türkmen beylikler sancak olarak Osmanlı bünyesinin içinde erirken, doğudaki kabile aşireti özellikli Kürd beyliklerin bağlanmasındaki farklılıklar bu bölgenin Osmanlı merkezî yapısıyla bütünleşememesinde belirleyici faktör olmuştur.

16. yüzyılda doğudaki Kürd beylerinin mülklerini ve haklarını koruyarak sancakbeyi tayin edilmek suretiyle sisteme dâhil edilmelerini sağlayansa bu coğrafyada yetişen, Sultan Selim'in hizmetinde onun şark politikasında danışmanlıkta bulunan,1514 yılında gerçekleştirilen İran seferine ve Çaldıran Savaşı'na katılan İdris-i Bitlisî'dir. Doğu Anadolu'daki idarî ve siyasî yapının oluşturulmasındaki kilit isim olan İdris-i Bitlisî, Yavuz Selim'e Çaldıran Savaşı dönüşünde takdim ettiği arîzada Diyarbakır ve Mardin çevresinde halkın ve mahallî beylerin çoğunun Sünnî olduklarını, Şîî Safevî devletinden memnun olmadıklarını, bu sebeple o yörede fethin gerekli olduğunu beyan etmiştir.[736]

Padişahın emriyle bölgenin aşiret beyleriyle görüşerek Urmiye, İtak, İmadiye, Cizre. Eğil, Bitlis, Hizan. Garzan, Palu, Siirt, Silvan, Suran, Çemişgezek, Sasun, Çapakçur, Sincar, Çermik, Hızo, Zerik gibi bölgelerin savaşsız olarak Osmanlı yönetimine girmesinde etkili olan İdris-i Bitlisî'ye, Sultan I. Selim üzeri tuğralı boş kâğıtlar göndermiş ve bunların kendisi tarafından da doldurularak aşiret beylerine gönderilmesini istemiştir.[737]

Farklı statülü sancaklar yöntemiyle bölgenin Osmanlı Devleti'ne bağlanması dönemin kaynaklarında şu şekilde yer almaktadır:

---

[735] Feridun M.Emecen, " Beylikten Sancağa. Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dair Mülahazalar", *Belleten*, C, LX, S.227, 1996, s.84, 91

[736] Arîza için bknz: Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri-III*, s.205-206

[737] *SolakzâdeTarihi-I*, s.41; Göğünç, agm, s.26; Abdulkadir Özcan, "İdris-i Bitlisî", *DİA,* XXI, Ankara, 2000, s.486

"Bölgedeki Ekrad tâifesinin memleketleri olan ve Azerbaycan-Bağdat ve Diyarbekir arasında kalan beldelerdeki Kürd beylerinin, Osmanlı Devleti'ne bağlanmaları için Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisî'yi onların kalplerini itaate almak vazifesiyle, Mardin yakınlarında bulunan Kürdistan beldelerine göndermiştir. İdris-i Bitlisî memuriyeti dolayısıyla bu için gerçekleşmesi için büyük bir gayret sarf etmiş, toplam yirmi beş adet vilayetin sahibine Osmanlı hâkimiyetini kabul ettirmiştir.[738] 1516 yılında Kürdistan vilayetlerinin tamamı, Erdebil hududundan, Çemişgezek ve Arapgir tarafına varıncaya kadar, bir aylık yol idi, cümlesi uğuru yüce padişahın fermanına tabi olup, Bâb-ı Saaadet'e böylece arz olunmuştur.[739]

Bölgenin merkeze bağlanma şekli üç çeşittir. Birincisi umumiyetle aşiret yapısının kuvvetli olmadığı veya belirli bir aşiretin hâkim olmadığı, şehirleşmenin, yerleşik hayatın ve tarım hayatının hâkim olduğu bölgelerde teşkil edilen ve Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerindeki sancak özelliklerini taşıyan; tahrir yapılıp, timar uygulanan, kadısı ve merkezden atanan sancakbeyi bulunan 'Klasik Sancaklar'dır. İkincisi, idaresi, bölgeye eskiden beri hâkim olan nüfuzlu, eski mahalli beylere ve hanedanlarına savaş zamanında Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldıkları için, mülkiyet şekliyle 'yurtluk ve ocaklık'[740] statülüyle verilen 'Ekrad Sancakları'dır. Tahrir yapılan ve merkezden atanan Osmanlı memurunun bir takım yetkilere sahip olduğu Ekrad sancaklarının klasik Osmanlı sancaklarından farkı, ocaklık yoluyla soy takip etmesi ve sancakbeyinin sahip olduğu bir takım imtiyazlarla tayin ve azil şeklidir. Üçüncü bağlanma şekli 'Hükümet Sancaklar'dır. Bu da yine Ekrad sancakları gibi soy takip eden özellikte olup, bölge beylerinin savaş zamanında Osmanlılara hizmet ve itaatleri sonucunda verilmiştir. Bu sancakların en önemli özellikleri tahrir işlemi yapılamaması, timar sisteminin uygulanmaması ve de merkezden buraya memurların atanamamasıdır. Hükûmet ve Ekrad sancaklarının sancakbeyleri ölümü ve ihaneti halinde, yerine evlatlarından veya akrabalarından biri

[738] *Sokazâde Tarihi-I,* s.39
[739] *Solakzâde Tarihi-I,* s.46
[740] Ocaklık tabiri genellikle bazı kaynaklarda "Yurtluk ve Ocaklık" şeklinde geçmektedir. Her ikisi de bir yerin gelirinin birine tevcih edilmesi anlamında kullanılan birer tabirdir. Yalnız "yurtluk" kayd-ı hayat şartıyla tasarruf edildiği halde; "yurtluk ve ocaklık" şeklinde müştereken veya sadece "ocaklık" olarak irs yoluyla sürekli tasarruf edilirdi. Ocaklık yoluyla kendisine arazi geliri tevcih edilen kimse resmen o yerin sahibi değildir. Araziyi satamaz, bağışlayamaz ve vakfedemezdi. Sadece o yerin şer'i ve örfi vergileri kendisine ait olurdu. Timar'dan farklı bir sistemdi. En bariz fark, ocaklığın hizmet karşılığı olup olmadığına bakılmadan bir ailenin sürekli tasarrufuna bırakılması tasarruf edenin imtiyazlı bazı salahiyetlere sahip bulunması ve bazılarında tahrir yapılmamasıdır. Bu sistem daha çok Doğu Anadolu'da uygulanmıştır. Sebebi ise, fetihten önce bu bölgede müstakil veya İran'a tabi Beylerin fetih esnasında Osmanlıya vermiş oldukları hizmet, gösterdikleri sadakattir. Başlangıçta hizmet karşılığı verilmişse de, sonraları ailelerin tasarrufuna, bırakmak teamül haline gelmiş, hiç bir padişah da bunu değiştirmeyi düşünmemiştir. Aşiretlerin veya bu sancakların sadakat ve itaatleri devam ettikçe, ocaklık sistemi de muhafaza edilmiştir. Kodaman, agm, s.13-16

tayin edilmek şartıyla değiştirilebilmektedir. Soy tükenmedikçe dışarıdan bir kimse tayin edilememektedir.[741]

Böylelikle ”İdris-i Bitlisî’nin danışmalığında 1515’te getirilen yönetim düzeni küçük değişiklikler dışında dört yüzyıl devam etmiştir. Buna göre, Kızılbaşlara karşı işbirliği yapmış olan beyler, sancakbeyi olarak atanmıştır. Üstelik bu şekilde sancakbeyi atanma durumu yani soy gütme şartıyla verilmesi babadan oğula geçmesi hakkını da tanımıştır. Bu Osmanlı İmparatorluğu’nda görülmemiş bir uygulamadır. Çünkü bu tür mevkilere askerî görev yapan kişiler atanır ve miras yoluyla intikali söz konusu değildir. Bruniessen’in tespitiyle Osmanlı Devleti asırlar boyunca aşiretler ve köylülerle doğrudan ilişki kurmak yerine bölgedeki ileri gelen Kürdleri aracı olarak kullanmıştır. Çok önemli stratejik ya da ekonomik değer taşıyan bölgeler merkezden atanan askeri yöneticilerle yönetilmiş, ama kural olarak dolaylı yönetim geçerli olmuştur. Ekrâd ve Hükümet Sancak özelliklerinden de anlaşılacağı üzere Kürd beyleri Osmanlı İmparatorluğu’na dâhil edilmelerinden önce de bölgede siyasî bir güçtür. Bu yönetici ailelerin konumları merkezin onları tanımasıyla resmîleşmiş, bu da onların bölgede daha da güçlenmelerine sebep olmuştur. Merkezi devlete karşı bazı askeri ve küçük çapta vergi yükümlülükleri olan sancaklardaki toplanan vergilerin büyük çoğunluğu beylerce alınmakta olup, bu yolla saray yaşantısı sürdürülebilmektedir. Beylikler/Emirlikler, bölgenin kâdim kültürü aşiretlerden ya da aşiret birliklerinden oluşmakta olup, raiyet/köylü ve aşiretlerin doğrudan ilişki kurdukları tek yönetim biçimi beyler, hanedan ve maiyetlerindekilerdir.[742]

b- Osmanlı Toprak İdaresi Bağlamında Âdem-i Merkeziyetçiliğin Etkisi

16. yüzyılda İran ve Mısır seferleri sonucunda Doğu Anadolu, Halep, Şam, Mısır, Mekke ve Medine’nin Osmanlı topraklarına katılmasıyla devletin yapısında zorunlu ve esaslı bir değişiklik meydana gelmiş, bu değişiklikler de kuruluş dönemi Osmanlı uç devlet özelliğinin ve kültürünün sonunu hazırlamış ve desantralizasyona yol açabilecek yeni uygulamalardan geri kalınamamıştır. Örneğin doğuda Osmanlı Devleti kendi idarî düzenini buradaki şartlara uydurmak zorunda kalmıştır.[743]

[741] Kodaman, agm, s.13-16
[742] Bruinessen, *Şeyh, Ağa, Devlet,* s.217
[743]Yücel, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, s. 661

Bu doğrultuda Yavuz döneminde verilen temliknâmeler bölgenin sosyo-politik kaderini tayin eden önemli belgeler olmuştur. Bu temliknâme ve ahidnâmeler burada yaşayan aşiret beylerinin meşruiyet belgeleri olarak miras yoluyla evlatlarına intikal ettiğinden, bölgede adem-i merkeziyetçiliğin kapısı da aralanmıştır. Nitekim Kanunî döneminde babalarının ölümü üzerine toprakları ümeradan birisine verilen Çemişgezek Sancağı'ndaki Pir Hüseyin Bey oğulları hak taleplerini Yavuz sultan Selim'in verdiği belgeye dayandırmışlardır.[744] Yine Mazgird Sancağına ümeradan Kasım Bey'in atanması üzerine Pir Hüseyin Beyin oğullarından Pertek Sancakbeyi Rüstem Bey babalarına verilen belgeyi hatırlatarak bu duruma itiraz etmiştir. Bunun üzerine Mazgird Sancağı Pir Hüseyin Bey'in oğullarından Pilten Bey'e tevcih edilmiştir.[745] Evliya Çelebi'nin "Diyarbakır Eyaletlerini anlatırken sancakların on biri Osmanlı olup, Osmanlıların öteki kent ve memleketi gibi yönetilir. Sekizini Kürd beyleri ellerinde tutarlar ki Yavuz Sultan Selim buraları feth ve zapt ettiği zaman "yurtluk ve ocaklık" olarak bağışlamıştır."[746]şeklindeki açıklaması 17. yüzyılda da durumun Sultan Selim gösterilerek karakterini muhafaza ettiğini göstermektedir.

Esasen yurtluk-ocaklık deyimi ve uygulaması sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya has yeni bir uygulama olmayıp, devlet hâkimiyetindeki birçok mansıp, yurtluk-ocaklık kapsamına girebilmektedir. Burada esas olan adı geçen mansıbın irs yoluyla intikal etmesidir. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu tür sancaklarda makam ve mevki sahiplerinden biri bir suçtan dolayı ölümle cezalandırılsa dahi, yurtluk-ocaklık olarak tasarruf ettiği dirlik oğullarına verebilmektedir. Bu gibi durumlarda şayet mansıp sahibinin çocuğu küçükse, büyüyünceye kadar kendisine bir vekil tayin edilmekte ve hakları korunmaktadır.[747]

Mazgird Sancakbeyi Ferruhşad Bey, kardeşlerinin suçlamasıyla idam edilince Erzurum Beylerbeyi Sinan Paşa'nın kardeşi Kasım Bey, sancakbeyi olarak atanmıştır. Böylelikle klasik sancak statüsüne dönüşen sancağın işleyiş yöntemine Pertek Sancakbey'i Rüstem Bey'in babalarının hakkını hatırlatarak itiraz etmesi Yavuz döneminde verilen temliknâmelerle alakalıdır. Böylelikle Mazgird Sancağı, 1554'de Yurtluk-Ocaklık statüyle Pir Hüseyin Beyin diğer oğlu Pilten Bey'in sancakbeyi tayin edilmesiyle klasik sancak olmaktan çıkarılmıştır. Merkezden devlet memuru atanmasının önüne geçilen bu uygulamayla bölgede devleti temsil yetkisini

[744] Şerefhan Bitlisî, *age*, s.215
[745] Şerefhan Bitlisî, *age*, s. 217
[746]*Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (haz) Mümin Çevik), s.1439;
[747] Ünal, *Çemişgezek Sancağı,* s. 24

devam ettiren Pir Hüseyinoğullarından Pilten Bey'in ardından soy devam ederek Ali Bey, Haydar ve Allahverdi tayin edilmiştir.[748]

Pilten Bey'in sancakbeyi olarak tayin edilmesinin ardından 1574 yılında Rabat'ta on bin akça timara mutasarrıf olan kardeşi Muhsin'in oğlu Murad için sağır, dilsiz ve divane olduğundan ve evladı da olmadığından timarının sekiz bin akçeliğinin kendi oğlu Ali'nin timarına eklenmesini, iki bin akçesinin timar sahibine verilmesini rica ettiği bir mektup gönderdiğini öğreniyoruz.[749]

Devlet memurlarına emeklerinin karşılığını ödeme biçiminin yani maaşın o zamanın koşullarına göre toprak cinsinden verilmesi demek olan timar sistemi[750] Ortaçağ ekonomisinin ve teknolojisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Timar sistemince dirlik olarak verilen topraklar has,[751] zeamet[752] ve timar[753] olarak üç kategoriye ayrılmış olup,[754] bu üç kategoride de Pir Hüseyinoğullarına timarlar verilmiştir. Böylelikle toprakların mülkü devlete ait olmakla birlikte, tasarrufu beylere bırakılmıştır.[755]

Yine Pir Hüseyin Bey'in ölümü sırasında Acem-Selçuklu hükümdarlarının adını taşıyan oğullarına yaşları küçük olduğundan zeamet verilmişken, yaşları büyüyünce padişah hassında bulunan Çemişgezek Klasik Sancağından bir kısım topraklar ayrılarak Sağman Sancağı oluşturulmuş ve sancakbeyi olarak da üç

---

[748] Aydın, *age*,s.239-240

[749]BOA, Fon no:A.{DVNSMHM.d...,Dosya no:25, Gömlek no:344

[750] Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *MEB İslam Ansiklopedisi*, XXII/1, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s.286

[751] Çemişgezek Sancakbeyi Pir Hüseyin Bey'in has bedeli 1518 tarihli tahrire göre 1.717. 700 akçedir. Klasik sancaklardaki sancakbeyinin has bedelinden oldukça yüksek olan bu meblağ, o dönemdeki Osmanlı- Safevi mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan durumdur. 1523 yılında yapılan tahrire göre has bedeli 1.253. 657 akçedir. Sancaktaki bazı nahiyelerin buradan ayrılmasıyla sancağın küçülmüş olması gelirinin de düşmesine yol açmıştır. Bununla birlikte sancağın bütün gelirleri Pir Hüseyin Bey'e verildiğinden sancak tasarrufunun %99,4'ü Pir Hüseyin Bey'e aittir. Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 142

[752]1541 yılındaki yeni düzenlemeyle dokuz zeamet oluşturulmuştur. Bunlar da yine Pir Hüseyin Bey'in oğulları ve torunlarıdır: Muhsin Bey 70.068 akçe; Keyhüsrev Bey 50.032 akçe; Keykubad Bey, Gülabi Bey, Yakub Bey ve Behlül Bey 40.000 akçe; Pilten Bey 30.449 akçe; Keykavus Bey ve Keyperviz Bey 20.000 akçe; Yelman Bey 20.000 akçelik dirlik almışlardır. Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s.38-51

[753]1566 yılındaki icmal defterine göre Çemişgezek Sancağı'nda bir mirliva, iki zeamet, yedi timar bulunmaktadır. Diğer sancaklar Mazgird, Pertek, Sağman dâhil değildir. Yine buradaki timar sahiplerinin de çoğunluğunu Pir Hüseyin Bey soyundan gelenler oluşturmaktadır. Timar verilen Pir Hüseyin Bey torunları şunlardır. Mazgird Sancakbeyi Pilten Bey'in oğulları: Cihangir ve Ali; Pir Hüseyin Bey'in oğlu Muhsin Bey'in oğulları: Şeyh Hasan ve Eyne; Pertek Sancakbeyi Rüstem Bey'in oğulları: Söhrab ve Nevruz; Mazgird Sancağı'nın ilk sancakbeyi Muhammed Mirza'nın oğlları: Mehmed ve Zülfikâr

[754] Ortaylı, *age*, s.127-129

[755]Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 142

kardeşin en büyüğü Keyhüsrev Bey tayin edilmiştir. Keyhüsrev Bey'in de Salih ve Ömer adındaki oğulları için ayrıca dirlik istediğini öğreniyoruz.[756]

Keyhüsev Bey'in ölmünün ardından dirlik talep ettiği iki oğlundan büyük oğlu Salih Bey görevlendirilmişse de Keyhüsrev'in üçüncü oğlu Ömer Bey, kardeşi Salih'i öldürürmüştür. Salih Bey'in karısının da Ömer Bey'i öldürmesinin ardından sancağın başına Salih Bey'in oğlu Keyhüsrev Bey tayin olunmuştur.[757] Görüldüğü üzere sancağın yönetimi ailenin dışında birisine verilmemektedir.

17. yüzyıla gelindiğinde de sancakla ilgili olarak kadısının bulunduğunu yazan Evliya Çelebi, Seyahatnâmesi'nde;

Gelir kapıları kendileri için ayrılıp, hâssına göre asker toplayarak sefere gider. Beylerin tayini, Osmanlı Devleti'nin kurallarına göre olur. Hâssı Kanunî Sultan Süleyman kanununa göre 380000 akçedir. Beyi savaş zamanında sekiz yüz askere sahip olur. Kanun üzere beyinin geliri yıllık on kesedir. Yüz elli akçelik kadılıktır, kethüda yeri, serdarı, müftüsü, nakibi falan yoktur. Yalnız şehir subaşısı vardır. 922 tarihinde de Selim Han'a itaat etmişlerdir. Molla İdris ve Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından alınmıştır. Burası da Diyarbakır eyaletinde yurtluk ve ocaklık olup, sancakbeyi idaresindedir. Tımar ve zeameti yoktur. Kanun üzere beyinin hâssı 369057 akçedir. 850 askere sahiptir. Müftü, nakip, kethüda yeri ve yeniçeri serdarı gibi hâkimleri hep Diyarbakır'dadır. Yüz elli akçe payeli kadısı ve şehir muhtesibi vardır. Beyi, aynı zamanda kale dizdarıdır." [758] kaydıyla Osmanlı dönemindeki durumunu belirtmiştir.

Yine Pir Hüseyin Bey'in ikinci oğlu Rüstem Bey'e tevcih edilen Pertek Sancağının başında 1566 yılında bulunduğu anlaşılan Rüstem Bey'in ardından yerine 1596-97 yıllarında oğlu Bay Sungur Bey geçmiştir. Evliya Çelebi Pertek Sancağındaki durumu;

"Molla İdris Bitlisi yardımı ile Pertek hâkimi, sultan I. Selim'e itaat edip kaleyi Bıyıklı Mehmed Paşa'ya teslim etmiştir. Bundan dolayı, yurtluk ve ocaklık yolu ile yine hâkimlik ona verilmiştir. Hâlâ bey idaresine olduğundan, İstanbul'dan gelen padişah emirlerinde lakaplarına "Cem Cennab" olarak yazılır, mirliva yazılmaz. Çünkü hükümettir"[759] şeklinde aktararak 17. yüzyılda da toprak üzerindeki durumu ifade etmiştir.

16. yüzyılın başlarında Yurtluk–Ocaklık olarak Pir Hüseyin Beyin sancakbeyi olduğu Çemişgezek, 1541 yılında klasik sancak statüsüne dönüşmüştür. Dolayısıyla burada Osmanlı Devlet hâkimiyeti etkisini göstermiştir. 17. yüzyıl seyyahı Evliya

[756]BOA, Fon no:A.{DVNSMHM.d...,Dosya no:4, Gömlek no:457
[757] Aydın, *age*, s.241
[758]*Evliya Çelebi Seyehatnâmesi-III*, (haz) Mümin Çevik, s.1439
[759]*Evliya Çelebi Seyehatnâmesi-III*, (haz) Mümin Çevik, s.1439

Çelebi'nin Çemişgezek halkı ile yazdıkları da bu değişimi göstermesi açısından önemlidir.

Çemişgezek halkı Selim Han'a itaat etmiştir. Diyarbakır eyaletinde sancakbeyi merkezidir. Beyinin hâssı 334223 akçedir. 2 zeameti, 18 tımarı, alabeyisi ve çeribaşısı vardır. Sefer esnasında beyinin livası altında toplam yüz bin silahlı askeri toplanır. Yüz elli akçelik kadılıktır. Müfti, nakip ve muhtesibi vardır. Dizdarı ve kale neferleri de vardır.[760]

Osmanlı Devleti'nin uygulamasının bölgede desantralizosyona yol açtığını 12-09-1595'tarihinde özelde Cezire hâkimi Mir Şeref Bey'e genelde ise Mazgird, Pertek ve Sağman Sancakbeyleri dâhil bütün bölge beylerine gönderilen hükümde de görmek mümkündür:

"Eyaletin sair memalikim gibi tahrir olunmamakla Havas-ı hümayun'um reâyâsından ve gayriden hayli hane göçüp eyaletinde mütemekkin olup kadimden veregeldikleri hukuk ve rüsum ve avarız akçesi ve adet-i ağnam ve gayri vergileri taleb olunup ve kadimi yerlerine götürmek istediklerinde himayetin olmağla miriye ait hukuku vermekde taallül ettikleri ve mal-ı miriye noksan müteretteb olduğu ilam olunmağla bizzat mukayyed olup ol makule kadimi yerlerinden göçenleri eyaletinde mütemekkin olan reâyâma kayd edesin ki veregeldikleri hukuk ve rüsumları defter mucebince bi-kusur eda eyleyeler.[761]

[760] *Evliya Çelebi Seyehatnâmesi-III*, (haz) Mümin Çevik, s.1439

[761] BOA, Fon no:A.{DVNSMHM.d..., Dosya no:73, Gömlek no:1220 (Bir sureti Hazo Hakimi Pir Mehmed'e, bir sureti Palu Hakimi Süleyman Bey'e, bir sureti Sogman Hakimi Hüsrev Bey'e, bir sureti Eğil Beyi Cafer Bey'e, bir sureti Çermik Beyi Mehmed Bey'e, bir sureti Genç Beyi Süleyman Bey'e, bir sureti Atak Beyi Veli Bey'e, bir sureti Pesyan Suhyan Beyi Osman Bey'e, bir sureti Kavap beyine, bir sureti Mazarkan beyine, bir sureti Pertek Beyi Bay Sungur Bey'e, bir sureti Mazgird Beyi Allahverdi Bey'e, bir sureti Girdigan beyine, bir sureti Mihrabi Beyi Mehmed Bey'e, bir sureti Üzeyre Beyi Mehmed Bey'e, bir sureti Tercil Beyi İshak Bey'e)

II- DERSİM'DE OCAK YAPILANMASI

A- İnanç Bağlamındaki Ocak Yapılanması

1-Ocak Kavramı ve Teşekkülü

Isınma, pişirme vb. amaçlarla ateş yakmak için düzenlenmiş yer anlamına gelen ocak; mecazi olarak "soy, boy, kök, dirlik, düzenlik" manalarında kullanıldığından bir aileyi ve soyunu tanımlamaktadır.[762]

Alevî inanç literatüründe hem soyut hem somut tabakalar için kullanılan ocak; ev anlamıyla ata ocaklarını; aile anlamıyla boy ve aşireti; uzamsal mekân olarak türbe ve tekkeleri; sosyal sorumluluk düzenleme alanı olarak düşkün ocaklarını; tedavi yeri olarak sağaltım ocaklarını; meslek erbapları olarak Tahtacıları ve Demircileri ve de inanç merkezlerini tanımlamaktadır.[763]

"Ocak" adı verilen bu yapının temel direklerini "kutsanmış aileler" oluşturmaktadır. Bu kutsamanın kökeni ise Ehl-i Beyt'e dayandırılmaktadır. İslâm öncesi Arap toplumunda kabilenin hâkim aileleri için kullanılan Ehl-i Beyt[764] terimin tarihi kökeni cahiliye Araplarının güçlü kabilecilik hislerine dayandırılmaktadır. Araplar arasında Ehl-i Beyt kelimesi, kabilenin başkanlığını elinde bulunduran aileye atfedilmiş ve terim bu kabile ailelerini ifade etmek üzere sonraki yüzyıllarda da kullanılmıştır.[765]

Ehl-i Beyt terimi İslâmî dönemden günümüze sadece Hz. Peygamberin ailesi ve soyu için kullanılagelmiştir. Özellikle Peygamberin amcasının oğlu Hz. Ali ve Peygamberin kızı Hz. Fatma'nın evliliklerinden doğan çocuklar; Hasan ve Hüseyin ile birlikte 'kilit taş' formundaki bu hane, kutsal ocağa dönüşmüştür. Bu hane ocağına mensup Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere "Şerif", Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere de "Seyyid" denilmiştir.[766]

---

[762]Eröz, *age*, s.359
[763]Kemalettin Deniz, "Dil Sosyolojisi Açısından 'Ocak' Kavramı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşı Veli Araştırmaları Dergisi,* / 2012 / 64 S, s.226
[764]Ehl-i Beyt; Ev halkı anlamına gelen terkip, ev sahibiyle onun eşini, çocuklarını, torunlarını ve yakın akrabalarını kapsamına alır. Mustafa Öz, "Ehl-i Beyt", *DİA*, X, İstanbul 1994, s.498
[765] Mehmet Atalan, *Şiîliğin Farklılaşması Sürecinde Ca'fer es- Sadık'ın Yeri*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2014, s. 44
[766]Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü-III*,s. 200,342

Peygamberin soyuna duyulan derin saygı ve Emeviler zamanında yaşanan Kerbela faciası ile yaratılan üzüntü ve hüzün hali seyyidlik kurumunun ortaya çıkmasını sağlamıştır.[767] Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi adı verilen bu kurumun temeli Abbasiler döneminde atılmıştır. Müessese ilk başta Talibîler (Âl-i Ebu Tâlip - Hz Ali ve Hz. Fâtıma) ve Abbasîler olarak iki ana başlık altında peygamber soyunun şeceresini tutmuştur.[768] Ancak ilerleyen zamanlarda Abbasî Devleti'nin otoritesinin zayıflamasıyla ortaya çıkan diğer Müslüman devletlerinde müessesenin kapsadığı alan daralmıştır. Abbasiler sonrasındaki İslam devletlerinde de görülen Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi bu devletler de sadece Hasan (Şerif) ve Hüseyin (Seyyid) soyundan gelenlerin kayıtlarının tutulması şeklinde vazifesini sürdürmüştür. Tarihi kesin bilinmemekle birlikte miladî 9.yüzyılın ikinci yarısı ortalarında Abbasi sınırları içinde oluşturulan Nakîbü'l-Eşraflık Kurumu, değişik zamanlarda kurulan İslam devletleri bünyesinde de yaşatılarak 20. yüzyıla kadar gelmiş, en nihayet 1922 yılında Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte devam edegelen süreçte 1924 yılında halifeliğin ilgasıyla kaldırılmıştır.[769]

Bu gelişmelerle birlikte Seyyidlik olgusu etrafında teşekkül eden inanç bağlamındaki ocağın mecazi anlamdaki yapısı gereği soy güden, soya tabi olan yanıyla sistemli bir şekilde ne vakit teşekkül ettiğine dair farklı görüşler bulunmaktadır. Ocak sisteminin oluşmasıyla ilgili ileri sürülen görüşler özetle; Hz. Ali soyundan gelen ailelerce oluşturulduğu, Anadolu'ya gelen Türkmen babaları tarafından oluşturulduğu, Hacı Bektaş Veli zamanında ortaya çıktığı, Hacı Bektaşı Veli'den de önce var olduğu ve Şah İsmail döneminde görüldüğü şeklindedir.[770]

Ocaklardan soylarını On İki İmama çıkaran, kendilerini "Ocakzâde"olarak gören dedelere bağlı olan Aleviler "Ocaklı Aleviler"dir. Bu grubun dedeleri köklerini Hz. Ali'ye kadar götürürler. Dersim ocaklarının da dâhil olduğu Türk-Kürd-Zaza kökenli topluluklar bu grupta yer alır.[771]

---

[767] Özçelik, *age,* s.231

[768] Çünkü Abbasiler, yalnız Hz. Hasan ve Hz Hüseyi'nden çoğalan Evlâd-ı Resûl'e değil, Abdulmuttalib'in oğlu Abbas soyundan türeyenlere de nezaret etmek üzere nikabet makamı teşkil etmişlerdir.

[769] Murat Sarıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l- Eşrâflık Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s.28

[770] Haşim Şahin, "Ocak", *DİA*, XXXIII, İstanbul, 2007, s.316

[771] Baki Öz, *Bektaşilik Nedir?*, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.230

2-Ocağın Harcı: Seyyidlik Olgusu ve Dersim'deki İzleri

Ocak mecazen bir soydan gelen sosyal grubu tanımlarken, araştırdığımız dönem aralığında yer alan ocak sisteminin temeli Ehl-i Beyt'e dayandırılmaktadır. Bir topluluğun ileri gelen kişisi ve Hz. Muhammed'in soyundan olan kimse,[772] efendi, bey, ağa, ileri gelen, başbakan ve Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hasan'ın soyundan olan kimse,[773] On iki imam soyundan gelen kişiler[774] seyyid olarak tanımlanmaktadır.

Bir seyyidlik grubuyla o seyyid grubuna bağlı olan kitlenin tümünün[775] "Ocak" kavramının içine yerleştirilmesinden hareketle ocağın örgütlenmesindeki en önemli harç; seyyidlik ya da başka bir deyişle *Evlâd-ı Resul* olma[776] olgusudur.

Seyyid soyundan geldikleri ileri sürülen Dersim Ocakları'yla ilgili olarak Uluğ, "Güya seyitlerin topu birden peygamber torunudur. "Resul Evladı"dırlar. Onun için mukaddestirler. Hakikatin hüküm sürdüğü asırdayız. Muhammed, Araptır, Dersimli, Horasan öz Türküdür."[777] diyerek Dersim Ocaklarının etnik yapılarını sorgulamıştır. Bu bağlamda Dersim'de Hz. Muhammed soyundan olan kimseyi karşılayan mânâdaki seyyidliğin bu coğrafyaya nasıl ve ne vakit geldiği hususu karşımıza çıkmakla birlikte meselenin özünün "Seyyid"liğin ilk olarak teşekkül ettiği coğrafya ve kültürde aranması lazım geldiğidir.

Araplar monarşik bir düzene, oğlun babanın yerine geçmesine dayanan sistemin yabancısıdırlar ve kadından gelen soya verdikleri değer de azdır.[778] Buradan bir kadın soyundan doğan ve baba-oğul süreğine dayanan 'Ocak Sistemi'nin Arap kültüründen neşet etmemiş olduğu anlaşılmaktadır. O halde baba-oğul süreğinin etkili olduğu kültür, Arap ve İran coğrafyasında süregelen dinî-siyasî-örfî düzenin içindeki kimi parçaların İslâm cilasıyla parlatılarak zamanın şartlarına uygun hale

---

[772]"Seyit", *Türkçe Sözlük*, (haz) Şükrü Hâluk Akalın...vd, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.2083

[773] Ferit Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, ty, s.1106

[774] Hamza Aksüt, "Alevilikte Ocaklar", 15. Bilim Danışma Kurulu Toplantısı, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012, s.73

[775] Aksüt, agm, s.73

[776]*İmam Cafer-i Sadık Buyruğu,* (haz) Ali Adil Atalay Vaktidolu, Can Yayınları, 2011,s.27; Şecere-i Piri Horasan'da "Bu silsileye dâdil olup da çıkana ve dışarıdan girene Allah'ın laneti olsun" yazmaktadır. Bkz: EK-4

[777]Uluğ, *age*, s.30

[778]Cloude Cahen, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu?*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2011, s.87

getirilmesinin sonucudur. Özellikle Abbasiler döneminde Mevali[779] ile vâlâ arasında kurulan ilişki oldukça önemli görünmektedir. Manevi otorite olan Abbasiler'e maddi iktidar olmanın gücünü, ağırlığı Horasan coğrafyasında bulunan yerli kültür ile Arap kültürü arasında köprü görevi gören "askerî kolonicilik" ya da 'yabancılar aristokrasisi'nin oluşmasında da etkili olan Mevali vermiştir.[780] Zira annesi Türk olan Abbasi halifesi Mu'tasım, Horasan'daki en sadık adamları olan Türkler'den büyük hassa kuvveti teşkil etmiştir.[781] Bu sebeple Horasan'ın, Deylemliler'in ve Orta Asya Türkleri'nin (İran) Arap-İslam toplumunun ve de kültürünün evriminde oynamış olduğu rolün olağanüstü önemli olduğunu belirten Cahen'e göre bu evrimde her ne kadar diğer kültürlerin katkısı varsa da İran'ın payı hepsinden daha büyüktür. [782]

Ayrıca İslam kültür ve düşünce tarihini derinden etkileyen tasavvuf cereyanı da İslamiyet'in beşiği olan Arabistan'da doğmamış, gelişmemiş, yerleşmemiştir. Bu cereyanın daha ziyade Irak'ta başlamış, İran ve Mâverâünnehir'de kendini göstermiş olması [783] bahsini ettiğimiz olgunun İran-Horasan coğrafyasında neşet ettiğini desteklemektedir.

Dersim inanç sembolizmi üzerine yapılan araştırmada seyyidlik adı altındaki kurumsallaşmış yapının İranî asıllı bir inancın uzantısı olduğu ve Moğol istilalarından kaçarak bölgeye gelen Zerdüşt peygamberin soyundan olan Dewrêşgewr" üzerinden Dersim'deki devamcısı olduğu savunulmuştur. Ayrıca 'kutsiyetin soylar üzerinden devrinin' Hz. Muhammed'in soyunu kastetmediği, Zerdüşt peygamber geleneğinden geldiği ve devam ettiği, Müslümanlıkta böyle bir gelenek olmadığı da ifade edilmiştir.[784]

Buna karşılık Dersim Ocakları içinde yer alan Derviş Cemal Ocağı'nın kurucusu Derviş Cemal ile ilgili olarak "Seyyid Cemal Sultan'ın isminin, Hacı Bektaş Veli'nin halifeleri arasında yer aldığı belirtilmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin birinci halifesi ve sırdaşı Seyyid Cemal olduğu, halifelerinin arasında sadece onun isminin önünde "Seyyid" kelimesinin bulunduğu, bunun da Peygamber soyundan

[779] Suriye Emevi hanedanı döneminde Mevali denilen Arap olmayan sair kavimlere karşı Kur'an hükümlerine aykırı olarak bir takım ağır vergilerin yer yer ve zaman tatbikine kalkışılması neticesinde Mevali arasında gelişen Şuubiye hareketi neticesinde gasip gördükleri Emevi hanedanlığını yıkılarak, yerine Horasanlı Mevalilerin desteğiyle Abbasi hanedanlığının getirilmesine yol açmıtır.
W. Bartold- M. Fuad Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s. 142
[780] Buna en önemli örnek Ebu Müslim Horasa'nidir.
[781] Bartold- Köprülü, *age*, s. 121
[782] Cahen, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu?*, s.70, 298
[783] Orhan Türkdoğan, *Alevi Bektaşi Kimliği,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s.393
[784] Dilşa Deniz, "Dewrês Gewr Ocağı",*Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri*, (haz) Erdal Gezik, Erdal-Özcan, Mesut, Kalan Yayınları, Ankara, 2013, s.279

oluşundan kaynaklandığı belirtilmiş ve "Seyyid sözünün 'Efendi' anlamına gelerek o dönemde Hz. Muhammed soyundan gelenler için kullanıldığı ifade edilmiştir.[785]

Bunların yanında seyyidlik olgusu halkın sevdiği erenlerin soylarının, "yol evladı" bağıyla manevi olarak On İki İmama bağlanmış olunması olayı olarak da nitelendirilmiştir.[786]

İran'da teşekkül ettiği ifade edilen Seyyidlik olgusunun bölgeye göçler yoluyla geldiği ortak kanıdır. Bu yöndeki göçlere sebep olan saiklerse özetle Arapların ve ilerleyen zamanlardaki Moğolların İran coğrafyasında estirdikleri siyaset rüzgârlarıdır. Emeviler döneminden başlayarak iktidarların kendilerine muhalif gördüğü Hz. Ali ve evlatları, Arabistan Yarımadasından kaçıp İran/Horasan'a sığınmıştır. Buradaki Türk boyları ve aşiretleri kendilerine sığınanları koruyup, kollamış; zamanla da soyları karışmıştır.[787] Dersim'de başta Kureyşan aşireti olmak üzere bazı aşiretlerin Seyyidlik, Dedelik, Babalık iddiasının buradan kaynaklandığı ifade edilmektedir. Bu iddianın gelişmesindeki sürecin başlangıcı Abbasiler dönemine dayandırılmaktadır. Hz. Ali'nin torunlarından Musa Kazım, Abbasi halifesi Harun Reşid tarafından öldürülünce, Musa Kazım'ın oğlu Ali Rıza önce Mekke'ye sonra Horasan'a göç etmiştir. İkinci oğlu El Mucap ise Nişabur'a göç edip, Türkmenlerin arasında yaşamaya başlamış ve burada evlilik yoluyla Hz. Ali soyu arasında güçlü akrabalık bağları oluşturulmuştur. Zamanla sürdürdükleri nesillere de Kureyş ve Seyyid denilmiştir.[788]

Dolayısıyla bölgedeki seyyid ve ocakların kökeni ile ilgili genel kanı, seyyid ailelerinin bölgeye sonradan geldikleri yönüyle anlam bulmaktadır.[789] Birinci göç dalgasını Moğolların önünden kaçan seyyid ailelerinin Dersim'e sığınması oluştururken, ikinci göç dalgasını da Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında geçen siyasî gelişmeler neticesinde Osmanlı Devleti'nin takip ettiği Kızılbaş siyasetinden kaçan ve ocakzâde olduklarını ifade edenlerin Dersim bölgesine sığınması oluşturmuştur.

---

[785]Hasan Hayri Şanlı, "Derviş Cemal Ocağı", *Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri*, (haz) Erdal Gezik, Mesut Özcan, Kalan Yayınları, Ankara, 2013, s.236

[786] Mehmet Yaman, *Alevilik, İnanç, Edep, Erkân,* Demos Yayınları, İstanbul, 2011, s.121

[787] M. Yaman, *age*, s. 152; Birdoğan, *age*, s.205; Cahen, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu?*, s. 478 vd. Ehlibeyt ve İlk Alevilerin Evliliği için bkz: Teresa Bernheimer, *Ali'nin Ailesi*, Tekin Yayınları, İstanbul, 2016, s. 53-78

[788] Ali Kaya, *Dersim Tarihi*, s.152; Ayrıca bknz: Cemil Hakyemez, "Abbasioğlullarına Yönelik Alioğulları veya Şiîlik Tehdidi", *Atatürk Üniverrsitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt:9, Sayı 1, 2007, s.327-371

[789]Yalçın Çakmak,"Tunceli-Dersim'de Sarı Saltık Kültü ve Ocağı", Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri, (haz) Erdal Gezik, Mesut Özcan, Kalan Yayınları, Ankara, 2013, s.374

B-DERSİM OCAKLARI

3-Dersim Ocak Örgütlenmesinde Safevi Etkisi

Önceki bölümde aktarıldığı üzere Şah İsmail'in teşkilatçılığı ve siyasî yöntemleri, Anadolu coğrafyasındaki evliya kültü etrafında şekillenmiş yapıların "ocak merkezli" yapılara dönüşmesinde etkili olmuştur. 15. yüzyılın sonu, 16. yüzyılın başında dinî ve siyasî lider olarak ortaya çıkan Şah İsmail'e bu dönemdeki Osmanlı-Türkmen çatışması yardımcı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kavim asabiyesinin yerini hanedan merkezli patrimonyal[790] yönetim anlayış almıştır. Bu da asabiye kurallarına göre yaşayan Türkmen aşiret ve oymakları arasında Safevilerin dini propagandalarının etkili olmasına yol açmıştır. Zira Safevi hükümdarı Şah İsmail, kimlik korumada önemli bir kültürel mobilizasyon kaynağı olan Alevilik[791] inancını o dönemdeki söylemle On iki İmam Şiîliği'ni heterodoks Türkmenler'in tenasüh, hulul vb. temel inançlarına göre uyarlamıştır. Ayrıca bu uyarlamanın içini mehdici/mesiyanik bir karakterle doldurularak halife denilen propagandacı misyonerler aracılığıyla, Anadolu'nun yarı göçebe bir hayat sürdüren heterodoks Türkmen boyları arasında yaymaya başlamıştır.[792]

Bu doğrultuda Şah İsmail'in Dersim bölgesine gönderdiği halifesi Şamlu oymağından Çemişgezek ülkesinin hâkimi Pir Hüseyin Bey'in topraklarını da yönetme yetkisi verdiği Nur Ali Halife'dir. Nur Ali Halife'nin dini propagandasıyla ve İran ahundları vasıtasıyla "Evlad-ı Resul" olduklarına dair bölgenin ileri gelenlerine verilen ferman ve şecerelerle bölgeye seyyidlik olgusu sokularak kurumsallaşması sağlanmıştır.[793] Böylelikle Dersim'de seyyidlik olgusu etrafında

[790]Kelimenin manası babadan kalma, babadan miras kalandır. Patrimonyal devlette her türlü nimet ve mertebe, yalnız ve yalnız hükümdardan kaynaklanır. Patrimonyal devlette yüksek kültür, yalnız Yüksek Saray Kültürü olarak var olmuştur. Hükümdar sarayı ve ekâbir sarayları, toplumda şeref ve itibârın, servet ve becerinin tek kaynağı ve sığınağıdır.Osmanlı'da, en yüksek mimar, sarayın mimar-başısı, en iyi kuyumcu, sarayın kuyumcubaşısı ve engözde şâir, padişahın ilgi ve lûtfuna lâyık görülen sultân'uş-şu'arâdır Patrimonyal toplum, sosyal onur, statü ve mertebelerin mutlak egemen bir hükümdar tarafından belirlendiği bir toplumdur. Halil İnalcık, *Şâir ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2003, s. 9-10

[791] Türkdoğan, *Alevi Bektaşi Kimliği,* s. 492

[792] Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 207-208

[793] Yolga, *age*, s.52, 60

teşekkül eden "ocaklar" meşruiyetlerini ellerine verilen şecerelere dayandırmışlardır.[794]

Şah İsmail, siyasî olarak "zalim Osmanlı yezidinden intikam almanın" ideolojik alt yapısını Kerbela matemi, Hz. Ali kültü ve On iki İmam kültünü yerleştirerek başarmıştır. Böylelikle Türkmen heterodoksisi, Kızılbaşlık/Alevi şekline dönüştürülürken; Buyruk kitabıyla da halifeler aracılığıyla Kızılbaş/Alevi toplumunun sosyal ve dini organizasyonunu gerçekleştirilmiştir.[795]

Bu organizasyonun gerçekleştirilmesi de bir sistem dâhilinde olmuştur. İlkin bir tarikat olarak teşekkül eden Safevilerin makamları hakkında bilinenlerin pek az olduğunu belirten Hınz, tarikatın başında pir yahut mürşid olarak her zaman Safeviler'den birinin bulunduğunu, pirliğin daima babadan–küçük dahi olsa-oğula intikal ettiğini aktarmaktadır. Ayrıca halefin yalnızca riyasete geçmediğini, mabed dışında Erdebil içinde ve etrafındaki köylerden ve araziden vs diğer vergilerin idaresini de devraldığını aktaran Hınz, Pir ile mürid arasında bilhassa uzak yerlerdeki mensuplar için aracılık eden şahıslar bulunduğunu ve Halife adı verilen bu şahısların bulundukları yerlerde Safevi inançlarına taraftar kazandırdıklarını yazmaktadır.[796]

Gölpınarlı'nın belirttiğine göre de Safevilerde/Kızılbaşlarda dereceler bulunmaktadır. Bu derecelerin yalnız üçü, birer yükseliş derecesi olup, diğerleri doğuştan, atadan elde edilir. Bunlardan biri tesadüfe bağlıdır. Bu dereceler, sırası ile şunlardır: 1.Halife, 2.Dede, 3.Mürebbî, 4.Rehber, 5.Musahip, 6.Tâliptir.[797]

Bu teşkilatlı yapıda Safevîler devrinde halifeler doğrudan doğruya, İran'dan gönderilmişlerdir. Peygamber soyundan olduğunu iddia eden Dedeler ise Kızılbaşların daimi yetkili makamıdır. Bunlar; Ağu-içen (Karadonlu Can baba), Şeyh Bircan, Şeyh Çoban, Gözü Kızıl (Kızıl-Deli), Şeyh Sâmit (Samafe), Dede Kargın, Pîr Sultan, Sarı Saltuk, Seyyid Baba, Celâl Abbâs, İmâm Rızâ (8. imâm), Garip Müsâ, Ali Seydî Otman (yahut Seyyid Ali, bektâşilerce lakabı Kızıl-Deli), Abdal Mûsâ, Karadonlu Can Baba, Seyyid Ali (Kızıl-Deli Sultan), Dede Kargın, Abdal Mûsâ ve Sarı Saltuk adı altında ocaklardır. Sayılan bu ocaklardan; Ağu-içen (Karadonlu Can baba), Şeyh Bircan, Şeyh Çoban, Pîr Sultan, Sarı Saltuk, Celâl Abbâs, İmâm Rızâ adlı ocaklar Dersim bölgesinde bulunan ya da uzantısı olan ocaklardır. Yine bu

[794] Uluğ, *age*, s.30
[795] Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar,* s. 207-208
[796] Hınz, *age*, s. 10
[797] Abdülbaki Gölpınarlı, "Kızılbaş", *MEB İslam Ansiklopedisi*, VI, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s.792

teşkilatlı yapı içinde yer alan Mürebbî ise dede bulunmadığı zaman, Kızılbaşların dinî işlerini gören, dâvalarına bakan, yeri geldiğinde nezir toplayan, kurbanlarını kesme işini yapan kişidir ve Mürebbiye bazı yerlerde "dikme" denilir. Rehber; âyinlerde muayyen vazifeyi yapan, talibi mürşide götüren zâttır. Âyin esansında, "yol" ve "erkân" bilen her hangi bir zât bu vazifeyi görür. Musahip; Kızılbaşlarda ergenlik çağına girip, bir âyin ile tarikata kabul edilecek kimsenin yanında bulunan ergen kimseye denilir. Musahip kavline giren, ömrünün sonuna kadar musahibini görüp gözetmeğe mecburdur. Musahibi "düşkün" olan da, onu düşkünlüğe uğratan şeyden men etmediği için, düşkün olur. Tâlip; ocakzâde olmayan, yâni 'Ali soyundan gelmeyen bütün Kızılbaşlardır.[798]

Yukarıda sayılan özellikler Dersim sosyal yapısını yatay olarak düzenleyen ocakların örgütleniş özellikleriyle aynıdır. Safevi Devleti'nin kuruluşu ve yükselişinde rol oynayan oymaklar arasında Çemişgezeklü ve Hınıslu boylarının bulunması ve Osmanlı Devleti'nin takip ettiği siyaset gereği buraya yapılan göçlerle Kızılbaş nüfusunun artmasıyla birlikte konumuzun kapsadığı zaman dilimlerinde bölgede inanç bağlamında Safevilerin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Bölge Çaldıran Savaşı sonrasında siyasî açıdan Osmanlı Devleti'ne tabi olsa da, dinî açıdan Safevi Devleti'nin etkisi altındadır. Bölgede 17. yüzyıl dâhil olmak üzere Safevi etkisinin devam ettiğini gösteren mektup, buyruk, hilfaetnâme türünde belgeler bulunmaktadır. 1624 yılında Rûm Kızılbaşlarından Dede Kargın evlatlarından Seyit Yusuf'a gönderilen bir mektupta dönemin Safevi şahından "mürşid-i kâmil" olarak bahsedilmesi, bu dönemde Anadolu'daki Kızılbaş zümreleri arasında Safevilerin manevi ve dinî ağırlığının sürdüğünün göstermesi bakımından önemlidir.[799]

Ayrıca Şah Safi ve İmam Cafer-i Sadık Buyrukları olmak üzere iki gruba ayrılan Buyruklar Safeviler ile Anadolu'daki Kızılbaş/Alevi topluluklar arasındaki ilişkilerin niteliğini ve seyrini göstermektedir. İlk defa 16. yüzyılın ortalarından itibaren oluşturulan ve Safevilerin Kızılbaşlar üzerinde etkili olduğu 16. ve 18. yüzyıllara ait olan Şah Safi Buyruklarının kurgusunda Şeyh Safi ile Şeyh Sadreddin'in diyalogları bulunmaktadır. Ayrıca Buyruk'ta İmam Cafer-i Sadık başta

[798] Gölpınarlı, "Kızılbaş", s.792
[799] Ayfer Karakaya-Stump, *Vefaîlik, Bektaşîlik, Kızılbaşlık*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 18, 28-29

olmak üzere On İki İmam vurgusu ve Şah Hatayî başta olmak üzere çeşitli ozanların nefes ve deyişleri yer almaktadır.[800]

Stump'a göre Erzincanlı bir Alevi dede ailesinin elinde bulunan ve ilkin Şah Tahmasb ve Şah Abbas döneminde kaleme alınan "Buyruk" ve diğer Buyruk metinleri Safevi halifelerinin başı "Halifetü'l-hulefa" ve çevresi tarafından, bilhassa Anadolu'daki Kızılbaş/Alevi topluluklara yönelik olarak hazırlanmış ve düzenli aralıklarla bölgeye gönderilmiş olduğunun belgesidir.[801]

Yine Anadolu Kızılbaşlarının Safevilerle ilişkilerinin Çaldıran Savaşı sonrasında da devam ettiğini gösteren belgelerden biri de hilafetnâmelerdir. Erdebil'e yapılan ziyaretleri ve Anadolu Kızılbaş/Alevi toplulukları üzerine halife atamalarının yapıldığına dair ilki 1678 tarihli ve ikincisi 1826 tarihli olmakla birlikte 16. yüzyılda kaleme alınmış olan eski bir hilafetnâmenin yeniden kopyalanmasıyla meydana getirildiği anlaşılan iki hilafetnâmeden ilki 1678 tarihli belge Malatya-Arguvan'a bağlı Mineyik köyü merkezli İmam Zeynel Abidin Ocağı'na mensup bir dede ailesine ait olup, bu belge Safevi diplomatikasında halifetü'l- hulefa kurumu ile ilişkilendirilen ve "şecere" olarak bilinen türde bir belgedir. Belgenin düzenleniş sebebine göre Rûm vilayetinde olan taliplerinden Seyit Muhammed Tahir'in kendi isteğiyle, daha önce müteveffa babasına ait olan Kavi cemaatinin halifelik makamına getirilmesidir. Belgeden Halife Muhammed Tahir'in hilafetnâmesini almak için Safevilerin dergâhına bizzat gittiği anlaşılmakla birlikte hem kendi taliplerinden hem de Rûm vilayetindeki tüm Safevi bağlısı sufilerden eldeki belgenin her yıl yenilenmesi beklenilmeksizin Seyit Muhammed Tahir'in halifeliğini kabul etmeleri ve kendisine konumuna uygun saygı ve bağlılık göstermeleri istenmektedir.[802]

1826 tarihli olmakla birlikte ilkin 16. yüzyılda düzenlenmiş olduğu anlaşılan ikinci hilafetnâme ise Malatya-Hekimhan'a bağlı Mezirme köyünden Sivas-Yıldızeli'nin Doğanlı köyüne göçen Şah İbrahim Veli Ocağı'na mensup bir dede ailesine aittir. Hilafetnâmenin sahibi Şah İbrahim Veli Ocağı, bütün Alevi ocakları arasında Safevi hanedanı ile akraba oldukları yönünde sözlü geleneğe sahip tek ocaktır. Safevilerin Şeyhavendiler koluna mensup olduğu anlaşılan ocağa ait olan hilafetnâme Safevilerin erken dönem özelliklerini taşıyan bir belgedir.[803]

---

[800] Doğan Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, , Selçuk Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2008, s. 17-18
[801] Karakaya-Stump, *age*, s.74
[802] Karakaya-Stump, *age*, s. 85-86
[803] Karakaya-Stump, *age*, s. 88-90

Anadolu'da köken olarak kendilerini Hacı Bektaş'a bağlamayıp, Şah İsmailli ve Şah İbrahimli olduklarını ifade eden Alevilerin bulunması da bunu desteklemektedir. [804]

Stump'ın elindeki belgelerden anlaşıldığına ve yine Stump'ın belirttiği üzere Safeviler Anadolu'daki halifelerini Kızılbaş hareketini oluşturan farklı derviş gruplarının ve tarikat yapılanmalarının bir anlamda devamı olan Alevi dede/pir ocaklarının mensupları arasından seçmiştir. Bu sayede mürşid-i kâmil görülen Safevilerin manevi otorite üstünlüklerine halel gelmemiş, dede/pir ocaklarının da otonomisi ve iç hiyerarşisi de korunmuştur. Böylelikle kökleri Safeviler öncesi dönemlere ulaşan bu ocaklar sistemi sayesinde Kızılbaş hareketi hızla yayılmış ve Safeviler ortadan kalktıktan sonra bile bu inanca sahip topluluklar varlıklarını ve bütünlüklerini sürdürebilmişlerdir. Böylelikle söz konusu ocak yapılanması bir yandan Erdebil ile olan irtibatın sürdürülmesini sağlarken, diğer yandan da kendi talip toplulukları üzerindeki Safevi etkisini filtreleme işlevi görmüştür.[805]

Safevi Devleti'nin Çaldıran Savaşı sonrası gövdesi hükmündeki Anadolu'yla arasındaki bağın resmî olarak kopması da bu filtreleme işlevinde etkili olmuştur.

17. yüzyılda I.Şah Abbas (1628) döneminde devletleşme sürecinin tamamlanmasıyla, Kızılbaşların devlet idaresinden kovulması, Anadolu'da Safevi etkisinden uzak sadece İmam Cafer-i Sadık kurgusu üzerine telif edilmiş geç dönem Buyruklarının oluşturulması, [806] 18. yüzyılın ilk yarısında Safevi Devleti'nin yıkılması gibi sebeplerle Erdebil Dergâhı, Anadolu Kızılbaşları üzerindeki etkisini tedrici olarak kaybetmiştir. Böylelikle hiyerarşik olarak ocakların durumunu belirleyen meşruiyet ayağı olan halifeler de ortadan kalkmıştır. Bu da Kızılbaş örgütlenmesinin hiyerarşisinde ilk sırasında olan halifenin yerini dede ya da pirlere bırakmasına yol açmıştır. Böylelikle kapalı coğrafyasıyla Dersim'de pirler, bölge ifadesiyle seyyidler nüfuzlarını arttırmışlardır. Zira Gölpınarlı'nın ifadesiyle eskiden tâbî ocağa mensûp dedeler, metbû ocaktan, metbû ocaklar da halifelerden izin ve icazet alarak Kızılbaşların dinî işlerini görürlermiş. Safevî nüfuzunun kalkmasından sonra, yavaş yavaş bu bağlılık da ortadan kalkmıştır.[807]

[804]Birdoğan, *age*, s.193
[805]Karakaya-Stump, *age*, s. 93
[806]Kaplan, *age*, s. 26- 28, 59
[807] Gölpınarlı, "Kızılbaş", s.792

Tarihi kaynaklardan hareketle ocakların tümden Erdebil Ocağı'na bağlandıklarını belirten Türkdoğan'a göre Safevilerin Anadolu üzerindeki siyasî maksatlarının sona ermesi üzerine Kızılbaşlar da dedelerin ellerine kalmıştır.[808]

Ayrıca Safevi etkisinin ortadan kalkmasıyla birlikte yukarıda da ifade edildiği üzere sadece Cafer-i Sadık kurgusu üzerinde şekillenen Cafer-i Sadık Buyruğu'nda pirlik ilgili yer alan açıklamalar pirliğin ya da Evlâdı Resul'den olmanın Dersim bölgesinde niçin bu kadar önemli hale geldiğini göstermesi bakımından önemlidir.

"Evlâd-ı Resulden gayrısına pirlik etmek ve talip olmanın caiz olmadığı ve ezelden hırka, meftul ve irşad ve tövbe ve pirlik ve seccade bunun cümlesi Şahı Merdan Ali'ye gelmiştir. İmdi şah evladı ve nesli olmayan kimseye pirlik etmek caiz değildir. Evlâd-ı Resul'den ola ki pirliği caiz ola. Evlad-ı Resul'den başkasını pir edinenlerle ilgili "Bir kişi Hakk'a talih olsa, Evlad-ı Resul'den başkasına kendini teslim eylese yani bilmediği yerden biat ve inabe kılsa (el etek tutsa) onun meşrebi ve tuttuğu eteğin silsilesi Evlad-ı Resul'e ve Muhammed-Ali hazretlerine çıkmasa, o kişinin şeyhi şeytan olur. Mahşer gününde erenler katarından ve Hak didarından mahrum kalır. Hz. Peygamber buyurdu ki: Benim evladımdan başkalarını pir edinenlerin piri şeytandır."[809]

4-Dersim Ocak Örgütlenmesi ve Hiyerarşisi

Pulur'da yapılan kazılardan çıkarılan ocak vb. şekiller, Dersim'deki ocak inanışın köken olarak İslamiyet'ten çok öncesine dayandığını gösteren bulgulardır.[810] Bu bulgular sonucunda coğrafyanın kadim kültüründe bulunan ocak kültü Hristiyanlık ve İslâmiyet öncesi putperest kültler ile ilişkilendirilebilinir.[811]

Ayrıca Dersim'de ocak ile ateş arasında bir sınav bağı vardır. Zira aşiretlerin ve ocak olanların adının geçtiği şecerenin Alâeddin Keykubad tarafından yeniden tasdik edilmesi ateşle sınanma sonrasındadır.[812] Zira ocağın meşruiyeti ateşe

[808] Türkdoğan, *Alevi Bektaşi Kimliği*, s. 396
[809] *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, s.27
[810] Danık, *Koç ve At Şeklindeki...*, s.2
[811] Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi Bektaşi İnançlarının İslam öncesi temelleri,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 6
[812] Bu aşiretlerin başında Alevîlik halifeleri olarak gelen Horasanlı Seyyit Mahmudi Hayranî ve Şah Mansur Baba, Hüsnü (Hısn-ı) Mansur kasabasına gelirken, Şah Mansurla, Seyit Mahmud"un oğlu Hacı Kureyşi ve Seyit Ali adıyla anılan Derviş Beyazi, bu 12 aşiretin ağalarını Bağın"da toplayarak bu seyyitlerden mucizat istemiş, bunlardan Şah Mansur duvar yürütmüş, Hacı Kureyş ile Derviş Beyaz da fırındaki ateşe girmişlerdir. Bunun üzerine Sultan Alaeddin bu mucizeleri şecerede tespit edip silsilelerini tasdik etmiştir. Fırat; *age*, s.103 Şecerede ise bu durum Bağdat'ın fethi zamanındaki (meşhur) tarihi ateş hadisesi Sene (730) kaydıyla şöyle anlatılmaktadır: Derviş Beyaz, Sultan Murad Han'ın tebaasındaki Muhammed adındaki zat ile büyük bir dağ gibi yanmakta olan ateşe girip yedi gün kaldı. Ateşin etrafındaki halk korkularından iki fersah uzaklaştılar. Bu hal Hacı Bektaş Veli'nin himmetiyle meydana gelmiş, onlar yedi gün sonra ateşten salimen çıkmışlardır. Sultan Murad Han, Muhammed'e ne gibi acayip haller gördün diye sordu. Bkz: EK-5

hükmetmekten geçer. Yani "ateşte yanmama ve "ateşi kontrol etme" motifi soy güden ocak olduğunu ispat etmede kullanılan meşruiyet ayaklarından birini oluşturmaktadır. Ateşte yanmama motifinin hem İslamiyet, hem de Hristiyanlık geleneğinde örnekleri bulunmaktadır. Ateşe girip yanmama yahut ateşin yakıcı, yok edici kabiliyetini kontrol altına alabilme durumu cereyan ediş tarzı ile çok farklı ve Şamanist bir mahiyet arz etmektedir.[813] Şamanistlerin inançlarına göre ateş her şeyi temizler, kötü ruhları kovar. Ateş ruhuna hitaben okunan şaman ilahilerinden anlaşıldığına göre aile ocağı ile ateş kültü birbirinden ayırt edilmez. Aynı zamanda ocak kültü atalar kültüne bağlıdır.[814] Şamanların ateşe hükmetme durumları yalnız Türkler arasında değil, Moğollarda da tespit edilmiştir. Moğol Şamanlarının ateşe olan bu ilgileri, 1258 Hûlagû'nun Bağdat'ı zaptından itibaren Rıfâîlik tarikatına da geçmiş, bu tarihten sonra şuraya buraya dağılan Rıfâî dervişleri, Şamanlardan öğrendikleri uygulamaları göstermeye başlamışlardır.[815]

Göçlerle Dersim bölgesine gelen bu uygulama bölgedeki kâdim zamanlardan beri yaşatılan ocak kültürüyle birleşerek değişen zaman ve zemine göre yeniden şekillenmiştir.[816]

Dersim'deki ocak örgütlenmesinin üç farklı dönem içinde oluştuğunu belirten Gezik'e göre 13. yüzyılda başlayıp 16. yüzyıl başlarına kadar süren üç yüzyıllık birinci dönemde; bölgedeki eski inançlar ile kendilerini peygamberin kuzeni Ali soyuna bağlayan Şiî dervişlerin getirdikleri tasavvuf kavramlarının kaynaşması gerçekleşmiştir.[817] 16.yüzyıl başlarından başlayıp 19. yüzyılın ortalarına kadar süren üç yüz küsur yıllık ikinci dönem ise bölgede yakın bir zamana kadar karşılaşılabilen seyit aileleri ve aşiretler arasında karmaşık pir-talip ilişkileri kurulmuş ve seyitler, Dersim'i merkez alarak çevredeki Kırmancıkı ve Kurmanci konuşan Alevi aşiretleri kalıtsal bir organizasyonla kendilerine bağlamayı bilmişlerdir. Son dönem olan üçüncü dönem ise 19. yüzyılın ortalarından başlayıp 1938'e kadar sürmüştür.[818]

---

[813]Ocak, *Alevi Bektaşi İnançlarının...,* s.167-168

[814] Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s.68

[815]Ocak, *Alevi Bektaşi İnançlarının...,*s. 167-168

[816] Yörede anlatılan söylenceler bu değişimi göstermektedir.

[817]Ocakların 13. yüzyılda Dersim'e taşınma süreci yaşadıkları aktarılmakla birlikte, ocakları bu bölgeye çeken asıl nedenin ise Aleviliğin Dersim'deki kadim kökleriyle birlikte ikrar bağlarıyla hitap ettikleri katmanların Dersim coğrafyasında yarı özerk olarak yaşamasıdır. Mehmet Gülmez, agm, s.792

[818]Erdal Gezik, "Munzur ve Düzgün'ün Sıroluşlarının Tarihsel Bir Analizi", *Munzur Dergisi*, Sayı 4, 2000, s. 1-10

Bu doğrultuda 16.ve 18. yüzyıl aralığında ele aldığımız Dersim coğrafyasında gerek ocak içi gerekse ocaklar arası hiyerarşide tıpkı aşiret yapılanmasındaki gibi bir örgütlenme mevcuttur. Küçük ocaklar büyüklerine bağlanarak tabi ocakları, büyükler de metbû ocakları oluşturmuşlardır. Ocaklar zamanla el ele vererek Sünnî devlet baskılarına karşı bir federasyon sistemi kurmuşlardır.[819]

Soy, keramet ve hizmet kaynaklı faktörlerin biri ya da birkaçının bir ulu kişide toplanmasıyla kurulan ocaklar çeşitli başlıklar altında gruplandırılmıştır. Bu bağlamda ocaklar işlevlerine ve iş bölümüne göre Mürşid Ocakları, Pir Ocakları, Rehber Ocakları, Düşkün Ocakları; örgütlenme/bağlılık durumuna göre Bağımsız Ocaklar, Hacı Bektaş Çelebilerine Bağlı Ocaklar şeklinde; Cem ibadetindeki uygulama farklılıklarına göre Erkânlı Ocaklar ve Pençeli Ocaklar" şeklinde; bölgesel isimlere göre de Dersim Ocakları şeklinde anılmışlardır.[820]

Erzincan, Malatya, Elazığ, Dersim, Erzurum yörelerinde bulunan ocaklar; Hacı Bektaş Veli'yi pir ve serçeşme kabul etmekle birlikte, Hacı Bektaş'ın postunda oturan ve onu temsil ettiğine inanılan Çelebilerden icazetname almaksızın taliplerinin hizmetlerini gördüklerinden bunlara bağımsız ocaklar denilmiştir. Buna sebep ulaşım ve iletişim olanaklarıyla birlikte Osmanlı-Safevi devletleri arasındaki mücadeleyle de alakalıdır. Osmanlı'nın Bektaşi Dergâhları ile Kızılbaş Alevi Ocakları'na yönelik farklı bakışından dolayı Kızılbaş Alevi Ocakları ve onlara bağlı kitleler, Bektaşi Dergâhlarından farklı olarak içlerine kapanmışlar, sosyo-ekonomik gereksinimlerini karşılayabilecek bir düzeni bu yüzyılın başına kadar sürdürmüşlerdir.[821]

Ocaklar arasındaki Mürşid, Pir ve Rehber Ocakları hiyerarşinin oluşması bazı ocakların eski oluşuyla, bazı ocakların nüfuzlu ve nüfuz bölgeleriyle taliplerinin fazla oluşuyla, bazı ocakların inanç sistemi içerisinde kutsal kabul edilen şecere, icazetnâme, inançla ilgili çeşitli yazma eserler, ocak aancağı (alem), erkân ağacı, şahın pabucu ve on bir kollu çıralık (şamdan) gibi bazı emanetlere sahip oluşlarıyla birlikte özellikle 16. yüzyıldan itibaren Kızılbaş zümrelerin zaman zaman merkezi idare ile yaşadıkları sürüşme neticesinde yapılan göçler ve sürgünler yoluyla yeni yerlere giderek buralarda farklı adlarla yeni ocaklar teşekkül etmeleriyle ilgilidir.

---

[819]Birdoğan, *age,* s. 188-189

[820] Ali Yaman, " Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan*," Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* / 2011 / 60, ss. 43-64, s. 55

[821]Ali Yaman, "Anadolu Aleviliği'nde Ocak Sistemi ve Dedelik Kurumu", 23-28 Ekim 2000 tarihinde Ürgüp'te ERVAK tarafından düzenlenen Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi'nde sunulan bildiri. (Erşim:03.03.2018/23:53),http://aleviocaklari.de/wp-content/uploads/2014/05/Anadolu Alevili%C4%9Finde-Ocak-Sistemi-ve-Dedelik-Kurumu.pdf

Zira Yavuz Selim sonrası Osmanlı yönetimi Kızılbaşlığı suç sayıp yasakladığı için, mezhep ve isim değiştirenler olmuştur. [822]

Ocaklar arası hiyerarşinin oluşmasında önemli olan şecere geleneğine göre soylarını On İki İmam'a bağlama önemlidir. Bu bağlamayı da yaş olarak en büyük imama dayandırma ocaklar arasındaki hiyerarşide önemli bir olgudur.[823] Bu olguya göre Dersim ocaklarından Ağuiçen ve Delil Bircan, İmam Zeynel Abidin'e;[824] Baba Mansur, İmam Muhammed Bakır'a; Şeyh Çoban, İmam Musa Kâzım'a;[825] Derviş Cemal, Hz. Muhammed'in 16. torunu Musa Sani'ye;[826] Sarı Saltık, Zeynel Abidin'in oğlu Muhammed Bakır'dan değil de onun diğer bir oğluna [827] soylarını dayandırmışlardır. Bu da bölgede ocaklar arasındaki hiyerarşik yapının oluşmasında etkili olmuştur. Soyun On İki İmamlardan birine dayandırılması, ocakların ellerinde bulunduğunu belirttikleri şecerelere göredir. Ocaklar nüfuzlarını artırabilmek için şecere ve berat belgeleri düzenleyerek bölgedeki aşiretleri kendilerine bağlamaya çalışmışlardır. [828] Çünkü seyyid olma iddiası kişiye toplum içinde ayrıcalıklı bir durum sağlamaktadır. Böylelikle seyyidlik yani ocakzâdelik güçlüyü daha da güçlü kılabilmektedir. Zira sadece bir aşirete liderlik yapan aşiret reisinin aksine, bazen birkaç aşirete dedelik veya dini önderlik yapan seyyidin etkisi aşiret ağasına göre daha fazladır.[829]

Buna göre temel anlamda Batı Dersim merkezli ocakların adlandırması olan ve soyunu İmam Zeynel Abidin'e dayandıran Ağuiçen, Mürşid Ocağı'dır. Seyyid Ebu'l-Vefâ′nın torunu olan Ağuiçen, "Pîr-i Pîrân" olarak anılan Seyyid Lokman Perende'nin torunudur. Ocağın merkezi Hozat′ın Bargini Köyü'ndedir. 13. yüzyılın sonlarında Saltuklular Çemişgezek'de Melkişan Beyliği'ni kurunca, Seyyit Temiz'in oğulları Köse Seyyit, Mir Seyyit ve Mençek Seyyit de Dersim'e göçüp, Ulukale

[822] Bülent Akın, "Alevi Ocakları İle İlgili Tespit Edilebilen En Eski Tarihli Belge: Ağuiçen Ocağı Şeceresi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* / 2014 / 70, s.16; Saltık, "Tunceli'de Alevi Ocakları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2009 / 52, s.147
[823] Rüya Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler,* Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 130
[824] Sabır Güler, "Dersimli Alevi Geleneğinde Bir Tarihsel Olarak: Ağuçan", *Alevi Ocak ve Örgütlenmesi*, (haz) Erdal Gezik, Mezut Özcan, Kalan Yayınları, Ankara, 2013, s.90; Erdoğan Yalgın, "Şıx Dilo Belincan", *Alevi Ocak ve Örgütlenmesi,* (haz) Erdal Gezik, Mezut Özcan, Kalan Yayınları, Ankara, 2013, s.432
[825] Saltık, "Tunceli'de Alevi Ocakları", s.149, 171
[826] Hasan Hayri Şanlı, "Derviş Cemal Ocağı", *Alevi Ocak ve Örgütlenmesi*, haz: Erdal Gezik, Mezut Özcan, Kalan Yayınları, Ankara, 2013, s. 238
[827] Yalçın Çamak, "Tunceli- Dersim'de Sarı Saltık Kültü ve Ocağı", *Alevi Ocak ve Örgütlenmesi*, (haz) Erdal Gezik, Mezut Özcan, Kalan Yayınları, Ankara, 2013, s. 363
[828]Sadullah Gülten, "Baba Mansur'dan Şeyh Harun'a: Bir Alevî Ocağının Tarihsel Kökenine Dair Bazı Gözlemler",*Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* / 2012 / 63, s. 140
[829] Kılıç, *age*, s.134; Ali Kemali, s.210

köyüne yerleşmişlerdir. Köse Seyyit ve Mir Seyyit, köyün kuzeyinde bulunan Karpan dağındaki Kozuk yaylasında yaylada iken vefat etmişlerdir. Daha sonra Seyyit Mençek Hozat'ın Bargını köyüne yerleşmiştir. [830] Ağuçan Ocağı'nın oluşumunda ve kurumsallaşmasında Safevi etkisinin boyutunu sorgulayan Güler, Malatya, Sivas, Elazığ, Adıyaman ve Amasya gibi Dersim'in batısına yayılan Ağuçan mensuplarının göçlerini 16. ve 17. yüzyıldaki Sultan I. Selim ve Sultan IV. Murad'ın politikalarından kaynaklandığını ifade etmektedir.[831]

Doğu Dersim bölgesinin Mürşid Ocağı ise soyunu Zeynel Abidin'in oğlu İmam Bakır'a bağlayan Baba Mansur Ocağı'dır.[832] Anadolu'nun eski ocaklarından biri olarak kabul edilen Kureyşan Ocağı ise pir ocağı olarak bilinmektedir.[833]

Geleneğe göre Hacı Bektaş Veli, Seyid Mahmud Hayranî, Baba Kureyş, Baba Mansur çağdaş olup bunlardan Seyid Mahmud Hayranî, Baba Kureyş, Baba Mansur aynı bölgede faaliyet göstermiş kişilerdir. Bu kişiler 12 Türk aşireti ile Horasan'dan Erzincan'ın Bağın bölgesine ve Mazgird'in Muhundu civarına yerleşmişlerdir. Burada kendi isimleriyle anılan Seyid Mahmud Hayranî, Kureyşan ve Baba Mansur isimli ocakları kurmuşlardır. Bahsedilen üç ocak arasında mürşit ve pir ocağı ilişkisi vardır. Seyid Mahmud Hayranî mürşid ocağı iken Baba Mansur ve Kureyşan ocakları ise pir ocaklarıdır. Seyid Mahmud Hayranî'nin tarihi kişiliği oldukça karışık olmakla birlikte, Anadolu'ya geldikten sonra bir müddet Dersim bölgesinde kaldığı ve daha sonra Konya'ya bağlı Akşehir'e yerleştiği rivayet edilmektedir.[834]

Dersim'deki önemli ocaklardan biri de Derviş Gevr Ocağı'dır. Ocağın, Horasan'dan geldiği ifade edilmekle birlikte esas olarak nereden geldiğinin tam olarak bilinmediği de belirtilmektedir. Ancak, eski adı "Hısn-ı Mansur" olan Adıyaman ve Bingöl üzerinden gelindiği ve buralara yayıldığının şecereden anlaşıldığı ve Dervişgevrli tüm yaşlıların Adıyaman, Bingöl ve Bağin dışında, Dersim'deki ilk yerleşim yerinin Hıran, Çarsancak ve Bağin yöresine giden geçişlerin tam kavşağında olan Kupik olduğunu söyledikleri belirtilmiştir. Buradan Devreşan'a, Devreşen'dan bir kısmının Varto'ya, bir kısmının da Tırkel'e yerleştiklerinin anlaşıldığını aktaran Deniz, Dervişgevr'in soyunu da eski İran

[830] Saltık, "Tunceli'de Alevi Ocakları", s. 146
[831]Güler, *age*, s. 83-86,89, 94
[832] Saltık, "Tunceli Alevi Ocakları", s.149
[833] Fevzi Rençber, "Adıyaman Yöresi Alevi Ocakları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, sayı: 35, s.165
[834] Gülten, agm, s. 145

ülkesinden Bahram Gavr ile irtibatlandırmaktadır.[835] Diğer taraftan ise soyla alakalı olarak dedelerin elindeki şecereye istinaden İmam Hüseyin Kâzım'dan geldikleri ispat edildiği dile getirilen Derviş Gevr Ocağı'nın Alevîler tarafından pir ocağı olarak bilindiği ifade edilmiştir.[836]

Derviş Gevr'in Mahmudü'l-Kebir olduğu ve künyesinin "Deviş Beyaz" olduğu belirtilen, Birdoğan ve Fırat'ın kitaplarında yer alan adı geçen şecere tartışmalara yol açmıştır. Süleyman Yaşar tarafından Latin Alfabesine çevrilen ve bizde de fotokopiyle çoğaltılan nüshalarından biri bulunan şecerenin eksiklerle ve yanlışlarla dolu olduğunu ifade eden Demir, fotokopilendirme ve numaralandırma sırasında meydana gelen yanlışlıktan dolayı üzerlerine Sultan I. Mahmud ve Sultan III. Ahmed'in tuğrası bulunan iki ayrı şecerenin tek bir şecere gibi anlaşıldığı, dolayısıyla, mevcut olan iki şecerenin doğru değerlendirilebilmesi ve Mahmudü'l-Kebir'in gerçek kimliğinin ortaya çıkarılabilmesi için, Fırat'ın bahsettiği Varto'nun Şorik köyünde bulunan şecere ile Mazgird'in Şöbek köyünde bulunan şecerenin görülmesinin şart olduğunu belirtmiştir.[837]

Pertek-Hozat'ın Zeve Köyü'nde bulunan ve ocaklar içerisinde pir ocağı olarak kabul edilen Üryan Hızır Ocağı, Hubyar'ın mürşit ocağıdır.[838]

---

[835] Deniz, "Derviş Gewr Ocağı/Aşireti", s, 265

[836] Rençber, agm, s.167

[837] İki araştırmacının kullandığı ve üzerinde Ankara İkinci Noteri'nin mührü bulunan bu fotokopilerin bir nüshası da bizim elimizde mevcuttur. Orijinallerinin nerede olduğunu bilemediğimiz bu şecerelerin aslı, iki ayrı rulo şeklindedir. Fakat elimizdeki şecere fotokopileri A3 boyutunda toplam 19 sayfadır. Bu fotokopilere sonradan 1'den 19'a kadar numara verilmiştir. Öncelikle belirtmek isterim ki, sonradan verilmiş olduğunu düşündüğümüz bu numaralandırılma sırasında bir karışıklık meydana gelmiştir. Fotokopi sayfalarına göre, 1. sayfada I. Mahmud'un (1730-1754) tuğrası bulunan şecere, 11. sayfa da ise 3. Ahmet'in (1703-1730) tuğrası bulunan şecere vardır. I. Mahmud'un tuğrasını taşıyan şecere aslında 5 sayfadır. 5. sayfadan sonra gelen 5 sayfa, 3. Ahmet'in tuğrasını taşıyan şecerenin sonuna eklenmesi gerekir. Adı geçen araştırmacılar, bu karışıklığı anlayamadığı gibi, bu iki ayrı şecereyi tek bir şecere gibi düşünerek değerlendirmiştir. Ayrıca bu eserlerde verilen şecerelerin tercümelerinde hatalar olduğu gibi bazı yerler tercüme edilmeden geçilmiştir. Mehmet Şerif Fırat'ın ve Nejat Birdoğan'ın bahsettiği -ki eserlerinde şecere çevirisine ya da şecerelerin fotokopilerine yer vermemişlerdir, şecereler arasında benzerlikler vardır. Adı geçen araştırmacılar, bazı istisnalar hariç, elimizdeki şecereler ile aynı olduğunu düşündüğümüz bu şecerelerin Anadolu'da hakkında belge bulunan en eski ocaklardan birisi olan Kureyşan ocağına ait olduğunu yazarlar. Fakat bizim kullandığımız belgelerde bu konu ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla, elimizde mevcut olan iki şecerenin doğru değerlendirilebilmesi ve Mahmudü'l-Kebir'in gerçek kimliğinin ortaya çıkarılabilmesi için, Mehmet Şerif Fırat'ın bahsettiği Varto'nun Şarik köyünde bulunan şecere ile Mazgird'in Şöbek köyünde bulunan şecerenin görülmesi şarttır. Alparslan Demir, "İki Şecere Üzerine Birkaç Söz: Şeyh Mahmudü'l-Kebir ya da Derviş Beyaz Kimdir?", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi, sayı 25, 2003, s.135, 142
http://www.academia.edu/26643515/Kuray%C5%9Fan_Oca%C4%9F%C4%B1na_Ait_%C4%B0ki_%C5%9Eecere_%C3%9Czerine_Birka%C3%A7_S%C3%B6z (Erşim Tarihi:04.03.2018/-01:02)

[838] Rençber, agm, s. 166

Alevîliğin en eski ocaklarından kabul edilen Dersim'deki Derviş Cemâl Ocağı, Hacı Bektaş Veli'ye bağlı bir ocaktır. Hz. Muhammed'in 16. torunu Musa Sani'nin oğlu olduğu belirtilen Seyyid/Derviş Cemal Ocağı talipleri genellikle Türkmen Alevîlerdir. Seyyid Derviş Cemal Ocağı'na ismini veren Derviş Cemal'in soyundan olan Seyyid İsmail Ertuğrul'un torunları, 1511 yılındaki Şah Kulu ayaklanmasına katılmışlardır. Bu isyana katılan Türkmenlerden İran'a gidenler arasında bulunan Derviş Cemal'in torunları da bu tarihte Dersim'de kalmışlardır.[839] Derviş Cemal'in büyük dedesi Seyid Cemal Sultan'ın evlatlarından yalnız Asil Doğan'dan gelenler Dersim'e gelmişlerdir ve ocağa adını veren de Seyyit İsmail Ertuğrul'un oğlu Derviş Cemal'dir. [840] 16. yüzyılda Melkişanlı Saltukluların hâkimiyetinde olan Dersim'de Seyyit İsmail Ertuğrul'un torunları önce Sağman yöresine yerleşmişlerdir. Bir bölümü Hozat'ın Zankirek köyüne, bir bölümü yine Hozat'ın Akpınar köyüne yerleşen Derviş Cemallıların bir bölümü de 1600'lerin başlarında Hozat'ın Dervişcemal köyünü kurmuşlardır. Sarı Saltık'ı ve Sarı Saltıklıları mürşit bilen Derviş Cemal evlatları, Şeyh Hasanlı aşiretlerinden Karabalılar, Ferhatlar ve Koç Uşağı aşiretlerine dedelik yapmışlardır.[841]

17. yüzyıla gelindiğinde Saltuklu soyundan olan Melkişoğulları ya da Pir Hüseyinoğularının beylikleri ve toprakları Köprüler döneminde ellerinden alınmış ve Saltuklular batıya sürülmüşlerdir. Dersim'de kalan Saltuklar ise beylik ve toprak istemeyip, Sağman'dan ayrılarak dedesi Sarı Saltuk'un köyü Ağveren'e yerleşen Keyhüsrev oğlu Seyit Kasım'dan çoğalmışlardır. Yaklaşık 1580 yılında Hozat'ın kuzeyindeki Ağveren köyüne yerleşen Seyid Kasım, büyük dedesi gibi, Sarı Saltuk Ocağı olarak Dersim'de "Dedelik" yapmıştır. Sarı Saltık, Şeyh Çoban Dede'nin Mürşididir.[842] Dersim'deki önemli ocaklardan olan Sarı Saltık Ocağı üzerine yapılan araştırmada Sarı Saltık Ocağı'nın kökenini tarihi bir süreklilik içinde takip etmenin mümkün olmadığı belirtilerek, bu iddialara ve Sarı Saltık kültünün ve ocağının oluşumunun 16. yüzyılla irtibatlandırılmasına da ihtiyatla yaklaşılmaktadır.[843]

İmam Zeynel Abidin'in oğlu Seyyid Zeyd kolundan gelen ve 1400'lerin sonları ile 1500'lerin başlarında yaşamış olduğu belirtilen Delil Bircan'ın Ocağı da

[839] Saltık, "Tunceli'de Alevi Ocakları", s. 156-157
[840] Şanlı, agm, s.242
[841] Saltık, "Tunceli'de Alevi Ocakları", s. 156-157
[842] Saltık, "Tunceli'de Alevi Ocakları", s.167, 171
[843] Yalçın Çakmak, *Tunceli-Hozat Bölgesinde Sarı Saltık Ocağı ve Bektaşilik (Tarih-İnanç ve Doktrin-Ritüel)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, s. 84, 107, ; Çakmak, agm, s. 372, 378

Pertek ilçesindedir.[844] Pilvenk aşireti ve mensupları başta olmak üzere, Dersim ve çevresinde aşiretin bileşkesi olan ocak, yöre lisanıyla " Şıx Delil-i Berxêcan Ocağı" adıyla bilinmektedir. Alâeddin Keykubad döneminde onaylatılmış, 1671 yılında Sağman kadısına da gösterilmiş olduğunun belirtildiği şecereye göre Şıh, Bağdat'ta eğitim almış, Ebu'l Vefa okulunda şeyhlik mertebesine yükselip mezun olmuştur. Yine şecereye göre tarikat/yol silsilesinin İmaduddin Süleymandan başlayarak Ebu'l Vefa üzerinden Zeyd ve Hz. Ali'ye dayandığı ifade edilmektedir.[845]

Miladî 1110 yılında Horasan'dan gelip, Elazığ'ın Palu İlçesi'nin Seydili köyüne yerleşen Seyit Sabun Ocağı mensupları ise 1780 yılında Palu'ya yerleşen Nakşibendi şeyhi Şeyh Ali ve yandaşlarının baskıları sonucu Seydili köyünü terk etmek zorunda kalmıştır. Bir bölümü daha yukarıdaki dağlık köylere yerleşirlerken, bir bölümü de Mazgird ve Pertek ilçesinin köylerine göç etmişlerdir. Ocak Merkezi, Palu'nun Tatar köyüdür. Seyyid Seyfettin'e verilen ve II. Mahmud tarafından onaylanan bir şecereden bu ocağın soyu da İmam Bakır soyundan gelmektedir. Seyyid Sabun Ocağı, bir Rehber ocağıdır. [846]

Dersim'de bulunan ocaklardan Koca Haydar (Pir Sultan) Ocağı olarak bilinen ocağı en genç ocaklar arasında gösteren Birdoğan, kendisine çok bağlı ve bu yüzden Pir Sultan Abdal adındaki bir başka ozanla deyişleri karışmış olduğunu belirttiği Pir Sultan, Yıldızeli'nin Banaz köyünde ocak açmıştır. Pir Sultan Abdal'ın bu erenin müridi olduğunu ve Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinden anlaşıldığı üzere de bu büyük erene kendi köy çevresi ve Tokat'ın bir kesiminin bağı olduğunu ifade etmiştir.[847] Pir Sultan Abdal Ocağı'nın Dersim'le ilişkisini ve ocağın bu bölgedeki uzantısının sebeplerini ikinci bölümde açıklamıştık.[848]

Şeyh Ahmet Dede Ocağı'nın kurucusu Şeyh Ahmet, Horasan erenlerinden olup, Alâaeddin Keykubad'ın ablası Gevher Hatun'la evlenmiştir. Alâaeddin Keykubad ağabeyi İzzeddin ile girdiği taht kavgasında yenik düşünce, bu bölgedeki Minşar kalesinde zindana atılmıştır. Keykubad'a burada yedi yıl boyunca ablası ve eniştesi Seyyid Ahmet bakmışlardır. Keykubad tahta geçtikten sonra, ablasının kayın biraderi Seyyid Hasan'ı (Şeyh Hasan) yanına alıp komutan yapmıştır. Daha sonra Eseddin Ayaz, Çavlı ve Şeyh Hasan'ı doğuya gönderip, Fırat havzasını ele

[844] Saltık, "Tunceli'de Alevi Ocakları", s.151
[845] Yalgın, agm, s. 424, 431-432
[846] Saltık, "Tunceli'de Alevi Ocakları", s.175
[847] Birdoğan, *age*, s. 193
[848] Bkz, s. 117

geçirmiştir. Arapgir'in alınmasında başarılar gösteren Şeyh Hasan'a Arapgir'in geliri verilmiş ve Şeyh Hasan, Arapgir'in Onar köyüne yerleşmiştir. Şeyh Hasan ve ağabeyi Şeyh Ahmet, Bayat Boyu Türkmenlerine Pirlik yapmışlardır. Şeyh Hasan'ın ve ağabeyi Şeyh Ahmet'in soyundan bir kol Dersim'e göç etmiştir. [849]

Dersim'de ayrıca yazılı tarih ya da şecere metoduyla soy süren ocaklardan farklı olarak "kutsal mekân oluşumu yöntemiyle nesilden nesile doğal bir soy şeceresi" süreci metodu izleyen Kalmem Sır Ocağı [850] bulunmaktadır. Yöredeki söylenceye göre Kalmamsır, Şeyh Hasan adında hizmetçisini, kızı Kıncosür ile evlendirmiş. Kalmemsır ile damadı Şeyh Hasan servet sahibi olup, hayvanları çoğalıp, muhite sığmaz olunca Şeyh Hasan Ovacık kazasının Lertik mıntıkasına gitmiştir. Kalmemsır'dan gelenlere Dersimliler denilmiştir.[851] Bu söylenceyle Dersim aşiretlerinin ortaya çıkışının temelinde olduğu söylenen bu ocağın evladı olan her aşiretin yerleşik bölgesinde ilk yapılan ev, bölgedeki söylenişiyle "Khalmem" evi olarak kutsanmıştır. Khalmem Sırr evi, soyun delili olarak kutsal bağlarla kesintisiz günümüze kadar gelmiştir. Kalmem Sırr soyunun çoğalıp, yerleşim alanlarının genişlemesi üzerine her bölgede Kalmem Sırr evinin inşaası ve denetimi gerekli görülmüştür. Buna göre Sırr'ın oğlu Kalmem'ın evlatları; Areliler (Khal-Ferat), Şıxmamedliler (Sa-Memed), Haydaranlılar (Heyder), Alanlılar (Ali), Demenanlılar (Demen), Karsanlılar (Karsen), Lolanlılar (La-Oli) olarak yedi kardeşten, yedi aşiret doğmuş ve bunlar farklı bölgelerde yaptıkları evlerle ocaklarının devamını sağlamışlardır.[852]

Kalmem Sırr Ocağı'nın evlatlarının yerleşim yerleri ise Areliler, Küçük Munzur Dağı eteğinde; Şıxmemedanlılar, Xarige bölgesinde; [853] Haydaranlar, Dersim'in en sarp yeri olan Kutu Deresi ve Zel Dağı çevresinde yerleşmiş olup, ilk Kalmem evi de Düzgün Baba Dağı eteğinden kesilip getirilen ana direkle inşa

[849] Saltık, "Tunceli'de Alevi Ocakları", s.176
[850] Ocağın adına Kalmam Sır, Kalmem Sır, Kalman Sır olarak rastlanılmaktadır.
[851]Ali Kemalî, *age*, s.202; Kaya, *Dersim Tarihi*, s.134 Söylencelerde Kalmem Sır ile Şeyh Hasan'ın konumu yer değiştirmektedir. Bize anlatılan da Kalmam Sır'ın yerleşik, Şeyh Hasan'ın bölgeye sonradan geldiği yönündedir.
[852]Mehmet Gülmez, "Alevilikte Kutsal Mekân Oluşumu", *Geçmişten Günümüze Alevilik, I. Uluslararası Sempozyumu,* Cilt:1, (ed) Mehmet Yazıcı, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014, s (780-800), s.782,783, 786
[853]Doluca Köyü "Tunceli" Yukarı–Aşağı Doluca Köyü (Harik) Yukarı–Aşağı Doluca Köyü Yukarıdoluca ve Aşağıdoluca, Tunceli'nin Nazımiye ilçesine bağlı bir köydür. Köyün eski ismi Aşağı Harik (Xarige Bineni) Yukarı Harik (Xarige Sereni) olarak bilinir. Xarige Dersim dilinde hastalık rahatsızlık benzeri bir anlama gelir. http://www.anadolucografyasi.com/tag/dersim/page/2 [10.02.2018/19.01)

edilmiş ziyarettir. Haydaran mıntıkasındaki ilk ev Tevnasi'dedir.[854] Alanlılar, ilk olarak Kuyluca mıntıkasında, ardından Kortu Köyü'nde; Demenanlılar ise ilk olarak Ağdat Köyünde ev/ocak inşa etmişlerdir. Ardından Pertek, Çarsancak ve Karakoçan'a kadar dağılmışlardır. Ağdat Köyü daha sonra Yusufanlıların mıntıkası olmuştur. Demenanlılar üzerinde kutsî ağırlığı olan ev ise Areki'dedir.[855] Karsanlılar, Küçük Munzur denilen Dağı'n kuzeyinde kalan Hakis köyündedir. Lolanlıların ilk yerleşim yeri Nazımiye ilçesinin bitişik güneyi ve Hamik Dağı eteklerindedir. Zamanla Zel Dağı eteklerine yayılan Lolanlılar, daha sonra Buyer Ana Dağı'nın[856] doğusundaki Cennet mıntıkasının Harşiya Lolu köyünü mesken tutmuşlardır. Oradan Erzincan-Erzurum hattı olan Sansa Deresi ve Aşkale mıntıkasına yayılan Lolanların önemli bir kısmı da Varto'da yerleşik olmuşlardır. Kalmem Sırr Ocağı, Kureyşan Ocağı'na bağlı talip ocaklarındandır.[857]

"El ele, el Hakka Sistemi" olarak adlandırılan ocaklar arasındaki bu hiyerarşi bir otokontrol sistemine dayanmaktadır. "İkrar" olgusu üzerine bina edilen otokontrol sistemine göre her ocağın bir mürşidi yani bağlı olduğu ocağı bulunmakta, her ocakzâde aynı zamanda bağlı olduğu ocak nezdinde talip olmaktadır. Başka bir deyişle her ocak mensubunun da bağlı olduğu bir başka ocakzâde bulunmaktadır. Bir Şeyh Hasan Ocağı dedesi ocaklar arasındaki ilişkiyi ve hiyerarşi şu şekilde açıklamıştır;

"…Esas yol uludur. Dede ile talibin arasındaki fark et ile tırnak gibidir. Biri ikrardır, biri imandır. Gözcü talip, pirini ateşten geri alır. O onu var eder, o onu var eder. Şimdi ikrar nerede iman oradadır. İman nerede ikrar oradadır. Bu doğrultuda "Sarı Saltık'ın mürşidi Ağuiçen'dir. Sarı Saltık da Derviş Cemal'in mürşididir. Yani birbirine bağlıdırlar. Hacı Kureyş'in mürşidi Baba Mansur'dur. Baba Mansurluların mürşidi de Ulu Şeyh Ahmed Dede evladıdır. Yani "El ele, el Hakka" birbirine bağlıdırlar."

Yine Elazığ Sün Köyü'nden bir Ağuiçen Ocağı mensubu da Dede Ocakların birbirlerine bağlı olmasını şu şekilde açıklamıştır: "Derviş Cemaller Kureyşan'a, Kureyşanlılar Baba Mansurlara, Baba Mansurlular Seyyit Sabun'a; Seyit Sabunlular Şıh Ahmet Dede'ye; Şıh Ahmet Dedeler de Ağuiçene bağlıdırlar. Koca Seyyidin

[854] Tevnasi denilen yerin günümüzdeki adı Alacık Köyüdür.
[855]Tunceli Merkez Sütlüce'ye bağlı Gökçek Köyünde bir mahalledir.
https://www.nereyebagli.com/koclu%20areki-mahallesi-nerede/
[856]Mehmet Gülmez, İbrahim Karakaya'nın Çıla Gazetesinde adı geçen makalesine karşılık olarak yorumlar kısmında yazdığına göre Buyer Baba Dağı olarak bilinen bu dağın aslında Buyere şeklinde söylediği için ana anlamına gelip, dişil evliya özelliği taşıdığını ifade etmektedir.
İbrahim Karakaya, "paga khalik: bir dersim yaşar dersim içinde…"http://www.cilagazete.com/paga-khalik-bir-dersim-yasar-dersim-icinde/.html (Erişim:10.02.2018)
[857] Gülmez, agm, s.787, 789-791

elinde olan ocaklar, Kara Donlu Can Baba bizim müridimizdir. Koca Leşker de bizim müridimiz..."[858]

Ocaklar arasındaki mürşid, pir, rehber hiyerarşisi, ocakların kendi içlerindeki örgütlenmede de bulunmaktadır. Ocaklardaki bu makamların Gölpınarlı'nın aktardığı Kızılbaşlık derecelerindeki basamaklar gibi olduğu anlaşılmaktadır. Halifelik hariç yukarıdan aşağıya doğru Mürşid, Pir, Rehber ve Talip şeklinde örgütlenen ocaklarda Mürşid, Pir, Rehber ırsîyetle intikal eden makamlarken, Musahip; evlilik çağında seçilen arkadaştır ve olmazsa olmaz bir makamdır. Talip, inancın üyesi olduğunu bu makamları temsil eden kişilerce ve onların yoluna bağlılığıyla kanıtlar. Bunun sınanması ise kendi iradesiyle seçtiği ve yaşam boyu bağlı kalacağı musahibi aracılığıyla gerçekleştirilir. Hakikat yolunda en önemli sınav burada verildiği için musahiplik Karar Kardeşliği, Ahiret Kardeşliği veya Yol Kardeşliği olarak da adlandırılır. Musahiplik uygulaması, ocak merkezli Alevileri, Bektaşi örgütlenmesinden ayıran önemli bir özelliktir.[859]

Ocak merkezli Aleviler söylemde 'dört kapı-kırk makam' öğretisini benimserler; fakat Alevi olmanın kalıtsal oluşundan ve makamlar arası eşitlik anlayışını benimsediklerinden dolayı uygulamada önemli farklılıklar gösterir. Ocaklara bağlı Aleviler 'dört kapı-kırk makam' öğretisine dayanan şartlar yerine dört ikrar[860] bağı; rehber, pir, mürşid, musahip olarak kabul etmektedirler. İkrar; Mürşid-Pir-Talip ilişkileri, Musahip-Kivre ilişkileri, eşlerin birbirlerine verdikleri Hak nikâhı, sadakat sözü ve Hak yoluna bağlılığın adıdır.[861]

"Şah Safi Süreği" olarak da adlandırılan Kızılbaş erkânında Bektâşî erkânının büyük tesiri olmakla birlikte bu mezhep Bektâşîlik ile karıştırılmamalıdır. Zira Gölpınarlı'nın ifadesiyle Bektâşîlik, bir tarikattır ve her isteyen bu tarikat girebilir, lakin Kızılbaşlığa giremez. Kızılbaş, erkek olsun, kadın olsun, mutlaka Kızılbaş soyundan gelir.[862] Ayrıca baba, ata hangi ocağın talibiyse oğul da o ocağın talibidir. Başka bir ocağa bağlanamaz.[863]

---

[858] A.Yaman, "Alevilikte Ocak Kavramı", s.56; A.Yaman, "Anadolu Aleviliği'nde Ocak Sistemi ve Dedelik Kurumu",http://aleviocaklari.de/wp-content/uploads/2014/05/Anadolu-Alevili%C4%9Finde-Ocak-Sistemi-ve-Dedelik-Kurumu.pdf

[859]Erdal Gezik, Mesut Özcan, *Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri,* Kalan Yayınları, Anakara, 2013, s.20

[860] İkrar vermek/İkrar almak: Tarikata girdiğine dair verilen söz yerinde kullanılan tabirdir. Tarikata girerken mürşid olarak görülen şeyhe tarikat, erkân ve adabına riayet edeceğine dair söz verildiği için bu tabir meydana gelmiştir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri-II*, s. 48;

[861] Gülmez, agm, s. 792

[862] Gölpınarlı, "Kızılbaş", s.791

[863] Türkdoğan, *Alevi- Bektaşi Kimliği*, s.396

Buna göre her Alevi seyyid veya aşiret kökenli olsun fark etmez bir talip olarak doğar ve inancının gereklerini getirmesi için üç ikrar bağı; rehber, pir, mürşid ana babadan kalır. Dördüncü bağ olan muhasiplik ise kendi seçimiyle belirlenir. Talip açısından pir inancın merkezidir. Yalnızca o talibi sorgulamak veya af etmek hakkına sahiptir. Pir yılda bir yaptığı ziyaretle bu görevini yerine getirir.[864]

Belli başlı ibâdet ve erkânlar ise şunlardır: Muharrem ayında İmâm Hüseyn matemini anmak için 12 gün oruç tutarlar. Mutassıpları bu sırada, Bektâşîler gibi su içmezler, et yemezler ve hayvânî gıdaları ağızlarına almazlar. Kışın şubat ayında da üç gün Hızır orucu tutarlar. Hızır, Kızlbaşlarca 'Ali 'nin bir görünüşüdür. Kızılbaşlarda ibâdet zamanı kış aylarıdır. Çift ve harman zamanları geçince dedeler, taliplerin dinî âyinlerini yapmak için köy-köy gezmeğe başlarlar. Dede hangi köye gelirse o köyde bir yer döşenir ve orada Cuma geceleri âyîn-i cem (görgü âyîni) başlar. Bu âyîn, Kızılbaşların Mi'râc hikâyesini temsilden ibarettir. Görgü âyîni yahut âyîn-ı cem yapılacağı gece, köyün dışında ve evin bulunduğu mahallenin civarında, dış gözcüler bulunur. İçeride, kapı dibinde de iç gözcüsü vazife görür.[865]

Ali Kemali'nin aktarımıyla Kızılbaş Müslüman olan Dersim, Cafer-i Sadık'ın içtihadını tanımaktadır. Bu içtihada göre göze çarpan merasimler de şunlardır: Muharrem'de Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için 12 gün oruç tutmak, 12 İmama "Ehl-i Beyt Hanedanına" tapmak ve kışın Hz. Muhammed için üç gün oruç tutmaktır.[866]

[864]*Cafer-i Sadık Buyruğu*, s. 127-137
[865] Gölpınarlı, "Kızılbaş", s.792
[866] Uluğ, *age*, s.32

III- DERSİM'DE SOSYAL YAPI

A-Aşiret ve Ocak Yapılanmasının Dersim'de Sosyal Yapının Oluşumuna Tesirleri

16. yüzyılın Doğu Anadolu'daki hikâyesinin başlangıcını bilinç akışını durağan olarak bünyesinde taşıyan Osmanlı toplumundaki 'uc'ların, Safeviler'in eylem biçimiyle akışkan hale gelmesi oluşturmaktadır.[867]

Osmanlı Devleti'nin doğu ucunda "çevrenin merkezi" konumunda olan Dersim bölgesinde, 16. yüzyıldan itibaren tarihin sayfaları içinde yer almaya başlayan Osmanlı ve Safevi iktidarının politikaları ve bu politikalara karşı reâyâ tarafından gösterilen refleksler; 17. yüzyılın başlarındaki Celalli isyanlarının doğurduğu kaos, 17. yüzyılın sonunda başlayıp, 18. yüzyılda da devam eden zorunlu iskân siyasetiyle birleşip, kırsal alanın kendine özgü dinamiğinde[868] doğal şeflerin; şeyhlerin, pirlerin, mürşidlerin, ağaların otoritesi altında özerk bir yapının [869] oluşmasına sebep olmuştur. Sözü edilen zaman aralığında meydana gelen gelişmelerin tetiklediği sosyal yapılanma ocak sistemi ile oldukça uyumlu çalışmış ve zaten bu yapılanma gereği teşekkül eden ocaklar ve onu temsil eden Pirler, Mürşidler oldukça üstünlük sahibi olup, güçlü konumda bulunmuşlardır.[870]

Dersim'de temelleri 16. yüzyıldan itibaren atılmaya başlayan ve günümüze kadar uzanan sosyal yapıda aşiret soy kimliğini ortaya koyarken, ocak ise aşiretin Kızılbaş/Alevi kimliğini belirlediğinden "Ocaklı olmak" aşiret statüsünün üzerinde yer almıştır. Dolayısıyla bir Kızılbaşın toplumdaki yerini bağlı olduğu aşiretten önce mensup olduğu ocak belirlemiştir.[871]

Ocakzâde denilen seyyidler-pirler etrafında oluşan ocaklar sosyal hiyerarşinin en üst noktasında bulunduklarından Seyyidlerin/Pirlerin sahip oldukları yetkiler ve yaptırım güçleri de doğal olarak sosyal düzeni sağlayan çok etkili bir güç olmuştur. Bu şekilde farklı bölgelerde yaşayan topluluklar, aynı gücün yani pirlerin sıkı

---

[867] Türkdoğan, *Doğu-Güneydoğu Kabile...*,s.210

[868] "Suraiya Faroqhi İle Türk Şehir Tarihi Üzerine," Haz: Coşkun Çakır- Ebubekir Ceylan-N. Bilge Özel- Faruk Deniz-Yunus Uğur, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* Cilt 3, Sayı 6 İstanbul 2005, s. 452 s.437-455

[869]N. Bilge Özel, "Andrê Raymond: Arap Şehir Tarihinde Bir Dönüm Noktası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* Cilt 3, Sayı 6 İstanbul 2005, s. 581

[870]Ali Yaman, "Anadolu Aleviliği'nde Ocaklık Sistemi ve Dedelik Kurumu", (Erişim: 03.03.2018) http://aleviocaklari.de/wpcontent/uploads/2014/05/Anadolu Alevili%C4%9Finde-Ocak-Sistemi-ve-Dedelik-Kurumu.pdf

[871]Türkdoğan, *Doğu ve Güneydoğu Kabile ve Aşiret Yapısı*, s.460

kontrolü altında yaşadıklarından ortak bir cemaat içerisinde sıkı bir disiplin altında, kaidelere ve müeyyidelere göre hareket etmişlerdir. [872]

1- Gelenek-Görenek ve Ortak Hafıza

Bu bağlamda Dersim'de sosyal yapının oluşmasında önemli yere sahip olan ocaklarla, bu ocaklara bağlı olan aşiretlerin dağılımına göre ocaklar manevi hâkimiyet ve ortak bir hafıza oluşturmuşlardır. Böylelikle bir disiplin altında gelenek ve göreneğin kuşaklar arası devamı sağlanmıştır. Çünkü irşad edici, aydınlatıcı bir kurum olarak "Ocak" şeklinde nitelendirilen bu teşkilatlı yapı Dersim bölgesinde olduğu kadar Dersim bölgesinden göçlerle ayrılan, Anadolu'nun birbirinden çok uzak bölgelerinde yaşayan Aleviler arasında da iletişimi sağlayan yegâne araç olmuştur. Böylelikle Dersim ocaklarının değişik bölgelerde yaşayan topluluklar üzerinde de farklı nüfuz alanları oluşmuştur. Bununla birlikte Pirler kendilerine bağlı bölgeler ve köyler dışındaki yerlerde faaliyette bulunmamışlardır. Bu durum Talipler için de geçerlidir. Baba hangi ocağın talibiyse ya da hangi ocaktan ise oğul da mutlaka o ocağın talibidir. Dolayısıyla her ocak belli nüfuz alanlarına sahiptir[873]

Bu açıklamalar doğrultusunda Dersim bölgesinde gerek araştırılan dönemde gerekse sonraki dönemlerde ocaklar yoluyla kuşaklar arası ortak hafıza oluşturulan bölgeler şöyledir:

1- Ağuiçenler: Hozat-Bargini,[874] Kemah, Elazığ, Erzincan-Kismikör köyü[875] ve Sivas bölgesi[876]
2- Baba Mansurlar: Üç büyük kabiledir. Bir kabilesi Magird-Muhundu'da,[877] İkincisi Erzincan'ın Kismikor, Erdene, Pülümür'ün Gersinot, Seyyitler, Kapiri ve Tahsini köyleri[878]
3- Derviş Gevrliler: Mazgird-Kupik ve Tırkel köyleri, Varto-Şorik, Harik, Tatan, Badan, Çorsan köylerinin bir kısmı, Erzurum-Şenkaya, Bingöl-Karlıova[879]

---

[872] Eröz, *Türkiye'de Alevilik- Bektaşilik,* s.106
[873] Yaman, "Alevilik'te Ocak Kavramı", s. 54- 60
[874] Saltık, *Tunceli'de Aşiret-Oymak-Ocaklar*, s.146
[875] Ali Kemalî, *age*, s.212
[876] Birdoğan, *age*, s.190
[877] Kaya, *Dersim Tarihi*, s.159; Saltık, *Tunceli'de Aşiret-Oymak-Ocaklar*, s.147
[878] Ali Kemalî, *age*, s.211; Kaya, *Dersim Tarihi*, s.159,
[879] Deniz, "Dewrês Gewr Ocağı/ Aşireti", s. 265

4- Şeyh Çobanîlar: Mazgird, Erzincan köyleri, Hınıs bölgesi[880]

5- Şeyh Delil Behircan: Pertek,[881] Bayburt ve Kelkit,[882] Güney Sivas, Malatya'nın bir kesimi[883]

6- Deviş Cemalîler: Hozat, Pertek,[884] Ovacık kazasında, Erzincan'ın Zorun, Pülümür'ün Aşkirik, Danziğ, Pançırus köyleri.[885]

7- Kureyşan: Nazımiye ve Mazgird havalisi[886]

8- Sarı Saltıklar: Sarı Sultan da denilmektedir. Hozat bölgesi[887]

9- Seyyit Sabunlar: Mazgird, Pertek,[888] Nazımiye kazasında[889]

10- Sinemenliler: Erzincan'ın Vağaver, Kemah'ın Dere ve Nekkaroğlu köyleri, Elbistan ve Akçadağ,[890]Malatya-Arguvan ve Maraş-Pazarcık[891]

11- Şeyh Ahmed Dedeler: Merkezi Tercan ve Mazgird kazalarıdır. Malatya'da da yaşamaktadırlar.[892]

12-Pir Sultanlar: Pülümür Hacılı köyü ve Erzincan'ın Kiştim Köyü.[893] Koca Haydar olarak bilinen bu ocak sonradan Pir Sultanlar diye anılmaya başlanmıştır.[894]

13-Üryan Hızırlar: Merkezi Pertek-Hozat'ın Zeve Köyü,[895] Harput tarafı,[896] Arapgir bölgesi[897]

Ali Kemalî genel bir tasniflendirmeyle Şeyh Hasanlılar koluna mensup aşiretlerin çoğunlukla Derviş Cemalîlerin, Dersimliler koluna mensup aşiretlerin ise Kureyşanlı ve Baba Mansurların talibi olduklarını belirtmektedir.[898]

Böylelikle yatay ve dikey olarak toplumun bütün kesimi talip, rehber, pir ve mürşid döngüsüyle, töre, yol, erkân prensipleri ve müeyyidelerine göre teşkilatlanmıştır. Bu şekilde teşkilatlı olan Kızılbaş/Alevi topluluğu Osmanlı

---

[880] Birdoğan, *age*, s.190
[881] Saltık, *Tunceli'de Aşiret-Oymak-Ocaklar*, s,153
[882] Ali Kemalî, *age*, s.212
[883] Birdoğan, *age*, s.190
[884] Saltık, *Tunceli'de Aşiret-Oymak-Ocaklar*, s.163,
[885] Ali Kemalî, *age*, s.212
[886]Ali Kemalî, *age*, s.211
[887] Ali Kemalî, *age*, s.212
[888] Kaya, *Dersim Tarihi*, s160; Saltık, *Tunceli'de Aşiret-Oymak-Ocaklar*, s.163,
[889] Ali Kemalî, *age*, s.212
[890] Ali Kemalî, *age*, s.212; Kaya, *Dersim Tarihi*, s160
[891] Mehmet Bayrak, "SineMillî Aşireti ve Ocağı", *Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri*, (haz) Erdal Gezik- Mesut Özcan, Kalan Yayınları, Ankara, 2013, s.394
[892]Ali Kemalî, *age*, s.212
[893] Kaya, *Dersim Tarihi*, s160Ali Kemalî, *age*, s.212
[894] Saltık, *Tunceli'de Aşiret-Oymak-Ocaklar*, s.203
[895] Rençber, agm, s.166
[896] Ali Kemalî, *age*, s.212
[897] Birdoğan, *age*, s.191
[898] Ali Kemalî, *age*, s.212

Devletince takip edilen politikalar sonucunda Sünnîlere karşı büsbütün duvar örerek, içlerine kapanmış ve dayanışması çok kuvvetli cemaatler haline gelmişlerdir.[899] Bu dayanışma da aşiretlerin ve dahi farklı sosyal grupların yukarıda ifade edildiği üzere aynı kutsal ailelere yani ocaklara bağlı olmalarıyla sağlanmıştır.

Hülasa ocak sistemi Kızılbaş/Alevilerin bütün dışlanlamara karşı yüzyıllarca dış dünyadan bağımsız olarak varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Ayrıca Kızılbaş Türkmen boylar tarafından kurulan Safevilerle girilen şiddetli mücadele sırasında ve sonrasında dışlanan, horlanan bunun sonucunda da içine kapanarak içe dönük bir toplumsal organizasyon geliştiren Kızlbaşların/Alevilerin bu döneminde ocaklar, bu organizasyonun bel kemiğini oluşturmuştur."[900]

Ocak- aşiret iş birliğinin bir başka boyutu da dışarıya karşı duvar örmede etkili ocakların içeride her ocak ailesine göre taliblerinin ayrışmasına yol açmış olmasıdır. Bu da asabiyenin yoğunluğundan dolayı aşiretler coğrafyası olan Dersim ve çevresinde ocaklar yoluyla dinî anlamda Kızılbaşlıkla/Alevilik'le örtüşen ancak daha alt bir sınıflamada talibi oldukları ocak ailelerine göre ayrışan bir topluluğun oluşmasına yol açmıştır. Temelde ekonomik sebeplerle ortaya çıkan ayrışma ve çatışmalarda hâkim olan aşiret reisi olmakla birlikte bu çatışmalara ocakzâde soylu aşiretler de dâhil olmuştur. Zira seyyid ailelerinin en önemli özelliklerinden birisi de ekonomik özgürlükleri olmadığından talipleri olan aşiretlere bağımlı olmalarıdır. Bu durum da sıklıkla yaşanan aşiret arası çatışmalarda seyyid ailelerinin de karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Burada da devreye karşılıklı keramet gösterme, en büyük imamdan gelme v.s. gibi hiyerarşi unsurları girmiştir.[901]

b. 'Cemaat Usulü' ve 'Biz Bilinci'

Cemaat usulü denilen ve bir nevi sulh hâkimliği olan bu uygulamada aşiret fertleri birbirleri arasında ortaya çıkan hukukî veya cezaî davalarını çoğunlukla nüfuzlu ağa ve seyyidlerin etkisiyle aralarında barış yoluyla halletmişlerdir. "Cemaat ile işi halledelim" denilen bu uygulamada seyyid, düşmanları bir araya getirerek ve müdafaalarını dinledikten sonra kendileri hakem olarak bir karar vermişlerdir. Arazi alıp haklıya vermek ya da kirvelik yaptırmak suretiyle bulunan hâl çaresi iki taraf

[899] Eröz, *age*, s. 110
[900] Yaman, "Alevilikte Ocak Kavramı", s. 55
[901] Ahmet Kerim Gültekin, *Tunceli'de Kutsal Mekân Kültü,* Kalan Yayınları, Ankara, 2004, s.92, 93

açısından da kabul edilmiştir. Kirvelik; eğer ortada bir ölüm ve öldürülme olayı varsa katile mensup bir çocuğun maktul tarafına mensup herhangi bir ferdin kucağına verilmesiyle meydana gelen bir münasebet olup, aşiret sistemi içinde önemli bir statü unsur olmuştur.[902] Kirvenin eteğine sünnet kanı bulaştığından kan bağından ayrılmayacağına, kan kardeşliği gibi yorumlanması gerektiğine inanılmıştır.[903] Kurgusal ve kutsiyet etiketli olan kirvelik sadece kirve ile sınırlı değildir. Bu sebeple her iki kirve tarafından bütün akrabalara uygulanan ağır bir evlilik tabusu oluşturulmuştur. Musahiplikle birlikte ayrıca kirvelikte de oluşturulan evlilikle ilgili bu katı uygulamanın ağırlıklı olarak Dersim'de görüldüğü, Hacı Bektaş geleneğinde ve İmam Cafer Buyruğu'nda bu uygulamadan bahsedilmediği belirtilmektedir.[904] Aşiret sisteminde güvenlik olgularından biri olan kirvelikte ikrar bağıyla kişilerin bir araya gelmesi sağlanmaktadır. Böylelikle kardeşten ileri bir hâl alan kirvelik bir anlamda cemaatleşme veya toplumsal dayanışmayı, birlikteliği sağlamıştır.[905]

Diğer taraftan bir mesele için iki defa cemaat yapılmamıştır. Aşiretler arası ya da aşiret içi çarpışmanın ehemmiyeti ölenin aşiretteki yeri ile ölçülmüştür. Ölen, ağanın oğlu ya da akrabası ise hükmedilen tazminat miktarı altın ve bir sürü koyun arasında değişmektedir. Tazminat nakit cinsinden hemen halledilemediğinde, tazminat köye dönüşür ve davayı kazanan aşiret kan bedeli olarak aldığı köye gider yerleşir. Ölen sıradan bir aşiret çocuğu ise bu tazminat bir keçiye ya da bir çuval zahireye iner.[906]

Uluğ, Cemaat usulünü en çok memurların teşvik ettiğini, bu sebeple de Dersim'in mahkemenin yolunu tutmadığını yazmıştır. Böylelikle Dede ve Pir gibi Seyyidlerin kadı ve uzlaştırıcı rolleri de üzerlerine almalarıyla ocakların ve aşiretlerin hukukî sorunlarını kendi içinde çözmeleri sağlanmıştır. Ayrıca Seyyidler Dersim'de suçlu durumuna düşeni söyletmek için çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Bu yöntemlerden ilki seyyid tarafından kutsal bir değneğin ortaya atılması ve "Bu Hızır'ın kılıcı olsun, yalan söylüyorsan yarın ahirette boynunu vursun" denilmesidir. Yalan söyleyen kişi çarpılacağına inandığı için bu değneğe dokunamaz. İkinci yöntem, yüzün bir duvara çevrilerek yemin ettirilmesidir. Eğer suçlu her iki engeli başarıyla atlarsa üçüncü ve en kesin yöntem yüzünün Düzgün Baba'ya döndürülerek

[902]Uluğ, *age*, s. 66; Ali Kemalî, *age*, s. 228
[903] Özdemir Nutku, "Kirve", DİA, XVI, Ankara, 2002, s. 69
[904] Deniz, *Yol/Rê,* s. 98-99
[905] Türkdoğan, *Doğu ve Güneydoğu Kabile ve Aşiret Yapısı*, s. 83
[906] Uluğ, *age*, s. 66; Ali Kemalî, *age*, s. 229

yemin ettirilmesidir.[907] Günümüzde yörede gençler de dâhil bir sözün hakikatine inandırmak için "Düzgün Baba olsun ki" diye Düzgün Baba üzerine yemin edilmektedir. Temelinde bu olgunun payı olduğu akla gelmektedir.

c. İkrar ve Nikâh Bağlamında Büyük ve Küçük Aile

İçe dönük bu toplumsal organizasyonda ocakların işlevi çekirdek aileden büyük aile olan topluma kadar evrensel döngüye uygun olan yaşama yön vermektir. 'İkrar bağı'yla Talibi, Rehberi, Piri, Mürşidi ve ocağı belli olan kapalı toplum Aleviliğinde toplumsal yaşam bu çerçeveler içerisinde belirlenmiştir. Kapalı toplum olmaları nedeniyle de herkes birbirini tanımaktadır. Yılda bir Rehber ve Pir Taliplerine gidip toplumsal yaşamlarını sorgulamış, işlenen suçların durumuna göre müşküller, düşkünler olarak toplumun tanıklığıyla cezalandırılmışlardır. İkrardan dönen, adam öldüren ve nikâhlı kadın kaçıran en ağır suçlular kapsamında olup, bunların içinde nikâhlı kadın kaçıranların affı mümkün olmadığından toplum içinde dışlanarak yaşayan ölü cezası görmüşleridir.[908] Bu uygulamayla büyük aile olarak görülen toplumun özünü oluşturan çekirdek ailenin korunmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.

d.Aşiret Ülküsü ve Devlet Algısı

Temelde yine bir aile etrafında teşekkül eden aşiret-kabile olgusu millet altı bir kuruluş olarak tanımlanmakla beraber bir cemaat duygusu, bir hayat tarzıdır. Millet altı olarak adlandırılan aşiretler yörenin jeopolitik yapısı ve insan birimine göre teşekkül etmiş yapılar olduğundan bu yapılarda hukukî ve içtimaî yaptırımlar 'ocak örgütlenmesi'yle tanzim edilirken, siyasî ve idarî düzen "aşiret sistemi" üzerine bina edilmiştir. Dolayısıyla millet altı olarak nitelendirilen aşiretler; aslında 'Millet Sistemi'nce yönetilen ve büyük yapı olarak adlandırabileceğimiz Osmanlı Devlet'inin içinde ve özelliğinde 'devlet öncesi oluşum'lar kimliğiyle otonom bir kamu hukuku oluşturarak yerlerini muhafaza etmişlerdir.[909]

[907]Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, s.107
[908]Gülmez, agm, s. 780 -781
[909] Türkdoğan, *Doğu ve Güneydoğu Kabile...*,s.19- 21, 103

Bu sebeple aşiret, üyeleri tarafından bir "devletçilik" biçiminde algılandığından her aşiret kendi cemaatini "reisi", "ağası", "toprağı ve mahremiyeti" bulunan bir küçük devletçik kimliğiyle kabul etmiş; töre, yasa gibi kaide ve nizamları da aşiret meclislerinde aramıştır. Bu yüzden de "güç kaynağı" ağa da toplanmıştır. Aşiret fertleri işlerini kendi reisleriyle görmeye alışmış olduğundan, hükümet nüfuzu aşiret arasına girememiştir.[910] Bu durum da aşiret mensuplarını çoğu kez ikili düşünmeye itmiştir. Eğer kişi aşiret dışında ise devlet nizamı içinde bulunan polis ve jandarma gücüne, değilse reis ve ağanın gücüne uyum sağlamaya çalışmıştır. Bu sebeple Dersim'in ovalık kısımlarında aşiret sisteminin görülmediği ya da bağlarının gevşek olduğu yerlerde Osmanlı Devlet sistemi hâkim olmuşken, Asıl Dersim denilen ve aşiret bağlarının ve ocak örgütlenmesinin çok güçlü olduğu bölgede bu hâkimiyet "bir küçük devletçik" olan aşiretlerin kontrolünde olmuştur. Böylelikle bölge insanın karakterinde oluşan ikili düşünme günümüze kadar devam edegelmiştir.

[910]Ali Kemalî, age, s. 174

SONUÇ

16. yüzyıl başlarında Çemişgezek Beyliği, Melkişlerden Hacı Rüstem Bey'in yönetimindeyken Safevi Devleti'ne tabi olmuştur. 1514 yılındaki Çaldıran Savaşı'nın ardından Çemişgezek toprakları Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçmiştir. Doğu Anadolu'da uygulanan sancak idaresince Yurtluk-Ocaklık statüyle yeniden Melkişlerden Pir Hüseyin Bey'in idaresine verilmiştir. Babadan oğula kalan bu idare sistemi gereğince Pir Hüseyin Bey'in ölümünden sonra oğullarına taksim edilen 'Çemişgezek Ülkesi' toprakları Çarsancak alemiyle Pir Hüseyinoğulları idaresinde 17. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak yönetilmiştir. Ardından Osmanlı Devleti'nin klasik düzeninde meydana gelen değişmeler neticesinde timar sisteminin yerini iltizama bırakmasıyla topraklar voyvodalar eliyle yönetilmiş, 18. yüzyılın sonlarında tesis edilen mülkî idare gereğince de yöneticiler yine bölgenin içinden tayin edilen memurlar olmuşlardır. Adem-i merkeziyetçiliğe meyyal olan coğrafyada bu durumlar yerel beylerin güç kazanmasına meşru zemin hazırlamıştır.

Dağlık ve ovalık bir coğrafyaya sahip olan Çemişgezek Sancağı'nda bölgenin idarî taksimatı kapsamında Çemişgezek, Pertek, Sağman, Mazgird sancakları dışında kalan İç Dersim olarak adlandırılan dağlık yerlerde yurtluk-ocaklık veya malikâne yoktur. İç Dersim denilen bu mıntıka merkezi otoritenin nüfuz alanı dışında olup, burası ağa ve seyitlerin hâkimiyetindedir.

16. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Safeviler'le başlayan siyasî ve mezhep farklılığına dayalı mücadeleler sonucunda Sünnîliğin imparatorluğun her tarafına yayılması için I. Selim (Yavuz) ve özellikle I. Süleyman (Kanunî) zamanlarında bazı baskıcı metotlara başvurulmuş; zındık, mülhid ve râfizî gibi kavramlarla Sünnî olmayanlar dışlanmıştır. İmparatorluğun her tarafında sıkı ve amansız bir zındık, mülhid ve râfizî takibatı başlatılmıştır. Bu takip ve tahkikatlar sebebiyle Kızılbaş siyaseti topluma kadar sirayet etmiş ve durum 16. yüzyıl ve akabindeki yüzyıllarda Osmanlı toplumunu Sünnî ve Kızılbaş olarak ikiye ayırmıştır. Bu durum da toplumda karşılıklı önyargı duvarlarının yükselmesini tetiklemiş ve toplumsal farklılaşmanın gittikçe derinleşmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda gerek Çaldıran Savaşı esnasında gerekse sonrasında Osmanlı Devletince takip edilen Kızılbaş siyasetinden kaçanlar Dersim bölgesindeki dağlara sığınmışlardır. Dersim aşiretleri içinde yer alan Rutanlar/Rotanlar bölgeye Mardin'den gelmişlerdir. Yine Pir Sultan Abdal'ın oğlu Er Gaip Sivas'tan gelmiş, Koca Haydar Ocağı'nı burada devam ettirmiştir.

Derviş Cemal Ocağı Evladları da yine bölgeye Anadolu'nun batısından gelmiş ve burada kalmışlardır. Bu durum bölgede Türkmen Kızılbaş nüfusunun artmasına ve Kızılbaş kültürünün Dersim'in dağlık bölgelerinde yaşatılmasına yol açmıştır. Böylelikle Çemişgezek Sancağı'nda ikili bir yapı oluşmaya başlamıştır. Coğrafyanın ovalık kısımlarında Sünnî geleneğin temsilcisi Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti Çaldıran Savaşı'yla başlamışken, Kızılbaş geleneğin temsilcisi olan Safevi etkisi dağlık bölgelerde kendini muhafaza etmeye devam etmiştir. Bu da İç/Asıl Dersim'de ağa ve pirlerin mekân tutmasına yol açmıştır.

Dersim bölgesindeki bu yapılanmayı besleyen diğer olaylardan biri de isyanlardır. Genel olarak Celâlî isyanları başlığı altında toplanan bu isyanların temelinde adaletsizlik vardır. Vergi tahrirleri sırasında baş gösteren bu isyan içerikli çatışmalar bir takım devlet adamlarının yaptığı haksız muamelelerden ve şehzadeler arasındaki mücadelelerin yarattığı ortamdan dolayı çıkmıştır. Bunu da İran coğrafyasında kurulan Kızılbaş Safevi Devleti ve yanlılarının izlediği politika körüklemiştir. Ayrıca bir aşiretten teşekkül eden Osmanlı Devleti'ni hâlâ "Osman oğlu" diye anan bu topluluklarından kimi aşiret beylerinin Osmanlı hükümdarını, kendileri ile denk saymaları ve kendi üzerlerinde hâkimiyet kurmasından rahatsızlık duymaları da bir diğer sebeptir. Zira kendisine eşit gördüğü bir otoritenin kendi ekonomik faaliyetlerini ve hayat sahalarını kısıtlaması, aşiret hukukuna ve adetlerine önem vermemesi bu toplulukların Osmanlı'yı baskı rejimi olarak görmesine yol açmıştır. Bu sebeple de yezid olarak adlandırdıkları devletin uyguladığı şeriatı, padişahın kanunlarını ve merkezi idareyi temsil eden kadıları ve kullarını düşman gibi görmüşlerdir. 16. yüzyılın başında aşiretler birliği üzerinde teşekkül eden Safevi Devleti'nin kuruluşunda rol oynayan bu Türkmen aşiretleri Anadolu'da toplumsal yapının ve siyasi düzenin bütünüyle değişeceği bir isyan hareketlerine girişmişler ve Osmanlı-Türk sosyal ve siyasî evriminde önemli rol oynamışlardır. Bu bakış açısının temelleri 16. yüzyılda atılmış, 17. yüzyılda patlak veren Celalî isyan hareketleriyle iyice pekiştirilerek günümüze kadar gelmiştir. Türkmen-Kızılbaş bölgeler içinde tamamı Kızılbaş gösterilen Dersim'in otoriteye karşı bakışının temelinde bu sebepler yatmaktadır.

Ayrıca 16. yüzyılın sonlarından başlayarak 17. yüzyılda bütün Anadolu'yu kasıp kavuran Celâlî isyanları yerleşim yerlerinin boşalmasına, halkın dağlık alanlara sığınmasına yol açmıştır. Diğer taraftan isyanlar döneminde Celâlî başbuğları ve

devleti temsil eden ehl-i örf arasında fark kalmadığından, Celâlilik karakterini taşıyanların kimliğinde kargaşa meydana gelmiştir. Bütün bu gelişmeler neticesinde otoriteyi temsil edenin kimliği hususunda toplumun ikili davranmasına ve güven probleminin yaşamasına yol açmıştır. Bu durum Dersim bölgesinde hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

Merkezî otoritenin zayıflamasıyla birlikte Celâlî isyanları sonrasında ortaya çıkan mahallî güçler 17. ve 18. yüzyıllarda tarım kesimi üzerinde etkili olmaya başlamış, Kemah ve havalisinde Dersimli Sağıroğulları gibi çiftlikler ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti 16. yüzyılda Safevi Devleti'ne karşı takip ettiği siyaset gereği Safevilerin bu bölgelerle ve iç taraftaki Kızılbaş gruplarla irtibatını kesmek için Sünni Kürd aşiretlerini, Erzurum, Kars, Bâyezid ve Van hattı boyunca Diyarbekir ve havalisinden Zilan, Milan, Celâlî, Kaskan ve Camadanlı gibi Kürd aşiretleri sürgün yoluyla yerleştirmiştir. 17. yüzyılda da Osmanlı Devleti tarafından yürütülen içe dönük zorunlu iskân siyaseti gereğince de konargöçerleri yerleştirme uygulamasına istinaden Kürdlerle Ermeni köylüleri arasında "ortakyaşarlığa" dayalı bir sistem kurulmasına sebep olmuştur.

Böylelikle zorunlu iskân siyaseti Dersim'de sosyal yapının oluşmasındaki etkenlerden biri olma özelliği göstermiştir. Zorunlu iskân siyasetiyle konargöçer aşiretler yerleştirilmeye çalışılmıştır. 16. yüzyıldan itibaren başlayan vergi adaletsizliğinden kaynaklanan isyanlar, İran'a yapılan göçler, uzun savaşların doğurduğu asayişsizlik ve Celâlî isyanları gibi sebeplerle yerleşim yerleri boşalmıştır. Bu sebeple devlet boşalan ve harap olan yerlere konargöçer aşiretleri yerleştirmeyi ve bu bölgeleri şenlendirerek, aşiretleri yerleşik hayata geçirmeyi amaçlamıştır. 17. yüzyılın sonunda başlayan ve 18. yüzyılda da devam eden bu "içe dönük iskân" siyaseti gereğince şekâvete yatkın aşiretler belirlenen iskân bölgelerine yerleştirilmek istenmiştir. İskân bölgeleri arasında bulunan Rakka Eyaleti'nde yaşam şartlarının konargöçer aşiretlere uygun olamamasından dolayı sürgün yeri olarak telakki edilmiş ve aşiretler buradan kaçmışlardır. Rakka Eyaleti'ne iskânı emredilen aşiretlerden Millî, İzolî, Akkoyunlu Devleti'nin bakiyesinden Halep Türkmenlerine bağlı Balabanlı oymağı gibi aşiretler Çemişgezek bölgesi çevresinde talan hareketlerine girişmişlerdir. Yine iskân bölgelerinden olan Malatya ve Gerger'deki aşiretler arasında bulunan Şeyh Hasanlı aşireti de bu dönemde Çemişgezek bölgesine

yerleşen aşiretlerdendir. Böylelikle içe dönük iskân siyasetinden kaçan ve 18. yüzyılın başlarında Dersim'e göç ettiği arşiv vesikaları doğrultusunda anlaşılan Şeyh Hasanlılar buradaki Türk hanedan gruplarını ve Ermenileri Dış Dersim'e doğru itmişlerdir. Bu da bütün Dersim'in güç dengelerini, sosyal ve demografik yapısını derinden etkilemiştir. Bu gelişme sonucunda Dersim'de Türk aşiret liderlerinin yanında ikinci bir güç olarak Kızılbaş Kürd Aşiretleri ve yöneticileri yerlerini almaya başlamıştır.

18. yüzyıl; Dersim'de sosyal yapının oluşmasını sağlayan olay ve olguları derleyen bir yüzyıl olmuştur. Buna göre 17. yüzyıl sonu, 18. yüzyıl başından itibaren Dersim'le ilgili belgelerde varlığına rastlanan Şeyh Hasanlı ile 16. yüzyıl tahrirlerinde adı geçen, ancak nüfuz bakımından etkili olmayan Dersimlü/ Desimlü aşiretlerinin altında konfedere olmuş birçok irili ufaklı aşiret veya kabilelerden müteşekkil bir sosyo-politik yapı oluşmaya başlamıştır.

Değişimin kaçınılmaz olduğu umran olgusundan hareketle 16. ve 18. yüzyıllar arasında meydana gelen olaylar Yukarı Fırat'ın en dağlık alanı olan Dersim bölgesinde sosyal yapının şekillenmesinde etkili olmuştur. Osmanlı ve Safevi Devletlerinin siyasî refleksleri doğrultusunda geçmişin tecrübesiyle birlikte coğrafyanın sunduğu imkânları kullanan insanlar, bu bölgede katmanlı bir sosyal dokunun oluşmasına yol açmışlardır.

Böylelikle Dersim'in ovalık kısımları değişen zamana ve şartlara göre evrimleşerek biçim değiştirmişken, dağlık kısımlar muhafaza edici bir role bürünmüştür. Bunda etkili rolü; kökü 11. ve 12. yüzyıllara dayanan, resmî olarak varlıklarına ilkin 13. yüzyılda Şerece-i Piri Horasan (Kureşan)'da rastlanılan Dersim aşiretlerioynamıştır. Dağlık kısımlar bu aşiretlerin Selçuklu devri unsurlarını içinde barındıran yapılarıyla birlikte Oğuz boylarının ve devlet sınırlarında bekçilik eden kabilelerin yaşam tarzlarını ilerleyen yüzyıllar boyunca devam ettirmelerinde etkili olmuştur.

16. yüzyıldaki devletlerarası siyasî çekişmelerden ve otorite baskısından devlet elinin uzanmadığı dağlık bölgelere kaçan aşiretleri, 17. yüzyılda ortaya çıkan isyan ortamından kaçanlar takip etmiştir. 18. yüzyılda zorunlu iskâna tabi tutulup da Rakka Eyalaeti'ne gitmek istemeyen ve kanunnâmelerle belirtilen yaylak bölgelerinden olan Dersim'e gelen aşiretlerin de bölgeye tamamen yerleşmesiyle birlikte bölgede katmanlı ve konfederatif bir aşiret hayatı oluşmuş, bu hayat

coğrafyanın imkânıyla muhafaza edilerek 18. yüzyıl dâhil ilerleyen yüzyıl boyunca devam etmiştir.

Özetle Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde meydana gelişmeler Dersim'in sosyal yapısında ikili yaşam biçiminin doğmasına, sosyo-politik örgütlenmenin ve karakterinin belirginleşerek güçlenmesine yol açmıştır. Diğer taraftan Safevi Devleti'nin kurulması ve gelişmesi de Kızılbaş kurçi kültürünün Asıl Dersim'in dağlarında muhafaza edilmesinde etkili olmuştur. Uluğ'a Pertek ve Çemişgezek'i İç Dersim'den saydırmayan unsurların temelinde coğrafyanın ulaşılamaz oluşu ve bağımsız yaşamaya imkân vermesi kadar, iki farklı devletin arasında yer alan insanların 16. yüzyıldaki yaşam biçimini yüzyıllar boyunca Dersim'in dağlık bölgesinde muhafaza etmeleri de etkilidir. Buradaki hayat 20. yüzyılda yazılan kitaplarda yer aldığı şekliyle; 11. ve 12. yüzyıllardan başlayarak gelişen, 16. yüzyılda uç beyliklerin karakterlerini de barındıran bir hayattır. Hem Osmanlı Devleti'nin kurulmasında hem de Safevi Devleti'nin kuruluşunda yer alan aşiretlerin tarihi, yerleşik halklarıyla birlikte bir nevi Dersim sosyal yapısında muhafaza edilmiştir.

Kaynakça:

I-Arşiv Kaynakları

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1- BOA, Fon no: Cevdet, Dâhiliye: C... DH...

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 262, Gömlek No:13055

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 186, Gömlek No:9266

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 270, Gömlek No:13466

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 286, Gömlek No:14257

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 331,Gömlek No:16543

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 62, Gömlek No:3088

BOA, Fon no: C... DH..., Dosya No: 20, Gömlek No:958

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 21, Gömlek No:1006

BOA,Fon no: C... DH...,Dosya No: 182, Gömlek No:9086

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 286, Gömlek No:14257

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 86, Gömlek No:4293

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 331,Gömlek No:16543

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 62, Gömlek No:3088

BOA, Fon no: C... DH..., Dosya No: 20, Gömlek No:958

BOA, Fon no: C... DH..., Dosya No: 20, Gömlek No:958

BOA, Fon no: C... DH..., Dosya No: 93, Gömlek No:4605

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 19, Gömlek No:924

BOA, Fon no: C... DH..., Dosya No: 21, Gömlek No:1006

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 92, Gömlek No:4596

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 92, Gömlek No:4596

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 92, Gömlek No:4596

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 92, Gömlek No:4596

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 92, Gömlek No:4596

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 182, Gömlek No:9086

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 304, Gömlek No:15197

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 286, Gömlek No:14257

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 331, Gömlek No:16543

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 93, Gömlek No:4605

BOA, Fon no: C... DH...,Dosya No: 19, Gömlek No:924

2-BOA, Fon no: Cevdet, Zabtiye (C... ZB...)

BOA, Fon no: C... ZB...,Dosya No: 34, Gömlek No:1697

BOA, Fon no: C... ZB...,Dosya No: 41, Gömlek No:2047

BOA, Fon no: C... ZB...,Dosya No: 22, Gömlek No:1094

3-BOA, Fon no: Cevdet, Evrak (C..EV..)

BOA, Fon no: C..EV.., Dosya No: 631, Gömlek No:31841

4- BOA, Fon no: BOA, Cevdet, Darbhane (C..DRB.,)

BOA, Fon no: C..DRB.,Dosya No: 15, Gömlek No:747

5-BOA, Fon no: Bab-ı Asafi/Mühimme Defterleri (A.{DVNSMHM. D)

BOA, Fon no: A.{DVNSMHM. D, Dosya No: 78, Gömlek No:1574

BOA, Fon no: A.{DVNSMHM. D, Dosya No: 78, Gömlek No:1878

BOA, Fon no: A.{DVNSMHM. D, Dosya No: 33, Gömlek No:389

BOA, Fon no: A.{DVNSMHM. D, Dosya No: 42, Gömlek No:420

BOA, Fon no: A.{DVNSMHM. D, Dosya No: 42, Gömlek No:781

BOA, Fon no: A.{DVNSMHM. D, Dosya No: 46, Gömlek No:277

BOA, Fon no: A.{DVNSMHM. D, Dosya No: 46, Gömlek No:300

BOA, Fon no: A.{DVNSMHM. D, Dosya No: 25, Gömlek No:344

BOA, Fon no: A.{DVNSMHM. D, Dosya No: 4, Gömlek No:457

BOA, Fon no: A.{DVNSMHM. D, Dosya No: 73 Gömlek No:122

BOA, Fon no: A.{DVNSMHM. D, Dosya no: 14, Gömlek no:895

5- BOA, Fon no: BOA, Sadaret/Deavi Evraki (A.}MKT. DV)

BOA, Fon no: A.}MKT. DV, Dosya No: 198, Gömlek No:198

6- BOA, Fon no: BOA, Ali Emiri/Abdulhamid I (AE. SABH. I)

BOA, Fon no: AE. SABH. I, Dosya No: 97, Gömlek No:6614;

BOA, Fon no: AE. SABH. I, Dosya No: 97, Gömlek No:6615;

BOA, Fon no: AE. SABH. I, Dosya No: 97, Gömlek No:6616;

BOA, Fon no: AE. SABH. I, Dosya No: 97, Gömlek No:6618;

BOA, Fon no: AE. SABH. I, Dosya No: 97, Gömlek No:6619;

BOA, Fon no:AE. SABH. I, Dosya No: 97, Gömlek No:6620;

BOA, Fon no: AE. SABH. I, Dosya No: 97, Gömlek No:6617;

BOA, Fon no: AE. SABH. I, Dosya No: 202, Gömlek No:13506

7- BOA, Fon no: BOA, Ali Emiri/Mahmud I (AE. SMHD. I)

BOA, Fon no: AE. SMHD. I,,Dosya No: 209, Gömlek No:16537

8- BOA, Fon no: İbnülemin/Şükr ü Şikâyet (İE. ŞKRT)

BOA, Fon no: İE. ŞKRT, Dosya No:2, Gömlek No:112

2-Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

Akgündüz, Ahmed, ***Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,*** III. cilt, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991

Akgündüz, Ahmed, ***Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,*** V. cilt, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992

Akgündüz, Ahmed, ***Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,*** VIII. cilt, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994

3-Tarihler

Anonim Tevarih-i Ali Osman, F. Giesse Neşri, (haz) Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1992

Anonim Kızılbaşlığın Tarihi (Târîhi Kızılbaşiyye), Tercüme, Notlar ve Tıpkıbasım: Şerafettin Deniz, Hasan Asadi, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015

Abdüllatif Kazvinî, ***Safevi Tarihi,*** (çev) Hamidreza Mohemmednejad, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2011

Âşık Paşazade, ***Osmanoğullarının Tarihi***, Çeviri ve Günümüz Diline Aktarım: Kemal Yavuz- M.A. Yekta Saraç, Koç Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2003

Âşık Paşazade, ***Aşıkpaşazâde Tarihi,*** (haz) Prof. Dr. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013

Cafer-i Sadık Buyruğu, (haz) Ali Vaktidolu, CanYayınları, Ankara, 2011

Celâlzâde Mustafa, ***Selim-nâme,*** (haz) Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1990

Ebu Bekr-i Tihrani, ***Kitab-ı Diyarbekkiyye***, (çev) Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014

Elvan Çelebi, ***Menâkıkub'ul- Kudsiyye fi Menâıbi'l-Ünsiyye,*** (haz), İsmail E. Erünsal, Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014

Edirneli Oruç Bey, ***Oruç Beğ Tarihi,*** (haz), Atsız, Tercüman Yayınları, İstanbul,

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, ***Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi***, III. Kitap, (haz), Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999

Evliya Çelebi Seyehatnâmesi, III. cilt, (haz) Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, , İstanbul, 2011

Giova Maria Angiolello, ***Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor: Fatih Sultan Mehmed,*** (çev) Pınar Gökbar, Profil Yayınları, İstanbul, 2011

Hasan Rumlu, ***Safevî Şahı II. İsmail,*** (çev) Hasan Asadi, Şerafettin Deniz, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2017

Hoca Sadettin Efendi, ***Tac'üt -Tevarih***, Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979

İbn Haldun, ***Mukaddime-I-II***, (haz) Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007

Matrakçı Nasuh, ***Tarih-i Sultan Bayezid***, (haz) Reha Bilge, Klasik Türkçeden Aktaran: Mertol Tulum, Arvana Yayınları, İstanbul, 2015

Mustafa Âli, ***Künhü'l- Ahbâr***, (haz) M. Hüdaî Şentürk, II. cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003

Nâima Mustafa Efendi, ***Nâima Tarihi,*** I-II-III-IV. cilt, (çev) Zuhurî Danışman, Zuhurî Danışman Yayınevi, İstanbul, 1968

Peçevi İbrahim Efendi, ***Peçevi Tarihi-1-II,*** (haz) Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992

Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, ***Solak-zâde Tarihi I-II,*** (haz) Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989

Şakirov, Kutlukhan-Aslan Adnan, ***Timur'un Günlüğü (Tüzükat-ı Timur),*** İnsan Yayınları, 2010

Şerefeddin Han, ***Şerefnâme-2***, (çev) Rıza Katı, Yaba Yayınları, İstanbul 2015

Şerefhan Bitlisî, ***Şerefnâme,*** I.cilt, (çev) Abdullah Yegin, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2016

4-Tetkik Eserler

Akdağ, Mustafa, ***Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması***, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1963

Akdağ, Mustafa, ***Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası: Celalî İsyanları***, Barış Yayınları, Ankara, 1999

Akdağ, Mustafa, ***Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi-1 (1243-1453)***, Barış Kitabevi, Ankara, 1999

Aksoy, Gürdal, ***Dersim Alevi Kürt Mitolojisi-Raa Haq'dan Dinsel Figürler***, Komal Yayınları, İstanbul, 2006

Aksoy, Gürdal, ***Anadolu Aleviliği'nden Dersim'e***, Dipnot Yayınları, Ankara, 2009

Aksoy, Gürdal, ***Alevilik, Ermenilik, Kürtlük***, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012

Ali Kemalî, ***Erzincan,*** Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013

Antranik, Yeritsan, ***Dersim Seyahatname***, (çev) PaylineTomasyan, Aras Yayıncılık, İstanbul 2012

Arslan, Hüseyin, ***16. y.y. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün,*** Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001

Atalan, Mehmet, ***Şiîliğin Farklılaşması Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın Yeri***, Araştırma Yayınları, Ankara, 2014

Avcı, Ali Haydar, ***Bize de Banaz'da Pir Sultan Derler***, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2004

Aydın, Dündar, ***Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı: Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998

Bartold, W. – Köprülü, M. Fuad, ***İslam Medeniyeti Tarihi***, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012

Bayrak, Mehmet, ***Ortaçağ'dan Modern Çağ'a Alevilik***, Özge Yayınları, Ankara, 2004

Bayrak, Mehmet, ***Kürt ve Alevi Tarihinde Horasan***, Özge Yayınları, Ankara, 2014

Bein, Amit, ***Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti***, (çev) Bülent Üçpunar, İstanbul 2013

Bernheimer, Teresa, ***Ali'nin Ailesi***, Tekin Yayınları, İstanbul, 2016

Beşikçi, İsmail, ***Doğu Anadolu Düzeni***, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011

Birdoğan, Nejat, ***Alevilik: Anadolu'nun Gizli Tarihi***, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013

Bruinessen, Martin Van, ***Ağa, Şeyh, Devlet***, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011

Carr, Edward Hallett, ***Tarih Nedir?***, İletişim Yayınları, İstanbul,2005

Cahen, Cladue, ***Türklerin Anadoluya İlk Girişi***, (çev) Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988

Cahen, Claude, ***Osmanlılardan Önce Anadolu***, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000

Cahen, Claude, ***Türkler Nasıl Müslüman Oldu?,*** Örgün Yayınevi, İstanbul, 2011

Daftary, Farhad, ***Şiî İslam Tarihi,*** (çev) Ahmet Fethi, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2016

Danık, Ertuğrul, ***Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları***, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993

Danık, Ertuğrul, *Dersim'in Siyasî Tarihi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2014

Deniz, Dilşa, ***Yol/Rê: Dersim İnanç Sembolizmi***, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012

Emecen, Feridun, ***Yavuz Sultan Selim***, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010,

Emecen, Feridun, ***Osmanlı Klasik Çağında Siyaset***, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011

Eriksen, Thomas, Hylland, ***Küçük Yerler Büyük Meseleler: Sosyal ve Kültürel Antropoloji***, (çev) Erkan Koca, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2009

Eröz, Mehmet, ***Türkiye'de Alevilik Bektaşilik***, Ötüken Yayınları, Ankara, 2014

Fırat, Mehmet Şerif, ***Doğu İlleri ve Varto Tarihi,*** Kamer Yayınları, İstanbul, 1998

Gezik, Erdal, Özcan, Mesut, ***Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri,*** Kalan Yayınları, Ankara, 2013

Gordlevskiy, Vlademir Aleksandroviç, ***Küçük Asya'da Selçuklular,*** (ter) Abdulkadir İnan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015

Gökalp, Ziya, ***Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler,*** (haz) Yalçın Toker, Toker Matbaası, İstanbul, 2013

Gölpınarlı, Abdülbaki, ***Pir Sultan Abdal,*** Varlık Yayınları, İstanbul, 1995

Gölpınarlı, Abdülbâki, ***Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik***, Derin Yayınları, İstanbul, 2011

Guenon, Rene, ***Maddi İktidar Ruhani Otorite***, Türkçesi: Birsel Uzma, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992

Gültekin, Ahmet Kerim, ***Tunceli'de Kutsal Mekân Kültü****, Kalan Yayınları,* Ankara, 2004

Gümüşçü, Osman- Şenkul, Çetin-Yılmaz, Hasan Hüseyin, ***Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya***, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014

Gündüz, Tufan, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yaditepe Yayınları, İstanbul, 2013

Halaçoğlu, Yusuf, ***Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009

Halaçoğlu, Yusuf, ***XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014

Hınz, Walter, ***Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi,*** (çev) Tevfik Bıyıklıoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992

İmber, Colin, ***Şeriaattan Kanuna-Ebussuud ve Osmanlı'da İslamî Hukuk***, (çev) Murteza Bedir, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004

İnalcık, Halil "Osmanlı Fetih Yöntemleri", ***Söğütten İstanbul'a***, (der) Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Yayınları, Ankara,2005

İnalcık, Halil, ***Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar -1-II***, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009

İnan, Abdülkadir, ***Tarihte ve Bugün Şamanizm,*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015

Jandarma Umum Komutanlığı: ***Dersim Raporu (1932),*** Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012

Kafadar, Cemal, ***Kendine Ait Bir Roma***, Metis Yayınları, İstanbul, 2016

Kafesoğlu, İbrahim, ***Selçuklu Tarihi***, MEB Yayınları, Ankara, 197

Karakaya-Stump, Ayfer, ***Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık***, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015

Kaya, Ali, ***Deylem'den Dersim'e: İran'a Seyahat***, Can Yayınları, İstanbul, 2002

Kaya, Ali, ***Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi,*** Demos Yayınları, İstanbul, 2010

Kevorkyan, Raymond H.-Paboudjıan, Paul B.,***1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler,*** Aras Yayıncılık, İstanbul, 2012

Koşay, Hâmit Zübeyr, ***Keban Projesi Pulur Kazısı 1968-1970***, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projes Yayınları, Ankara, 1976

Kılıç, Rüya, ***Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler***, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012

Kunt, Metin, "Siyasi Tarih (1300-1600), ***Türkiye Tarihi-2,*** Cem Yayınevi, İstanbul, 2002

Kütükoğlu, Bekir, ***Osmanlı İran Münasebetleri (1578-1612),*** İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1993

Melikoff, İrene, ***Uyur İdik Uyardılar***, (çev) Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul, 2009

Meriç, Cemil, ***Umrandan Uygarlığa***, İletişim yayınları, İstanbul, 1996

Miroğlu, İsmet, ***Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566),*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990

Ocak, Ahmet Yaşar, ***Türk Sufiliğine Bakışlar,*** İletişim Yayınları, İstanbul, 1996

Ocak, Ahmet Yaşar, ***Babaîler İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı***, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009

Ocak, Ahmet Yaşar, ***Alevi Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri,*** İletişim Yayınları, İstanbul, 2010

Ocak, Ahmet Yaşar, ***Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*** *15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014

Orhonlu, Cengiz, ***Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı,*** Eren Yayıncılık, İstanbul, 1987

Ortaylı, İlber, ***Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,*** Cedit Neşriyat, Ankara, 2007

Ostrogorsky, George, ***Bizans Devleti Tarihi,*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011

Öz, Baki, ***Bektaşilik Nedir?,*** Der Yayınları, İstanbul, 1997

Özçelik, İsmail, ***Devlet-i 'Aliyye'nin Toplumsal Düzeni ve Kurumları,*** Gazi Kitapevi, Ankara, 2013

Öztuna, Yılmaz, ***Devletler ve Hanedanlar,*** I.cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2005

Rışvanoğlu, Mahmut, ***Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm***, Türk Kültür Yayınları, İstanbul, 1978

Saltık, Veli, ***Tunceli'de Aşiret-Oymak-Ocaklar,*** Kuloğlu Matbaacılık, Ankara, 2009

Savaş, Saim, ***XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Anakara, 2013

Spuler, Bertold, *İran Moğolları,* (çev) Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957

Strohmeıer, Martın-Yalçın-Heckmann, Lale, ***Kürtler***, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013

Sevim, Ali, ***Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000

Sümer, Faruk, ***Karakoyunlular-I,*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1967

Sümer, Faruk, ***Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı–Destanları***, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972

Sümer, Faruk, ***Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü,*** Güven Matbaası, Ankara, 1976

Sümer, Faruk, ***Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015

Taneri, Aydın, ***Harzemşahlar Tarihi***, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993

Therborn, Göran, ***İktidarın İdeolojisi İdeolojinin İktidarı,*** (çev) İrfan Cüre, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008

Turan, Osman, ***Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti***, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003

Turan, Osman, ***Selçuklular Zamanında Türkiye***, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004

Türkay, Cevdet, ***Başbakanlık Arşiv Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler***, Tercüman Kültür Yayınları, İstanbul, 1979

Türkdoğan, Orhan, ***Doğu ve Güneydoğu Kabile ve Aşiret Yapısı***, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006

Türkdoğan, Orhan, ***Alevi Bektaşi Kimliği,*** Timaş Yayınları, İstanbul, 2006

Uluğ, Naşit Hakkı, ***Derebeyi ve Dersim***, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011

Uras, Esat, ***Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,*** Belge Yayınları, İstanbul, 1987

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, ***Osmanlı Tarihi-I-II-III-IV***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988

Ünal, Mehmet Ali, ***XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999

Weıgall, Arthur, ***Pavlos Hristiyanlığına Dair Bilimsel Bir Eleştiri-Hıristiyanlığımızdaki Putperestlik,*** (ed) Mustafa Demir, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2002

Yaman, Mehmet, ***Alevilik, İnanç, Edep, Erkân***, Demos Yayınları, İstanbul, 2011

Yıldırım, Rıza, **Aleviliğin *Doğuşu***, (çev) Barış Yıldırım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017

Yılmazçelik, İbrahim, ***XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)***, TTK Yayınları, Ankara, 1995

Yılmazçelik, İbrahim, ***Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı,*** Kripto Yayınları, Ankara, 2011

Yınanç, Mükrimin Halil, ***Türkiye Tarihi Selçuklular Devri,*** İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944

Yolga, Mehmet Zülfü, ***Tunceli (Dersim) Tarihi,*** Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara, 1994

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, "Düşünce ve Bilim Tarihi", ***Türkiye Tarihi-2,*** Cem Yayınevi, İstanbul, 2002

Yuvalı, Abdulkadir, ***İlhanlılar Tarihi-I***, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1994

Yücel, Yaşar, ***Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar-I-II,*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991

5-Makaleler

"Suraiya Faroqhi İle Türk Şehir Tarihi Üzerine," (haz) Coşkun Çakır- Ebubekir Ceylan-N. Bilge Özel- Faruk Deniz-Yunus Uğur, ***Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,*** Cilt:3, Sayı: 6 İstanbul, 2005, s.437-455

Andresyan, Hrand, "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâlî İsyanları", ***Tarih Dergisi,*** c.I, sayı 2. s.27-42

Afyoncu, Erhan "Sokulluzâde Hasan Paşa," ***DİA,*** XXXVII, Ankara, 2009, s.367-368

Akın, Bülent, "Alevi Ocakları İle İlgili Tespit Edilebilen En Eski Tarihli Belge: Ağuiçen Ocağı Şeceresi", ***Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi,*** Sayı: 70, 2014, s. 15-38

Aksüt, Hamza, "Alevilikte Ocaklar," ***15. Bilim Danışma Kurulu Toplantısı,*** Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012, s.73

Alanoğlu, Murat, "1642 Tarihli Avârız Defterine Göre Kızuçan (Pülümür) Kazâsı", ***Tarih Okulu Dergisi (TOD)***, 2016 Yıl 9, Sayı XXVIII, s. 109-140

Altunbay, Mustafa, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", ***Türkler,*** X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.792-801

Arıkan, Zeki, "1518 (924) Tarihli Çemişgezek Kanunnâmesi", ***İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,*** Sayı: 34, 1984, s.101-122

Armağan, Latif, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler", ***Osmanlı,*** IV, s.142-150

Barkan, Ömer Lütfi, "Timar", ***MEB İslam Ansiklopedisi***, XXII/1, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s.286-333

Bayrak, Mehmet, "Sinemillî Aşireti ve Ocağı", ***Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri,*** (haz) Erdal Gezik, Mesut Özcan, Kalan Yayınları, Ankara, 2013

Bese, Ahmet, Tozlu, Selahattin, " İngiliz Kayıtlarında Aleviler ve Bektaşiler", ***Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi***, Sayı 59, 2011, s.195-220

Beydilli, Kemal, "Yeniçeri", ***DİA***, XLIII, Ankara, 2013, s.450-462

Çakar, Enver, Kara, Füsun, "17. Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağında İskân Ve Nüfus (1643 Tarihli Avârız-Hane Defterine Göre)", ***Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi***, Cilt: 15, Sayı: 2, Elazığ, 2005, s.385-412

Çakmak, Yalçın, "Tunceli- Dersim'de Sarı Saltık Kültü ve Ocağı", ***Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri,*** (haz) Erdal Gezik, Mesut Özcan, Kalan Yayınları, Ankara, 2013

Çetin, Osman, " Horasan", *DİA*, XVIII, Ankara, 1998, s.234- 241

Dedeyev, Bilal**, "**Çaldıran Savaşı'na Kadar Osmanlı Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış", ***Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research***, Volume 2/6, Winter 2009, s.126-135

Demir, Alparslan, "İki Şecere Üzerine Birkaç Söz: Şeyh Mahmudü'l-Kebir ya da Derviş Beyaz Kimdir?", ***Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi***, sayı 25, 2003, s.133-148

Deniz, Dilşa, "Dewrês Gewr Ocağı/Aşireti", ***Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri,*** (haz) Erdal Gezik, Mesut Özcan Kalan Yayınları, Ankara, 2013

Deniz, Kemalettin, "Dil Sosyolojisi Açısından 'Ocak' Kavramı", ***Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi,*** / 2012 / 64 S, s.219-232

Erdoğan, Eralp, "Safevi Ordusunda Bir Birlik-Kurçiler", ***Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi***, 55, 2, 2015, s.75-88

Emecen, Feridun, " Beylikten Sancağa. Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dair Mülahazalar", ***Belleten***, C, LX, s.227, Ankara, 1996, s.81-91

Emecen, Feridun "Selim I", ***DİA***, XXXVI, Ankara, 2009, s.407-414

Erdem, İlhan, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", ***Tarih Araştırmaları Dergisi***, Sayı 31, c.20, Ankara, 2000, s.1-35

Erdoğan, Eralp, "Safevi Ordusunda Bir Birlik-Kurçiler", ***Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi***, 55, 2, 2015, s.75-88

Gezik, Erdal, "Munzur ve Düzgün'ün Sıroluşlarının Tarihsel Bir Analizi", ***Munzur Dergisi***, Sayı 4, 2000, s.1-10

Göğünç, Nejat, "Diyarbekir Beylerbeyiliği'nin İlk İdarî Taksimatı", ***İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi***, Sayı:23,1969, s.23-34

Gölpınarlı, Abdülbaki, "Kızılbaş", ***MEB İslam Ansiklopedisi***, VI, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s.789-795

Güler, Sabır, "Dersimli Alevi Geleneğinde Bir Tarihsel Olarak: Ağuçan", Alevi Ocak ve Örgütlenmesi, ***Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri***, (haz) Erdal Gezik, Mesut Özcan, Kalan Yayınları, Ankara, 2013

Gülten, Sadullah, "Baba Mansur'dan Şeyh Harun'a: Bir Alevî Ocağının Tarihsel Kökenine Dair Bazı Gözlemler", ***Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi***, 63, 2012, s.139-150

Gülmez, Mehmet "Alevilikte Kutsal Mekân Oluşumu", ***Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu***, cilt:1, (ed) Mehmet Yazıcı, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014, s.780-800

Gündüz, Tufan, "Safeviler", ***DİA***, XXXV, Ankara, 2008, ss.451-457

Halaçoğlu, Yusuf, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", ***Osmanlı***, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.581-586

Halaçoğlu, Yusuf , "Aşiret", ***DİA***, IV, İstanbul, 1991, s.9

Halaçoğlu, Yusuf, "Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrak, Kürd-Ekrad Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme", ***Belleten***, Cilt: LX, Sayı: 227, Ankara, 1996, s.139-146

Harman, Mürüvet, "Tunceli'de Yer Alan "Pir Sultan Evi" ***Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi***, Sayı: 75, 2015, s.119-144

Haneda, Masashi, "Safevi Hassa Birliklerinin Tekâmülü", (çev) İlker Külbilge, ***Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi***, Sayı II/1- July, 2016, s.125-150

İlgürel, Müçteba, "Celâlî İsyanları", ***DİA***, VII, Ankara, 1993, s.252- 559

İlgürel, Müçteba, "Karayazıcı, Abdülhalim", ***DİA***, XIV, Ankara, 2001, s.482-483

İnalcık, Halil "Adaletnâme", ***DİA***, I, Ankara, 1988, s.37-346

İşbilir, Ömer, " Kuyucu Murad Paşa", ***DİA***, XXVI, Ankara, 2002, s. 508-507

Kara, Mustafa, "Abaza Paşa", ***DİA***, I, Ankara, 1988, s.11-12

Karaca, Behset,"XVI. Asırda Teke Yöresinden Kıbrıs'a Yapılan Sürgünler",***Osmanlı***, IV. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, , Ankara 1999, s.649-652.

Karatepe, Şükrü, "Osmanlı'da Din- Devlet İlişkisi", ***Osmanlı,*** VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 56-66

Koç, Yunus, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300-1600)*,* ***Osmanlı****,* IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 535-550

Koç, Yunus "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Kiğı Sancağı'nda İskân Ve Toplumsal Yapı*",* ***Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi****,* Konya, S. 16, Güz 2004, s.129-156

Koçlar, Bekir, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Dersim'de Yönetim Sorunu", ***Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi****,* Cilt: 21, Sayı: 2, Elazığ, 2011, s.261-273

Küçükdağ, Yusuf, "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiîleştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri", ***Osmanlı****,* I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.269-281

Miroğlu, İsmet, "Erzincan", ***DİA***, XI, Ankara, 1995, s.318-321

Muhammedoğlu, Aliyev Salih, "Erdebil", ***DİA***, XI, Ankara, 1995, s.276-277

Nutku, Özdemir, "Kirve", ***DİA***, XVI, Ankara, 2002, s. 68-69

Ocak, Ahmet Yaşar, "Baba İlyas", ***DİA***, IV, Ankara, 199, s.368

Ocak, Ahmet Yaşar, "Babaîlik", ***DİA***, IV, Ankara, 1991, s.373-374

Ocak, Ahmet Yaşar, "Bektaşilik", ***DİA***, V, Ankara, 1992, s.373-379

Önal, Ahmet, "Varvar Ali Paşa" ***DİA***, XLII, Ankara, 2012, s.530-531

Öngören, Reşat, "Safeviyye", ***DİA***, XXXV, Ankara, 2008, s.460-462

Öz, Mustafa, "Ehl-i Beyt", ***DİA***, X, İstanbul 1994, s.498-501

Özcan, Abdulkadir, "İdris-i Bitlisî", ***DİA***, XXI, Ankara, 2000, s.485-488

Özel, N. Bilge, "Andrê Raymond: Arap Şehir Tarihinde Bir Dönüm Noktası", ***Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi****,* Cilt: 3, Sayı: 6, İstanbul, 2005, s.571-587

Küpeli, Özer, "Osmanlı-Safevi Münasebetlerine Dair Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Hakkında Birkaç Not Ve Bir Bibliyografya Denemesi", ***Tarih Okulu Dergisi****,* Ocak – Nisan 2010, Sayı VI, s. 17-32.

Rençber, Fevzi, "Adıyaman Yöresi Alevi Ocakları", ***Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi****,* 2013, sayı: 35, s.159-170

Saltık, Veli, "Dede Şeyh Hasanlılar-Aşiret Şeyh Hasanlılar", ***Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi,*** Sayı: 66, 2013, s.279-312

Saltık, Veli, "Tunceli'de Alevi Ocakları", ***Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi***, 2009- 52, s.145-176

Sümer, Faruk, "Akkoyunlular," ***DİA***, II, Ankara, 1989, s.270-274

Sümer, Faruk, "Karakoyunlular", ***DİA***, XXIV, Ankara, 2001, s.434-438

Sümer, Faruk, "Türkmenler" ***DİA***, XLI, Ankara, 2012, s.607-611

Şahin, Haşim, "Ocak", ***DİA***, XXXIII, İstanbul, 2007, s. 316-317

Şahin, İlhan, "Sancak", ***DİA***, XXXVI, Ankara, 2009, s.97-99

Şanlı, Hasan Hayri, "Derviş Cemal Ocağı", ***Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri***, (haz) Erdal Gezik, Mesut Özcan, Kalan Yayınları, Ankara, 2013

Taş, Kibar, "Tunceli/Dersim'in Osmanlı Hâkimiyetine Girişi ve Osmanlı'nın XVI. Asırdan İtibaren Sınırları İçindeki Kızılbaşlara Karşı Tutumu ve Bunun Dersim'e Etkisi", ***Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi***, Sayı: 76, 2015, s.79-107

Tekindağ, Şehabettin, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", ***İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,*** XVII/22, 1967, s. 49-78

Tosun, İbrahim, Koç, Ali, "Pertek (Tunceli) Yöresi Kurmancisinde Geçen Türkçe Sözcükler", ***Diyalektikoz Ağız Araştırmaları Dergisi***, Sayı 2, Yaz, 2011, s.55-76

Tuncel, Metin, Kara, Bünyamin, "Tunceli", ***DİA***, XLI, s.378-381

"Tunceli", ***Yeni Türk Ansiklopedisi***, XI, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1985

Uluç, A. Vahap, "Kürtler'de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret", ***Mukaddime Dergisi***, Sayı 2, 2010, s.35-52

Ünal, Mehmet Ali, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağında Aşiretler ve Cemaatler", ***Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi***, sayı 6, s.303-317, 1991

Ünal, Mehmet Ali, "XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek ve Sağman Sancakbeyîleri**:** Pir Hüseyin Bey Oğulları" ***OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi) Dergisi***, No. 2, s.239-265

Üstün, İsmail Safa, "İran: Safevilerden Günümüze Kadar", ***DİA,*** XXII, Ankara, 2000, s.400-404,

Üzüm, İlyas, "Kızılbaş", ***DİA,*** XXV, Ankara, 2002. s.546-557

Yalgın, Erdoğan, "Şıx Dilo Belincan", ***Alevi Ocak ve Örgütlenmesi***, (haz) Erdal Gezik- Mesut Özcan, Kalan Yayınları, Ankara, 2013

Yaman, Ali, " Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan," ***Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi***, Sayı: 60, 2011, s.43-64

Yavuz, Yusuf Şevki, "Mehdi", ***DİA***, XXVIII, Ankara, 2003, s.369- 374

Yıldırım, Mehmet, "Desimlu Aşireti'nden Dersim Sancağı'na", ***Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi***, Cilt 1, Sayı 1, Güz, 2012, s. 23-37

Yılmazçelik, İbrahim, "Tarihî Dönemler İçerisinde Kürt Tarihinin Gelişimi Üzerine Bazı Tespitler", ***Türkler***, X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 406-412

Yılmazçelik, İbrahim, "Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918)", ***OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi) Dergisi,*** 28/Güz, 2010, s. 163-214

Yuvalı, Abdulkadir, "Hasan-ı Büzürg", Abdulkadir Yuvalı, "Hasan-ı Büzürg", ***DİA***, XVI, Ankara, 1997, s.311-312

Yücel, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", ***Belleten***, XXXVIII, Sayı:152, Ankara, 1974, s.657-708

6-Tezler

Akyürekli, Mahmut, ***Dersim Sorunu (1937–1938)***, Yayımlanmamış Doktora Tezi Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2010

Aydoğmuşoğlu, Cihan***, Şah Abbas ve Zamanı***, Yayımlanmamış Doktora Tezi Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011

Çakmak, Yalçın, ***Tunceli-Hozat Bölgesinde Sarı Saltık Ocağı Ve Bektaşilik (Tarih-İnanç ve Doktrin - Ritüel)***, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012

Çetintaş, Erdal, ***Osmanlı Reform Döneminde Ermeni Milleti (1808-1876)***, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Ankara, 2002,

Kaplan, Doğan, ***Buyruklara Göre Kızılbaşlık,*** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008

Küpeli, Özer, ***Osmanlı–Safevi Münasebetleri*** **(1612 – 1639),** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İzmir, 2009

Nejad, Nader, ***XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı –Safevi Münasebetleri (1502-1590,1620)***, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Erzurum, 1986

Taş, Kibar, ***Tunceli (Dersim) Çevresindeki Aşiretler ve Sosyo-Kültürel Yapıları,*** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara, 2012

7-Sözlükler

Develioğlu, Ferit, ***Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat***, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara

Pakalın, Mehmet Zeki, ***Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III,*** Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004

Türkçe Sözlük, (haz) Şükrü Hâluk Akalın...vd, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011

8-Kanun Maddesi

"Tunceli Kanunu" Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı [TR] (Erişim:10.02.2018)https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01602884.pdf

9-E-Kaynaklar

Ciwan, Murad, **"Çaldıran Savaşı ve sonrasındaki gelişmelerde Kürtlerin rolü",** (Erişim: 19. 03. 2018) https://muradciwan.com/2014/12/14/caldiran-savasi-ve-sonraki-gelismelerde-kurtlerin-rolu/

Güzel, Serkan, **"Sosyal Yapı" ve "Toplumsal Yapı" Bileşkesinde Sosyo Kültürel Yapı Kavramı"** *Sosyoloji Konferansları Dergisi,* Yıl 2006, Cilt 0, Sayı 34, .86-88s.83-96(Erişim:14.03.2018)http://dergipark.gov.tr/iusoskon/issue/9518/118918

Karakaya, İbrahim, **"Paga Khalik: Bir Dersim Yaşar Dersim İçinde…"** (Erişim:10.02.2018)http://www.cilagazete.com/paga-khalik-bir-dersim-yasar-dersim-icinde/.html

Kodaman, Bayram, **"Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu",** Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Samsun,1986, Cilt I, sayı: I, s. 3-20, (Erişim:10.02.2018) http://dergipark.gov.tr/omuefd/issue/20252/215020

Köksal, Yusuf, **Dirban Tarihi,** (Erşim:10.02.2018) http://www.dirban kizilkale.com/dirban_tarihi.htm

Yaman, Ali, **"Anadolu Aleviliği'nde Ocak Sistemi ve Dedelik Kurumu",** (Erişim: 03.03.2018) http://aleviocaklari.de/wpcontent/uploads/2014/05/Anadolu Alevili%C4%9Finde-Ocak-Sistemi-ve-Dedelik-Kurumu.pdf

Yıldırım, Mehmet, **"Cumhuriyet Öncesi Dersim'in Sosyo Ekonomik Yapısı Üzerine İnceleme"**,(Erişim:06.03.2018)http://dersimnews.com/wpcontent/uploads/2015/04/Cumhuriyet_Oncesi_Dersim-libre.pdf

Yıldırım, Mehmet, **"Cumhuriyet Öncesi Dersim'de Üretim ve Tüketim İlişkileri"** *2. Uluslararası Dersim Sempozyumu* –Eylül 2013, s.180-193, (Erişim:10.02.2018) ftp://ftp.sakarya.edu.tr/KUTUPHANE/dersim.pdf

https://www.nereyebagli.com/koclu%20areki-mahallesi-nerede/ (Erişim: 10.03.2018)

http://www.anadolucografyasi.com/tag/dersim/page/2 (Erişim: 10.03.2018

EKLER

ŞECERE-İ PİRİ HORASAN

EK-1: Şecere-i Piri Horasan Fotokopisi-Kapak

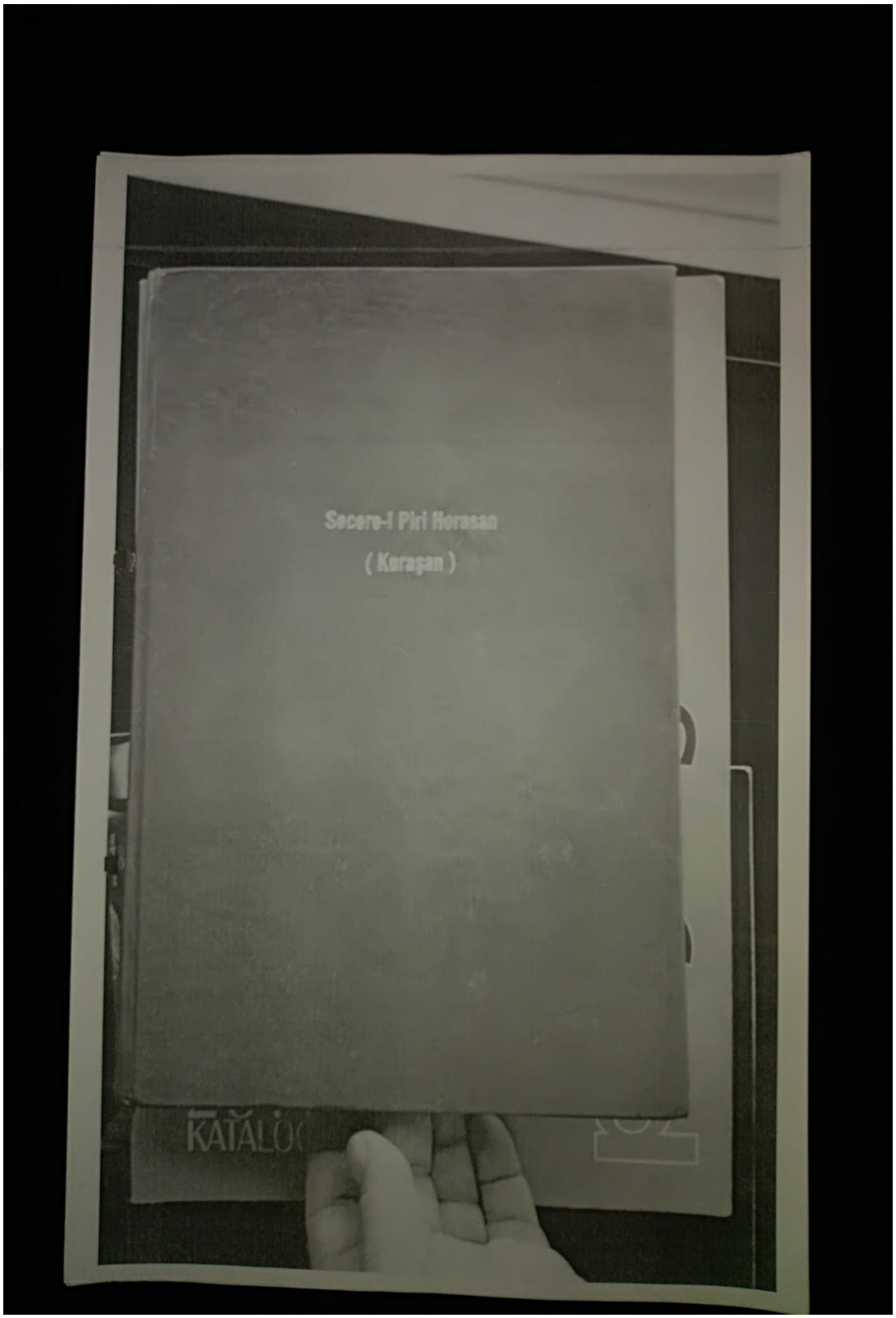

EK-2: Şecere Fotokopisi

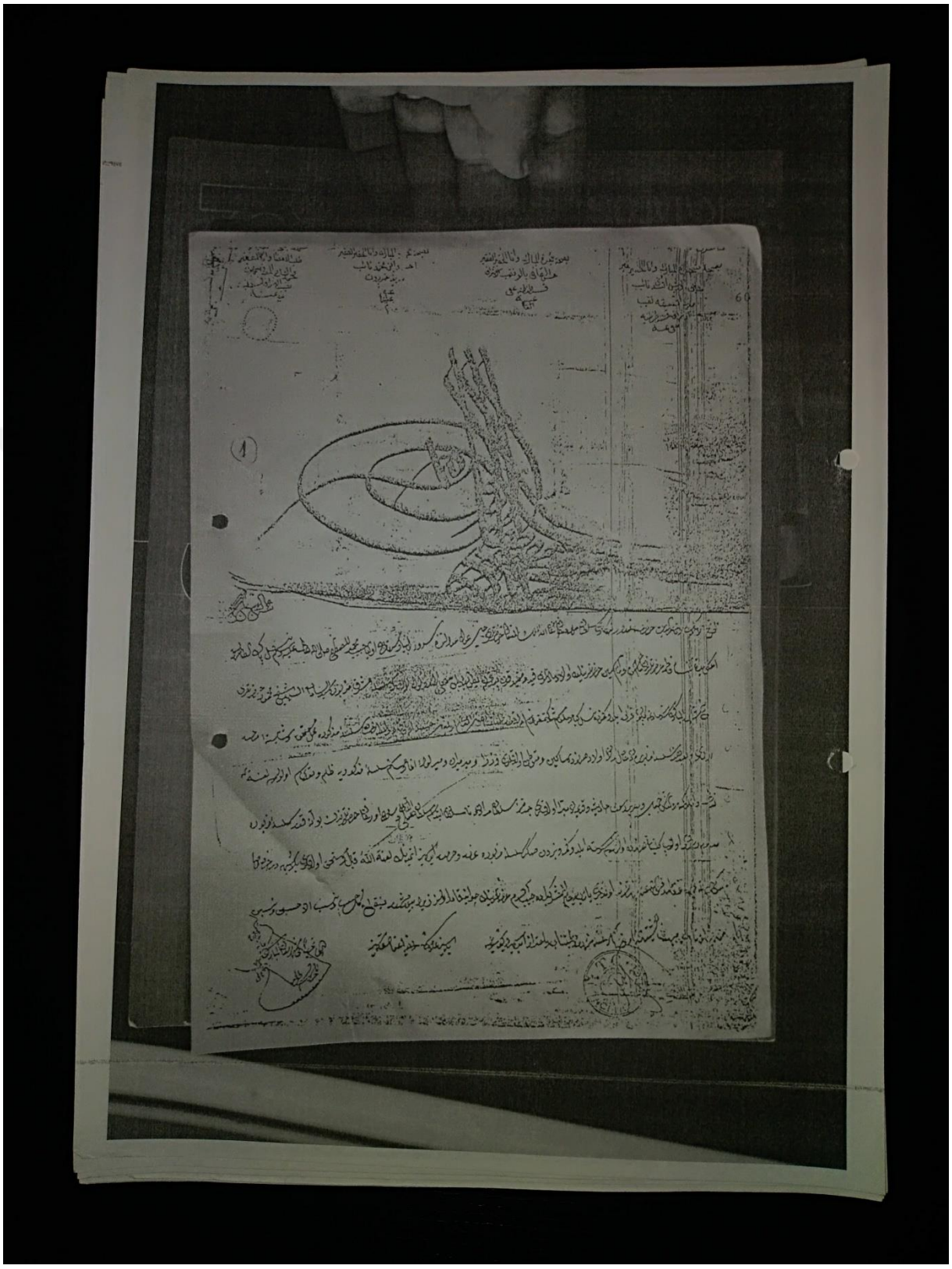

EK-3: Şeceredeki 12 Aşiretin Adının Yazıldığı Sayfa/Bölüm

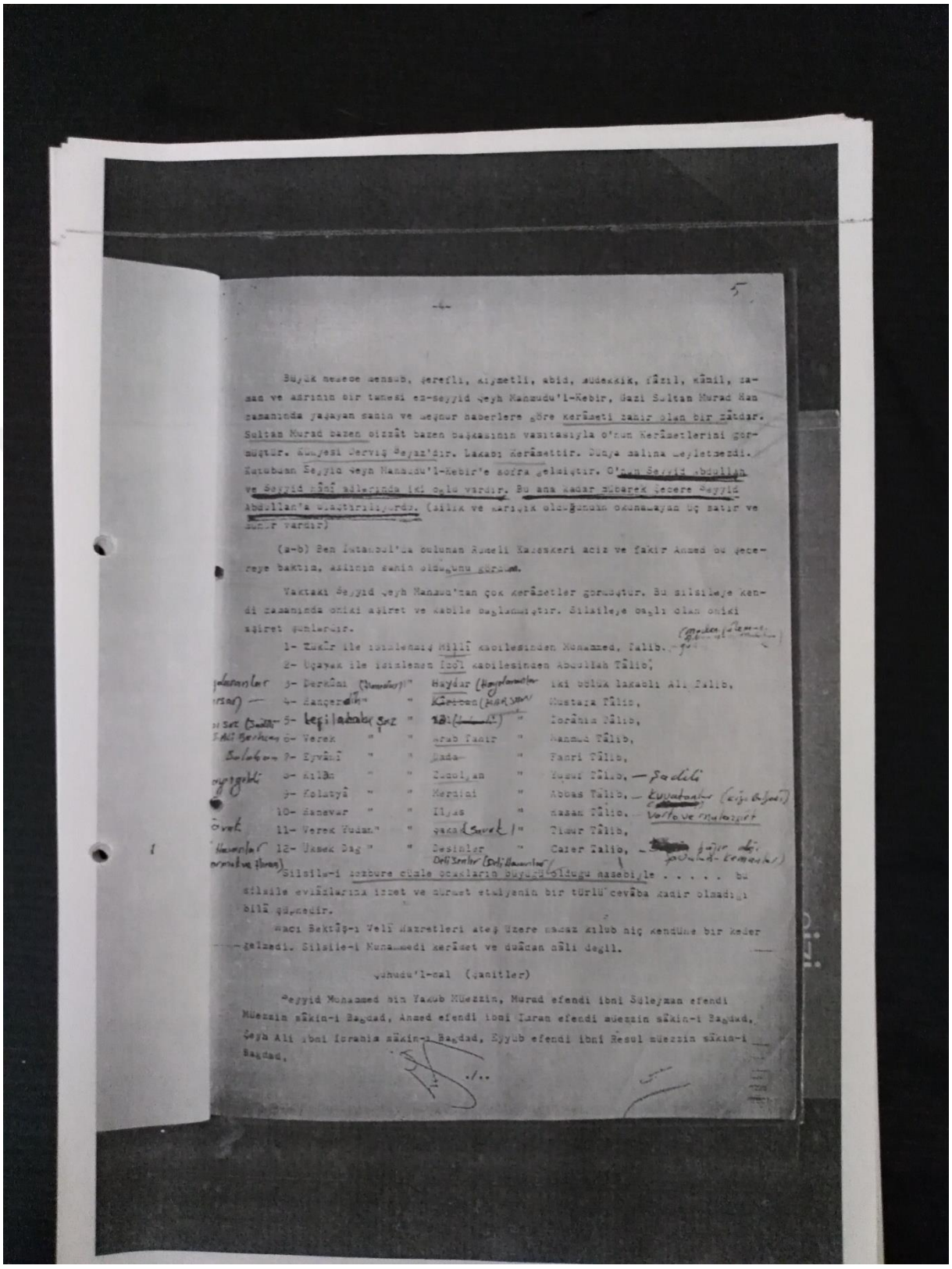

EK-4: Şecerenin Hz. Hüseyin'e Dayandığını Gösteren Sayfa/Bölüm

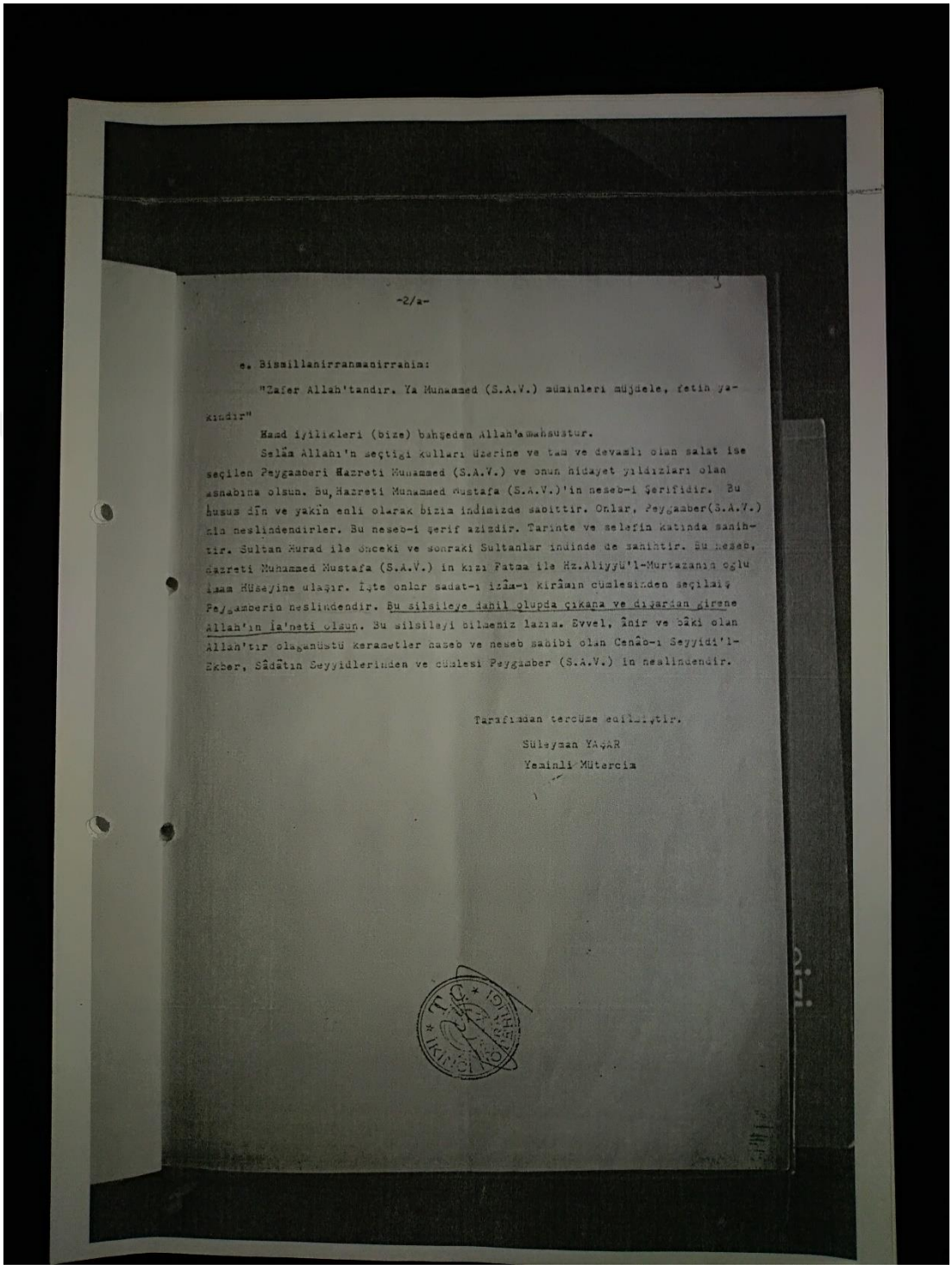

-2/a-

e. Bismillanirrahmanirrahim:

"Zafer Allah'tandır. Ya Muhammed (S.A.V.) müminleri müjdele, fetih yakındır"

Hamd iyilikleri (bize) bahşeden Allah'amahsustur.

Selâm Allah'ın seçtiği kulları üzerine ve tam ve devamlı olan salat ise seçilen Peygamberi Hazreti Muhammed (S.A.V.) ve onun hidayet yıldızları olan ashabına olsun. Bu, Hazreti Muhammed Mustafa (S.A.V.)'in neseb-i şerifidir. Bu husus dîn ve yakîn ehli olarak bizim indimizde sabittir. Onlar, Peygamber(S.A.V.) nin neslindendirler. Bu neseb-i şerif azizdir. Tarihte ve selefin katında sahihtir. Sultan Murad ile önceki ve sonraki Sultanlar indinde de sahihtir. Bu neseb, hazreti Muhammed Mustafa (S.A.V.) in kızı Fatma ile Hz.Aliyyü'l-Murtazanın oğlu İmam Hüseyine ulaşır. İşte onlar sadat-ı izâm-ı kirâmın cümlesinden seçilai Peygamberin neslindendir. Bu silsileye dahil olupda çıkana ve dışardan girene Allah'ın la'neti olsun. Bu silsileyi bilmeniz lazım. Evvel, âhir ve bâki olan Allah'tır olağanüstü kerametler naseb ve neseb sahibi olan Cenâb-ı Seyyidi'l-Ekber, Sâdâtın Seyyidlerinden ve cümlesi Peygamber (S.A.V.) in neslindendir.

Tarafımdan tercüme edilmiştir.

Süleyman YAŞAR
Yeminli Mütercim

EK-5: Ateşle Sınanma Hadisesinin Anlatıldığı Sayfa/Bölüm

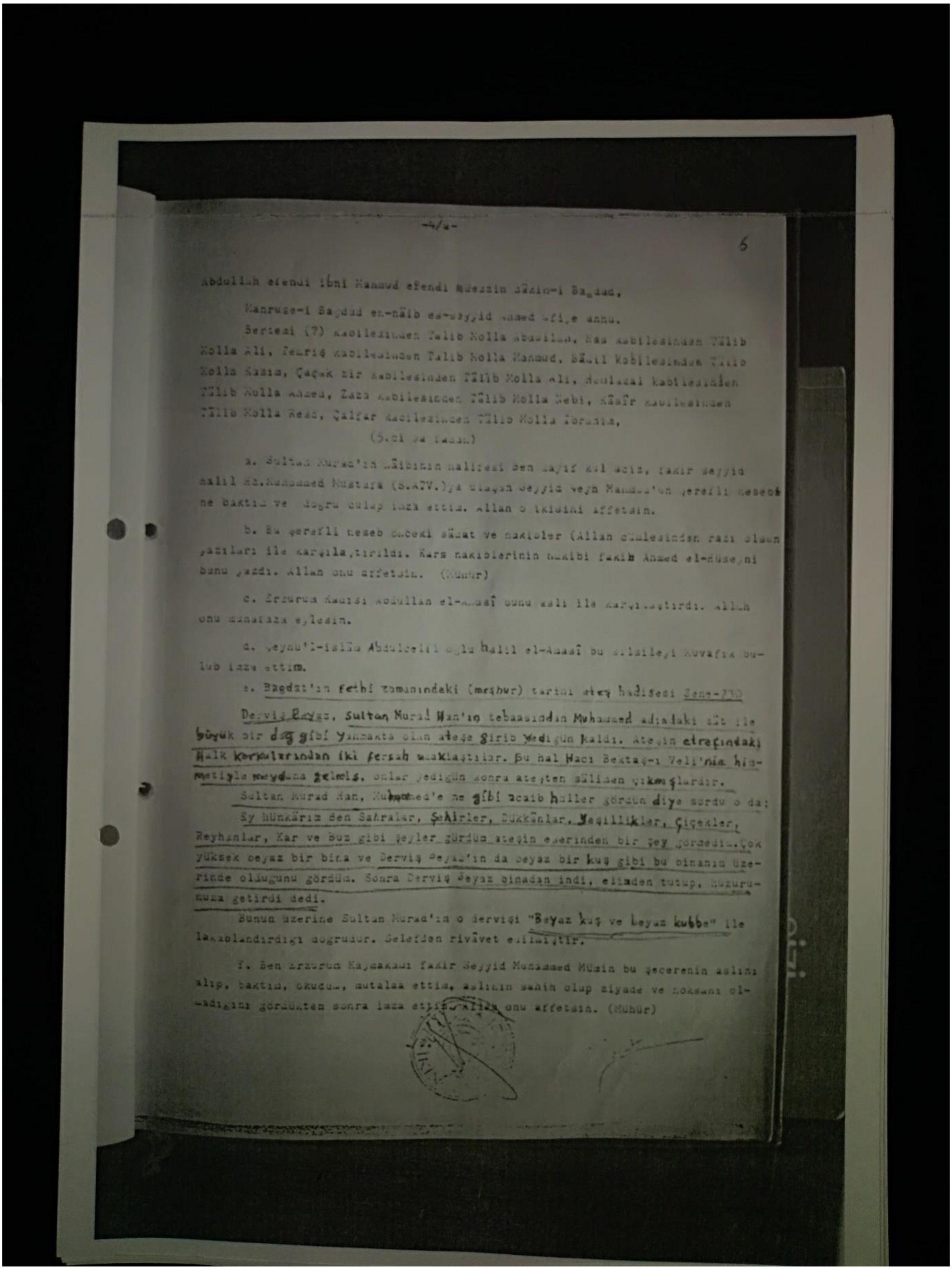

-4/a-

6

Abdullah efendi ibni Mahmud efendi müezzin säkin-i Bağdad,

Mahruse-i Bağdad en-näib es-seyyid Ahmed afiye anhu.

Bertesi (?) kabilesinden Talib Molla Abdullah, Has kabilesinden Tälib Molla Ali, Teuriş kabilesinden Talib Molla Mahmud, Bädil Kabilesinden Tälib Molla Kasım, Çaçak zir kabilesinden Tälib Molla Ali, Hadıkzai kabilesinden Tälib Molla Ahmed, Zaza kabilesinden Tälib Molla Nebi, Käsfr kabilesinden Tälib Molla Reşo, Çalfar kabilesinden Tälib Molla İbrahim,

(5.ci sa fadan)

a. Sultan Murad'ın Gälibinin halifesi ben zayıf kul aciz, fakir seyyid halil Hz.Muhammed Mustafa (S.ATV.)'ya ulaşan Seyyid Şeyh Mahmud'un şerefli nesebine baktım ve doğru bulup imza ettim. Allah o ikisini affetsin.

b. Bu şerefli neseb önceki sädat ve nakibler (Allah cümlesinden razı olsun) yazıları ile karşılaştırıldı. Kars nakiblerinin nakibi fakir Ahmed el-Hüseyni bunu yazdı. Allah onu affetsin. (Mühür)

c. Erzurum Kadısı Abdullah el-Amasî onu aslı ile karşılaştırdı. Allah onu bağışlamasına eylesin.

d. Şeyhü'l-islâm Abdulcelil oğlu halil el-Amasî bu silsileyi muvafık bulub imza ettim.

e. Bagdat'ın fethi zamanındaki (meşhur) tarihi ateş hadisesi Sene-930

Derviş Beyaz, Sultan Murad Han'ın tebaasından Muhammed adındaki süt ile büyük bir dağ gibi yanmakta olan ateşe girib yedi gün kaldı. Ateşin etrafındaki halk korkularından iki fersah uzaklaştılar. Bu hal Hacı Bektaş-ı Veli'nin himmetiyle meydana gelmiş, onlar yedigün sonra ateşten sülimen çıkmışlardır.

Sultan Murad Han, Muhammed'e ne gibi acaib haller gördün diye sordu o da:

Ey hünkârım ben Sahralar, Şehirler, Dükkânlar, Yeşillikler, Çiçekler, Reyhanlar, Kar ve buz gibi şeyler gördüm ateşin eserinden bir şey görmedim. Çok yüksek beyaz bir bina ve Derviş Beyaz'ın da beyaz bir kuş gibi bu binanın üzerinde olduğunu gördüm. Sonra Derviş Beyaz binadan indi, elimden tutup, huzurunuza getirdi dedi.

Bunun üzerine Sultan Murad'ın o dervişi "Beyaz kuş ve beyaz kubbe" ile lakaplandırdığı doğrudur. Seleften rivâyet edilmiştir.

f. Ben Erzurum Kaymakamı fakir Seyyid Muhammed Müsin bu şecerenin aslını alıp, baktım, okudum, mutalaa ettim, aslının sahih olup ziyade ve noksanı olmadığını gördükten sonra imza ettim. Allah onu affetsin. (Mühür)

EK-6: Sultan II. Ahmed Döneminde Onaylanan Şecere Bölüm

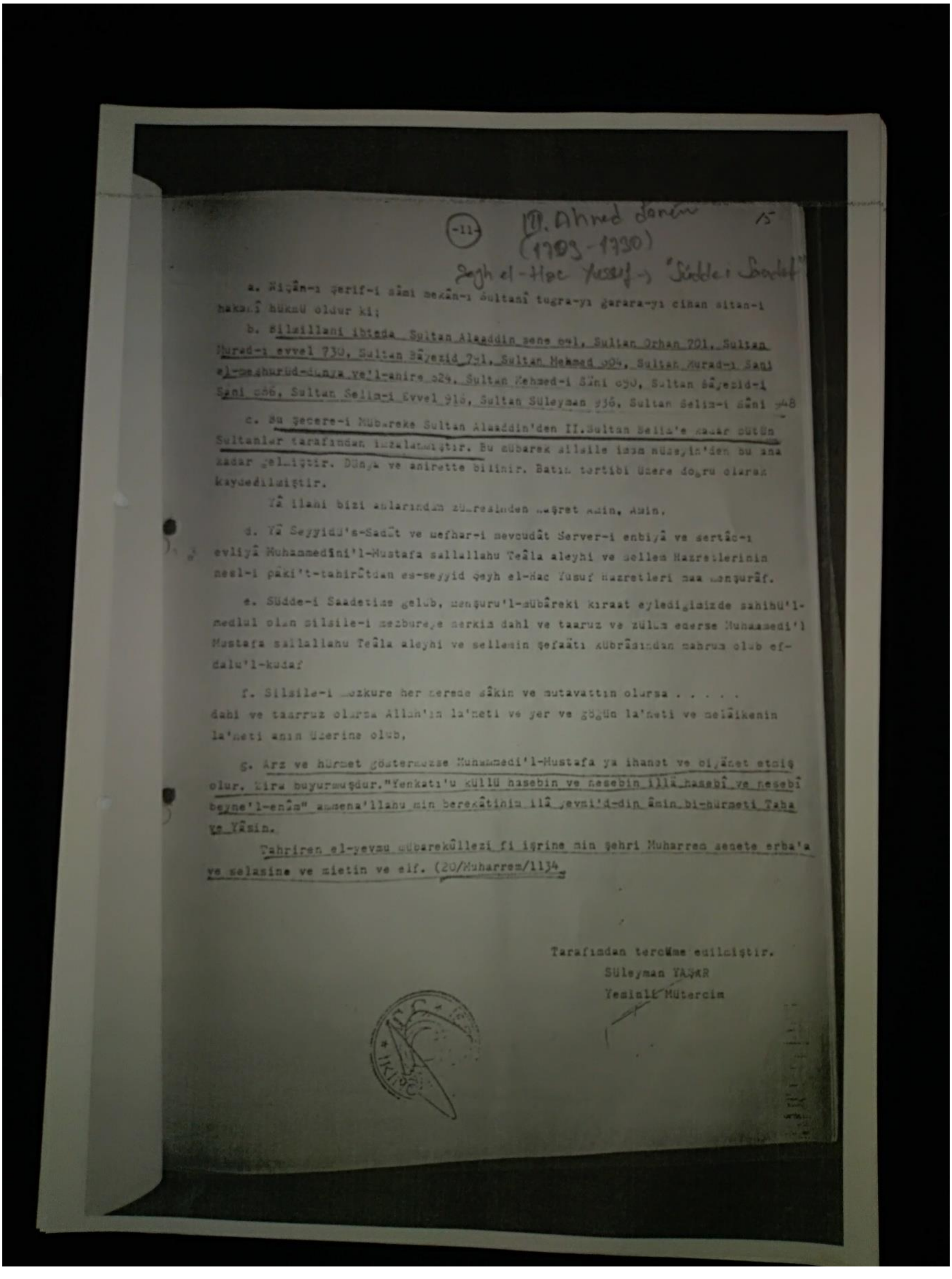

-11- III. Ahmed dönemi (1703-1730) Şeyh el-Hac Yusuf -> "Südde-i Saadet" 15

a. Nişân-ı şerif-i sâmi mekân-ı sultanî tuğra-yı garara-yı cihan sitan-i hakanî hükmü oldur ki;

b. Silsillani ibtada Sultan Alaaddin sene 691, Sultan Orhan 701, Sultan Murad-ı evvel 730, Sultan Bâyezid 791, Sultan Mehmed 804, Sultan Murad-ı Sani el-meşhurüd-dünya ve'l-ahire 824, Sultan Mehmed-i Sâni 850, Sultan Bâyezid-i Sani 886, Sultan Selim-i Evvel 918, Sultan Süleyman 936, Sultan Selim-i Sâni 948

c. Bu şecere-i Mübareke Sultan Alaaddin'den II.Sultan Selim'e kadar bütün Sultanlar tarafından imzalatmıştır. Bu mübarek silsile imam Hüseyin'den bu ana kadar gelmiştir. Dünya ve ahirette bilinir. Batın tertibi üzere doğru olarak kaydedilmiştir.

Yâ ilahi bizi anlarından zümresinden haşret Amin, Amin.

d. Yâ Seyyidü's-Sadât ve mefhar-i mevcudât Server-i enbiyâ ve sertâc-ı evliyâ Muhammedîni'l-Mustafa sallallahu Teâla aleyhi ve sellem Hazretlerinin nesl-i pâki't-tahirütdan es-seyyid Şeyh el-Hac Yusuf Hazretleri maa menşurâf.

e. Südde-i Saadetime gelüb, menşuru'l-mübâreki kıraat eylediğimizde sahibü'l-medlul olan silsile-i mezbureye nerkim dahl ve taaruz ve zulüm ederse Muhammedi'l Mustafa sallallahu Teâla aleyhi ve sellemin şefaâtı kübrâsından mahrum olub ef-dalu'l-kudaf

f. Silsile-i mezkure her nerede sâkin ve mutavattın olursa . . . . . dahi ve taarruz olursa Allah'ın la'neti ve yer ve göğün la'neti ve melâikenin la'neti anın üzerine olub,

g. Arz ve hürmet göstermezse Muhammedi'l-Mustafa ya ihanet ve eziyet etmiş olur. Zira buyurmuşdur."Yenkatı'u küllü hasebin ve nesebin illâ hasebî ve nesebî beyne'l-enâm" ammena'llahu min bereâtihim ilâ yevmi'd-din âmin bi-hürmeti Taha ve Yâsin.

Tahriren el-yevmu mübarekülezi fi işrine min şehri Muharrem senete erba'a ve selasine ve mietin ve elf. (20/Muharrem/1134

Tarafımdan tercüme edilmiştir.
Süleyman YAŞAR
Yeminli Mütercim
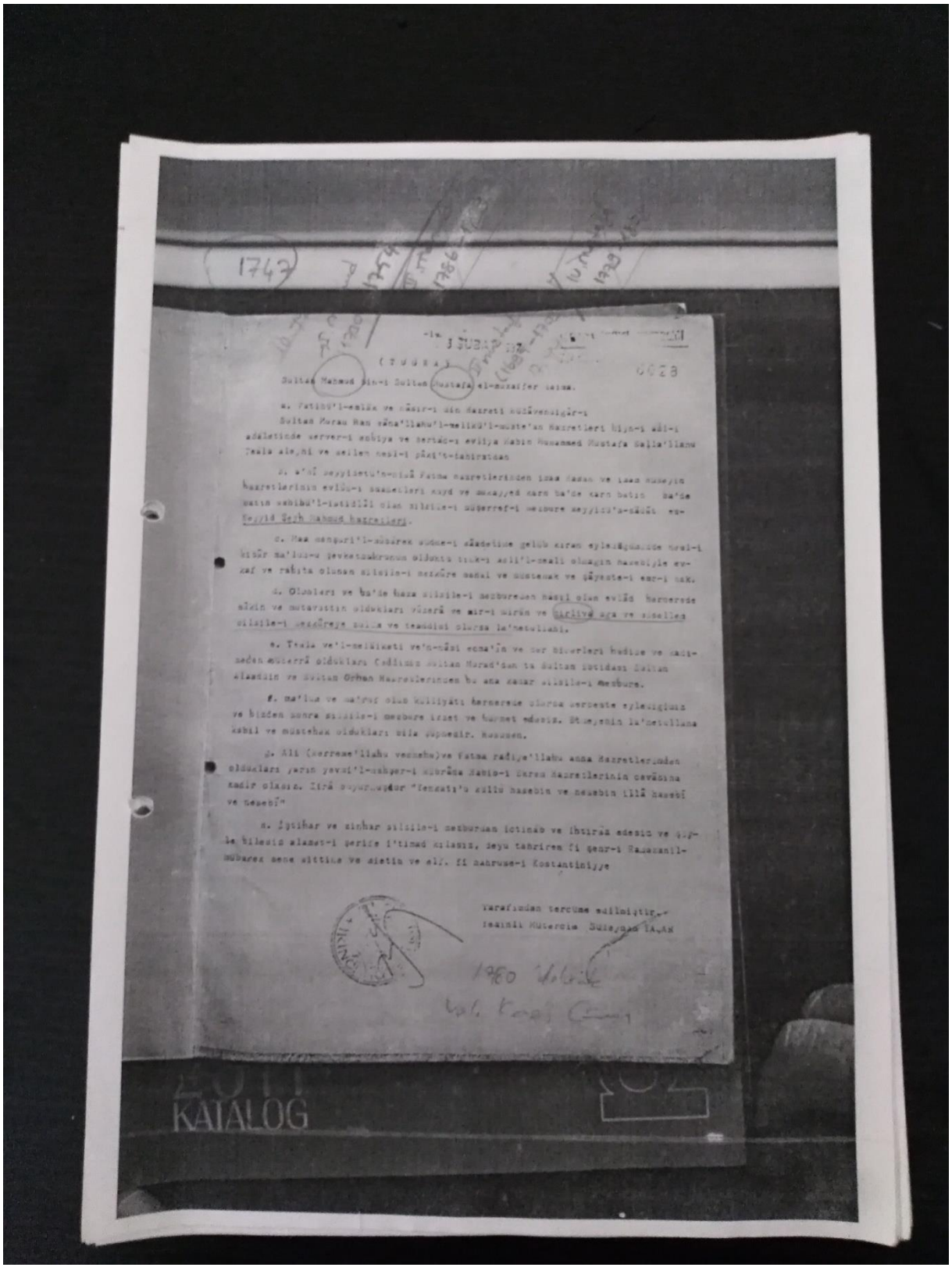
EK-7: Sultan I. Mahmud Döneminde Onaylanan Şecere Bölümü